

Jog

történeti szemle

XXIII. évf.
1. szám
2025

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Variációk a szuverenitásra

A miniszternek nincs kegyelem

Amerikai és nyugat-európai tanulságok
a 19–20. századi magyar jogfejlődés
szuverenitásának vonatkozásában

A rendszeres bizottságok szerepe a magyar
jog modernizációjának kezdetén

A szuverenitásprobléma és a magyar
politikai-jogi gondolkodás a reformkortól
az első világháború végéig

„Németország legfontosabb
és legsikeresebb exportcikke a jog területén”.

A korlátolt felelősségű társaság

A nemzeti tradíció és modernizáció
válaszútján. Az Országbírói
Ertekezlet öröksége

Mintakövetés és nemzeti sajátosságok
a veszélyeztetett gyermekekre vonatkozó
dualizmus kori magyar szabályozásban

Párhuzamok a „spanyol” és az „osztrák”
Habsburgok kormányzásában a 16. században

A magyarországi jogalkalmazás szervezeti
és építészeti sajátosságai a dualizmus korában

A kodifikációs minták történetéhez

Mintául szolgált-e a svéd–norvég unió
az osztrák–magyar dualista
államkapcsolatra nézve?

Zala György és Schickedanz Albert pályaműve
a „Szabadságharc-szobor”-hoz

TARTALOM

MINTAKÖVETÉS ÉS SZUVERENITÁS

KARÁCSONY András – MEZEY Barna – Variációk a szuverenitásra. Egy pályázati projekt lezárása	1
BATHÓ Gábor – A miniszternek nincs kegyelem. A kormánytagok jogi felelősség alóli mentesülése és ennek modelljei	4
BEKE-MARTOS Judit – Amerikai és nyugat-európai tanulságok a 19–20. századi magyar jogfejlődés szuverenitásának vonatkozásában	12
HEIL Kristóf Mihály – A rendszeres bizottságok szerepe a magyar jog modernizációjának kezdetén	20
KARÁCSONY András – A szuverenitásprobléma és a magyar politikai-jogi gondolkodás a reformkortól az első világháború végéig	28
KÉPES György – „Németország legfontosabb és legsikeresebb exportcikke a jog területén”. A korlátozott felelősségű társaság	39
KÉPESSY Imre – A nemzeti tradíció és modernizáció válaszútján. Az Országbírói Értekezlet öröksége	48
KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő – Mintakövetés és nemzeti sajátosságok a veszélyeztetett gyermekekre vonatkozó dualizmus kori magyar szabályozásban	57
LIKTOR Zoltán Attila – Párhuzamok a „spanyol” és az „oszátrák” Habsburgok kormányzásában a 16. században	65
MEGYERI-PÁLFFI Zoltán – A magyarországi jogalkalmazás szervezeti és építészeti sajátosságai a dualizmus korában	73
MEZEY Barna – A kodifikációs minták történetéhez	80
SZABÓ Mátyás – „Mert ahol a kettő nem egy, hanem kettő, ott a kettőt együtt sem lehet egy néven, hanem csak mind a kettőnek a néven nevezni”. Mintául szolgált-e a svéd–norvég unió az oszátrák–magyar dualista államkapcsolatra nézve?	90
SZEMLE	
BAMBEK Diána – Jogi struktúrák fejlődése és a külföldi minták helyi adaptációja. Beszámoló <i>A mintakövetés kérdései a magyar jogtörténetben</i> című konferenciáról	96
BAGOSSYÉ KÖRTVÉLYESI Mária – Visszatekintés egy 10 éves alkotófolyamatra. A Debreceni Törvényszék jogszolgáltatás-történetét bemutató könyvsorozata	100
KÖNYVEKRŐL	
Új kötet Irinyi József életéről és munkásságáról – LIPTAI Kristóf Tamás	105
Emlékek a 150 éves Pécsi Ügyvédi Kamara életéből – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán	107
HÍREK	111
SZERZŐI ÚTMUTATÓ	116

A címlapon:

Zala György és Schickedanz Albert pályaműve az 1891. évi, az 1848–1849-re emlékező „Szabadságharc-szobor”-pályázathoz. KOVÁCS Dénes: A szabadságharc szobra. *Vasárnapi Ujság*, 1891. 11. sz. 165. p., Arcanum Újságok.

E számunk megjelenését
a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság támogatta.

Támogatóink:

NMHH

Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság

Magyar Jogász Egylet – www.jogaszegylet.hu

MINISZTERELNÖKSÉG

BETLEN GÁBOR
Alapítvány

FRANK IGNÁC
ALAPÍTVÁNY

Magyar Tudományos Akadémia

ELTE

Magyar Református Egyház

SZÉCHENYI
EGYETEM

MISKOLCI
EGYETEM

Jog
történeti szemle

UNIVERSITAS

DEBRECENI
EGYETEM

Magyar Jogtörténeti Társaság

Magyar Jogtörténeti Társaság

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztő bizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel),
Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőbizottság:

Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály,
Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Szerkesztőség

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna

Szerkesztő: Dr. Megyeri-Pálffy Zoltán

Hírszerkesztő: Dr. Kovács-Szépvölgyi Enikő

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211.,
Tel./Fax: + 36 1 411 6518, jogtortenetiszemle@gmail.com

ISSN 3004-118X (Online)

ISSN 0237-7284 (Nyomtatott)

Kiadja a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-
és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke,
a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszéke, a Miskolci Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke,
a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi
Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Pázmány
Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténeti
Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc
Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi
Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti
Tanszéke

Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

MINTAKÖVETÉS ÉS SZUVERENITÁS

Karácsony András* – Mezey Barna**

Variációk a szuverenitásra

Egy pályázati projekt lezárása

Az MTA–ELTE (utóbb ELKH majd HUN-REN) Jogtörténeti Kutatócsoport *A szuverenitás változásai a 19–20. század magyar jogfejlődésében* kutatási program központi kérdésének tekintette a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotásának, jogalkalmazásának és a jogtudomány önállóságának vizsgálatát. A 2019-ben, még a Magyar Tudományos Akadémia pályázati rendszerében támogatást elnyert pályázat kitűzött célja a Magyarország történelmében és közjogi tudományosságában folyamatosan jelen lévő szuverenitás és függetlenségi eszme kérdésének jogtörténeti megközelítésű értelmezése volt. Ebben a körben is különleges figyelemmel a jog fejlődésére és fejlesztésére, az írott és íratlan jog alakulására, a külhoni hatások és a magyar jogi tradíciók egymásra hatásának, esetleges konfliktusainak kérdésére.

Alkotmányjogi vonatkozásban az európai kapcsolatrendszerek középpontjában álló nemzeti önállóság és a nemzetek feletti szerkezetek viszonyában alakuló szuverenitás kérdésének elemzésére irányult a kutatás. Egyfelől az alkotmányos szuverenitás keretében a 19–20. századi magyar közjogi berendezkedés szellemi tudományos alapjait vizsgálta, célja a modernizációs igények és közjogi tradíciók kölcsönhatásának és ellentmondásának, megoldásainak feltárása volt. Másfelől a jogfejlődésben tapasztalható szuverenitáskifejeződési formák analízisével a szuverenitás gondolat megjelenését tanulmányozta a 19. századi magyar politikai-jogi gondolkodásban, az elmélettörténeti tanulságok értelmezésével. A kutatás fő iránya a 19–20. századi magyar jogtudomány és jogtörténet-tudomány regionális összefüggéseinek és transzferviszonyainak vizsgálata volt.

A projektmunkálatok kiindulópontja az volt, hogy a 19. század magyar jogi modernizációját egyaránt befolyásolta az osztrák monarchikus keret és az európai vonzódás. A kutatási program egyik mérföldkövének volt tekinthető a magyar tradicionalitás kérdéskörén belül az oktrojált jog jelensége, a leplezett jogátvitel és az európain túlmutató mintakövetés kérdése (amerikai mintázatok).

A kutatás a törvényhozás népképviselési alapú átalakulásának és ezzel az országgyűlési aktusok tekintélyerősödésének fókuszából tekintett a jogalkotás és a jogképződés arányainak változásaira. Ezek a folyamatok ugyanis megalapozták a nyugat felől érkező impulzusok becsatornázásának infrastrukturális feltételeit. Ahogyan a jogképződés rovására megerősödött az országos és intézményesített jogalkotás, úgy fordult egyre nyíltabban a jogalkotó politikai elit a már létező modellek felé. Ez az alapvető metódusváltás a korábbiaknál hangsúlyosabban vetette fel a tradicionális és a modern viszonyának – főleg arányainak – kérdését. A kutatócsoport így rögzítette a jogalkotás és a jogképződés térrelumban a modernizációs mintaként megjelenő vagy oktrojált jog és a szuverén jogmegállapítás találkozásainak konzekvenciáit, a kodifikációs mozgalmak szakmai-tudományos tapasztalatainak hazai problémakörét.

A magyar polgári korszak nyugat-európai jogforrásokból és jogi tudományosságból táplálkozó kodifikációs

mozgalmai megújították a magyar jogot. Történt mindez a tradicionális magyar jogi praxis, főként szokásjog ellentéteiben. A kutatócsoport a tradicionális jog alakváltozásait illusztrálva, a közép-európai régió és a nyugati centrum viszonyrendszerébe ágyazottan példaként alkalmazott eseteket analizált és mutatott be a közép-európai régió reakcióinak illusztrálására a nyugati hatások feldolgozásaként. A pályázat keretében folytatott kutatások igazolták, hogy a modell egyszerre vált hagyományörzővé és megújulóvá. A 19. századi magyar jogi-politikai törekvések sikere megerősítette a Szent Korona-eszméből eredeztethető magyar jogi hagyomány azon tulajdonságát, hogy önállóságában korlátozott helyzetben is képes az állam a stabilitás és változás együttesét megvalósítani. Ezt mutatja, hogy válságok ellenére a magyar állam mindig képes volt regenerálódni.

A 19. század jelentős részében a Magyar Királyság a Habsburg Birodalom része volt, ebből következően a közjogi reformelképzelések egyúttal politikai függetlenedési törekvéseként is megjelentek. A történelmi helyzet átalakulásához való alkalmazkodást nagyon pontosan kifejezte a megerendéshez való viszony változása. Amíg a reformkorban a hangsúlyt a modernizációt megteremtő törvényhozásra helyezték, és ekkor – elsősorban a centralisták – a megerendés változásellenességét kritikusan szemlélték, addig a szabadságharc bukását, illetve a kiegyezést követően felértékelődött az önkormányzatiság s benne a megyegyűlés szerepe mint az ősi alkotmányosság (közjogi) folyamatosságának hordozója. A megye az autonómia és az organikus fejlődés biztosítója lett. A politikusokban olyan mentalitást alakított ki, mely a politikai cselekvőket távol tartotta a szélsőségektől.

A reformkor évtizedeiben a közjogi reformok hívei nyugat-európai mintákat foglalmaztak meg követendő cél-

* Karácsony András DSc, az MTA doktora, kutatócsoport-vezető, HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jog- és Társadalomelméleti Tanszék, ORCID: 0000-0003-4387-3488

** Mezey Barna DSc, az MTA doktora, korábbi kutatócsoport-vezető, HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0002-2234-9452

ként. A jogrendszer átalakítása a társadalmi-politikai-gazdasági felemelkedés előfeltételeként vált szükségessé. Az arisztokraták fiatalabb nemzedékéből, de a köznemesség soraiból is sokan utaztak nyugatra, hogy közvetlen tapasztalatot szerezzenek a fejlettebb országokról. Az arisztokrácia legjobbjai pótolták az akkoriban hiányzó hazai szakembereket. Az utazások fő iránya Anglia és Franciaország volt. A kutatás igazolta, hogy az áprilisi alkotmányt előkészítő magyar politikai elit a legkorszerűbb európai és amerikai szakmai-politikai tudással felvértezve vezényelte le a polgári átalakulást.

A polgári korszak nagy áttörése, a törvényhozás diadalútja az 1790. évi országgyűlés által kiküldött rendszeres bizottságok operátumaival vette kezdetét. A kutatás ezek sorsát kísérte figyelemmel az 1848. évi struktúraváltásáig. Történettudósok és jogtudósok közös gondolkodása formálódott publikált materiává a felvilágosodás és a liberalizmus áramlatainak hatásáról a magyar reformkori jogalkotásra. Az 1790-ben egybehívott országgyűlésben, majd némi politikai szünetet követően a reformkorban teret és elismerést nyert a kodifikáció gondolata, kialakult a szakmai polémiák módszertana, amely a kereskedelmi jogi és büntetőjogi törvényalkotásban óriási szerepet játszott. Ennek jellegzetes tanúságtevője volt a halálbüntetés eltörléséről, az esküdtszék bevezetéséről és a modern börtönrendszer bevezetéséről folyó párbeszéd, amibe nyugat-európai szakértők is bekapcsolódtak.

A kutatás különös figyelmet szentelt a jogalkotás önállóságának, amely a sikeres jogharmonizációs folyamat alapkérdése is egyben. Bizonyította, hogy a magyar politikai elit és a jogi tudományosság együttműködése biztosította évszázadon át az adaptációs folyamatok hatékonyságát, a birodalmi, illetve szövetségi szint irányából érkező igények kielégítését, a kodifikációs nyomás és az univerzális, speciális vagy regionális szabályozások találkozásakor kialakuló konfliktusok megfelelő kezelését. Magyarországon a jogharmonizációnak keretet biztosító kodifikációs tevékenység a legjobb európai tapasztalatokkal segítette a magyar jogrendszer átalakítását és azon belül a tradicionális vonások erősítését.

Amíg a reformkor és 1848 alkotmányos forradalma a modernizációs folyamatok adaptív modelljét mintázta, a monarchikus diktatúra az oktrojált korszerűsítés, az erőszakos jogimplementálás példáját kínálta. Az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* (ITSZ) a sorsfordító pillanatban elősegítették a magyar jogrendszer újjászületését – a lehetőségekhez képest a jogbiztonság és a magánérdekek sérelme nélkül. Az ITSZ kortársi választ adott arra a kérdésre, hogy hogyan egyeztethető össze a rendi monarchia korából átsodródott az 1848. évi áprilisi törvényhozás által megalkotott és az országra erőltetett osztrák jogalkotás praxisbéli megjelenése a véglegesen még ki nem forrott együttműködés félszuverén képletein belül. A köztes periódusban az Országbírói Értekezlet törekvése nagyon pontosan kirajzolta azt a szűk ösvényt, amelyen haladva az 1848. évi eszmékkel szemben álló rendi magyar jog egyfelől, a modernitás jegyével rendelkező, ámde idegen akarattal bevezetett osztrák törvények között utat lehetett találni. A jogi elképzelések

kialakítása természetsszerűleg megelőzte a jogszabályok elfogadását.

A kiegyezés után változott mind a mintakeresés fókusz, mind pedig a tapasztalatszerzés módja. Az érdeklődés középpontjába a német intézményrendszer és jogi gondolkodás került, és a tájékozódás már nem elsősorban arisztokrata ifjak utazásait jelentette, hanem ez az ismeret-import külföldi egyetemeken folytatott tanulmányokban, illetve a kormányzati megfontolásokra alapozott tanulmányutakban, nemzetközi együttműködésekben intézményesült. A német nyelvterülethez fűződő hagyományos magyar kapcsolatok, az ezek mentén kialakuló kulturális, gazdasági, politikai hasonlóságok, a magyarországi felsőoktatás hiányosságait pótló külhoni tanulmányok egyértelműen kedveztek a nyugati minták meghonosodásának. A kiegyezést követő évtizedek jogi elképzeléseinek szilárdságát szimbolizálja, hogy az ekkoriban emelt igazságügyi épületek egy olyan magyar eljárási joghoz igazodtak, amely tulajdonképpen a tervezési-építési idő alatt csak koncepcionálisan létezett. Azaz már megépültek a törvényszéki paloták, mire megszületett az 1896. évi *Bűnvádi perrendtartás* és az 1911. évi *Polgári perrendtartás*, amelyek a korszerű eljárásjogi alapelveket magukénak tudhatták.

A dualizmus korában a reformkori előzményeken építő, a 19. század utolsó harmadában kiteljesedő kodifikációs mozgalom nemzetközi mintakövetési elemzése tovább erősítette a korábbi következtetéseket. A kodifikációs folyamatok analízise bizonyította, hogy a modernizáció során a nyugati trendek és minták determináló erővel bírtak a magyar büntetőjogi jogalkotás során, ugyanakkor a hazai jogi tradíciók tisztelete, a jogfolytonosság ereje és a szabályozási környezet adta keretekhez való igazodás szuverén módon meghatározó maradt. A 19. század modernizációs feladatainak egyik jellegzetes kérdése volt, hogy a magyar tudományosság módszertanilag és elméletileg milyen mintákat követ, azokat mennyiben akceptálja, illetve van-e a forrásokra valamilyen hatása. A mintakövetés kérdése a szakjogi térben többszörös, több irányú vizsgálat tárgya lett, ezek között is jelentősnek mondható a népi jogélet vonatkozásában elvégzett kutatás, amely igazolta, hogy a természetes népi jogképződés megerősítette a jogfejlődés szuverenitását.

A 18–19. századi, elsősorban európai kötődéseket a 19. század második felére, a 19–20. század fordulójára a táguló világ és az amerikai tudományosság fejlődése világméretűvé szélesítette. Az Amerikai Egyesült Államok mintájának vizsgálata a közjogi szuverenitás tekintetében hordozott komoly tanulságokat (szuverenitás szintek, hatalommegosztás, eltérő fejlődési múltú területek centrum-periféria viszonya, centralizáció–regionalizmus, konföderáció–centralizáció kutatása), de a szakigazgatásban is kimutathatók a direkt hatások. A dualizmus kori Magyarországon a gyermekvédelem jogi szabályozása a nyugat-európai minták és nemzetközi tudományos eredmények adaptálásával valósult meg. E folyamat során a magyar jogrendszer nem csupán átvett, hanem szervesen továbbfejlesztett is elemeket, figyelembe véve a hazai jogi hagyományokat. A kutatás összehasonlító elemzése kimu-

tatta, hogy amíg a közigazgatási gyermekvédelem inkább a francia modellhez, addig az igazságügyi megközelítés az amerikai gyakorlatokhoz állt közel.

A projekt speciális területének volt tekinthető az építésszet és a jog világának kapcsolatát elemző kutatás, mely híven tükrözi a 19. század utolsó harmadától megvalósított jogmodernizációt. Az osztrák–magyar kiegyezés utáni időszak államszervezeti megújulásának dologi feltételrendszerét jelentette az építészeti térigény szempontja. Az igazságszolgáltatás és közigazgatás egymástól való elválasztását követően a helyi és a területi igazgatást átalakították, létrehozták az ún. törvényhatóságokat, köztük az ilyen jogállással bíró városokat, amelyeknek több mint felében új városháza épült. Ezek az épületek mind a politikai-irányítási szerveknek, mind a különböző feladatokat ellátó hivataloknak helyet adtak, megfelelő építészeti kialakítással. Így a közigazgatási szervezetrendszer (és változásai is) visszatükröződtek a székházak építészetében.

*

Mindent egybevetve az MTA, az ELKH és a HUN-REN támogatásával az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán lefolytatott hatusztendős kutatómunka igazolta, hogy a 18–19. századi magyar jog megújulásának alapjává lett az az adaptációs folyamat, amely a 19. század nagy jogászgenerációinak zsenijével és professzionális aprómunkájával támogatta a karakteresen hazai alapokon épülő, korszerű európai jogharmonizációt. Elvégezve ezeknek a folyamatoknak célul kitűzött jogi-jogtörténeti, intézménytörténeti vizsgálatát, a kutatócsoport feltárta a szuverenitás eszméje és az európai együttműködés alkotmány- és jogtörténeti kontextusának néhány fontos relációját. A kutatás teljesítette célját: analizálta a tradicionális alkotmányos berendezkedések mű-

ködését a modernizációs környezetben; megvilágította, mennyiben gátolták vagy segítették az európai közjogi együttműködést. Az eredmények tanulmánykötetekben, hazai és nemzetközi konferenciákon manifesztálódó eredményei tükrözik, milyen szerepet játszott ebben a jog; hogyan ment végbe adaptációja, milyen eséllyel szegülhetett szembe a magyar jogtudomány, jogalkotás és praxis a modernizációs nyomással. Ennek keretében sor került a 19. századi magyar közjogi berendezkedés szellemi-tudományos alapjainak vizsgálatára, a modernizációs igények és közjogi tradíciók viszonyának (kölsönhatásának, ellentmondásának) célként megfogalmazott feltárására. Választ adott arra a kérdésre is, hogy a kodifikációs szükségletek, a jogállami igények, az államhatalmi és igazságszolgáltatási elvárások hogyan illeszkedtek a történeti gyökerű magyar alkotmányos szemlélethez. A rendi hagyományokból táplálkozó magyar történelmi alkotmányos szemlélet és a friss, nyugati teóriák, intézmények és modellek adaptálásának elemzése komoly tanulságokat fogalmazott meg. A kutatás a szuverenitás sajátos, jogközpontú vizsgálata során számos vonatkozásában dokumentálta, hogy a nemzetek feletti szervezetbe illesztett nemzetállam jogfejlődése mennyiben számíthatott az autonóm út esélyeire, függetlenségre, s mennyiben és főként hogyan befolyásolták nemzetközi vagy államkapcsolati elkötelezettségei, modernizációs igényei a jog alakulását.

A HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport projektje véget ért, a kutatás azonban folytatódik további kutatók csatlakozásával az ELTE ÁJK Jogtörténeti Kutatócsoport keretében. E folyamatosság mutatkozik meg abban, hogy a *Jogtörténeti Szemle* ezen lapszámában a Kutatócsoport tagjai és együttműködő kutatói által elért eredmények, valamint további, a szuverenitás és a mintakövetés témájához kapcsolódó tanulmányok jelennek meg.

Bathó Gábor*

A miniszternek nincs kegyelem

A kormánytagok jogi felelősség alóli mentesülése és ennek modelljei

1. Az eredeti szabályozás

A kormánytagok felelősségre vonásával kapcsolatos rendelkezések között sajátos a velük szemben kiszabott ítéletek alóli mentesülés lehetősége, a kegyelmezés szabályozása. A *független magyar felelős minisztérium alakításáról* szóló 1848. évi III. törvénycikk 35. §-a szerint: „Az elmarasztalt miniszterre nézve a királyi kegyelmezési jog csak általános közbocsánat esetében gyakorolható.”

Erről a rendelkezésről elmondható, hogy csakúgy, mint a törvény 32–36. §-ait, az első szövegváltozatot előkészítő Ghyczy Kálmán Kossuth Lajostól már készen kapta.¹ Vukovics Sebő, a Szemere-kormány igazságügy-minisztere szerint ezt a kérdést a „köz európai elvek szerint” rendezték.² Concha Győző úgy vélte, hogy ez a rendelkezés az összejárás elkerülésére feltétlenül szükséges.³ Az Országgyűlés az 1848. évi III. törvénycikk vitája során nem tett ehhez a rendelkezéshez semmit, azt nem bontotta ki. Az eredeti javaslatnak megfelelően (ott még 32. §⁴) fogadták el e szakasz szövegét, a királynak is ezt terjesztették fel február 23-án,⁵ majd már 35. §-ként március 3-án,⁶ és természetesen a szentesítésre is ezzel a szöveggel került sor, április 11-én.⁷

Az 1848. évi III. törvénycikk 32. §-a rögzítette, hogy a miniszter felelősségre⁸ vonható minden olyan cselekedetért, amellyel megsértette az ország függetlenségét, az alkotmány biztosítékait, a fennálló törvények rendjét, az egyéni szabadságot és a tulajdon szentségét, sikkasztásért vagy a rábizott közvagyon törvénytelen alkalmazásáért, valamint a törvények végrehajtásában, a közcsend és közbiztonság fenntartásában elkövetett mulasztásért. Az eljáró bíróság és az eljárás – bár nincs is túl részletesen leírva a törvényben – jól átgondolt és egyszerű; ez Kossuth érdeme. A kormánytaggal szemben a képviselőházi vád alá helyezés általános többséggel történhetett, majd 36 főrendből kétoldali kizárásokat követően egy 12 tagú bíróság állhatott fel.⁹

A felelősség, amelynek megállapítására létrejöhetett ez a bíróság, alapvetően jogi, sőt büntetőjogi. Az országgyűlés, a törvényhozó hatalom egyik fele azt nyilvánítja ki a végrehajtás vezető tisztviselői számára, a végrehajtás csúcsán álló miniszternek, hogy cselekedete elítélendő, e tette

miatt minden hatályos törvény szerinti büntetés alkalmazható – arányosan. Az eljárás két kötöttsége, hogy egyrészt nyilvánosan kellett lefolytania, másrészt a büntetést az elkövetett cselekményhez arányosan kellett kiszabni.¹⁰ Ennek a jogi felelősségnek a megállapítása alapvetően egy politikai indítatású eljárásban történik meg, hiszen ezt a politikai motivációt fejezi ki a képviselőházi többség, amely az eljárást a törvény szerint megindíthatta volna. Függetlenül a kormánytag által elkövetett cselekmény objektív súlyától, az eljárás megindításának mindenképpen szükséges feltétele volt valamiféle – képviselőházi többséget felmutatni képes – politikai ellentét, ellenszenv létezése. Tekintettel arra, hogy a törvény alkalmazásának időszakában egyrészt nem volt ütőképes ellenzék, másrészt a kormányzó párt sosem volt annyira megosztott, hogy egy maguk közül való felelősségre vonását kezdeményezték volna, nem véletlen, hogy soha nem indult ilyen eljárás. Nem meglepő, ezzel Ferenc József is egyetértett, aki „azt szokta volt fiatalabb korában hangoztatni, hogy a miniszteri felelősség elve nem egyéb egy nagy humbugnál. Mert normális időben alig van példa reá, hogy valahol egy minisztert felelősségre vonjanak”.¹¹ Nem alaptalan az elkeseredett gúny a *Pesti Hírlap* hasábjain: „El sem is bírjuk képzelni, hogy a mai rendszer, közfelfogás mellett mikor és miképpen lehetne egy kormányt vagy egy minisztert Magyarországon felelősségre vonni, elítélni s rajta a büntetést végre is hajtani?”¹² Ahogyan Tomcsányi Mór 1932-ben írta:

a miniszterek felelősségre vonására rendelkezésre álló „kiváltságos eljárási mód azonban a gyakorlat tapasztalata szerint, általában véve szinte illuzóriussá teszi a miniszteri felelősség érvényesülését. Ugyanis még ha a felsőházban esetleg meg is volna a hajlandóság a miniszter elítélésére, rendszerint nem kerül abba a helyzetbe, hogy ítéletet mondhasson, mert ennek az az előfeltétele, hogy az országgyűlés alsóháza a minisztert vád alá helyezze, már pedig ez a legtrikább esetben szokott megtörténni. (1848 óta, amióta a minisztérium nálunk fennáll, még egyszer sem fordult elő.) A képviselőházban ezek a kérdések is többé-kevésbé a pártpolitikai szempontok szerint bíráltnak el. A többségi párt saját miniszterét, ha elejt is, vád alá nem szokta helyezni; büntetésül megelégszik a miniszter eltávolításával, megbuktatásával s ezt is lehetőleg kíméletes formában teszi.”¹³

Adalék ennek a felelősségre vonási eljárásnak, illetve a felelősség alóli mentesülésnek a szabályozásához, hogy az 1848. évi III. törvénycikk szerinti rendelkezéseket más alanyi körre is kiterjesztették, illetve az első világháborús korszakváltást követően is fenntartották. Az alanyi kör kiterjesztése történt az *állami számvevőszék felállításáról s hatásköréről* szóló 1870. évi XVIII. törvénycikkben, amelynek 10. §-a így szólt:

„Az állami számvevőszék elnökének vád alá helyezését a képviselőház általános szavazattöbbséggel rendeli el, s ez esetben a bíraskodást ugyanolyan módon,

* Bathó Gábor PhD, adjunktus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0001-7068-2105

ugyanazon bíróság gyakorolja, a mely a ministerekre nézve az 1848:III. törvénycikkben meg van állapítva, és ugyanazon törvény 35-ik §-ának rendelete az állami számvevőszék elnökére is kiterjed.”

Tehát a törvényalkotó úgy határozott, hogy az állami számvevőszék elnökének is ugyanazt az eljárást kell elszerveznie felelősségre vonása esetén, mint a kormánytagoknak azzal, hogy a felelősség alól is ugyanazon körülmények között mentesülhet, azaz csak közkegyelemmel, egyéni kegyelemmel nem. Az állami számvevőszékről szóló törvénycikk e rendelkezésével kapcsolatban egyébként nem volt vita a Képviselőházban, hozzászólások nélkül fogadták el a részletes tárgyalás során,¹⁴ nem merült fel az 1848-as szabállyal való kapcsolat. Ugyanebben a szellemben az állandó pénzügyi bizottságnak sem volt módosító javaslata a törvényjavaslatához,¹⁵ a kilenc osztály előadói közül alakult központi bizottság csak egy jelentéktelen stílusjavaslatot tett.¹⁶ Egy szó kivételével az állami számvevőszék elnökének felelősségre vonásával kapcsolatos eljárási szabályok tekintetében a javaslat szerinti szöveget fogadta el a két ház,¹⁷ és szentesítette a király.¹⁸

2. Az első világháború után

Az 1918–1919. évi Népköztársaság amnesztiatörvényében¹⁹ megtartotta azt az elvet, hogy a bűncselekményt elkövető miniszterekre nézve az eltérő felelősségi szabályok mellett eltérő kegyelmezési szabályok is vonatkoznak. Úgy rendelkezett, hogy a néptörvény szerinti kegyelem nem terjed ki azokra a bűncselekményekre, amelyek miatt az 1848. évi III. törvénycikk 32. §-a szerint van helye felelősségre vonásnak.²⁰ Az amnesztia(néptörvényben adott kegyelem egyébként kiterjedt az 1918. november 16. napját megelőzően elkövetett összes politikai természetű bűncselekményre.²¹

Az első világháborút követő időszak turbulens történései előrevetítették annak lehetőségét, hogy az államhatalom konszolidációját követően az 1848. évi III. törvénycikk szerinti felelősségre vonási eljárás lefolytatására igény lesz.²² Az 1920. évi I. törvénycikk²³ úgy alakította a közjogi berendezkedést, hogy ez nem volt egyszerűen lehetséges. A törvény törvényhozó szervként az egykamarás Nemzetgyűlést fogadta el,²⁴ amellyel lehetetlen volt a kétkamarás országgyűlést igénylő 1848. évi III. törvénycikk szerinti felelősségre vonási eljárás lefolytatása. Ennek a hiányosságnak a pótlására hozta létre az 1920. évi X. törvénycikk²⁵ az alkotmányvédelmi bizottságot. Ez a szerv a felelősségre vonási eljárás során a főrendiházat volt hivatott pótolni. Egy kissé eltérő eljárást követően az eredmény ugyanúgy egy 12 tagú bíróság.²⁶ A törvény egyrészt a közjogi helyzet által szükségessé tett pótlás miatt jelentős, másrészt azért, mert először került sor az 1848. évi III. törvénycikk 32–36. §-ai által előrevetített felelősségre vonási eljárás eljárási szempontú szabályozására. A kegyelmezésre vonatkozó kizárási szabály hatályban maradt úgy, hogy az 1920. évi X. törvénycikk úgy rendelkezett, hogy „e törvény hatályá-

nak tartama alatt az 1848:III. törvénycikk 33., 34. és 36. §-a nem nyer alkalmazást”.²⁷

A kormányzói jogkör első „korrekciója” során is említésre került az 1848. évi III. törvénycikk szerinti felelősségre vonási eljárás. Az 1920. évi XVII. törvénycikk²⁸ a kormányzó kegyelmezési jogát érintően módosította az 1920. évi I. törvénycikket. Ennek 13. §-ában az utolsó bekezdés eredeti szövege így szólt: „Általános kegyelmet csak törvény adhat.”²⁹ Ez a következőképpen módosult:³⁰ „A kormányzó általános kegyelmet is adhat, annak azonban, akit az 1848:III. tc. 32. §-ában vagy az 1870:XVIII. tc. 9. §-ában meghatározott cselekmény vagy mulasztás miatt vontak felelősségre vagy ítélték el, kegyelmet csak törvény adhat.”³¹ E korlátozott kormányzói jogkör természetével kapcsolatban Zsedényi Béla azt emelte ki, hogy amíg „a király az 1848. évi III. t. c. alapján felelősségre vont és elmarasztalt miniszterrel vagy az állami számvevőszék elnökével szemben kegyelmezési jogát csak általános közbocsánat esetén gyakorolhatja, a kormányzó erre még közbocsánat esetén sem jogosult – kegyelmet ilyenkor csakis a törvény adhat.”³² Később Tomcsányi Móríc utalt arra, hogy az alkotmányosság ősi elveinek szem előtt tartásával, a kormányzói jogkörnek a királyihoz való közelítésével, akár meg is lehetne szüntetni e korlátot.³³ Ezzel éppen ellentétesen Egyed István arra mutatott rá, hogy a közkegyelmet nem volna nehéz eredeti jellegéből kiforgatni, hogy az végeredményében az egyéni kegyelem jellegét vehetné fel, „a vád alá helyezett miniszternek miniszteri előterjesztésre való egyéni megkegyelmezését pedig a törvényhozás mindenképen mellőzni akarta”.³⁴

3. A második világháború után

A második világháború után megalakult Magyar Köztársaság idején tulajdonképpen az 1848. évi III. törvénycikk rendelkezései maradtak hatályban a miniszter felelősségét illetően. Ezt erősítette meg a *Magyarország államformájáról* szóló 1946. évi I. törvény 12. § (1) bekezdése a következők szerint:

„a köztársasági elnököt megilleti az államfő kegyelmezési joga, úgyszintén a törvényes akadályok alól az államfő részére fenntartott felmentés joga. Általános kegyelmet, valamint a miniszteri felelősség érvényesítésekként vád alá helyezett, vagy elítélt miniszternek, illetőleg a legfőbb állami számvevőszéki elnöknek kegyelmet csak a Nemzetgyűlés adhat.”³⁵

Így tehát a köztársasági elnök rendelkezett az államfői kegyelmezési jogkörrel és ezzel együtt a diszpenzáció jogával, azzal a kivétellel, hogy az elmarasztalt kormánytagoknak – a kormányzói jogkörhöz hasonlóan – kegyelmet nem adhatott.³⁶ A miniszterek felelősségre vonásának eljárásában annyi pontosítás történt, hogy az alkalmazható büntetéseket specializáltan határozták meg úgy, hogy azok elsősorban a miniszteri tisztségtől való megfosztás, az egyes jogoktól való megfosztás és csak kivételes esetekben a büntetőtörvény szerinti büntetések lehettek.³⁷

Megjegyzendő, hogy az 1946. évi I. törvényhez készült szinte minden tervezetben szerepelt az elmarasztalt miniszterekkel kapcsolatos államfői vagy törvényhozási kegyelemre való utalás, a jogalkotási folyamaton végül átment, a minisztertanács előtti tervezethez képest pedig a kegyelmezési jogkörre vonatkozó szabályozásban nem történt változtatás,³⁸ de kétségtelenül nem is ez volt ennek a törvénynek a legjelentősebb, legvitatottabb része. Ezzel a törvénnyel az elmarasztalt miniszterekkel kapcsolatos kegyelemre vonatkozó eltérő szabályok hagyománya fennmaradt. Ahogyan Gergely András írta, a „miniszteri felelősség rendszere 1949-ig, a Rákosi-féle alkotmányig érvényben maradt,”³⁹ s így benne az előbb említett normák is.

4. Elméleti lehetőségek

Az elmarasztalt miniszterek számára nyitva álló kegyelem lehetőségét érintően, valamint az ezt biztosító jogszabályi keretekkel kapcsolatban számos kérdés merülhet fel. A hagyományos – hiszen részleteiben 1848-as alapokon nyugvó – szabályozás szerint a törvényhozás által felelősségre vont miniszterek tekintetében az államfő nem élhet a kegyelmezési jogával, az ő esetükben csak a közkegyelem jelenthet kiutat. Erdemes egy pár mondatot szólni arra, hogy mit jelent a miniszteri felelősség és a kegyelem kapcsolata. Ahogyan arra a korábbiakban is utaltam, a magyar szabályozás szerint a miniszteri felelősség leírása egyszerű: a törvényhozás törvényben biztosított jogával él akkor, amikor a kormány egyik tagját jogi szempontból felelősségre vonja, kivételes eljárásban kivételes bírói fórumon keresztül kinyilvánítja a rosszallását a miniszter hivatali tevékenységének egy részével szemben. Történik mindez úgy, hogy a kormányformából adódó sajátosságok miatt és a törvényi szabályozás következtében a kormány és a miniszterek az alkotmányos hagyomány és nem törvényi előírás szerint viselnek politikai felelősséget az országgyűlés felé. A további kérdés az, hogy hogyan lehet ebbe a konstrukcióba beilleszteni az államfői kegyelmet, kell-e egyáltalán az államfői kegyelemnek lehetőséget adni ebben a jól körülhatárolt, zárt rendszerben. Szükséges-e bevonni a két hatalmi ág viszonyába az államfőt? Szükséges-e az államfőn keresztül menekülőutat biztosítani az elmarasztalt miniszterek számára, felülbírálati lehetőséget biztosítani a törvényhozás döntésével szemben?

Az előbbieket követően megközelítőleg kirajzolódik a miniszteri felelősségnek, a felelősségre vonási eljárásnak és az államfői kegyelmezési jognak a viszonyrendszere, és ennek alapján a miniszterek felelősség alóli mentesülésének struktúrái. A skála egyik végén az államfő korlátlan kegyelmezési joga áll, ami azt jelenti, hogy mindenki számára, beleértve az elmarasztalt minisztereket is, nyitva áll a lehetőség, hogy kegyelemben részesülhessenek – az államfő diszkrecionális döntése alapján. Emellé két érvet lehet állítani: egyrészt a jogegyenlőséget, másrészt a szükséges jogorvoslat lehetőségét. A jogegyenlőségi érveléssel egyértelműen szemben áll, hogy a kormánytagok felelősségre vonása esetében éppen nem az egyenlőségre

törekvés a domináns jellemvonás, hanem a kivételesség, különlegesség. Hiszen a végrehajtó hatalom csúcán álló állásokat betöltő személyekről van szó, akik kivételes felelősség mellett végzik feladataikat. Erre a kivételes felelősségre való tekintettel kell a kivételes felelősségre vonási eljárásnak alávetni magukat. A másik érv a jogorvoslat lehetőségének a megteremtése. A miniszterek felelősségre vonásának különös eljárásában általában, sőt szinte soha nincs jogorvoslat, a törvényhozásból szerveződő különbíró eljárása egyfokú. Azokban az esetekben, ahol nemcsak a hivatalvesztés, eltiltás vagy pénzbüntetés lehetett a kiszabható büntetés, hanem szabadságvesztés vagy akár halál is, a jogorvoslatnak lenne létjogosultsága.

A skála másik végén az a modell áll, amely szerint kizárt az államfői kegyelmezési jog az elmarasztalt miniszterek esetében. Ennek alátámasztására alapvetően háromfajta érv hozható. Egyrészt – alkotmányos berendezkedéstől függően – a kormány az államfő, különösen egy alkotmányos monarchiában a király nevében gyakorolja a végrehajtó hatalmat, illetve bármilyen kormányforma mellett a miniszteri ellenjegyzéssel az államfőtől vállal át felelősséget. Ha lehetőség lenne az elmarasztalt miniszter számára az államfői kegyelem, akkor az tulajdonképpen a teljes felelőtlenység állapotát hozhatná el, mivel a felelőtlen államfő helyett felelősséget vállaló miniszter felelősségét szüntetné meg a kegyelem. A másik érv arra az esetre vonatkozik, amikor a kormánytag felelősségre vonásában a törvényhozás érintve van (kezdeményezi vagy valamilyen külön eljárás vagy különbíró eljárás keretében végzi). Ha lenne államfői kegyelem az elmarasztalt miniszter számára, akkor az akár kiüresíthetné a törvényhozás hatásköreit, hiszen az államfő egyszerűen felülírhatja a döntést. A harmadik érv arra van tekintettel, hogy az államfői kegyelem is – általában – miniszteri ellenjegyzést igényel. Így az elmarasztalt minisztert érintő államfői kegyelmi döntés a felelősségre vont kormánytag egy minisztertársa ellenjegyzésével válna érvényessé. A politikai élet változásait figyelembe véve az a helyzet is előállhatna ebben a konstrukcióban, hogy egy teljesen más pártállású kormány tagjának kellene a megelőző kormányzat miniszterének kegyelmi döntését ellenjegyezni.

A köztes megoldások között azok a modellek találhatók, amelyek a törvényhozást mint a kormánytagot felelősségre vonni képes szervet is valamilyen módon bevonják a kegyelmezés folyamatába. Így a törvényhozás kerülhet a kegyelmet kezdeményező szerepébe, esetleg az államfői kegyelem a törvényhozás engedélyéhez lehet kötve, vagy akár a törvényhozás utólagos jóváhagyásához.

5. Eredet és modellek

Deák Ferenc korszakalkotó munkájában így írt:

„Vannak újabb törvényeink között olyanok, melyek nem elvben s lényegben, hanem inkább formában újak, s csak tisztább, határozottabb és rendszeresebb alkalmazását írják körül a régibb törvényekben is előforduló elveknek. Ilyen például a miniszteri felelőség. Mind-

azt, a mi az erről szóló 1848. évi törvényben foglaltatik, ily alakban hiában keresnők akár Magyarországnak, akár más országoknak régiebb törvényeiben. De az elv maga nem volt új Magyarország törvényhozása előtt, s már a XVI. században világosan és határozottan kimondotta azt a magyar törvény. Ugyanis az 1507:7. t. cz. azt mondja: hogy ha valaki a király tanácsában az ország szabadsága, közjára és törvényei ellen nyilván és vakmerően cselekednék, azt a tanács többi tagjai kötelesek a legközelebbi országgyűlésnek névszerint bejelenteni, s az ország rendéi, vétkének mértékéhez képest, meg fogják büntetni. Ki van ebben mondva nem csak a felelősség elve, hanem az országgyűlésnek bíraskodási hatalma is.⁴⁰

Ebben a gondolatsorban, a történeti hagyományra vonatkozóan Deák azokat a kérdéseket vetette fel, hogy így állítható-e, hogy a miniszteri felelősség törvényi szabályozása teljesen új dolgot tartalmaz, illetve azt, hogy elvárható-e, hogy a törvényhozás a korábbi szabályozást „a régi formában tartsa fen [...] s ne fejtse ki azon határozottabb alakban, mely Európa más nemzeteinél fenáll, és mindezt csak azért, mert ily határozott kifejtés talán valamely állítólagos királyi jognak módosítása volna”.⁴¹

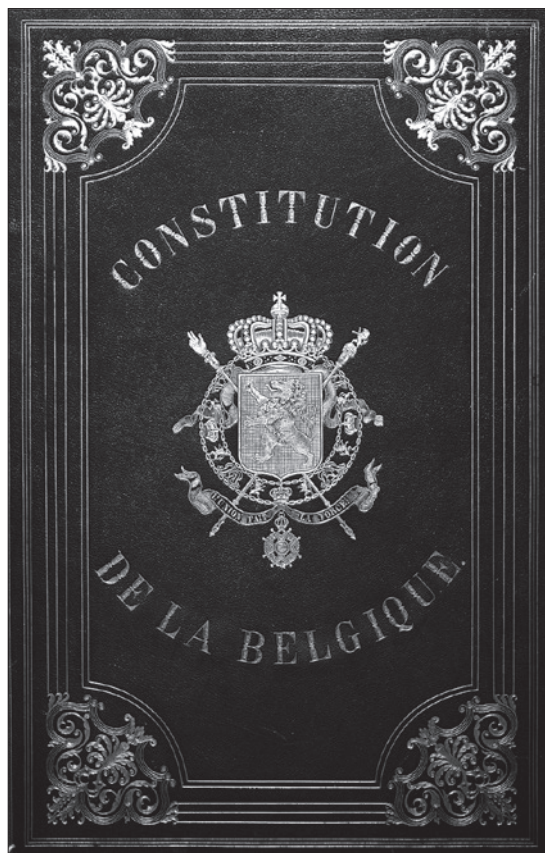
Ezzel együtt Concha Győző szerint köztudomású, hogy az 1848. évi III. törvénycikk mintájául az 1831. évi belga alkotmány szolgált.⁴² Hasonló megállapítást tett Kaas Albert is, aki egy részbeni összevetést is elvégzett a két jogszabály között.⁴³ Ez a belga alkotmány⁴⁴ már a kezdetektől jól ismert lehetett az érdeklődő magyar közvélemény előtt, mivel már annak előkészületeiről, az elfogadás folyamatáról is olvashattak tudósításokat.⁴⁵ Az alkotmány 73. cikke megadja a királynak azt a jogot, hogy elengedje vagy mérsékelje a bíró által kiszabott büntetéseket, kivéve az elítélt miniszterek esetében.⁴⁶ A 91. cikk szerint⁴⁷ pedig a király nem adhat kegyelmet az elítélt miniszternek csak a törvényhozás valamelyik házának kérelmére.⁴⁸

Egyértelműen nem hagyható figyelmen kívül a különféle francia modellek hatása sem,⁵⁰ hiszen még magára az előbb említett belga alkotmányra is hatással voltak. Ezek közül talán az első az 1791. május 25-i törvény, amely a minisztérium szervezetére vonatkozik, és az alkotmányozó gyűlés 1791. április 27-én fogadta el, XVI. Lajos pedig május 25-én szentesítette. Ez a törvény megszüntette a király addigi négy államtitkárának (secrétaire d'État) po-

zícióját, és helyettük hat miniszteri állást állított fel, így az igazságügyi miniszterét, a hadügyminiszterét, a haditengerészeti miniszterét, a belügyminiszterét, valamint az adó- és közbevételei miniszterét.⁵¹ A törvény 28. cikke úgy rendelkezik, hogy a törvényhozó testület a király elé terjesztheti a miniszterek magatartására vonatkozó, általa megfelelőnek ítélt észrevételeit, és akár azt is kijelentheti neki, hogy a miniszterek elvesztették a nemzet bizalmát.⁵² A 33. cikk pedig rögzítette, hogy a törvényhozó testület minisztert vád alá helyező rendelete egyben a miniszter felfüggesztését is jelenti.⁵³ A törvénynek formai és tartalmi szempontból az 1848. évi III. törvénycikk 32. §-ára leginkább hasonló rendelkezése a 29. cikk, amely szerint a miniszterek felelősek a közbiztonság és a királyság alkotmánya ellen általuk elkövetett minden bűncselekményért, a szabadság és az egyéni tulajdon elleni minden támadásért, valamint a közpénzeknek a törvényhozó szerv rendelkezése nélküli felhasználásáért, és a közpénzeknek az általuk elkövetett vagy ösztönzött elsikkasztásáért.

Ugyanennek az évnek a francia forradalmi jogalkotása eredményezett egy másik valószínű direkt mintát az 1848. évi III. törvénycikk számára. Az 1791. szeptember 3-i törvény,⁵⁴ amelyet a király szeptember 13-án szentesített, szintén tartalmazott rendelkezéseket a miniszterek felelősségre vonására. Ezen alkotmánytörvény szerint a törvényhozás joga a miniszterek és a végrehajtás vezetőinek felelősségének megállapítása,⁵⁵ a miniszterek pedig felelősek minden tettükért, amely a közbiztonság vagy az alkotmány ellen való volt, a tulajdon és az egyéni szabadság elleni minden támadásért, valamint a minisztériumuk költségei számára fenntartott javak elidegenítéséért.⁵⁶ A törvény rögzítette azt is, hogy a király szóban vagy írásban tett rendelkezései semmi esetben sem mentesíthetik a minisztert a felelőssége alól.⁵⁷

Az 1814. évi francia alkotmány⁵⁸ szerint a miniszterekkel szemben kivételes, az 1848-as magyar modellhez hasonlóan a törvényhozás két kamaráját igénylő felelősségre vonási eljárást lehet lefolytatni. A király kegyelmezési joga teljes, a miniszterek tekintetében nincs eltérő szabályozás. Az 1815. évi alkotmány⁵⁹ szerint a monarcha rendelkezett az egyéni és a közkegyelem jogával, azonban az elmarasztalt miniszterekkel kapcsolatban külön rendelkezést ez az alkotmány sem tartalmaz. Az 1830. évi francia alkotmány⁶⁰ lényegében megismétli a korábbi két alkotmány uralkodói kegyelemre és miniszteri felelősség-

Az 1831. évi belga alkotmány címlapja⁴⁹

re vonatkozó rendelkezéseit azzal a kiegészítéssel, hogy a külön törvényben minél előbb szabályozandó kérdések között feltüntette a miniszterek és a végrehajtás más tisztviselőinek felelősségének kérdését is.⁶¹

A francia alkotmányok sora után nem hagyható figyelmen kívül – a kortársai számára igen népszerű – Norvégia⁶² 1814. évi alkotmánya sem. Ez az alkotmány biztosítja az uralkodó számára a kegyelem jogát azon bűnelkövetők számára, akiket a bíróság már elítélt. Ilyen esetekben az elítéltnak döntési joga van: elfogadja a királyi kegyelmet vagy aláveti magát a kiszabott büntetésnek. Azokban az esetekben azonban, amelyekben a Storting (a norvég törvényhozás) kezdeményezésére indult meg az eljárás, a kegyelem egyetlen lehetősége a halálbüntetés alóli mentesülés, hacsak a Storting hozzájárulását nem adja máshoz is.

Nagy Miklós alapvető tanulmányában közölte, hogy az 1848. évi III. törvénycikk külföldi modelljei között szerepelnek egyes német államok alkotmányai is, így Badené, Szászországé, Szász-Altenburgé vagy Württembergé.⁶³ Baden⁶⁴ 1818. évi alkotmánya⁶⁵ nem tartalmazza a miniszterek felelősségre vonásának eljárását, azt külön törvényre utalja. Az alkotmány 67. §-a úgy rendelkezett, hogy a minisztereket és a legfőbb államhatalmai szervek tagjait a törvényhozás kamarái vád alá helyezhették az alkotmány vagy az elismert emberi jogok megsértésnek vádjával. Később, 1868-ban módosult az alkotmány⁶⁶ úgy, hogy a miniszterek vád alá helyezésének és felelősségre vonásának részletes eljárási szabályai helyet kaptak benne. Az alkotmány eredeti szövege szerint is a badeni nagyhercegnek joga van enyhíteni vagy elengedni a büntetéseket.⁶⁷ Az 1831. évi szászországi⁶⁸ alkotmány⁶⁹ 52. §-a is egy ilyen tartalmú rendelkezést tartalmazott, azaz büntetőügyekben a királynak joga van a büntetés eltörlésére, valamint a büntetés átváltoztatására, csökkentésére vagy elengedésére, de nem jogosult növelni a büntetéseket.⁷⁰ Szász-Altenburg⁷¹ 1831. évi alaptörvénye⁷² szerint a herceg büntetőügyekben kegyelmi joggal rendelkezik, de ez soha nem zárja ki vagy szünteti meg a bűncselekményből eredő magánjogi követelések bírósági keresetességét.⁷³ Württemberg 1819-es alkotmánya⁷⁴ alapján pedig a király a kegyelmi joga alapján jogosult a büntető ítéleteket hatályon kívül helyezni vagy enyhíteni, ezen felül a király döntése alapján a vádlottal szemben minden eljárás megszüntethető, még a bűncselekmény vagy szabálysértés kivizsgálása vagy a büntetés kiszabása előtt is. Mind az egyik, mind a másik jog gyakorlása során azonban a királynak ügyelnie kell arra, hogy a büntetőjog jó hírneve és hatékonysága ezáltal ne sérüljön.⁷⁵

Amikor az elmarasztalt kormánytagok felelősség alóli mentesülési lehetőségeiről, ennek eredetéről és modelljeiről esik szó, nem lehet a vizsgálatból kihagyni a parlamentarizmus őshazáját, Angliát. És valóban, ebben a tekintetben is – mint korai példára – figyelemmel kell lennünk az angol szabályozásra, amely az európai – hasonló tárgyú – regulációt megelőzte. Ez kézzelfoghatóan az 1701. évi örökösödési törvény (*Act of Settlement*). A jogforrás eredeti címe szerint: *törvény a korona további korlátozásáról és az alattvalók jogainak és szabadságainak jobb biztosításáról*.⁷⁶ Ahogyan az közismert, a törvény alapvetően azt

biztosította, hogy az angol és az ír trón öröklése csak protestánsok számára legyen lehetséges. A törvény meggátolta a Stuart-ház katolikus tagjainak esetleges trónra lépését, illetve a zsarnoki királyi hatalommal szemben fogalmazott meg garanciákat. Illeszkedik ez a törvény az 1689. évi *Bill of Rights* által megkezdett folyamatba az uralkodói jogok korlátozásával kapcsolatban. A jelen tanulmány témájához az örökösödési törvény következő rendelkezése illeszkedik: „Hogy a parlament alsóházának vádemelése ellenében ne lehessen Anglia nagypecséjtével kegyelemért folyamodni.”⁷⁷ Azaz, a törvényhozás által kezdeményezett felelősségre vonás esetében a király nem adhat kegyelmet, nem lehet a felelősségre vont személyt az eljárás alól kivenni. A fentebb írt modellekből is kivilágó alapelv jelenik meg, azaz a törvényhozás által kezdeményezett és/vagy lefolytatott eljárásba a királyi akarat nem avatkozhat be, a király sem mentheti meg a felelősségre vonástól a kormánytagot.

Az angol örökösödési törvény e rendelkezése mögött konkrét eset – és megelőző gyakorlat is – áll. A történet központi figurája egy jelentős angol arisztokrata, Thomas Osborne, utolsó, legmagasabb főnemesi címe szerint Leeds első hercege. Osborne magasra ívelő politikusi, államférfiúi tevékenysége (Lord High Treasurer, chief minister of Great Britain, Lord President of the Council) során több alkalommal is szembekerült a parlament *impeachment* eljárásával, egy alkalommal a Towerben is eltöltött több évet.⁷⁸ A rendelkezés alapjául szolgáló eseménysor II. Károly (1660–1685) uralkodása alatt történt. Thomas Osborne, akkor még mint Lord Danby, miniszterként arra utasította a párizsi angol nagykövetet, hogy Anglia semlegességét ajánlja fel pénzért a franciáknak a francia–holland háború során.⁷⁹ A parlament erről tudomást szerzett, és vád alá helyezte a minisztert arra tekintettel, hogy jogosulatlanul gyakorolt királyi hatáskört. Lord Danby arra hivatkozott, hogy minden, amit tett, az uralkodó tudtával és írásban is kifejezett hozzájárulásával tette. A parlament nem fogadta el a miniszter érvelését, ezzel együtt két alapelvet is megfogalmazott. Egyrészt az uralkodó utasítása nem mentesíti a minisztert a felelősség alól. Hiszen a parlament előtti felelősség az uralkodó helyett a minisztert terheli; ez alól nem lehet kibújni, hiszen az a közjogi struktúra alapjait rúgná fel. Másrészt az uralkodói kegyelem nem vonhatja el a parlament jogát attól, hogy a minisztereket felelősségre vonja. Tehát az uralkodó kegyelmezési joga teljességének szükségszerűen korlátozást kell elszenvednie – legalábbis egy igen szűk személyi kör tekintetében. Ez a szabály került bele az 1701-es angol örökösödési törvénybe is. Mondhatjuk, hogy az esetet követő szabályozás a parlament által felelősségre vont miniszterek államfői kegyelem alól való kivételének ősanýja.

Az ősanýság el nem vitatása mellett meggyőződésem, hogy a magyar szabályozás számára a valódi modell a német és főleg a francia példák adták. Nem annyira sarkos a helyzet, mint ahogyan Salamon Ferenc utalt rá: „Hiszen új intézményeitek, a mennyire a törvény vázlatból kivehetem, csak fordítások lesznek francziából és németből!”⁸⁰ Az 1848. évi III. törvénycikk tekintetében a 38. §-ból Nagy Miklós tizenötben jelöl meg francia és/vagy német eredetet.⁸¹

BATHÓ, GÁBOR

Keine Begnadigung für den Minister

Immunität der Mitglieder der Regierung und ihrer Modelle von der gesetzlichen Haftung

(Zusammenfassung)

Gemäß Artikel 35 des Gesetzes III von 1848: „Die königliche Begnadigung kann in Bezug auf einen Minister, der verurteilt wurde, nur im Falle einer allgemeinen öffentlichen Begnadigung ausgeübt werden.“ Der Text ist direkt von Lajos Kossuth übernommen. Nach dem Gesetz III von 1848 wird der Minister von einem Sondergericht verfolgt, das mit Unterstützung des Zweikammerparlaments eingerichtet wird. Das Recht auf individuelle Begnadigung durch das Staatsoberhaupt konnte im Falle eines angeklagten Ministers nicht ausgeübt werden. Die gleiche Regelung galt für den Präsidenten des Rechnungshofs. Die unterschiedlichen Regeln für die Begnadigung von Regierungsmitgliedern, die zur Rechenschaft gezogen wurden, wurden in der Volksrepublik 1918–1919 und im Horthy-Regime beibehalten. Nach dem Zweiten Weltkrieg blieb dieses System bis zur Wende von 1949 bestehen. Das Verhältnis zwischen

ministerieller Verantwortung und der Begnadigung durch den Staatsoberhaupt lässt sich auf einer Skala beschreiben, wobei die theoretischen Modelle von einem völligen Verbot bis zu einer uneingeschränkten Genehmigung der Begnadigung durch den Staatsoberhaupt reichen. Die ungarische Struktur von 1848 stellt ein Zwischenverhältnis dar. Die Regelungen der Länder, die als Vorbild für die konstitutionelle Revolution und die verantwortungsvolle Regierung von 1848 dienen, wie die unterschiedlichen französischen und deutschen Modelle, die belgische und die englische Regelung, unterscheiden sich ebenfalls auf dieser Skala. Aus der beträchtlichen Ähnlichkeit der einzelnen Rechtstexte lässt sich schließen, dass die französischen und einige deutsche Regelungen als direktes Vorbild für die ungarischen Regelungen von 1848 dienen, auch wenn sich die Praxis erheblich unterschied.

BATHÓ, GÁBOR

The Minister has no Pardon

Immunity from Legal Liability of Members of the Government and its Models

(Abstract)

According to Article 35 of Act III of 1848: “The royal pardon may be exercised in respect of a minister who has been convicted only in the case of a general public pardon.” The text is taken directly from Lajos Kossuth. According to Act III of 1848, the minister shall be prosecuted by a special court established with the assistance of the bicameral Parliament. The right of individual pardon by the head of state could not be exercised in the case of an impeached minister. The same rules applied to the President of the State Audit Office. The different rules on pardoning members of the government who were held accountable were maintained in the 1918–1919 People’s Republic and the Horthy regime. After World War II, this system remained in place until the transformation of

1949. The relationship between ministerial responsibility and head of state pardons can be described on a scale, with theoretical models ranging from outright prohibition to outright permission of head of state pardons. The Hungarian structure of 1848 captures an intermediate relationship. The regulation of the countries that serve as examples for the constitutional revolution and responsible government of 1848, such as the different French and German models, the Belgian and the English regulation, also differ on this scale. From the considerable similarity of the individual legal texts, it can be concluded that the French and some German rules served as a direct example for the Hungarian rules of 1848, even if the practice differed considerably.

Jgyzetek

¹ Ghyczy Kálmán gépelt emlékirata. MTA Kézirattára, Ms 4856/79. 132. p.

² BESSENYEI Ferenc (szerk.): *Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből*. Budapest, 1894. Athenaeum, 73. p.

³ CONCHA Győző: Jogi intézmény-e a parlamenti kormány? *Budapesti Szemle*, 1905. 124. k. 404–417. p.

⁴ *Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár; Magyar- és Csehországok e’néven Ötödik Apostoli királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik esztendei Sz. András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek irományai*. Pozsony, 1848. Az Országgyűlési Irományok Kiadóhivatala, 99. p.

⁵ Uo. 106. p.

⁶ Uo. 110. p.

⁷ Uo. 204. p.

⁸ MÁRFFY-MANTUANO Rezső: *A miniszteri felelősség intézménye Magyarországon*. Budapest, 1905. Révai és Salamon.

⁹ 1848. évi III. tc. 33–34. §§

¹⁰ Uo. 34. §.

¹¹ A görög események. *Pesti Hírlap*, 1922. (december 2.) 275. sz. 1. p.

¹² A miniszteri felelősség. *Pesti Hírlap*, 1908. (február 27.) 51. sz. 1. p.

¹³ TOMCSÁNYI Mór: *Magyarország közigazgatása*. Budapest, 1932. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 483–484. p.

¹⁴ *Képviselőházi napló*. 1869. V. k. 201. p.

- ¹⁵ *Képviselőházi irományok.* (KI) 1869. II. k. 351. p.
- ¹⁶ *KI* 1869. III. k. 134. p.
- ¹⁷ *KI* 1869. V. k. 185. p.
- ¹⁸ *KI* 1869. VI. k. 50. p.
- ¹⁹ 1919. évi XV. néptörvény a közkegyelem gyakorlásáról.
- ²⁰ Beszámolt róla pl. Hat új néptörvény. *Délmagyarország*, 1919. (február 8.) 32. sz. 9. p.
- ²¹ Új törvények a minisztertanácsban. *Alkotmány*, 1919. (február 8.) 34. sz. 3. p.; Igazságügyi javaslatok a minisztertanácsban. *Pesti Hírlap*, 1919. (február 8.) 34. sz. 2. p.; Beszélgetés az igazságügyminiszterrel a készülő fontos néptörvényekről. *Az Est*, 1919. (február 8.) 34. sz. 2. p.
- ²² Erre utal a miniszterek felelősségre vonása esetében követendő eljárásnak ideiglenes szabályozásáról szóló 1920. évi X. törvénycikk is: „16. § A jelen törvény rendelkezései irányadók a legfőbb állami számvevőszék elnökének felelősségre vonása esetében követendő eljárásra. Ugyanezen törvény rendelkezéseit továbbá alkalmazni kell arra is, akit a nemzetgyűlés, mint a jelen törvény életbelépte előtt – habár nem alkotmányos úton – alakult minisztérium tagját, vagy mint az 1919. évi március hó 21-ik napja előtt alakult úgynevezett népköztársaság elnökét vagy miniszterét az 1848:III. törvénycikk 32. §-ában meghatározott valamely cselekmény vagy mulasztás miatt vád alá helyez.”
- ²³ 1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről.
- ²⁴ Uo. „2. § A nemzetgyűlés a magyar állami szuverenitás törvényes képviselőjének nyilvánítja magát, amely alkotmányunk értelmében az államhatalom gyakorlásának további módját is jogosult rendezni.”
- ²⁵ 1920. évi X. törvénycikk a miniszterek felelősségre vonása esetében követendő eljárásnak ideiglenes szabályozásáról.
- ²⁶ Uo. 11. §.
- ²⁷ Uo. 18. §.
- ²⁸ 1920. évi XVII. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. törvénycikk 13. §-ának módosításáról.
- ²⁹ 1920. évi I. tc. 13. §.
- ³⁰ FIEDLER Sándor: A politikai, jogi és fegyelmi felelősség elve a magyar alkotmányban. *Miskolci Jogászelet*, 1932. (szeptember 1.) 7–8. sz. 10. p.
- ³¹ 1920. évi XVII. tc. 3. §
- ³² ZSEDÉNYI Béla: A kormányzói jogkör kiterjesztése. *Miskolci Jogászelet*, 1937. (március 1.) 3. sz. 95–96. p.
- ³³ A kormányzói jogkör új szabályozásáról beszél a közjogász, a jogbölcselő és a politikus. *Nemzeti Újság*, 1937. (február 14.) 36. sz. 17–18. p.
- ³⁴ EGYED István: Alkotmányjogi reformok. *Magyar Jogi Szemle*, 1937. 3. sz. 108. p.
- ³⁵ 1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról. 12. § (1) bekezdés.
- ³⁶ CSIZMADIA Andor: Az 1946. évi I. törvény alkotmányjogi jelentősége. *Állam és Igazgatás*, 1976. 1. sz. 10. p.
- ³⁷ ÁBRAHÁM István: A miniszteri jogállásról és felelősségről. *Állam és Igazgatás*, 1973. 10. sz. 920–921. p.
- ³⁸ G. VASS István: *Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsai jegyzőkönyvei 1945. november 15.–1946. február 4. II.* (Forráskiadványok 41.) Budapest, 2005. Magyar Országos Levéltár, 599., 601. p.; VIDA István (összeáll. és közread.): *Dokumentumok az államforma kérdésének 1946. évi rendezéséhez. Jogtudományi Közlöny*, 1982. 12. sz. 970–983. p. Az összeállításban a kérdéskört l. Az Igazságügyminisztérium törvénytervezete (974. p.); Az 1946. január 17-i pártközi értekezlet után készített törvénytervezet (976. p.); Pfeiffer Zoltán igazságügyminisztériumi államtitkár vezette szakértői bizottság által készített törvényjavaslat tervezet (978. p.); Tildy Zoltán miniszterelnök által 1946. január 24-én benyújtott törvényjavaslat (981. p.); Az Alkotmány- és a Közjogi Bizottság által benyújtott törvényjavaslat Magyarország államformájáról (983. p.). Az elmarasztalt miniszterekkel kapcsolatos államfői kegyelemről nem tartalmazott semmilyen rendelkezést a Független Kisgazdapárt törvénytervezete (971–973. p.) és a Magyar Kommunista Párt törvénytervezete sem (970–971. p.)
- ³⁹ GERGELY András: Sikeres vagy sikertelen 1848-as forradalmak? Az újabb történetírás mérlegei. *Történelmi Szemle*, 1998. 3–4. sz. 189. p.
- ⁴⁰ DEÁK Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz*. Pest, 1865. Pfeifer Ferdinánd, 89. p.
- ⁴¹ Uo.
- ⁴² CONCHA Győző: Jogi intézmény-e a parlamenti kormány? *Budapesti Szemle*, 1905. 124. k. 348. sz. 417. p.
- ⁴³ KAAS Albert: Az alkotmányfejlődés tényezői. Budapest, 1926. Kir. M. Egyetemi Nyomda, 121. p.
- ⁴⁴ DESEURE, Brecht: Constitutional Precedence and the Genesis of the Belgian Constitution of 1831. In MÜSSIG, Ulrike (ed.): *Reconsidering Constitutional Formation II Decisive Constitutional Normativity. From Old Liberties to New Precedence. Studies in the History of Law and Justice*. New York, 2008. Springer, 211–256. p.
- ⁴⁵ Német alföld. *Hazai's Külföldi Tudósítások*, 1830. (október 27.) 2. félév 34. sz. 272. p.
- ⁴⁶ *Constitution du 7 février 1831*. 73. cikk.
- ⁴⁷ Uo. 91. cikk.
- ⁴⁸ CONCHA Győző: *Újkori alkotmányok*. 1. k. Budapest, 1885. MTA, 114. p.
- ⁴⁹ Kép forrása: Page de couverture de la Constitution de la Belgique de 1831. Royaume de Belgique – Cette image a été extraite d'un autre fichier. *Wikimedia Commons*.
- ⁵⁰ BATHÓ Gábor: A mintakövetés kérdései a magyar kormánysszerkezetben 1848 és 1944 között. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 67–75. p.
- ⁵¹ TULARD, Jean: La notion de cabinet ministériel sous l'Empire. In ANTOINE, Michel et al. (éd.): *Origines et histoire des cabinets ministériels en France*. Genf, 1975. Droz, 23. p.; BARBICHE, Bernard: *Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne: XVIe–XVIIIe siècle*. Párizs, 1999. Presses universitaires de France, 120. p.
- ⁵² *Loi des 27 avril–25 mai 1791 relative à l'organisation du ministère*. 28. cikk.
- ⁵³ Uo. 33. cikk.
- ⁵⁴ PERTUE, Michel: Constitution de 1791. In SOBOUL, Albert (éd.): *Dictionnaire historique de la Révolution française*. Párizs, 2005. Quadrige, 282–283. p.
- ⁵⁵ *La Constitution du 3 Septembre 1791*. III. fejezet 1. cikk 1. szakasz.
- ⁵⁶ Uo. II. fejezet 4. cikk 5. szakasz.
- ⁵⁷ Uo. II. fejezet 4. cikk 6. szakasz.
- ⁵⁸ *Charte constitutionnelle du 4 juin 1814*.
- ⁵⁹ *Projet de constitution du 29 juin 1815*.
- ⁶⁰ *Charte constitutionnelle du 14 août 1830*.
- ⁶¹ Uo. 69. cikk 2. pont.
- ⁶² KÉPES György: Svédország és Norvégia Egyesült Királyságai (1814–1905) In BEKE-MARTOS Judit (szerk.) *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve*. (Jogtörténeti Értekezések 58.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 13–31. p.
- ⁶³ NAGY Miklós: Ghyczy Kálmán, mint nádori ítélőmester. *Budapesti Szemle*, 1930. 219. k. 635. sz. 1–28. p.
- ⁶⁴ Wolfram SIEMANN: *Vom Staatenbund zum Nationalstaat. Deutschland 1806–1871*. Frankfurt am Main–Wien, 1995. Büchergilde Gutenberg, 40–42. p.
- ⁶⁵ *Verfassungsurkunde für das Großherzogtum Baden vom 22. August 1818*.
- ⁶⁶ Módosította a *Gesetz vom 20. Februar 1868*.
- ⁶⁷ *Verfassungsurkunde für das Großherzogtum Baden vom 22. August 1818*. 14. §.
- ⁶⁸ BLASCHKE, Karlheinz: Die Sächsische Verfassung als Epochengrenze. In SCHIRMER, Uwe – THIEME, André (Hrsg.): *Beiträge zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Ausgewählte Aufsätze von Karlheinz Blaschke*. 2002. Leipzig, 575–586. p.
- ⁶⁹ *Verfassung des Königreichs Sachsen vom 4. September 1831*.

⁷⁰ Uo. 52. §.

⁷¹ ENKE, Wolfgang: *Die Revolution in Sachsen-Altenburg 1848/49*. Markkleeberg, 2013. Sax-Verlag.

⁷² *Grundgesetz vom 29. April 1831*.

⁷³ Uo. 8. §.

⁷⁴ *Verfassungs-Urkunde für das Königreich Württemberg vom 25. September 1819*.

⁷⁵ Uo. 97. §.

⁷⁶ *An Act for the further Limitation of the Crown and better securing the Rights and Liberties of the Subject*.

⁷⁷ There is no pardon under the Great Seal of England be pleadable to an impeachment by the Commons in Parliament.

⁷⁸ RÁCZ Attila: A miniszteri felelősség intézménye a burzsoá országokban. *Jogtudományi Közlöny*, 1982. 3. sz. 188. p.

⁷⁹ CSERNY Ákos: *A miniszteri felelősség*. Budapest, 2011. Wolters Kluwer, 112. p.

⁸⁰ SALAMON Ferenc: A közösügyek és a forradalom. *Budapesti Szemle*, 1881. 27. k. 55. sz. 27. p.

⁸¹ NAGY Miklós: Ghyczy Kálmán, mint nádori ítélőmester. *Budapesti Szemle*, 1930. 219. k. 635. sz. 18–22. p.

Beke-Martos Judit*

Amerikai és nyugat-európai tanulságok a 19–20. századi magyar jogfejlődés szuverenitásának vonatkozásában

„Im Lichte der Geschichte über Verfassungsmodelle und politische Theorien nachzudenken, gehörte im 19. Jahrhundert zu den Selbstverständlichkeiten einer Geschichtsschreibung und politischen Publizistik, die, um Traditionsbrüche zu verhindern, Vergangenheit und Gegenwart miteinander versöhnen wollten.”¹

1. Bevezetés

A 2019. július 1-jén megalakult MTA–ELTE, később ELKH, végül HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport tagjai a 2019–2024 közötti időszakban azt a fő kérdést kívánták körbejárni, hogy a 19–20. századi magyar jogfejlődés mennyire volt önálló, mennyire lehetett önálló, milyen külföldi és belföldi hatások érték, illetve érhették, mely már meglévő modellek szolgálhattak követendő vagy akár kerülendő példaként, ebből mit és milyen mértékben kívánt vagy tudott átvenni, és mindez mennyire befolyásolta a korabeli nemzeti adottságokat is figyelembe véve a nyugat-európai régióban megvalósult magyar folyamatot.

Személyes kutatásom a kutatócsoport munkáján belül három pilléren nyugodott. Az első pillér az állammodell kérdésével foglalkozott, hogy az állam felépítése, illetve annak változása milyen szerepet játszott a jog fejlődésében, annak milyen lehetőségeket nyitott vagy milyen korlátokat szabott. Tekintve, hogy a Magyar Királyság állammodellje, berendezkedése többször is változott a 19–20. században, még ha csak nagyon rövid időre is, ez a kérdés jelentős. A 19. században vizsgálándó modell az Amerikai Egyesült Államok, egy monarchiából függetlenedő, majd konföderációvá és végül föderációvá váló republikánus modell, amely írott alkotmányon nyugszik, és amely a jogalkalmazói jogalkotás aktív szerepvállalásával a mai napig fenn tudott maradni. Ugyanígy vizsgálándó a belga alkotmányos modell, amely a függetlenedéssel

egyidejűleg alkotmányos monarchiát hozott létre, és ahol az alkotmányozás a függetlenedés részeként volt értelmezendő, illetve, amely az amerikai modellből bár sokat átvett, mégis megtartotta a koronás államfő intézményét. Említésre méltó és vizsgálándó továbbá a belgát időben megelőző norvég alkotmányozás példája is, amely talán csak azért kevésbé hangsúlyos, mert a Norvég Királyság a dánoktól elszakadva először a svédekkel közösen egyfajta dualista állammodellben létezett és csak a 20. század elején függetlenedett, még ha akkor tovább is vitte az eredeti, 1814. évi alkotmányát. Számos egyéb példa is rendelkezésre áll a 19. századi nyugat-európai történelemből, a különböző állammodellekre, az alkotmányozás és a közjogi kodifikáció változó sikerű megvalósulásaira, melyek ismertek voltak a magyar politikai életet befolyásoló államférfiak és politikusok számára.

Kutatásom második pillére az írott és íratlan jog vizsgálatával foglalkozott, hiszen a 19. században messze nem minden jogfejlődés eredményezett kodifikációt. Számos olyan partikuláris, szokásjogra épülő, sokszor írásba egyáltalán nem foglalt norma játszott szerepet, amelyek vizsgálata a belföldi és külföldi hatások elemzése szempontjából egyaránt jelentős. Megemlítendő természetesen, hogy az íratlan jogon túl is létezett a jogalkalmazói gyakorlat, amely különösen az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc kudarcát követően, egészen az 1867-es kiegyezésig játszott meghatározó szerepet. A második pillérben azonban nem szorítkoztam csak a magyar fejlődés vizsgálatára, egyrészt absztrakt módon vizsgáltam a szokásjog mint olyan szerepét, változását, a kodifikációs törekvések jelentőségét, folyamatát és sikereit. Másrészt konkrét kérdésként vetettem fel a magyarországi alkotmány- és jogfejlődés során az írott és íratlan jog viszonyát és szerepét, különös tekintettel a nemzetközi összehasonlításban az íratlan, illetve történeti alkotmány és az írott alkotmányos szabályok viszonyára. Magyar kontextusban a vizsgálat kiindulópontja a történeti alkotmány, amelyet a 19. század folyamán írásba nem foglaltak, azaz nem vált egységes kartális alkotmánnyá, és amely ennek ellenére a magyar jogfejlődést gyökereiben határozta meg. A történeti alkotmány rugalmassága az, ami számos esetben a magyar jogfejlődést akár nehéz politikai környezetben is lehetővé tette; megőrizte a magyar alkotmányos rendet és annak időszakos reinterpretációját, sőt fejlesztését is lehetővé tette.

Mivel a 19. században sorra jelentek meg az írott alkotmányok vagy állammodellváltással együtt, vagy csupán egy alkotmányozási folyamat eredményeként, így a harmadik pillérben azt vizsgáltam, hogy hogyan hatott az alkotmányozás folyamata az államfő és a nép (vagy alattvalók) közötti viszonyra. Az a kvázi kontraktuális viszony, amely koronás államfő esetén a trónra lépéskor lett esküvel és a koronázási hitlevél kiadásával köttetett, hogyan alakult át, milyen más jelentőséget nyert az (adott esetben írott) alkotmányos keretek megjelenésével. Ez a kérdés azért is jelentős, mert a jogfejlődés szuverenitása az új kontextusban értelmezendő, és így ismét lehetővé teszi a nyugati tanulságok és a magyar történelmi fejlődés összevetését és elemzését.

* Beke-Martos Judit PhD, Zentrum für Internationales Ruhr-Universität Bochum, Jogi Kar, ORCID: 0000-0003-2373-8529

2. Az állammodellek tanulságai

Az első pillérben elsősorban a különböző modelleket vizsgáltam és hasonlítottam össze, így a monarchikus és – a 19. század folyamán Európában is lassan meg-megjelenő – republikánus modelleken belül² a lehetséges együttműködések, unitárius államokat, konföderációt, föderációt, államszövetséget, perszonál- vagy reáluniót kettő vagy több állam között és így tovább.³ Ezen belül is különösen az amerikai mintára koncentráltam,⁴ az amerikai függetlenedést,⁵ az ezt követően megalakult konföderációt,⁶ majd a ma is létező föderációt elemeztem.⁷ Az amerikai szövetségi állammodell, a vertikális⁸ és horizontális⁹ hatalommegosztás¹⁰ és annak alkotmányos szabályozása, illetve gyakorlati megvalósulása példaértékű volt, de jó eséllyel az egy amerikai sajátosság, amely egy az egyben nem ültethető át semelyik másik történelmi vagy jelenkori államberendezkedésbe sem. Ennek ellenére a „föderális kísérlet” (merthogy Amerika valójában egy precedens nélküli kísérletként indult, és sokan a mai napig annak tartják¹¹) a 18. század végén rendkívül hasznos információval szolgált az európai országok számára – mind pozitív, mind negatív értelemben. Az amerikai modell, egy 18. század végi minimalista konstrukció, amely nem tartalmaz alapjogi kartát, és amely az amerikai esetjogra épülő bírósági rendszer gyakorlata¹² nélkül nem tudna létezni, így sok szempontból egyedülálló, és jogi megoldásai nem transzferálhatók más államokra.¹³

Az amerikai szövetségi állam berendezkedése nem mindenben volt új. A kétkamarás törvényhozás (az ún. Kongresszus) formai szempontból nem különbözött sem az angol parlamenttől, sem pedig a korabeli magyar országgyűléstől sem. Összetételében, a két ház egymáshoz való szerepében és jelentőségében azonban különbözött. Míg az angol és a magyar modellek alsóháza népképviselői összetételű volt, addig felsőházuk születési és nemesi előjogok szerint tevődött össze.¹⁴ Az amerikai szövetségi Kongresszus alsóháza, a Képviselőház lakosságárányosan került megválasztásra, az eredeti alkotmányos szabályozás szerint még bár korlátozott (nem vagyoni) cenzus alapján, de a lakosság közvetlen döntésével.¹⁵ A Szenátust az eredeti felállás szerint a tagállami törvényhozás delegáltjai adták. Ez a struktúra csak a 20. század elején módosult, és érdekes módon akkor is leginkább azért, mert a tagállami delegáció környékén oly mértékben megnövekedett a korrupció, hogy elérkezettnek látszott az idő az alkotmányos reformra és a szenátorok választási jogának át- (vagy talán vissza-)adására a lakosság számára.¹⁶ Az amerikai felsőház azért sem tevődhetett volna születési előjogok alapján össze, mert ezt az Unió kifejezetten elutasította. A szövetségi alkotmány *expressis verbis* kimondta, hogy nemesi címek és születési prerogatívák nincsenek, ezzel is egyértelművé téve a különbséget az anyaország és az új, a szabad világ között.¹⁷ Ennek ellenére a Szenátust is a nép legitimálta, még ha csak indirekt módon is, merthogy a lakosság saját állami törvényhozását választotta, és később ez a népképviselői szerv delegálta a szenátorokat. A Szenátus a Képviselőházhoz képest nagyobb jelentőséggel bírt, fontosabb szerepet kapott, és nem utolsósorban je-

lentős kontrollfunkcióval rendelkezett a törvényhozásban és a végrehajtó hatalomban egyaránt. 17. alkotmánykiegészítés óta a szenátorokat is az amerikai lakosság választja közvetlenül, így a legitimációs eljárásban nincs már különbség a képviselők és a szenátorok között, mégis a szenátoroknak idősebbeknek kell lenni, régebb óta kell az adott területen élniük, mint a képviselőknek, és hivatali idejük az alsóházi két évhez képest a háromszorosa, azaz hat év. Ilyen módon valósul meg a néptől származó és közvetlen átruházott szuverenitás egyik kontrollja, amely így egyben valamelyest annak gátja is.

Az amerikai alkotmány a végrehajtó hatalom fejeként egy egészen egyedülálló pozíciót hozott létre az amerikai elnök személyében. A konföderációs konstrukcióban még teljes mértékben hiányzó végrehajtó hatalom rengeteg vitát váltott ki, és az alkotmányozó gyűlés tagjai is csak nehezen jutottak egyetértésre ennek részleteit illetően.¹⁸ Végül a gyakorlatban George Washington személye segítette a hivatal kialakulását, az oly módon tudott testet öltetni, ahogy a tiszteletben álló veterán hadvezér annak testet és lelket adott.¹⁹ Formai szempontból megállapítható, hogy az USA, abbéli szándékában, hogy létrehozzon egy olyan egyszemélyi vezetőt, aki nem koronás fő, és akiből nem válhat zsarnok diktátor, de aki széles körű hatás- és jogkörrel rendelkezik az állam megfelelő védelme és a föderáció működése érdekében, egy olyan egyedülálló pozíciót hoztak létre, amely a republikánus modellben egyesíti az állam- és kormányfői funkciót.²⁰ A később kialakuló európai, elsősorban alkotmányos monarchiákban és később a köztársaságokban éppen ez a két pozíció válik szét, amikor többnyire a szimbolikussá csökkenő államfői pozíció az uralkodó marad, de az operatív vezetői feladatok ellátását a kormányfő vállalja át. Ez egy erős garancia a 19–20. században kialakuló állammodellekben a hatalomkoncentráció meggátolása érdekében, amellyel az Egyesült Államok, a magát alapításkor demokratikusnak csak nagyon óvatosan profiláló szövetségi köztársaság, a mai napig nem rendelkezik. Az elnök a végrehajtó hatalom feje, akit négy évre a lakosság elektorok közreműködésével választ, és aki a szövetségi hadsereg és flotta főparancsnoka, a kabinetnek nevezett szövetségi kormány feje, és aki elítélt bűnelkövetőknek kegyelmet adhat. További kinevezési jogköreit a Szenátussal közösen végzi, illetve adott terveihez a Kongresszus jóváhagyása szükséges, elsősorban az anyagi fedezet előteremtése miatt.²¹ Az elnöki hatalom bár a másik két hatalmi ágon keresztül elméletileg kontrollálható, annak közjogi kontrollja a felelősségre vonási eljárás, az ún. *impeachment*, amelyet a Képviselőház kezdeményez, és a Szenátus folytat le. Ennek eredményeként, ha az elnök visszaél a hatalmával, akkor elmozdítható hivatalából, és azt követően rendes büntetőeljárással felelősségre vonható és ily módon szankcionálható.²² Az amerikai történelemben eddig négy *impeachment* eljárást folytattak le, de egyik sem végződött az elnök elmozdításával.²³

Az amerikai bírósági rendszer aktív szerepet vállal²⁴ mind a törvényhozás és a végrehajtó hatalom egyfajta ellenőrzésében, mind pedig – elsősorban a kétkamarás törvényhozás törvényhozói nehézségei miatt – a jogsza-

Az Egyesült Államok alkotmányának aláírása George Washingtonnal, Benjamin Franklinnal és Alexander Hamiltonnal
(balról jobbra az előtérben), Howard Chandler Christy festménye²⁷

bályok értelmezésében, illetve a jogalkalmazáson keresztül a jogalkotásban. A törvények alkotmánynak megfelelő értelmezése egyben a jogszabályok értékelése is, amely gyakran vezet azok jogalkalmazásban való módosításához. A bírósági joggyakorlat Amerikában nem egyértelműen az alkotmányból ered, hiszen ott nincs ilyen széles körű felhatalmazás, mint amelyet a gyakorlatban a bíróság magáénak vél. Mégis, a *Marbury v. Madison* 1803-as legfelsőbb bírósági döntés óta ez az elfogadott gyakorlat.²⁵ Az ilyen jogalkalmazói jogalkotás, amely elsősorban az esetjogi jogrendszerekre jellemző sajátosság, az európai modellekben ma ilyen tisztán nem található meg, de a 19. századi magyar jogalkalmazás sok hasonlóságot mutat ezzel a gyakorlattal, még ha nem is így írta elő az írott szabály.²⁶

A másik részletesen vizsgált modell Belgiumé, amelynek történelme szintén rendkívül tanulságos.²⁸ A belga területeken a 18. század végén a partikuláris jogot felváltotta a francia jog, amikor Franciaország elfoglalta az akkori Dél-Hollandiát, a mai Belgiumot.²⁹ A több évtizedes gyakorlati jogalkalmazás miatt a francia jog akkor is hatályban maradt,³⁰ amikor 1815-ben Napóleon waterlooi vereségét követően a Szent Szövetség jóváhagyásával³¹ a Dél-Holland területek újra egyesültek Észak-Hollandiával.

A Hollandiai Egyesült Királyság³² alapja az 1815. július 13-i alkotmány, amely kétkamarás törvényhozást hozott létre. A felsőház tagjait a király nevezte ki, míg alsóházát a provinciák delegálták egy elektori rendszeren keresztül

lefolytatott választást követően.³³ A holland alkotmányban az uralkodói túlsúly egyértelműen jelzi, hogy a hatalmi ágak elválasztása nem a montesquieu-i értelemben valósult meg.

Végül a számtalan belső konfliktus és feszültség eredményeként 1830 nyarán kitört a belga felkelés.³⁴ Az alkotmányozás majdhogynem része volt a forradalomnak, éppen azzal a céllal, hogy az új államnak elválaszthatatlan része legyen az alkotmány.³⁵ A belga alkotmányt 1831. február 7-én fogadták el, és 11-én ünnepélyes keretek között hirdették ki.³⁶

A belga alkotmány szövegének csupán 10%-a teljesen eredeti, míg 40% a holland alkotmányból, 45% francia alkotmányszövegekből – elsősorban az 1791. évi alkotmányból – és 5% az angol gyakorlatból származtatható.³⁷ Erőteljesen érezhető mind az amerikai, mind pedig a francia hatás. Belgium alkotmányos monarchia, tehát az államformáját megtartotta, de kormányformája változott, hiszen deklarálta a népszuverenitást, és korlátozta az uralkodói hatalmat. A király bár a végrehajtó hatalom feje, szent és sértetetlen, de hatalmát minisztereken keresztül gyakorolta.³⁸ A belga alkotmány a hatalmi ágak elválasztásán alapszik még akkor is, ha a király mint a végrehajtó hatalom feje és a törvényhozás együttműködik a jogalkotásban.³⁹ A szuverenitás a néptől ered, és adott körben találhatók fékek és ellensúlyok is. Érdekességgént jegyezhető meg, hogy bár a belga alkotmány ismerte a nemesi címeket, de azokhoz privilégium nem társulhatott, így a törvényhozás tagjait vagyoni cenzus alapján választották, és a felsőháznak ott

is magasabb életkori feltétellel, vagyoni feltétellel és hosszabb hivatali idővel tulajdonítottak nagyobb jelentőséget.

Objektíven nézve a belga függetlenség és alkotmányozás azt is mutatja, hogy az adott pillanatban fennálló nagyhatalmi érdekek, a világpolitikai és katonai egyensúlyok szintén óriási szerepet játszottak és játszanak egy-egy ország átalakulásának sikerében vagy kudarcában. A regionális adottságok ugyanúgy meghatározók, mint a sokkal kevésbé kiszámítható, adott történelmi pillanat.

3. Írott és íratlan jog – a történeti alkotmány szerepe

A második pillérben folytatott kutatásom két fő területre koncentrált: egyrészt vizsgáltam az íratlan jog, a hagyomány⁴⁰ és a szokás kapcsolatát, természetét, a jogi kötőerejének kérdését; szerepét a jogfejlődésben és jogalkalmazásban egyaránt. A jogi hagyomány,⁴¹ a jogcsalád,⁴² a szokás jogi értelemben,⁴³ illetve a jogi kultúra⁴⁴ mind olyan kifejezések, amelyek elkülöníthetők és nagyrészt elhatárolhatók. Információtartalmukat, normativitásukat, az időhöz való viszonyukat és kötőerejüket illetően eltérnek egymástól.⁴⁵

Az absztrakt kérdéseken túlmenően⁴⁶ a 19. századi magyar jogfejlődés kérdését is boncolgattam, így a történeti alkotmány jelentőségét és a magyar bírói gyakorlat szerepét. A 19. század folyamán a magyar jogalkalmazás alapvetően a partikuláris szokásjogi megoldásokkal töltötte ki a jogforrási hézagokat, és ez akkor sem változott, amikor az osztrák jog bevezetésre került. Az áprilisi törvények az alkotmányos átalakulás fénypontját jelentették,⁴⁷ még ha 1848-ban ez nem is tudott tartós változást hozni. Kérdésként merült fel, hogy az 1848–1849-es eseményeket illetően lett-e volna jelentősége, ha a Magyar Királyság akkor már rendelkezik egységes kartális alkotmánnyal a történeti alkotmány helyett. Képesy Imrével arra jutotunk, hogy az alkotmány írásbelisége nem hozott volna változást, mert bár az áprilisi törvények okafogyottak lettek volna, mégis a reformok, amiket a reformkor hozott, önmagában nem voltak elégségesek, így ezzel is magyarázható a forradalom kirobbanása. Magyar sajátosság volt ugyan, hogy a nyugat-európai szomszédokhoz képest a magyar forradalmat a nemesség initiálta, de az eredmény szempontjából ez jelentéktelen. Egyetértettünk Deák Istvánnal⁴⁸ és Gergely Andrással⁴⁹ abban, hogy a kezdeményezett változások elégtelenek voltak, és alapvető kérdésekről nem esett szó. Egy sokkal radikálisabb váltásra lett volna szükséges a magyar út független kialakításához.

4. Az államfő–alattvalói viszony módosulása

A magyar államiság nehézségei többek között a magyar politikai vezetők és az államfő közötti viszonyból fakadtak, különösen az 1848–1867 közötti időszakban. Az ál-

lamfői hatalomlegitimáció kérdése így elementáris része volt a kutatásomnak, és azon belül is a harmadik pillérnek. Elsődleges kérdés a Habsburg királykoronázások sorába illő, bár attól több szempontból – elsősorban a magyar nemzeti sajátosságok miatt – eltérő 1867-es koronázás alkotmányos jelentősége volt. Mindenképpen megállapítható, hogy míg a nyugat-európai királykoronázások jelentősége az írott alkotmányok megjelenésével csökkent, sőt számos helyen a koronázás mint egyházi ceremóniális hatalomlegitimációs aktus el is maradt,⁵⁰ addig a magyar királykoronázás, különösen a majdnem húsz éves alkotmányos válságot lezáró 1867-es magyar királykoronázás, rendkívüli jelentőséggel bírt, tulajdonképpen a magyar alkotmányos rend helyreállítását jelentette.⁵¹ A kiegyezéshez vezető út igen rögzös volt, az 1848. december 2-i trónváltást követő neoabszolutista időszak, ahol Magyarország *de jure* uralkodója nem uralkodott, és a *de facto* uralkodó tulajdonképpen trónbitorló volt, számos fordulatot vett,⁵² de a kérdés igazi rendezésére csak 1867. június 8-án került sor.⁵³

A királykoronázás mint ceremóniális hatalomlegitimációs aktus aktuális események okán is előtérbe került, méghozzá abban az országban, ahol a mai napig nincsen írott kartális alkotmány, és amely Európában egyedülálló módon még mindig koronázási szentmise keretében koronázza meg az államfőt. 2022. szeptember 8-án elhunyt a 70 éve trónon ülő angol királynő, II. Erzsébet, és fiát, III. Károlyt 2023. május 6-án koronázták királlyá a westminsteri apátságban.⁵⁴ Az esemény széles körű televíziós sugárzása okán is felmerült a kérdés, hogy szükség van-e egyáltalán erre az eseményre, és ha igen, akkor miért, hol, hogyan, kinek a közreműködésével. III. Károly anyja halálának pillanatában király lett, mégis csak nyolc hónappal később koronázták meg, és ez idő alatt is ő uralkodott. A korábban említett belga monarchiában, amely 1831 óta alkotmányos monarchia, a királyt nem koronázzák meg. Ez azonban nem okozott és ma sem okoz semmilyen hatalomlegitimációs deficitet, hiszen a belga államszerkezetet az alkotmány szabályozza, amely előírja 80. szakaszában, hogy az uralkodó a törvényhozás mindkét háza előtt esküt tesz, így veszi birtokba a trónt.⁵⁵ Az amerikai alkotmány nyomait egyértelműen viselő 1831. évi belga alkotmány, mivel alkotmányos monarchia alapokmányaként készült, megőrizte a király intézményét, de konszolidálta azt az alkotmányos berendezkedéssel.

Ugyanígy látható, hogy a magyar alkotmányozási kísérletekben, elsősorban az áprilisi törvények megalkotásakor a magyar államférfiak tudatosan tekintettek nyugatra, hogy inspirációt merítsenek a már működő alkotmányokból. Erdődy szerint nyolc paragrafusnál is nyomon követhető az eredeti belga szöveg átvétele.⁵⁶ A független felelős magyar minisztérium felállításáról szóló III. törvénycikk-nél, amely egy alkotmányos monarchikus berendezkedésben rendkívül jelentős, a belgán kívül francia és angol példákat is figyelembe vettek.⁵⁷ Mégis azt a kérdést, hogy az alkotmány megjelenésével hogyan módosult az államfő és a nép viszonya, egyelőre a konkrét államokra nézve lehet megválaszolni, és nagyobb általánosításokra nemigen van mód. Ez nem jelenti azt, hogy nincsenek általános igaz-

ságok. Míg a legtöbb nyugat-európai monarchiában az alkotmány megalkotásával végbe is megy az alkotmányos átalakulás, és az uralkodó közjogi szerepe visszaszorul, Istentől származtatott hatalmának jelentősége csökken, és ezzel együtt a koronázási ceremónia is kisebb hangsúlyt kap, addig épp a magyar történelem nyújt ennek valamelyest ellentmondó példát, mert bár írott kartális alkotmány nem születik a 19. században, mégis a fennálló és működő alkotmányos rend komoly válságba kerül, amely részben a *de facto* trónbitorló koronázással történő legitimálásával oldódik meg. A koronázás a szentmisén túl a koronázási hitlevél kiadásával és az arra letett esküvel szerződéses kötelezettségvállalást jelent mind az államfő, mind a nép részéről, és ez a monarchia időszakában a Magyar Királyságban nem változott.

5. Kutatási eredmények összegzése

A kutatócsoport fennállása alatt a kutatócsoport számára végzett vizsgálatom két szempontból is keretet kívánt adni a kollégák konkrét jogterületeken végzett kutatásainak: egyrészt mert a közjogi vonatkozásokat, elsősorban az állammodell jelentőségét és annak változását vizsgáltam, másrészt pedig, mert nemzetközi kitekintést kívántam nyújtani a magyar helyzet regionális kontextusba helyezéséhez. Ily módon a vizsgálataimat a nyugat-európai és amerikai regionális fejlődés tükrében végeztem.

Tartalmi szempontból az összetett állammodellek vizsgálata, a dualista monarchiák felépítésének elemzése, a korszakban megjelenő köztársasági modellek föderális berendezkedése és különösen az államok működése, fejlődése ezekben a modellekben, számos információval és tanulsággal szolgált a magyar korona területeinek elemzéséhez a 19. században, mert bár Magyarország, a „megkésett különutas” sok mindent máshogy és máskor csinált, mint nyugati szomszédai, azért a fejlődési ívek hasonlósága megfigyelhető. 1848-ban a magyar „vér nélküli” alkotmányos forradalom sikeres volt, és több szempontból hasonlított korábbi, nyugat-európai szomszédos országok átalakulására, illetve átalakulási kísérleteire.

A magyar alkotmányos átalakulás 1848-ban a szabadságharc kirobbanása miatt kudarcot vallott, de teljességgel nem tűnt el a süllyesztőben, hiszen a neoabszolutista időszakban rendkívül fontos szerepet játszott a kiegyezési tárgyalások során, akár úgy is lehetne fogalmazni, hogy egyfajta etalonként szolgált. Ettől függetlenül megállapítható, hogy az 1848-as reformok sem 1848-ban, sem később nem voltak elégségesek, és akkor is kiegészítésre és módosításra szorultak volna, ha a fegyveres harcok nem lehetetlenítik el az ezen az alapon működni próbáló új államot és kormányt.

A magyar történeti alkotmány és annak rugalmassága könnyítette meg az alkotmányos rend megőrzését, különösen abban az időszakban, amikor az *Olmützi Alkotmány* okán a magyar alkotmányosság felfüggesztésre került. Ugyanez a történeti alkotmány tette lehetővé a kiegyezés felé vezető út lépéseit, ahogy annak része és egyben az alkotmányos rend helyreállítása volt a *de facto* államfő, Fe-

renc József magyar királlyá koronázása. A reformkorban a belpolitikai csaták gátolták az igazán hatékony fejlődést. A neoabszolutizmus időszakában a passzív rezisztencia, minden osztrák intézménynek, javaslatnak, fejlesztésnek az elutasítása fagyasztotta be a magyar fejlődést. A 19. század során így épp az 1867-es államfői hatalomlegitimációs aktus és az azzal járó alkotmányos rend helyreállítása, illetve a dualista államberendezkedés adta meg valamelyest a lehetőséget a magyar jog továbbfejlesztéséhez. A dualista monarchiában a Magyar Királyság ugyan függött a társországtól, de belpolitikai kérdésekben többé-kevésbé el tudott indulni a fejlődés útján. Így születtek új keretek a némileg útját kereső Magyarország jogának kiépítéséhez, modernizálásához.

Mindezzel együtt megállapítható, hogy a magyar fejlődés kevésbé függött az európai centrumtól. A Habsburgok, akik a 19. század egésze alatt jelen voltak a magyar korona területein, ugyanúgy jelen voltak az európai élvonalban, és így minden olyan modernizáció, ami elérte az Osztrák Császárságot, elérhető vált a Magyar Királyság számára is. Nyilvánvalóan a magyar fejlődés ragaszkodott a saját útjaitól, így ott leginkább a regionális keretek voltak meghatározók. A belpolitikai harcok, a helyes útról és mintakövetésről szóló viták, és a Habsburgokkal ápolt hol jobb, hol nehezebb viszony volt döntő a fejlődést illetően. A nemzetközi példák, így elsősorban az amerikai és a belga függetlenedés és átalakulás azt mutatta, hogy a lentől jövő, önszerveződő reformok az eredményesebbek, de ahhoz nemzeti összefogás szükséges. Ez Magyarországon a reformkorban annyiból megvolt, hogy a reformok szükségességében egyetértettek, illetve a nemesség ennek okán kieszközölte az 1848-as alkotmányos változást, de a reformok részleteiben, az előrevezető útban már nem értettek egyet. Ezek a belpolitikai csaták nemcsak az 1848–1849-et megelőzően, hanem közvetlenül azt követően is fennálltak, és a kiegyezéshez vezető utat jó eséllyel jelentősen meghosszabbították.

Ugyanez a nehézség állapítható meg a magyar kodifikációs kísérletek és a partikuláris szokásjog írásba foglalásának vizsgálatánál. A belpolitikai egyet nem értéshez eltérő elképzelések társultak, hogy melyek a megfelelő nyugati modellek a modernizációhoz. Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy Magyarország a nyugat-európai fejlődéstől némiképp eltérő 16–18. századi fejlődéstörténete, különösen a török hódoltság és az ennek okán elmaradó polgári átalakulás, ipari forradalom hiánya, a második jobbágyság kialakulása és a magyar földreform elmaradása olyan sajátosságokat jelentett, amelyek külföldi példák teljes körű átvételét nem tette lehetővé. Az alkotmányozás szempontjából a régióban időszerű volt a magyar fejlődés; kartális alkotmányt a 19. században az Osztrák Császárság sem alkotott.

A külföldi modellek vizsgálata segít megérteni, hogy mely utat és miért járt be Magyarország, illetve a retrospektív analízis engedi értelmezni és értékelni ezt az utat, és az ilyen módon lezajlott fejlődést. A jogfejlődés és a kodifikációs kísérletek komplex államszerkezetbe való illesztése sajátos kihívásokat eredményezett. Az áprilisi törvények, amelyek alkotmányos monarchiává alakították

az országot, egy békés új korszak kezdetét is jelenthették volna, amely új (szerződéses) viszonyt alakít ki az uralkodó és alattvalói között. Ez a változás azonban a 19. század közepén elmaradt. A Habsburgokkal rendezetlenül maradó közjogi viszony egyben a magyarországi alkotmányos válság prolongációját is jelentette, és kérdéseket vetett fel a magyar állam szuverenitásának megőrzését illetően. Az 1867-es királykoronázás a közjogi és alkotmányos rendet helyreállította, de számtalan további korabeli aktuális kérdést, így például a magyar jog alkalmazásának kérdését, válasz nélkül hagyta. Az államfői hatalomlegitimáció rendezetlensége árnyékot vetett a jogi viszonyokra is, hiszen az államfőtől származó jogforrások – elsősorban az *Ol-mützi Alkotmány*, illetve az azt követő császári pátensek

vagy alacsonyabb szintű jogszabályok – erejét csökkenti vagy legalábbis megkérdőjelezi az államfő jogállásának vitatott mivolta. Így a jog fejlődésének kérdése itt nemcsak az állam fejlődésével, hanem az államfői legitimációval is szorosan összefügg.

A magyar alkotmányos folytonosság, a történeti alkotmány rugalmassága sok szempontból átsegítette Magyarországot ezen a majdnem két évtizedes válságon, és a dualista államalakulat létrejöttével új korszak kezdődött. A 20. századi állam- és jogfejlődés ismét más kihívások elé nézett, amikor nem a Habsburgokkal ápolt viszony volt a meghatározó. Azonban a belpolitikai harcok a 20. század első felében is meghatározók voltak, és nem feltétlenül járultak hozzá az ország és a jog szuverén fejlődéséhez.

BEKE-MARTOS, JUDIT

Amerikanische und westeuropäische Lehren für die Souveränität der ungarischen Rechtsentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert

(Zusammenfassung)

In diesem Beitrag werden Forschungsergebnisse im Rahmen der Forschungsgruppe zur rechtlichen Souveränität vorgestellt. Die Arbeit stützt sich auf drei Hauptsäulen: die Untersuchung westlicher Staatsmodelle, die Rolle des geschriebenen und ungeschriebenen Rechts und die Transformation der Beziehung zwischen dem Staatsoberhaupt und dem Volk aus verfassungsrechtlicher Sicht. Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die Kenntnis des amerikanischen Konstitutionalismus für die Untersuchung der ungarischen Staats- und Rechtsentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert äußerst lehrreich ist, und dass auch andere westeuropäische Modelle (hier vor allem das belgische und in geringerem Maße das norwegische Modell) Erfahrungen und Informationen geliefert haben. Die ungarische Verfassungsentwicklung weist zwar viele Ähnlichkeiten mit westlichen Modellen auf, hat aber

ihre eigene Form gefunden. Die Flexibilität der historischen Verfassung ermöglichte die Wiederherstellung der verfassungsrechtlichen Ordnung nach ihrer Aussetzung, zusammen mit dem feierlichen Legitimationsakt des Staatsoberhauptes, der Krönung des Königs im Jahr 1867. Grundsätzlich gilt, dass sog. *Bottom-Up*-Reformen immer und überall erfolgreicher und nachhaltiger waren als die sog. *Top-Down*-Veränderungen, aber der Erfolg echter Innovationen erforderte innenpolitische Kooperation, die in der Geschichte der ungarischen Entwicklung an mehreren Stellen fehlte. Dementsprechend ist es auch richtig, dass die ungarische Rechtsentwicklung in erster Linie durch nationale Besonderheiten und nicht durch die geographische Lage oder den westlichen Einfluss geschweige denn Druck bestimmt wurde.

BEKE-MARTOS, JUDIT

American and Western European Lessons for the Sovereignty of Hungarian Legal Development in the 19th-20th Centuries

(Abstract)

This paper presents research results as part of the research group on legal sovereignty. The work is built on three main pillars: the study of Western state models, the role of written and unwritten law, and the transformation of the relationship between the head of state and the people from a constitutional perspective. In conclusion, the knowledge of American constitutionalism is extremely instructive for the study of the development of the Hungarian state and law in the 19th and 20th centuries, as well as other Western European models (here mainly the Belgian and, to a lesser extent, the Norwegian model) have also provided experience and information. Hungarian constitutional development, although it has many similarities with Western models, has

taken its own particular shape. The flexibility of the historical constitution made it possible to re-establish the constitutional order after its suspension, together with the ceremonial legitimization act of the head of state, the coronation of the king in 1867. It is fundamentally true that bottom-up reforms have always and everywhere been more successful and lasting than top-down changes, but the success of real innovations required domestic political cooperation, which was lacking at several points in the history of the Hungarian development. Accordingly, it is also true that the Hungarian legal development has been determined primarily by national characteristics and not by geographic location or Western influence let alone pressure.

- ¹ SCHREINER, Klaus: Legitimität, Autonomie, Rationalisierung. Drei Kategorien Max Webers zur Analyse mittelalterlicher Stadtgesellschaften – wissenschaftsgeschichtlicher Ballast oder unabgeholte Herausforderung? In MEIER, Christian (szerk.): *Die Okzidentale Stadt nach Max Weber: zum Problem der Zugehörigkeit in Antike und Mittelalter*. München, 1994. Oldenbourg Verlag, 166. p.
- ² BEKE-MARTOS Judit (szerk.): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve*. (Jogtörténeti Értekezések 58.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó.
- ³ BEKE-MARTOS Judit: Az együttműködés árnyalatai – Szerkesztői előszó. In BEKE-MARTOS Judit (szerk.): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve*. (Jogtörténeti Értekezések 58.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 7–10. p.
- ⁴ BEKE-MARTOS Judit: A szuverenitás szerepe a föderális államrendszerekben: a jogalkalmazás gyökerei az USA jogtörténetében. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 30–35. p.
- ⁵ BEKE-MARTOS Judit: Az elfeledett (alkotmányos) dokumentum: az 1787-es Northwest Ordinance. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások – Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 70–77. p.; BEKE-MARTOS Judit: Függelenség – Modellkövetés és megújulás nemzetközi és magyar kontextusban. In HEIL Kristóf Mihály – KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő (szerk.): *A magyar jog modernizációja és szuverenitása. Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásaiból III.*, (Jogtörténeti értekezések 69.) Budapest, 2025. Gondolat Kiadó, 45–69. p.
- ⁶ BEKE-MARTOS Judit: A Konföderációs Cikkelyek hiányosságai. In BURGER Borisz Bendegúz – HEIL Kristóf Mihály – SZIVÓS Kristóf (szerk.): *Szokásból törvény. Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásaiból II.* (Jogtörténeti Értekezések 68.) Budapest, 2025. Gondolat Kiadó, 25–38. p.
- ⁷ BEKE-MARTOS Judit: Az Amerikai Egyesült Államok – Egy egyedülálló kísérlet. In BEKE-MARTOS Judit (szerk.): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve*. (Jogtörténeti Értekezések 58.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 112–125. p.
- ⁸ BEKE-MARTOS Judit: Überlegungen zur Rolle der vertikalen Gewaltenteilung in den Fällen der Todesstrafe der Vereinigten Staaten. In HIRTE, Markus – KOCH, Arnd – MEZEY, Barna (szerk.): *Wendepunkte der Strafrechtsgeschichte – Deutsche und ungarische Perspektiven. Eine Festschrift anlässlich des 20-jährigen Bestehens des deutsch-ungarischen strafrechtshistorischen Seminars. Rothenburger Gespräche zur Strafrechts-geschichte*. Band 8. Gießen, 2020. Psychosozial-Verlag, 265–296. p. DOI: <https://doi.org/10.30820/9783837977035>.
- ⁹ BEKE-MARTOS Judit: A Legfelsőbb Bíróság épülete és a horizontális hatalommegosztás egyes aspektusai az Amerikai Egyesült Államokban. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Ábrázolt és épített jog*. (Jogtörténeti Értekezések 53.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 81–89. p.
- ¹⁰ BEKE-MARTOS Judit: William Howard Taft és a hatalmi ágak az Amerikai Egyesült Államokban. In PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas*. Budapest, 2021. Ludovika Egyetemi Kiadó, 107–116. p.
- ¹¹ BEKE-MARTOS Judit: Az Amerikai Egyesült Államok – Egy egyedülálló kísérlet. In BEKE-MARTOS Judit (szerk.): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve*. (Jogtörténeti Értekezések 58.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 112–125. p.
- ¹² BEKE-MARTOS Judit: Bírók és bíróságok Amerikában – A bírói hatalom fejlődése az Egyesült Államok létrejöttétől a 19. század végéig. In HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *IV. Szegedi Jogtörténeti Napok: Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról*. Szeged, 2011. Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 41–51. p.
- ¹³ Az áttűlhetőségről I. bővebben BEKE-MARTOS Judit: Theoretische Aspekte der Rezeption und des Vergleichs verschiedener Verfassungsmodelle. In Bos, Ellen – PÓCZA, Kálmán (szerk.): *Rechtssysteme im Donaauraum – Vernetzung und Transfer*. Baden-Baden, 2014. Nomos Verlag, 130. p.
- ¹⁴ RIGÓ Balázs: Alkotmányos változások az 1860-as évek második felében. *Forum. Publicationes doctorandorum iuridicorum* 7. 2017. 201–203. p.
- ¹⁵ REMINI, Robert V.: *The House – The History of the House of Representatives*. New York, 2007. Smithsonian Books.
- ¹⁶ BEKE-MARTOS Judit: Az amerikai szövetségi alkotmány XVII. alkotmánykiegészítésének rövid története. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Baran 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2023. Orac, 35–39. p.
- ¹⁷ *Az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya*. I. cikk 9. szakasz (utolsó bekezdés).
- ¹⁸ KETCHAM, Ralph (szerk.): *The Anti-Federalist Papers and the Constitutional Convention Debates*, New York, 2003. Signet Classics, 15–17. p.
- ¹⁹ BROOKHISER, Richard: *Founding Father – Rediscovering George Washington*. New York, 1997. Free Press Paperbacks published by Simon & Schuster.
- ²⁰ BEKE-MARTOS Judit: „Köztársaságot, ha meg tudjátok őrizni” *JOG. történet. A HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport blogja*. 2024. július 8. mtajogtortenet.elte.hu/blog/beke-martos-judit-xxv-kiegeszites.
- ²¹ A végrehajtó hatalmat és így elsősorban az elnök hivatala a szövetségi alkotmány II. cikke szabályozza.
- ²² LIEBER Francis hasoncímű könyve után szabadon magyartíták SCHOLCZ Viktor és VAJDA János: *Polgári szabadság és önkormányzat*. Pest, 1869. Heckenast Gusztáv. 24. p.
- ²³ BEKE-MARTOS Judit: Az amerikai impeachment eljárás első próbája – 1868. május 16. *JOG. történet. Az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja*. 2022. május 16. [mtajogtortenet.elte.hu/blog/beke-martos-judit-impeachment-1868](https://blog/beke-martos-judit-impeachment-1868).
- ²⁴ BEKE-MARTOS Judit: Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi bírósági rendszerének kialakulása, (másodközlés) In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. (Jogtörténeti Értekezések 43.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 56–71. p.
- ²⁵ BEKE-MARTOS Judit: Slow Correction of an Omission or Proactive Expansion of Judicial Authority? – The Gradual Development of the Judiciary’s Regulation and Role from Article III of the U.S. Constitution to *Marbury v. Madison*. In L’ALÍKOVÁ, Natalia – SOUKENÍKOVÁ, Denisa – VITKOVÁ, Andrea – VRANKOVÁ, Monika (szerk.): *Poňatie a charakter práva*. Bratislava, 2014. Slovak Academic Press, 62–69. p.
- ²⁶ Legprominensebb példája ennek az 1849 és 1861 közötti magyar joggyakorlat, melynek konszolidálását kísérte meg az 1861-ben működött Országbírói Értekezlet. Vö. KÉPESSY Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége*. (Jogtörténeti Értekezések 61.) Budapest 2023. Gondolat Kiadó, 28–32. p.
- ²⁷ Kép forrása: Signing of the United States Constitution with George Washington, Benjamin Franklin, and Alexander Hamilton (left to right in the foreground), painting Howard Chandler Christy. 1940. United States Capitol, East Stairway, House of Representatives wing. *Wikimedia Commons*.
- ²⁸ BEKE-MARTOS Judit: Nemzetközi hatások és a magyar jogfejlődés a 19. században – sajátosságok és kihívások. In DELI Gergely – BARNÁ Attila – BATHÓ Gábor – PERES Zsuzsanna – PÓKECZ Kovács Attila (szerk.): *Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére*. Budapest, 2024. Ludovika Egyetemi Kiadó, 89–90. p.
- ²⁹ A párizsi Nemzetgyűlés dekrétummal tagolta be Belgiumot a francia köztársaságba 1795. október 1-én. ERDŐDY Gábor: „Szabadságot mindenben és mindenkinek”: a belga alkotmányos rendszer létrejötte és működése 1831–1848. Budapest, 2006. Argumentum, 44. p.

- ³⁰ HEIRBAUT, Dirk – STORME, Matthias E.: The Belgian Legal Tradition: From a Long Quest for Legal Independence to a Longing for Dependence? *European Review of Private Law*, 2006. 5–6. sz. 648–649. p.
- ³¹ A rendelkezést 1815. június 8-én írták alá Belgium megkérdése és közreműködése nélkül, ERDŐDY 2006. 50–51. p. Érdekes módon azonban már az 1814. június 21-i Londoni Protokoll kimondja a két ország egyesülését, l. DESEURE, Brecht: Constitutional Precedence and the Genesis of the Belgian Constitution of 1831. In MÜSSIG, Ulrike (szerk.): *Reconsidering Constitutional Formation II – Decisive Constitutional Normativity*. (Studies in the History of Law and Justice 12.) Berlin, 2018. SpringerOpen, 217. p. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-73037-0_5.
- ³² HEIRBAUT–STORME 2006. 649. p.; A United Kingdom of the Netherlands másképpen is fordítható magyarra, így például Erdődy Gábor Egyesült Németalföldi Királyságnak nevezi az alakulatot. L. ERDŐDY Gábor: A független belga alkotmányos monarchikus rendszer megteremtése. *Jogtörténeti Szemle*, 2010. 1. sz. 1. p. Az addigi holland helytartót, Orániai Vilmost 1814. március 30-án beiktatták mint a holland trón birtokosát, de a holland királyi címet csak 1815. március 16-án vette fel – akkor már a holland alkotmány értelmében és tudva, hogy a belga területek is az ő országához fognak hamarosan tartozni. DESEURE 2018. 217. p.
- ³³ DHONDT, Frederik: Inaugurating a Dutch Napoleon? Conservative Criticism of the 1815 Constitution of the United Kingdom of the Netherlands. In MÜSSIG, Ulrike (szerk.): *Reconsidering Constitutional Formation II – Decisive Constitutional Normativity*. (Studies in the History of Law and Justice 12.) Berlin, 2018. SpringerOpen, 262–263. p. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-73037-0_6; ERDŐDY 2010. 1. p.
- ³⁴ DHONDT 2018. 263. p.; ERDŐDY 2010. 1–5. p.
- ³⁵ DESEURE 2018. 212–213. p.
- ³⁶ Uo. 236. p.
- ³⁷ HEIRBAUT–STORME 2006. 649–650. p. Valamivel ettől eltérő forráseloszlást nevez meg Erdődy, aki angol és amerikai konvenciókat és alapjogi kartákat, illetve az 1812-es spanyol alkotmányt is említi, míg az 1791-es francia alkotmányt nem tünteti fel a felsorolásban. ERDŐDY 2010. 7. p.
- ³⁸ DESEURE 2018. 246. p.
- ³⁹ ERDŐDY 2010. 8. p.
- ⁴⁰ BEKE-MARTOS Judit: Hagymány – H. Patrick Glenn nyomán. In GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös kiadó, 35–39. p.
- ⁴¹ MAINE, Henry Sumner: *Ancient Law – Its Connection with the Early History of Society, and Its Relation to Modern Ideas*. Foreword by Lawrence Rosen. Tuscon, 1986. University of Arizona Press; MERRYMAN, John Henry: *The Civil Law Tradition – An Introduction to the Legal Systems of Western Europe and Latin America*. Second Edition. Stanford, 1985. Stanford University Press.
- ⁴² DAVID, René: *Les grand systèmes de droit contemporaines (Droit comparé)*. Paris, 1964. Dalloz.
- ⁴³ BERMAN, Harold: *Law and Revolution – The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge, 1983. Harvard University Press, 8. p.
- ⁴⁴ FRIEDMAN, Lawrence M.: Legal Culture and Social Development. *Law and Society Review*, 1969. No. 1. 29–44. p. DOI: <https://doi.org/10.2307/3052760>.
- ⁴⁵ GLENN, H. Patrick: *Legal Traditions of the World – Sustainable Diversity in Law*. Fifth Edition. Oxford, 2014. Oxford University Press, DOI: <https://doi.org/10.1093/he/9780199669837.001.0001>.
- ⁴⁶ BEKE-MARTOS Judit: Custom and Tradition – An Ambiguous Relationship. *Romanian Journal of Legal History – Revista Română de Istoria Dreptului*, Vol. 1. 2021. 5–25. p. <https://www.rrid.ro/index.php/rrid/article/view/5>.
- ⁴⁷ KÉPESSY, Imre: National Modernisation through the Constitutional Revolution of 1848 in Hungary: Pretext and Context. In GALEDEK, Michał – KLIMASZEWSKA, Anna (szerk.): *Modernisation, National Identity and Legal Instrumentalism. Volume 2. Public Law*. Leiden–Boston, 2020. Brill–Nijhoff, 51–68. p. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004417359_004; GOSZTONYI, Gergely: Freedoms in the Hungarian April Laws of 1848. *Journal on European History of Law*, Vol. 15. 2024. No. 1. 138–142. p.; GERŐ András: Emancipációs áttörés – 1848/49. *Kommentár*, 2018. 5–6. sz. 35–41. p.
- ⁴⁸ DEÁK István: *A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben*. Budapest, 1994. Gondolat Kiadó.
- ⁴⁹ GERGELY András: A forradalmak kihívása Közép-Európában 1848-ban. *Aetas*, 1998. 2–3. sz. 5–22. p.
- ⁵⁰ BEKE-MARTOS Judit: Az Osztrák Császárság története és az államfői ceremóniális hatalomlegitimáció hiánya. *Századvég*, 2012. 65. sz. „Auszttria” 93–107. p.
- ⁵¹ BEKE-MARTOS Judit: After 1848 – The Heightened Constitutional Importance of the Habsburg Coronation in Hungary. In VAN GELDER, Klaas (szerk.): *More than Mere Spectacle: Coronations and Inaugurations in the Habsburg Monarchy, 1700–1848*. New York–Oxford, 2021. Berghahn Books, 283–302. p. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv2tsxk0v.17>.
- ⁵² BEKE-MARTOS Judit: Az uralkodói legitimáció kérdése és hatása az Országbírói Értekezletre. In KÉPESSY Imre (szerk.): *Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*. Budapest, 2025. Gondolat, kézirat befordadva megjelenésre.
- ⁵³ BEKE-MARTOS Judit: Restoring the Historical Constitutional Order with a Coronation in 1867. In GALEDEK, Michał – KLIMASZEWSKA, Anna (szerk.): *Modernisation, National Identity, and Legal Instrumentalism; Studies in Comparative Legal History, Volume 2. Public Law*. Leiden, 2020. Brill Nijhoff, 69–85. p. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004417359_005.
- ⁵⁴ BEKE-MARTOS Judit: „God save the King!” – Királykoronázás Londonban. *JOG.történet. Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja*. 2023. május 15. www.mtajogtortenet.elte.hu/blog/keke-martos-judit-kiralykoronazas.
- ⁵⁵ Belgium 1831. Historical. *Constitute*. https://constituteproject.org/constitution/Belgium_1831.
- ⁵⁶ ERDŐDY 2010. 8. p.
- ⁵⁷ BATHÓ Gábor: *A magyar kormány szerkezetének változásai és működése egyes aspektusai Magyarországon 1848 és 1944 között*. (Doktori értekezés) Budapest, 2021. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, 69–70., 81. p.

Heil Kristóf Mihály*

A rendszeres bizottságok szerepe a magyar jog modernizációjának kezdetén¹

1. A modern magyar állam vajúdása – a rendszeres bizottsági munkálatok vázlata mint a polgári átalakulás előzményei

A társadalom szövetében bekövetkezett jelentősebb változások pontos időpontját ritkán tudjuk elcsípni és kiszálaszni a tágabb kontextusból, a párhuzamosan futó, elnyúló s egymást keresztező, egymással összefonódó folyamatok kavalkádjából. Egy biztos, amikor a magyar polgárosodás történetét vizsgáljuk, akkor kiemelt figyelmet kell szentelnünk az 1848-as évnek. Az utolsó rendi országgyűlés (1847–1848), a márciusi forradalmi események és legfőképpen az áprilisi törvények teremteték meg a polgári átalakulás alapvetéseit s jogi kereteit. Azonban ma már tudjuk, a márciusi forradalom eredményei sem előzmény nélküliek. Az európai felvilágosodás a 18. század végére visszafordíthatatlanul beette magát a nemesi társadalom szövetébe,² s közel hat évtized alatt felfalta annak a régi rendhez változtatások nélkül ragaszkodó haldokló szövetét, s párhuzamosan kitermelt egy új szellemivezető-réteget, egy újfajta politizáló közösséget teremtvé.³

A polgári átalakulás hosszas „előkészítő munka” előzte meg, amelynek első kétharmada az ún. *rendszeres bizottsági munkálatokhoz*, és azoknak a közéletre érjesztő hatásához köthető, amire építve a reformországgyűlések korára a magyar nemesi mozgalom felkészülten – egyfajta „reformklímában” – láthatott munkához a hazai politika nagyszínpadán, a *diétán*.⁴

*

Jelen írásomban – korábban megjelent tanulmányaimra támaszkodva – a polgári átalakuláshoz vezető kezdeti folyamatokat és azok hazai, valamint nemzetközi hátterét mutatom be, különös tekintettel az országos és helyi politikai aktivitás lehetőségét megteremtő *törvényjavaslati vitákra*. Vizsgálódásom középpontjában az ún. rendszeres

bizottsági munkálatok országos és vármegyei vitáit állítottam, különös figyelmet szentelve a gazdaságfejlesztés területén született javaslatokra, más néven *operátumokra* és azokhoz fűzött megjegyzésekre.

A 19. század derekára az évszázadok óta szinte mozdulatlan magyar rendi társadalmi berendezkedés csaknem minden elemében reformokra szorult. Megoldást a teljes szisztéma gyökeres átalakítása jelenthetett. A század közepeére a tevékeny reformnemzedék programja: az elmaradt jogintézmények fejlesztése és a társadalom szerkezeti átalakítása egységes, szerves programmá állt össze, és 1848-ban a polgári átalakulást manifesztáló áprilisi törvénycsomagban kodifikálták. Azonban, míg az említett reformnemzedék színrelépése és munkája betetőzésének időpontja könnyűszerrel beazonosítható, addig a változások korának kezdeti mozzanatát már sokkal nehezebben ragadhatjuk meg.⁵

Az 1848-as politikai küzdelmeket, majd forradalmat és honvédő háborút megelőző évtizedek, a reformkor közéleti csatározásai a *magyar nemzet* és a *polgári társadalom* megteremtéséért folytak. A *reformkor* elnevezés a 20. század elején vált a (történet)tudomány, majd a közélet elfogadott fogalmává. Pajkossy Gábor szavaival élve, ez a fogalom azt hivatott kifejezni, hogy „a korszak jellegadó politikai ereje, a reformtábor a tervezett gyökeres változtatásokat a törvényhozással elfogadtatott reformok, nem pedig abszolutisztikus módon vagy forradalom útján kívánta elérni”.⁶ Mondhatták is volna: *reformokkal a forradalom ellen!* Kecskeméti Károly pedig az 1848 előtt elért eredmények visszafogottságára hívta fel a figyelmet, ennek megfelelően javasolva a „reformtervezetek kora” terminusát bevezetni az átalakulást megelőző évtizedekre.⁷

A fogalom azonban többet takar, mint pusztán a polgári átalakulást megelőző politikai vitákat és kodifikációs folyamatot, hiszen magában foglalja a fokozatosan kialakult reformklímát is. A korszakolás kezdetét illetően – mint látni fogjuk – eltérő álláspontok születtek. Horváth Mihály, Ballagi Géza és Szeffü Gyula a 19. századról írt összefoglalásaikban 1830 körülre és határozottan az 1825–1827. évi országgyűlés utánra datálták a korszak kezdetét. Ennek ellenére Széchenyi közéleti fellépésének ők maguk is akkora jelentőséget tulajdonítottak, hogy – akaratlanul is – hozzájárultak a közfelfogás 1825-ös konszenzusos kezdőidőpontjához. (Széchenyi 1825 novemberében tette meg híres felajánlását egy magyar tudós társaság felállítására, valamint a régebbi irodalomtörténeti felfogás ez évet jelölte meg mint a romantika korának kezdetét, Vörösmarty *Zalán futása* című művének megjelenéséhez igazodva).⁸

További események és kutatói nóvumok alapozták meg az 1830. év fordulópont jellegét. Ezek közé sorolhatjuk a *Hitel* januári megjelenését, vagy a hazánkban is nagy visszhangot kiváltó úgynevezett júliusi francia forradalom kitörését. A kortárs gondolkodók is érezték, hogy megváltozott az idők „lelke”, és véget ért a restauráció másfél évtizedig tartó időszaka. Barta István ismerte fel elsőként, hogy a megyékben 1831-ben megkezdett *operátumok* megyei vitái micsoda érjesztő jelleggel járultak hozzá a liberális elvek kibontakozásához hazánkban.¹⁰

* Heil Kristóf Mihály, tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0001-5334-7946

Gr. Széchenyi István életéből.

(A m. tud. Akademia megalapítása.)

„A m. tud. Akademia megalapítása” – képes írás a *Lányok Lapja* 1892. február 21-i számában⁹

Az 1825–1827. évi diéta és az 1830. év mellett – a történeti és jogtörténeti irodalomban egyaránt – olvashatóak olyan vélemények is, amelyek egészen a 18. század végéig, elsősorban a rendszeres bizottságokat (*regnicolaris deputációkat*) kiküldő 1790–1891. évi 67. törvénycikk¹¹ nyomán felállított, kodifikációt előkészítő bizottságok munkájához kötik a korszak kezdetét.¹²

A rendszeres munkálatok 1791–1795 és 1828–1830 közötti országos bizottságainak törvényjavaslatairól, valamint azok 1831–1832 közötti vármegyei kiegészítéseiről összefoglaló jellegű mű ez idáig nem született. Ennek megfelelően tudásunk a rendszeres bizottsági munkálatokról még töredékes. Bár számos kutató foglalkozott a témával, de ezek a tanulmányok jellemzően nélkülözik a minden tárgykörre kiterjedő mély elemzéseket, a teljes kontextus feltárását. Ezért azonban nem kárhoztathatjuk a szerzőket. Az *operátumok*, valamint a hozzá kapcsolódó albizottsági végzések és a tagok különvéleményei több ezer nyomtatott és kézírásos oldalnyi latin, illetve magyar nyelvű törvényjavaslat, amelyek tárgyát tekintve lefedik a rendi feudális szisztéma szinte minden szabályozási szegmensét. A rendek sérelmeik és kívánalmaik megtárgyalásához kilenc bizottságot alapítottak az 1791. évi 67. törvénycikk szerint, ilyen deputációk foglalkoztak (1) a közpolitika-közjog, (2) az adó, (3) az úrbér, (4) a kereskedelem és közgazdaság, (5) a bányászat, (6) a jogügy, (7) a tudományok, illetve (8) az egyházzal kapcsolatos ügyek rendezésével, valamint egy további bizottság (9) az országos sérelmek és kívánalmak összefoglalására lett kiküldve.

A deputációk 1795-ig elvégezték a rájuk bízott munkát, azonban javaslataik döntő többsége a kül- és belpolitikai

status quo változásának köszönhetően nem kerültek az országgyűlés napirendjére, egészen az első reformországgyűlésig a Kancellária levéltárába kerültek, majd a diéta döntése értelmében a korábbi javaslatok felújítása végett 1828 és 1830 között azokat az újabb bizottságok megvizsgálták, s törvényjavaslataikat véleményezésre megküldték a vármegyék közgyűlései számára. A megyei törvényhatóságok döntően igazodtak a korábbi *operátumok* szerkezetéhez, ugyancsak kilenc albizottság között osztották fel a munkát, miszerint: (1) urbárium,¹³ (2) kereskedelem,¹⁴ (3) bányaugy, (4) adóügy, (5) közjog, (6) jogügy,¹⁵ (7) oktatás és tudomány,¹⁶ (8) vallás- és (9) bandériumügy tárgyában állítottak fel ún. al- vagy fiókbizottságokat.¹⁷

2. A magyar demokratikus kultúra és modern jog születése

A magyar demokratikus kultúra a 18. század végi felvilágosodás és a 19. század első felében kibontakozó klasszikus liberalizmus szülötte. Ez idő tájt Magyarországon kétszer léptek a közélet nyílt színére olyan politikai erők, melyek a demokratikus kultúra intézményes megalapozására tettek kísérletet. Először II. József halálát követően, az 1790-es években fellelkessedett és aktivizálódott felvilágosult nemesi mozgalmak,¹⁸ majd az 1820-as és 1830-as évek fordulójának új politikai generációja, a liberális nemesség ragadta magához a kezdeményezést.¹⁹

A magyar közéletet az 1790-es évek elején élénk szellemi pezsgés jellemezte. A felvilágosodás jegyében egyre többen foglalmaztak meg nemzeti programokat, nyelvmű-

velő köröket alakítottak, és magyar nyelvű folyóiratokat jelentettek meg. Megkezdődött a magyar jog modernizációjának előkészítése.²⁰ A Habsburg Birodalomban önállóságáért küzdő rendi állam képviselői fokozatosan felismerték, hogy a szükséges és elkerülhetetlen változások az ő – gazdasági – érdekeit is szolgálják. S míg az 1790-es évek vitáin – szinte kizárólag – az alkotmányos keretek – és rendi kiváltságok biztosítására épített – védőbástyái mögül tették meg javaslaikat, addig az 1830-as és 1840-es évek megerősödő – elsősorban – köznemesi mozgalmai az évszázados rendszer alapköveit – úgymint a földesúri alapszabadságokat, a nemesi adómentességet, a jobbágy személyi és gazdasági függő helyzetben tartását, az ösiséget és egyéb egyenlőtlenségek forrását jelentő kiváltságokat is – támadták.

Érdemes azonban hangsúlyozni, hogy mind a felvilágosodás hívei a 18. század végén, mind a klasszikus haladó liberálisok a 19. század első évtizedeiben nem kívántak szakítani Béccsel és az uralkodóval, nem kérdőjelezték meg a Birodalom kereteit. Céljuk nem a függetlenség kivívása volt, csupán a felségjogok gyakorlásának az uralkodó és az országgyűlés, azaz az ország közötti megosztásában kívántak minél nagyobb hatáskört megszerezni önmaguk számára.

3. A rendszeres bizottsági munkálatok nemzetközi háttere

A rendszeres bizottságok a francia forradalom évtizedes történetének harmadik évében és pattanásig feszült, háborús készülékben lévő európai légkörben kezdték meg munkájukat. A magyar reformerek elsősorban Poroszországgal való együttműködésben látták a külső segítség reményét, amikor potenciális szövetségest kerestek Ausztria ellenében. 1790-ben felvették a kapcsolatot Berlinnel, abban a reményben, hogy II. Frigyes támogatását megnyerhetik az új alkotmány ügyének. S bár kezdetben mutatkozó hajlandóság a porosz fél részéről az együttműködésre, végül az 1791. július 27-én az osztrák és a porosz fél által elfogadott *reichenbachi konvenció*ba nem került semmilyen, a magyarkérdésre vonatkozó kikötés. Hasonlóan hamar elvesztették a magyarok a másik, leginkább vágyott lehetséges szövetségesüket is: a lengyeleket, akiket természetes partnernek tekintettek Bécs elleni küzdelmükben. A lengyel köznemesi párt mellett a polgárságot és parasztságot megerősítő új rendi alkotmányban számos, a magyar felvilágosult nemesség által is kívánt elem jelent meg, azonban Lengyelország 1792-es és 1795-ös felosztása elosztatta a lengyel együttműködés utolsó halovány reményeit is. Ugyancsak tiszavirág-életűnek bizonyult a Dél-Németalfölddel kötendő szövetség eshetősége is. A függetlenségi harcaikban megosztott belgák 1792-ben francia befolyás alá kerültek.

A felvilágosult abszolutista, elődjét megtagadó új bécsi kormányzat átmenetileg sikerrel küzdött „az egyre anakronisztikusabb birodalom megerősítéséért”, kényszerpályára tudta szorítani a magyar köz- és szellemi életet,

azonban – Poór János helyesen mutat rá, hogy – maga is kényszerpályán volt. A katonai és diplomáciai kudarcok béklyóba kötötték a birodalom császárat is. A magyar nemesség válaszul pedig visszavonult, és évszázados tapasztalataihoz híven privilégiumait, törvényeit és az ősi alkotmányát védelmezte.

4. Külföldi kodifikációs minták hatása a magyar jogalkotásra

A reformkori törvény-előkészítő munka során a magyar országos bizottságok tagjai ismerték és figyelemmel kísérték a nyugat-európai kódexalkotás eredményeit. A francia, osztrák és német jogfejlődés példái fontos hivatkozási alapot jelentettek számukra a hazai viszonyok reformálásához. Franciaországban a polgári átalakulás jogi kereteit a Napóleon-féle *Code Civil* (1804) és *Code Pénal* (1810) teremtette meg, amelyek a jogegyenlőség és a polgári tulajdon szentségének elvét hirdették. Ezek a korszerű elvek a magyar liberális nemesség gondolkodására is hatottak, még ha a hazai viszonyok között közvetlenül nem is ültették át a francia törvénykönyvek rendelkezéseit. Az osztrák Habsburg Birodalom 1787-ben kiadott büntető törvénykönyve, II. József úgynevezett *Josephinája* – Beccaria eszméit követve – felszámolta a tortúrát, és a halálbüntetést is csak kivételes esetekre korlátozta. E humánus büntetőpolitika a magyar jogalkotókra is nagy benyomást tett: az 1795-ben elkészült első magyar büntetőkódex-tervezet – részben a Habsburg birodalmi mintákat is figyelembe véve – szintén a kínvallatás teljes eltörlését indítványozta, s a halálbüntetés mellőzését javasolta a legtöbb bűncselekmény esetén. Az Habsburgok által 1811-ben hatályba léptetett osztrák *Polgári Törvénykönyv* (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*) egységes rendszerbe foglalta a magánjogot, kimondva a törvény előtti egyenlőséget és a magántulajdon védelmét. Noha ez a kódex Magyarországon ekkor nem lépett életbe, a hazai reformerek előtt ismert volt, és a rendszeres bizottsági munkálatok polgári törvénykönyvtervezete számos ponton tükrözte az abban megfogalmazott elveket, például a szerződési szabadság és a tulajdonjog kapcsán. Németország területén – elsősorban Poroszországban és Bajorországban – szintén jelentős törvénykönyvek készültek a 18–19. század fordulóján. A porosz *Allgemeines Landrecht* (1794) hatalmas terjedelmű, a köz- és magánjogot egyaránt felölelő kódex ugyanakkor megőrizte a rendi kiváltságok rendszerét, így inkább intő példaként hatott a magyar nemesi reformerekre. Ezzel szemben a bajor büntetőkódex (1813), mely a halálbüntetés és testi büntetések visszaszorításával és a börtönbüntetés központi szerepével tűnt ki, további ösztönzést adott a magyar tervezetek kidolgozóinak a humánus büntetőpolitika iránt.

A közigazgatás terén a francia központosított prefekturális rendszer és a porosz bürokratikus közigazgatás szintén ismert volt a magyar politikai elit számára. Bár a vármegyék vezető köre inkább fenyegetésként tekintett a francia centralizációra, mégis számos adminisztratív újítás – pél-

dául a szakmailag képzett hivatalnoki kar, vagy a települési önkormányzatok gondolata – a korszerű európai példák nyomán került szóba a bizottsági vitákban. Összességében elmondható, hogy a rendszeres bizottsági munkálatok során készült magyar törvényjavaslatok szorosan illeszkedtek koruk nemzetközi jogfejlődési trendjeihez. A jogegyenlőség kimondása, a kínvallatás eltörlése, a polgári szabadságjogok és a gazdasági reformok igénye – e téren a magyar tervezetek ugyanazon eszményeket követték, mint a nyugat-európai kódexek. Ugyanakkor a magyar nemesi reformerek arra törekedtek, hogy a külföldi mintákat a hazai sajátosságokhoz igazítva, fokozatosan vezessék be a változásokat, elkerülve egy forradalmi felfordulás veszélyét.

Továbbá nagyon fontos rámutatnunk, hogy a rendszeres bizottsági munkálatok vitái sok esetben nem a lehetséges jogi konstrukciók közötti választás megvitatásáról vagy akár új megoldások kidolgozására és kodifikálásáról szóltak, hanem sok esetben visszalépve az alapvető kérdésre, a – feudális jellemvonásokat is magánviselő – rendi viszonyok fenntartásáról vagy lebontásáról szóltak.

5. A vármegyei bizottságok felkészültsége

A vármegyei bizottságok egymástól függetlenül, önállóan alakították ki véleményüket, így egy országos átfogó vitafolyamat nem alakulhatott ki, ezért gyakori volt, hogy a megyék ugyanarra a problémára eltérő megoldással szolgáltak. Azonban a törvényhatóságok ötöde a kinyomtatott állásfoglalásait a többi vármegyéhez eljuttatva hangot adott saját meggyőződésének.²¹ A fent említetteken túl az is jellemezte a törvényhatóságokat, hogy levelezés vagy személyes látogatások útján élénk információcserét folytattak egymással.²² Sréter János²³ nógrádi jegyzőről meggyeszte ismert, hogy

„Évenként utazásokat tön [sic!] Magyarország minden részeiben, s alig van megye, melyem nem lett volna. Ez utazások alatt a megyék jegyzőkönyveit szorgalmasan megtekintí úgy minden nevezetesebb könyvtárt, s ahol csak valami világosságot szerezhette magának Magyarország közügyéről, minden alkalmat hévvel ragadott meg.”²⁴

Ennek eredményeként aktív politikai kapcsolati háló szövődhetett a vármegyerendszerben.

Más megyékkel való kapcsolattartáson túl a liberális nemesség nagy gondot fordított saját helyzete elemzésére és kiértékelésére, amelynek alapján tette meg javaslatait és fogalmazta meg követutasításait. Ez egyben – régen látható – pezsgő helyi közéletet is eredményezett.²⁵

Az egyes – közvetett vagy közvetlen – hatások mellett kiemelendő a különböző hazai és nemzetközi művek befolyása. Természetesen Széchenyi István munkássága látszik a legimpresszívbbnek a megyei közéletben. S bár Széchenyi műveit (*Hitel*,²⁶ *Világ*,²⁷ *Stádium*²⁸) nagy érdek-

lődéssel fogadta a közvélemény, politikai téren elsősorban csak a reformpárti tábornak szolgált mankóul terveik véghezvitelében. Mindenesetre elvitathatatlan Széchenyi munkásságának – első sorban a *Hitel* megjelenésének – megtermékenyítő hatása. „Hiszen innen nyerhettek [a bizottságok – HKM] bizonyosságot, hogyan lehet a váltságból a kiutat megtalálni.”²⁹ Sréter így számolt be a *Hitel* által keltett impulzusokról:

„Nógrádba került első példányok azonnal az egész művelt közönség figyelmét e könyvre vonzották. Irigykedve kapkodtak a könyv után azok, kiknek meg nem volt: mindenik akarta olvasni. Kézről kézre jártak a néhány példányok. Kevésnek volt türelme várakozni, míg más végig olvasta, vagy több példányok hozattak volna. Kisebbség s nagyobb társaságban magános s nyilvános helyeken, valahol csak többen együtt lehettek a *Hitel* olvasatott, s aki így sem tudott hozzájutni, elmondhatta mások által a *Hitel* nevezetesebb részleteit. Nógrádban ekkor minden érdekes beszélgetés tárgya, minden politika szóváltás célkereke folyvást a *Hitel* volt. Széchenyi könyve mindjárt megjelenésekor terjedt tapssal fogadottat.”³⁰

Politikai tábornól függetlenül megállapítható, hogy a kor értelmisége ismerte jelene nemzetközi gazdasági és államszervezési kútfojt. A magyar felvilágosodás, majd a liberalizmus a külföldi szerzőkre is alapozott. Jól ismerték többek között Voltaire, Montesquieu, Rousseau vagy Kant szabadságjogokról írt, valamint államigazgatási és államszervezési tanait, illetve a közgazdaság-tudomány területén elsősorban Adam Smith hatása mellett Say Jean Baptiste francia polgári közgazdász gondolkodásának impulzusai figyelhetők meg a megyei politikai diskurzusokban.³¹

Az európai események szintén befolyásolták a magyar közvéleményt. Legnagyobb közvetlen hatást a francia forradalom gyakorolta a nemességre. „A forradalom kivétel nélkül, mint elrettentő alternatíva szerepel a munkálatokban, mint történelmi tévút, a nemzetek eltévelyedése.”³² A nemesi közvélemény – Széchenyi vélekedésének megfelelően – egy forradalomban a nemzethalált vizionálta: reformokkal a forradalom ellen vált sokak jelszavává.

6. A folytonossági vita esszenciája³³

A fentiekben vázoltam az 1848-as polgári átalakulást előkészítő évtizedek eseményeit: az 1790-es évek felvilágosodását I. Ferenc abszolutizmusa és szigorú cenzúrája követte, majd az 1820-as évek végén, az 1830-as esztendő elején jelentkező liberális ellenzék fokozatosan erősödött, és foglalta el a helyi, törvényhatósági és végzetül az országos politikai pozíciókat is. A történészvita alapvetése tehát a 18. század végén az ország közéletét felpozícióba állító felvilágosult eszmék és az 1830-es évektől kibontakozó liberalizmus közötti direkt folytonosság elfogadása vagy a „két reformkor” közötti megszakítottság igazolása. Ezen már bő egy évszázada vitázik a magyar

történetírás, sőt, ha úgy tetszik, már a kortársak is kivették belőle a részüket.

A vita valódi tétjének összefoglalására Miskolczi Ambrus sorait szokás idézni, s mivel valóban nehéz esszenciálisabban összefoglalni azt, így én sem tehetek másképp.

„A magyar történészek ugyanis a maguk módján már évtizedek óta azon is vitatkoznak, hogy van-e folytonosság a két magyar reformkor között, vagy az 1790-es évek derekán megtorpant a reformtörekvések folyamata, és csak egyes magányos reformerek éltették magányukban hajdani gondolataikat.”³⁴

Máshol így ír:

„A vita nem egyszerű presztízsvita. Tétje van. Amikor arról vitázunk, hogy a felvilágosodás folyamatosan átnőtt-e a liberalizmusba vagy sem, mert 1795-ben megszakadt volna a folyamat vagy sem, akkor arról vallunk, hogy mennyire »szerves« jelenségnek ítéljük meg a magyar demokratikus kultúrát? Milyen mélynek és szerteágazónak látjuk demokratikus kultúránk történeti gyökereit? Mennyire integrálódunk az európai fejlődésbe? És ki tagadná, hogy a múlt megítélése egyben a jövő útjainak a fürkészése is? Múltunk megjelenítése – a történelem tanúsága szerint – a jelenről és a jövőről is szól.”³⁵

A vita tehát abban áll, hogy létezik-e kontinuitás az 1790-es években fellángoló felvilágosodott eszmék felszínre törése és az országos politikából való gyors visszavonulást követően az 1830-as években előtörő új liberális generáció között. Miskolczi Ambrus fent idézett műveiben elvégezte a korszakkal foglalkozó magyar történeti irodalom legjelentősebb szerzői álláspontjainak szintézisét.³⁶ Az elmúlt évek irodalmát nézve további adalékokkal járult a vitához Melkovics Tamás, aki Felsőbüki Nagy Pál, Sopron vármegye országgyűlési követének a történeti irodalomban játszott szerepének bemutatásával járult hozzá a diskurzus kiértékeléséhez.³⁷

Ehelyütt nincs lehetőség a vita teljes körű ismertetésére és minden szereplőjének idézésére,³⁸ így csupán jelezni szeretném, hogy a tudományos diskurzust Csáky Mór és Kecskeméti Károly történészek kezdeményezték, miután H. Balázs Éva³⁹ és Hajdu Lajos⁴⁰ ráirányították a figyelmet arra, hogy az átalakulás a jozefinizmussal kezdődött, miközben Barta István⁴¹ – ahogy már azt említettük – az 1830-as évek *operátumai* feletti megyei viták jelentőségére mutatott rá. Az alábbiakban néhány, a korszakra vonatkozó kutatásokat megalapozó „vitapartner” álláspontját citálom ide, a teljesség igénye nélkül.

A történészvita fundamentuma a Széchenyi–Kossuth-ellentétre vezethető vissza, pontosabban a *Kelet népevitáiban* gyökerezik. A „legnagyobb magyar” – önmaga megítélése szerint – „az ébredés mítoszának jegyében lépett fel” (ezzel is csökkentve Kossuth jelentőségét). Széchenyi úgy állította be saját színrelépését, mint etalon, akinek munkássága előkép nélküli önálló teljesítmény.

Kossuth ezzel szemben a *Kelet népére* adott válaszában vitatta Széchenyi érdemeinek egyedülállóságát. Meglátása szerint „Gróf Széchenyit a kor szükségének hatalma alkalmas percben ragadta meg. Ő korának nyelvéné lőn [sic!]; ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik.”⁴²

Kossuth a fordulópontot 1790-ben látta. Sőt később (1883-ban) már egyértelműen állást foglalt amellett, hogy „1848 [...] már 1790-ben fogamzott”⁴³ és

„történetírásunk legérdekesebb egyszersmind legtanulságosabb feladatai közé számítom nyomról nyomra követni mindkét irányban azon eszmék szülemelésének kínos vajúdasait s konkrét tervekké fejlődésük fázisait, melyeknek igéje 48-ban megtestesült. De e nyomkutatás csak akkor teendi a történetírást az élet mesterévé, ha a történelmi bölcsélet művelésével köttetik össze, melynek feladata nem személyekkel bíbelődni, hanem világosságra helyezni a történelmi kényszerűség törvényét.”⁴⁴

A vitára és Kossuth érvelésének megalapozottságára jellemző, hogy még az őt démonizálni próbáló Kemény Zsigmond is inkább Kossuthnak adott igazat. Ehelyütt érdemes felhívni a figyelmet Miskolczi meglátására is, miszerint paradox módon Kossuthnak is elvitathatatlan szerepe volt a reformkorral kialakult történetírói képben, hiszen természetes, hogy nagy emberekhez kötünk történeti korszakokat – lásd a reformkor és Kossuth kapcsolata.

Horváth Mihály klasszikus művében az 1823. évi vármegyei ellenállást tette meg a reformkor kezdetének,⁴⁵ majd Szekfü Gyula *Három nemzedékében* 1830-ban indította a magyar liberalizmus történetét, ami nem csoda, hiszen az ő hőse Széchenyi István.⁴⁶ Mályusz Elemér viszont már – Concha Győző nyomán⁴⁷ – az 1790-es évek felvilágosodásában jelölte meg a reformtörekvések eredetét.⁴⁸ Miskolczi irányította rá a figyelmet Domanovszky Sándorra, József nádor iratainak talán legnagyobb ismerőjére, aki szerint az abszolutizmus tizenhárom esztendeje (1812–1825) keserves cezúra, „igazságtalanság azonban a kor emberével és törekvéseivel szemben, ha ezt az időszakot nem számítjuk a nagy magyar reformhoz”.⁴⁹

A már többször idézett Barta István elfogadta, hogy 1790-től 1848-ig egyetlen korszakról beszélünk, de véleménye szerint megszakadt a folytonosság, amit a külföldi talajból kinövő jakobinus eszmék szörvényszerűen látott bizonyítani.⁵⁰ Kosáry Domokos is határozottan képviselte a megszakítottság tézisé: szerinte legfeljebb egy „keskeny út” vezet a felvilágosodás és a liberalizmus között, melyek közé beékelődött a *rendi nacionalizmus*, elnyomva a felvilágosodás rendiségét.

A „vitaindító” nyugati magyar történészek, Csáky Mór és Kecskeméti Károly a folytonosság mellett foglaltak állást. Csáky művében⁵¹ egyenesen 1790-et nevezi meg a reformkor kezdetének. Kecskeméti szintén tagadta a megszakítottság tézisé, a magyar liberalizmus kezdetéről írt monográfiájában⁵² a cenzúrázott Magyarország idejének második nyilvánosságában látta a felvilágosodás eszméinek továbbélését.⁵³ Kecskeméti a „liberalizmus las-

sú születésénél” látta bábáskodni a „rendszeres bizottsági munkálatok füstbement reformterveit”.⁵⁴

E ponton érdemes a vitában erősebben hangsúlyozni a rendszeres bizottsági munkálatok, azaz az operátumok szerepét, mivel, bár néhány példától eltekintve az operátumok nem teljesítették be eredeti céljukat, azaz nem kerültek a diéta napirendjére, az 1790-es évektől mégis hivatkozási alapot képeztek, a korai törvénytervezetek pedig kiindulási pontot biztosítottak a később érkező generáció számára.⁵⁵

*

Az 1825–1827. évi országgyűlés összehívása és eredményei győzelmet arattak az abszolutizmus felett. A rendszeres bizottságok munkássága a diskurzus biztosításával olyan erjesztőleg hatott a közvéleményre és a magyar politikai kultúrára, hogy az ebből formálódó erő megkerülhetetlenül állomása lett a magyar polgári átalakulás és alkotmányozás történetének. Ám eredményeit és következményeit csaknem hat évtized előkészítő munka előzte meg.

Már a 18. század végi magyar felvilágosodás különböző csoportjai: az uralkodóval szembehelyezkedő korszerű új politikai stratégiát képviselő nemesi reformerek és radi-

kálisabb, jellemzően polgári származású ellenzékiek is a felvilágosult abszolutizmussal azonos minőségű törekvésekkel léptek színre, ráadásul a rendek kiváltságaik védelmé érdekében a modernizáció első lépéseit is hajlandók voltak megtenni. A külpolitikai helyzet és a belviszonyok változásait követően az udvar viszont 1795 után nem – vagy csak részben – hajlott reformok napirenden tartására, így egy újabb bő, abszolutista évtized után a rendek újfent az alkotmányos helyreállításért való küzdelemre kényszerültek (1825–1830). A politikai klíma és a közbeszéd minőségének és intenzitásának megváltozása után azonban már nem estek vissza az udvarral való évtizedes (évszázados) csatározások szintjére. A liberális reformellenzék vezetésével, új politikai eszközökkel keresték a megoldásokat a kor kihívásaira. A felvilágosodás és az arra épülő, belőle táplálkozó magyar klasszikus liberalizmus politikai csúcspontját – Gerő András szavaival élve – 1848–1849-ben „a magyar polgári államalapításban érte el, amely előbb önrendelkezéssel bír, utóbb független államiséget eredményezett”.⁵⁶ A magyar felvilágosodás szószólói, a haladó liberális elveket valló ellenzékiek és újkonzervatívok mind ott állnak együtt azon a tablón, ahová a magyar polgári átalakulás előfeltételeinek megteremtőit festenék.⁵⁷

HEIL, KRISTÓF MIHÁLY

Die Rolle der ständigen Ausschüsse zu Beginn der Modernisierung des ungarischen Rechts

(Zusammenfassung)

Die Studie untersucht die Anfänge der modernen ungarischen Gesetzgebung und die Vorbedingungen des bürgerlichen Umbruchs, mit besonderem Augenmerk auf die Rolle der sogenannten landesweiten regelmäßigen Ausschüsse und der Anmerkungen auf Komitatsebene. Der Autor vertritt die These, dass zwischen der Aufklärung am Ende des 18. Jahrhunderts und dem in den 1830er Jahren entstehenden Liberalismus eine organische Kontinuität besteht, die sich in den Ausschussarbeiten manifestierte. Im Mittelpunkt der Analyse stehen die landesweiten und komitatsbezogenen Gesetzesvorschlagsdebatten, die sogenannten „Operátumok“, welche die geistigen und politischen Voraussetzungen der Reformzeit schufen. Die Reformbestrebungen des ungarischen Adels wurden von internationalen Einflüs-

sen – insbesondere französischen, österreichischen und deutschen Kodifikationsmustern – geprägt, entwickelten sich jedoch unter Berücksichtigung lokaler Gegebenheiten. Die Bedeutung der Ausschussarbeiten lag nicht nur im rechtlichen, sondern auch im öffentlichen und gesellschaftsformenden Bereich. Die mit aktiver Beteiligung der dezentralen Komitatsversammlungen geführten Debatten erzeugten einen lebendigen öffentlichen Diskurs. Obwohl die meisten Vorschläge nicht gesetzlich verankert wurden, waren das entstehende Reformklima und die politischen Erfahrungen entscheidend für den späteren Wandel von 1848. Ziel der Studie ist es, den historischen Kontext der regelmäßigen Ausschussarbeiten als Teil der Wurzeln der ungarischen demokratischen Kultur hervorzuheben.

HEIL, KRISTÓF MIHÁLY

The Role of Standing Committees at the Beginning of the Modernization of Hungarian Law

(Abstract)

The study examines the origins of modern Hungarian legislation and the antecedents of the civic transformation, with particular focus on the role of the so-called national regular committees and the county-level observations associated with their work. The author argues that there is an organic continuity between the Enlightenment of the

late 18th century and the liberalism emerging in the 1830s, which materialised through the committee proceedings. The central focus of the analysis lies on the national and county-level legislative debates, known as “operátumok”, which laid the intellectual and political foundations of the Reform Era. The reform efforts of the Hungarian nobil-

ity were shaped by international influences – primarily French, Austrian, and German codification models – while adapting to local specificities. The significance of the committee proceedings was not only legal but also public and social in nature. The debates, conducted with the active participation of decentralised county assemblies, fostered

a vibrant public discourse. Although most proposals did not become law, the emerging reform climate and the accumulated political experience were crucial for the subsequent transformation in 1848. The study aims to highlight the historical context of the committee work as part of the roots of Hungarian democratic culture.

Jegyzetek

- ¹ Jelen tanulmány a HUN-REN-ELTE (korábban MTA-ELTE) Jogtörténet Kutatócsoport tagjaként 2020 és 2025 között végzett kutatási eredményeimre és publikációimra épít, s azok felhasználásával – esetlenként idézésével – készült.
- ² A 18 század végi magyar nemesi mozgalomról I. BENDA Kálmán: „Emberbarát vagy hazafi.” *Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, 1978. Gondolat Könyvkiadó.
- ³ Az 1790 és 1848 közötti magyar politikai élet áttekintéséről I. HEIL Kristóf Mihály: *A magyar reformkor politikai tablóképe. Kommentár*, 2025. 1. sz. 64–76. p.
- ⁴ L. magyarul HEIL Kristóf Mihály: A polgári átalakulás előzményei. Az operátumok rövid története (1791–1832). In HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *Az országbírói bíráskodástól a koncepciók pereig*. Budapest, 2024. Ludovika Kiadó, 99–119. p.; angol nyelven I. HEIL Kristóf Mihály: *The Transition from a Feudal Society to a Social Structure based upon Civil Rights in Hungary. With Particular Regard to Preparatory Draft Law*. In TAUCHEN, Jaromír – KOLUMBER, David (szerk.): *Edge of tomorrow. The next Generation of Legal Historians and Romanists*. Brno, 2022. Masaryk University, 119–140. p. DOI: <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P280-0156-2022-8>. Továbbá a témában szerkesztettem egy tanulmánykötetet, amelyben a legkiválóbb történész és jogtörténész kutatók foglalták össze az operátumokról szóló legfrissebb kutatási eredményeiket, I. HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok 1790–1848. Adalékok az operátumok történetéhez*. (Jogtörténeti Értekezések 62.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó.
- ⁵ A korszak politikai tablóját I. HEIL 2025. 64–76. p.
- ⁶ PAJKOSSY Gábor: *A reformkor*. In GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2005. Osiris Kiadó, 191–192. p.
- ⁷ KECSKEMÉTI Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest, 2008. Argumentum Kiadó.
- ⁸ PAJKOSSY 2005. 191. p.
- ⁹ Kép forrása: Gr. Széchenyi István éltéből. (A m. tud. Akadémia megalapítása.) *Lányok Lapja*, 1892. (február 21.) 8. sz. 124. p., Arcanum Újságok.
- ¹⁰ Vö. uo.; BARTA István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó.
- ¹¹ Az 1795-ös javaslatok összefoglaló monografikus feldolgozása még várat magára. A magánjogi tervezetről I. HOMOKI-NAGY Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*. Szeged, 2004. JATEPress. A büntetőtörvénykönyv tervezetéről HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex tervezet*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ¹² Bővebben I. HEIL Kristóf Mihály: Magyar felvilágosodás és liberalizmus kapcsolata, a magyar polgári átalakulás előfutárai. In HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok 1790–1848. Adalékok az operátumok történetéhez*. (Jogtörténeti Értekezések 62.) Budapest, 2023a. Gondolat Kiadó, 165–182. p. és HEIL Kristóf Mihály: Adalékok egy (jog)történeti vitához. A rendszeres bizottsági munkálatok helye a folytonosság-vitában. In DEZSŐ Tamás – PÓCZA István (szerk.): *Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2022/2023*. Budapest, 2023. Batthyány Lajos Alapítvány, 344–355. p.
- ¹³ HEIL Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok. A kereskedelmi- és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. (Jogtörténeti Értekezések 43.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 56–72. p.
- ¹⁴ Uo.; HEIL Kristóf Mihály: Az infrastruktúra-fejlesztéssel kapcsolatos viták a reformkorban, különös tekintettel Nógrád vármegyére (1831–1832). In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás*. (Jogtörténeti Értekezések 66.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó, 47–61. p.; HEIL Kristóf Mihály: Néhány apróság a kereskedelmi operátumokról. A rendszeres bizottságok megyei véleményei (1831–1832). In BARNA Attila – BATHÓ Gábor – DELI Gergely – PERES Zsuzsanna – PÓKECZ Kovács Attila (szerk.): *Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére*. Budapest, 2024. Ludovika Egyetemi Kiadó, 235–242. p.; HEIL Kristóf Mihály: Adalékok a magyar borkereskedelem történetéhez. Törvényjavaslatok és tervezetek a 18–19. század fordulóján és a reformkor elején. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 120–129. p.; HEIL 2020. 56–72. p.
- ¹⁵ L. HEIL Kristóf Mihály: Strafrechtliche Kommissionstätigkeiten im Lande und im Komitat (1791–1832). *Journal on European History of Law*, 2023. 1. sz. 134–140. p.; HEIL Kristóf Mihály: Országos és vármegyei büntetőjogi rendszeres bizottsági munkálatok (1791–1832). In FAZEKAS Marianna (szerk.): *Jogi tanulmányok*. Budapest, 2021. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 286–297. p.; HEIL Kristóf Mihály: A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 75–80. p.
- ¹⁶ HEIL Kristóf Mihály: „Embernek születünk, polgárnak nevelteünk.” – Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–32). In NAGY Noémi (szerk.): *Nemzetiségi nyelvvel szuverenitás a hosszú 19. században*. (Jogtörténeti Értekezések 46.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 99–107. p.
- ¹⁷ Az operátumok vármegyei észrevételeiről I. HEIL Kristóf Mihály: Adalékok a reformkori Nógrád „haladópartiságához” Sréter János portréján keresztül. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2023. ORAC Kiadó, 125–130. p.
- ¹⁸ L. BENDA 1978. 64–104. p.; PAJKOSSY Gábor: Törekvések a magyar rendi alkotmány korszerűsítésére az 1790-es évek első felében. In KLANICZAY Gábor – POÓR János – RING Éva (szerk.): *A felvilágosodás jegyében. Tanulmányok H. Balázs Éva 70. születésnapjára*. Budapest, 1985. ELTE BTK, 163–176. p.
- ¹⁹ HEIL 2023a. 166–167. p.; A modern demokratikus kultúra eredeti sajátjairól I. MISKOLCZY Ambrus: *A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességéről” 1790–1849*. Budapest, 2006. Napvilág Kiadó, valamint az új reformgenerációról I. BENDA Kálmán – GERGELY András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840). In VÖRÖS Károly (szerk.): *Magyarország története 1790–1848*. Budapest, 1983. Akadémiai Kiadó, 691. p.
- ²⁰ L. HEIL Kristóf Mihály – KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő (szerk.): *A magyar jog modernizációja és szuverenitása*. (Jogtörténeti Értekezések 69.) Budapest, 2025. Gondolat Kiadó.

- ²¹ Élen járt ebben Pest vármegye, amely eddigre kezdte felvenni a min-taadó vezető szerepet a megyei politizálásban.
- ²² STRÉTER János: *Visszaemlékezések*. Buda, 1842. A' Magy. Kir. Egye-tem betűivel, VII. p.
- ²³ Sréter Jánosról röviden l. HEIL Kristóf Mihály: Sréter János, a re-formkor ismeretlen hőse. *Jog.történet MTA–ELTE Jogtörténeti Ku-tatócsoport Blogja*. 2021. március 29. <http://mtajogtortenet.elte.hu/blog/heil-kristof-mihaly-sreter-janos>.
- ²⁴ SRÉTER 1842. VII. p.
- ²⁵ HORVÁTH István: Politikai nézetek és viták a reformkori Nógrád me-gyében az 1830-as évek elején. In DOMONKOS Alajos (szerk.): *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 26. 1980. Nógrád Megyei Mú-zeumok Igazgatósága, 17. p.
- ²⁶ SZÉCHENYI István: *Hitel*. Pest, 1830.
- ²⁷ SZÉCHENYI István: *Világ*. Pest, 1831.
- ²⁸ SZÉCHENYI István: *Stádium*. Lipcse, 1833.
- ²⁹ HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006. Gondolat Kiadó, 44. p.
- ³⁰ SRÉTER 1842. 4. p.
- ³¹ HORVÁTH 1980. 19. p.; MÁTYÁS Antal: *A polgári közgazdaságtan tör-ténet*. Budapest, 1963. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 191. p.
- ³² FÓNAGY Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1831–32). *Agrártörténeti Szemle*, 1988. 1–2. sz. 26–27. p.
- ³³ HEIL 2023a. 171–174. p.
- ³⁴ MISKOLCZY Ambrus: *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Fo-lyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történészvita ana-tómiája*. Budapest, 2007. Lucidus Kiadó, 7. p.
- ³⁵ MISKOLCZY Ambrus: A felvilágosodás és a liberalizmus között. A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességei-ről”, avagy Kossuth Eperjesen (Önrecenzió?). *Levéltári Közlemé-nyek*, 2008. 135. p.
- ³⁶ MISKOLCZY 2007. 8–99. p.
- ³⁷ MELKOVICS Tamás: Felsőbüki Nagy Pál jelentősége a folytonossági-vitában. Egy történészvita margójára. *Vasi Szemle*, 2015. 4. sz. 451–466. p.
- ³⁸ A folytonosság vagy megszakítottság történészvita rezüméjét l. MIS-KOLCZY 2006. 12–34. p.
- ³⁹ H. BALÁZS Éva: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800*. Budapest, 1987. Magvető Könyvkiadó.
- ⁴⁰ HAJDU 1971.
- ⁴¹ BARTA István: *A fiatal Kossuth és kora*. (Akadémiai doktori disszer-táció, kézirat) MTAK Kézirattár és annak kiadott része: BARTA, 1964.
- ⁴² KOSSUTH Lajos: *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól*. Pest, 1841. Landerer és Heckenast.
- ⁴³ KOSSUTH Lajos: *Kossuth Lajos iratai*. Sajtó alá rendezte: Kossuth Ferencz. Budapest, 1905. Athenaeum R. Társulat, 100. p.
- ⁴⁴ Uo. 101. p.
- ⁴⁵ HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig*. Genf, 1864.
- ⁴⁶ SZEKFÜ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1934. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- ⁴⁷ CONCHA Győző: *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik*. Budapest, 1885. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.
- ⁴⁸ MÁLYUSZ Elemér: A reformkor nemzedéke. *Századok*, 1923–1924. 1–4. sz. 17–75. p.
- ⁴⁹ Miskolczy idézi: DOMANOVSKY Sándor: *József nádor élete*. I. 2. Budapest, 1944. Magyar Történelmi Társulat 508. p.
- ⁵⁰ BARTA István: A magyar polgári reformmozgalom kezdeti szakaszá-nak problémái. *Történelmi Szemle*, 1963. 3–4. sz. 336. p.
- ⁵¹ CSÁKY, Moritz: *Von der Aufklärung zum Liberalismus*. Bécs, 1981. 104–112.; 235–246. p.
- ⁵² KECSKEMÉTI Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest, 2008. Argumentum Kiadó.
- ⁵³ Vö. MISKOLCZY 2007. 46–53. p.
- ⁵⁴ Uo. 185–190. p.
- ⁵⁵ Bővebben l. HEIL 2023a. 165–182. p.
- ⁵⁶ GERŐ András: *Liberális látószög*. Budapest, 2022. Habsburg Törté-neti Intézet, 19. p.
- ⁵⁷ HEIL 2025.

Karácsony András*

A szuverenitásprobléma és a magyar politikai-jogi gondolkodás a reformkortól az első világháború végéig

1. Bevezetés

A kutatócsoport munkája a 19. századi magyar jogélet (jogalkotás, jogalkalmazás, jogtudomány) önállóságának vizsgálatára irányult. Röviden: a jog szuverenitására. A hazai helyzet pontos értelmezése megkívánta az összehasonlító szempont érvényesítését is. Ez két aspektust jelentett. Egyfelől a korabeli hatástörténet feltárását (a nyugat-európai és a közép-európai hatások bemutatását), másfelől a mai elemzői perspektívában megjelenő lehetséges párhuzamosságok elemzését.

Kutatásomban két terület vizsgálatával kapcsolódtam a kutatócsoport tervének megvalósításához. Az egyik nevezhető módszertaninak is annyiban, hogy ennek során a szuverenitásproblematika alapfogalmainak jelentéstörténetét és a mai elemzői pozíciót befolyásoló elméleteket tekintettem át. A másik terület pedig a 19. századi magyar jogi-politikai gondolkodásból a centralisták elképzeléseinek, különösképp Eötvös József munkásságának feltárására irányult, kitekintve az akkori magyar konzervatív gondolkodásra is. Mindezek során érvényesítettem a hatástörténeti szempontot is.

2. A szuverenitásfogalom jelentéstörténetéről és elméletek vitájáról

Amennyiben a szuverenitásgondolat eszmetörténetére tekintünk, akkor a következő, meghatározó jellegű szakaszokat emelhetjük ki. Az első szuverenitáselméletet Jean Bodin alkotta meg (*Les six livres de la republique*, 1576), aki a szuverenitás fogalmát összekapcsolta az állammal. Elvileg az abszolút hatalmat egyén vagy egy testület is gyakorolhatja, ám Bodin az előbbi mellett állt ki, és a királyt jelölte meg mint aki a szuverenitás (a főhatalom) gyakorlója. Úgy vélte, hogy csak az abszolút hatalommal rendelkező uralkodó tudja megvédeni az országot az anar-

chiától, ami minden zsarnokságnál borzalmasabb. Bodin a könyvét a Szent Bertalan-éj tapasztalatának birtokában írta, ezért gondolta, hogy az állam egysége – ami a békét biztosítja – mindenekfelett áll, ezt a vallási hovatartozás harca nem bolygathatja meg. A szuverén állam épp ezért a vallás kérdésében politikailag semleges. Nem vallási egységre, hanem egységes államra van szükség. A huggotta politikai publicisztikával nem vallási alapon, hanem az állam szuverenitásának megőrzése érdekében fordult szembe. Bodin a hangsúlyt nem az állami erőszakra helyezte, hanem a joghoz kötöttségre. Nem arról van szó, hogy a jog előbbre való, mint a hatalom, hanem inkább arról, hogy a hatalom első számú eszköze a jog. Ez egyértelműen kiderül abból, amikor Bodin arról értekezik, hogy a szuverenitás legfontosabb ismérve a törvényhozás. A törvénynek igazságosnak és észszerűnek kell lennie, ám nem az igazságosságában vagy észszerűségében rejlik érvényessége, hanem a szuverén akaratában.

Bodin tehát nem a hit, hanem az állam védelmében írta művét. A szuverenitás egy és oszthatatlanságában látta a béke megőrzésének lehetőségét (Hobbes gondolataihoz hasonló módon), a béke szemszögéből nézve a polgárháború a legnagyobb bűn, amit el kell kerülni. A szuverenitás törvényeket megparancsoló és megszüntető teljeshatalom. Ám a szuverén Bodin szerint nem korlátlan, mert nem szegheti meg az isteni és természeti törvényt, és ennek keretében tiszteletben kell tartani a magántulajdont, és nem változtathat a királyság örökösödési rendjén, és nem idegenítheti el a királyság javait.

A felvilágosodás évszázadában az angoloknál a parlament, a franciáknál pedig a nép, illetve később a nemzet jelent meg mint a szuverenitás megtestesítője. Az alapvető kérdések mindig is azok voltak, hogy kié a főhatalom és mi ennek a hatalomnak a tartalmi jellemzője? Legyen szó a királyról, a parlamentről, a népről vagy a nemzetről, mindegyik esetben az említett főhatalmat gyakorlók tevékenysége az állam létében és működésében fejeződött ki, s ebből következett, hogy a 19. században már az állam jelent meg a szuverenitás megtestesítőjeként – aminek mélyreható elemzését végezte el Georg Jellinek.¹ Mint látható, valójában csak a király (tágabban: egyeduralkodó, pl. diktátor) esetében beszélhetünk személyes szuverénról, más esetekben egy kollektív entitás (nép, nemzet) vagy pedig intézmény (parlament, állam) fejezi ki a szuverenitást.

Kiindulópontként az alábbi meghatározás adható: a szuverenitás állami főhatalom egy terület (területi felségjog) és az ott élő népesség (személyi felségjog) felett, akik az állami főhatalomnak engedelmeskednek. Ehhez az engedelmesedéshez kapcsolódik a szuverenitás politikai és jogi értelmezésének megkülönböztetése. *Politikailag* érve: hogy ténylegesen engedelmeskednek, *jogilag* érve: a jog által meghatározottan kötelesek engedelmeskedni. A szuverenitás jogi fogalma tehát abból indul ki, hogy a jog definiálja a szuverenitást, és persze ezáltal behatárolja a körét.² Austin ismert tétele a szuverenitás oszthatatlanságáról elsősorban azt fejezte ki, hogy amit szuverenitásként határoznak meg, annak egy kézben kell lennie, azaz a jog nem definiálhat több eltérő s ezért versengő szuverént.

* Karácsony András DSc, az MTA doktora, kutatócsoport-vezető, HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jog- és Társadalomelméleti Tanszék, ORCID: 0000-0003-4387-3488

Az oszthatatlanság nem azonos a korlátatlansággal, mivel az erkölcsi, vallási normák korlátozhatják a szuverént, ám ezekből nem konstituálódik egy önálló szuverén. Legfeljebb Istenre utalhatnánk mint aki a természet (erkölcsi, jogi) törvényei által korlátozza a szuverént. Ezzel viszont bevonódna Isten az evilági politikai életbe, ami a transzcendencia felszámolásához vezetne. Isten tehát korlátoz, de rá nem használható a szuverén fogalma. Továbbá, ehhez kapcsolódóan meg kell jegyezni – s ebben látható, hogy a hatalom kérdése nem azonosítható egyszerűen a szuverenitással –, hogy a hatalommegosztás elvének elterjedése, sőt beépülése politikai rendszerek struktúrájába nem jelenti feltétlenül a szuverenitásgondolat negligálását. Abban az esetben ugyanis, amikor az államra tekintünk mint a szuverenitás megtestesítőjére, az államrendszeren *belüli* hatalommegosztás nem a szuverenitás korlátozását jelenti, hanem az osztott szuverenitás jelenségével szembeállunk.³

A 19. század második felétől az államról beszéltek mint a szuverenitás megtestesítőjéről. Az állam viszont egy személytelen fogalom. Carl Schmitt és Hermann Heller érzékelték ezt a személytelenedési folyamatot és kritikával illette.⁴ Schmitt szerint ennek a háttérben a felvilágosításban gyökerező mechanisztikus világkép áll, melyben a természettudományok törvénykutató és törvényalkalmazó tevékenységéhez hasonlatosnak látták a társadalmi életet. A személytelenség működésének a legszemléletesebb formája a jogállamdoctrína elterjedése. Schmitt a politikára alapozta szuverenitásfelfogását, míg a vele vitatkozó Hans Kelsen üdvözölte ezt a folyamatot.⁵ Jogfelfogása, amely a hipotetikus alaphatár tételére épült, nagyon pontosan és radikálisan kifejezte ezt a szubjektumnélküliséget, elszemélytelenedést, és ezzel egy jogi szemléletű szuverenitásértelmezést fogalmazott meg. Schmitt és Kelsen elmélete máig szellemi muníciót ad a szuverenitás vizsgálóinak.⁶

A szuverenitáskutatás terén a 20. és 21. század fordulójára hátérbe szorult a szuverenitás fogalma a tudományos vizsgálódásokban, illetve kizárólag történeti aspektusban használták. Az elmúlt évtizedben a helyzet azonban megváltozott, a politikai nyelvben újra megjelent a szuverenitás fogalma, és a megváltozott helyzetre a tudományos életnek is reflektálni kell. Az természetesen látható, hogy a napjainkban szuverenitáson nem azt a függetlenséget értjük, mint a 18–19. században. Gondoljunk csak az országok tevékenységét korlátozó nemzetközi egyezmények sokaságára, sőt különböző (katonai, gazdasági, politikai) tartós együttműködési formák megjelenésére. A szuverenitás továbbra is döntések függetlenségét fejezi ki, de korántsem ugyanazzal a terjedelemmel-tartalommal, mint egy évszázaddal korábban.⁷

3. 19. századi magyar liberalizmus és konzervativizmus fontosabb jellemzői

A 19. századi magyar politikai gondolkodásban megfogalmazott eszmék megjelenése nagymértékben az alábbi két területhez kötődött. Az egyik – miként erről sokan ír-

tak már – az irodalom világa. Voltak olyan alkotók, akik munkássága mind a politikához, mind az irodalomhoz egyaránt kapcsolódott (pl. Eötvös, Kemény, Asbóth). Erre a szoros viszonyra utal egy Arany Jánossal kapcsolatos anekdota is. 1859 augusztusában, amikor az uralkodó feloszlatta az országgyűlést, sokan búslakodtak, ám nem így Arany János mint szerkesztő. Ő ugyanis azt remélte, hogy ezzel újra megélenkül az irodalmi élet, mondván: „ha nem lehet politizálni, az írók talán visszatérnek eredeti mester-ségükhöz”.⁸

A másik pedig a közjog világa. A politika és a közjog közötti szoros kapcsolat abban érhető tetten, hogy a jogi reformelképzelések egyúttal politikai relevanciával is bírtak, illetve politikai törekvések jogi nyelven fogalmazódtak meg. A 18. század végétől a magyar rendi közjogban a szuverenitás kérdése elsősorban a magyar királyság és a Habsburg-dinasztia viszonyában merült fel. A magyar politikai gondolkodók hangsúlyozták az 1222-es *Aranybulla*, valamint az 1790–1791. évi törvények alapján Magyarország különálló államiségét, hogy a Habsburg Birodalmon belül önálló állam, saját törvényekkel és alkotmánnyal.

A konzervativizmus és a liberalizmus különbségét tipikusan abban látták, hogy az egyik fontolva haladó, a másik pedig radikálisabb változásokat szorgalmaz. Tehát nem értéképzetekben való különbségről (jövökepről) volt szó. A liberális eszmények megvalósítása volt a cél, ám a hozzá vezető utat (eszközöket) különbözőképp látták. Ezt mutatja, hogy a 19. századi nyugat-európai konzervativizmus képviselőire (de Maistre, de Bonald, Donoso Cortés) nem hivatkoztak, hanem a liberális Millre vagy éppen Guizot-ra, az utóbbinak 1851-től 7 könyvét is megjelentették magyarul. A 19. század utolsó harmadában működő Asbóth János a kivétel, aki a konzervativizmust és a liberalizmust szembeállítva tárgyalta, amely ellentétben az egyik az elvekből a másik pedig az adott viszonyokból indul ki (*Magyar konzervatív politika*, 1875).

Amennyiben a fontosabb hatásokat akarjuk feltérképezni, akkor egyfelől a nyugat-európai utazásokra kell gondolnunk. Ezek a hosszabb utazások közvetlen benyomást nyújtottak arról a világról, amit a későbbi években aktív politikusok mintaként fogtak fel. A másik hatásterület az olvasmányélmények. Francia, angol és német szerzők művei (pl. Montesquieu, Mill) jelentős mértékben inspirálták a hazai politizáló nemeséget.⁹

A két legnagyobb befolyásolóerővel jellemezhető Széchenyi és Kossuthot felidézve, azt láthatjuk, hogy mindketten az angliai berendezkedést tartották mintáértékűnek, ám ezen túlmenően eltért egymástól kettejük álláspontja. Széchenyi István inkább az uralkodóval való együttműködésre törekedett, hangsúlyozva a lassú, organikus fejlődést, amely nem bontja meg az osztrák–magyar birodalmi egységet. Kossuth Lajos viszont a népszuverenitás és az alkotmányos önállóság alapján érvelt, különösen a magyar nyelv és jogrendszer megerősítése mellett.

A politikai eszmék területén a 19. század végéig inkább az angol és a francia gondolkodók hatottak termékenyítőn. Német szerzőktől jobbra csak a történeti munkák szerepeltek az olvasmányok között. Ám a 19. század utol-

só évtizedeitől jelentősen átrendeződött a hatástörténet. Ekkortól vált dominánssá a német gondolkodás a hazai politikai, jogi irodalomban. Elsősorban a német állam modernizációs törekvései, különösen a jogi és oktatási reformok voltak hatással a magyar közigazgatási és oktatási rendszer átalakítására. Illetve a magyar polgári jog kodifikációjára tett kísérletek építettek a német pandektajogra. Szász-Schwarz Gusztáv és más magyar jogtudósok német hatás alatt dolgozták ki a modern polgári és közjogi gondolkodás alapjait.¹⁰

3.1. Eötvös szerepe a 19. századi gondolkodásban

Eötvös József politikusként és politikai gondolkodóként rányomta bélyegét a 19. századi magyar politikai életre. Pályafutása a centralistáktól a kiegyezést követő új kormányzat minisztereként, egyetlen megszakítástól eltekintve, folyamatos volt. Ám ez az említett megszakítás is jelentőségteli az életművét illetően. 1848-ban a Batthyány-kormányban a vallás- és közoktatási miniszterséget vállalta, ám az egyre radikalizálódóbb politikával nem tudott azonosulni. Eötvös mindig is a bécsi udvarral való kiegyezésnek volt a híve, így 1848 szeptemberének végén lemondott tárcájáról és Bécsbe távozott, majd Münchenben töltött el több évet, 1853-ban tért vissza Magyarországra. Ez a kivonulás a hazai közéletből egyfelől mutatja, hogy Eötvöstől távol állt a radikalizmus, másfelől ezekben az években írta főművét, az *Uralkodó eszméket*, ami által klasszikus szerzője lett a magyar politikai gondolkodástörténetnek.¹¹ Kit nevezhetünk klasszikusnak? Klasszikus a régi, de nem elavult gondolatok szerzője. Olyan szerző, akitől a változó jelenekben inspirációt kaphatunk. A klasszikusság tehát egy folyamatos jelenlét. Eötvös esetében még két tényezőt meg kell említeni, melyek szintén hozzájárultak ahhoz, hogy kiemelkedő személyiségként, alkotóként tekintsenek rá elhunytja után is. Az egyik Eötvös szépirodai tevékenysége. Nemcsak politikai értekezéseket írt, hanem regényeket is, melyekben megjelent politikai hitvallása is. Erre az utóbbira a legjobb példa *Magyarország 1514-ben* (1847), amit egy évvel a szabadságharc kitörése előtt publikált, s amiben kifejeződött a radikális politizálás elutasítása.¹²

A másik tényező pedig a már többször említett radikalizmusellenessége. A radikalizmus elutasítása ugyanis számára összeegyeztethető volt az individuum szabadságából kiinduló liberális (szabadelvű) hitvallással. Ebből következően Eötvös munkássága nemcsak a 19. századi hazai liberálisok szemében volt mintaeértékű, hanem konzervatív irányultságú kortársai is figyelemmel kísérték politikai tevékenységét, sőt, politikai gondolkodóként kifejtett megállapításait is. Mivel a liberális mellett a konzervatív hagyományvilágban is helyet nyert, ezzel mintegy megduplázódott annak lehetősége, hogy megkerülhetetlen, klasszikus szerzővé váljon a hazai közgondolkodásban.

Időrendben haladva: nézzük először az 1848 előtti szerepvállalását, konkrétan Eötvös és a centralisták vi-

szonyát. Az 1830–1840-es évek fordulójától felerősödtek a magyar politikai gondolkodásban a reformtörekvések. Széchenyi és Kossuth (illetve követői) mellett markánsan jelent meg a centralisták köre, akik az ellenzéki elképzelésekkel is szembenállóként definiálták magukat. A két vezéregyéniség: Eötvös József és Szalay László (továbbá Kemény, Trefort, Csengery tartozott ehhez a körhöz). A centralisták egy baráti társaságból nőttek ki, és határozottan képviselt álláspontjukkal megbontották az ellenzék egységét.¹³ A későbbiekben egyébként Eötvös megpróbálta ezt az egységet helyreállítani. A centralisták a megyei politikába beágyazottsággal nem rendelkeztek. Csengery hangsúlyozta: ügyeket kell szolgálni, amivel mintegy személytelenített a politizálás. A centralista csoport nem volt pártkezdemény, nem volt szervezet. Politikailag aktív értelmiségi csoportosulásként értelmezhetjük talán a legpontosabban, akik a sajtó segítségével próbálták a követőik táborát növelni. Pulszky, aki rokonszenvezett a centralisták eszméivel, visszaemlékezéseiben tréfásan „Magyarország hét bölcsének” nevezte őket, konkrétan: Eötvöst, Szalayt, Trefortot, Csengeryt, Lukácsot, Madách Imrét és Szontágh Pált.

A centralisták is, miként más ellenzéki gondolkodók, a polgárosodást tűzték ki célul. A polgárosodás kívánalmát azonban nem kapcsolták össze a függetlenség gondolatával, azaz reformjaik nem érintették Bécs meghatározó szerepét. Erőteljesen kritizálták a megyei politizálást, noha abban kifejeződött valamiféle autonómia, ám a megyei közgyűlésben mint *intézményben* a polgárosodás gátját látták.

A polgárosodás természetesen nemcsak az ő szívügyük volt, hanem az ellenzék szélesebb köréé, így Széchenyi és Kossuthé is. A polgárosodás tekintetében mindenki külföldi mintákat keresett, s ebben a nyugat-európai gondolkodók műveire, illetve a külhoni utazásaik tapasztalatára támaszkodtak. Gyakorlatilag két lehetséges példa merült fel az akkori ellenzék világában: Anglia és Franciaország példája, vagyis hogy ezekben miképp és milyen intézményrendszerben valósult meg a polgárosodás. A centralisták, a többi reformer politikustól eltérően, a francia példát tartották követendőnek, ami egyértelműen a központosítást favorizálta.

1844-ben átvették a *Pesti Hírlap* szerkesztését, ami nagyobb nyilvánosságot biztosított számukra, és ebben a nyilvánosságban még határozottabban hirdethették a központosítás programját. Szalay azonnaliként követelte a központosítás megvalósítását, míg Eötvös óvatosabb stratégiát javasolt. Úgy gondolta, hogy az átalakulás csak lassabban és részletekre bontva valósítható meg. Arra is tekintettel kell lenni, hogy mi az, amit elfogadnának a többi ellenzékiek, illetve a bécsi udvar. A centralisták többsége azonban Szalay elképzelését követte, vélhetően azért is, mert tartottak attól, hogy hirtelen kedvezőtlenre változik a politikai helyzet. Így hamar megromlott a viszonyuk a reformellenzék jelentős részével, akik egyébként az Eötvös féle „fontolva haladást” sem fogadták el. Ennyiben Eötvös kiegyenlítő törekvése nem hozott eredményt. A viszonyok megromlásához a centralisták vitastílusa is hozzájárult. A centralisták egyszerre akarták megvalósítani

az ismeretterjesztést (miként történt a polgárosodás Nyugaton, és milyen eszmék, intézmények voltak fontosak) és a saját nézetük melletti politikai agitációt. Széles körű ismeretanyaguk természetesen pozitívan értékelhető, ám ugyanakkor ebből egy erőteljes doktriner hajlam, stílus is következett, aminek következtében nemhogy nem bővült a követők köre, hanem látványosan csökkent. Ezt nagyon jól mutatta a *Pesti Hírlap* példányszámának drasztikus csökkenése is (kb. egytizedére csökkent). Eötvös javaslatára – hogy az ellenzéki egység megmaradjon – a *Pesti Hírlap* 1846-tól a megyerendszer védelmezőinek is teret adott. Ez javított az ellenzéken belüli pozíciójukon, ám nem tartósan.

Az ellenzékkel közös célok: jobbagyfelszabadítás, a nemesi adómentesség eltörlése, az ösiség eltörlése. Eötvös hangsúlyozta, hogy az érdekegyesítés célja a törvényhozás által valósítható meg. Amiben egyértelműen különböztek a centralisták ellenzéki kortársaiktól, hogy szerintük a politikai intézményrendszer mintegy egyetlen aktusban átalakítható.

A centralisták nem sérelmi politizálást űztek, hanem a polgárosodás akadályainak lebontására koncentráltak, és ezt az *intézmények* átalakításában látták. A municipalisták (a centralisták nevezték így az ellenzéken belül a tőlük eltérőeket) a megyerendszer védelmezői. A centralisták úgy látták, hogy ha a megye túlzottan erős, akkor független tartománnyá torzul, épp azért fontos a központi kormányzás, hogy az egyén szabadsága biztosított maradjon. A municipalisták nem egy egységes csoport volt, hanem a centralisták kivételével az ellenzéket általában jellemezte, akik szerint a reformoknak a megyerendszer reformjából kell kiindulni. A megyerendszerből, ami az önkormányzatíságot, az autonómiát hordozza. A centralisták viszont az országgyűlés munkáját állították középpontba, s úgy látták, hogy ezt a megyei követutasítások akadályozzák. S ez úgy számolható fel, ha magának a megyei közgyűlésnek az intézményesített hatalmi súlya csökken.

A centralisták vitáját a reformellenzék más részével a politikai nyelv vitájaként is megragadhatjuk. Meglévő politikai fogalmak átértelmezése és új fogalmak bevezetése, az utóbbira a példa: a parlamentnek felelős kormányzás, centralizáció. A konzervatívoknál (Dessewffy Aurél) is hangsúlyos volt a központosítás elve, de ez nem kapcsolódott a parlamentnek felelős kormányzás eszméjével. Eötvös nem a kormánynak, hanem a törvényhozásnak, az országgyűlésnek akart nagyobb hatalmat adni. Ehhez kapcsolódott az a törekvésük is, hogy a városok szavazati jogot kapjanak, és ez a szavazati joga ne a megyékhez tartozzon, hanem közvetlenül kapcsolódjon az országgyűléshez. Ugyanis a megyékben a nemesség mindig többségben van, és így – gyakorlatilag – a városi polgárság képviselet nélkül maradna.

Az 1843–1844. évi országgyűlés csalódást okozott, csak kevés javaslatot fogadott el az országgyűlés, amelyek közül azért kiemelkedett a magyar nyelvnek mint államnyelvnek az elfogadása. A sikertelenséget részben a kormány maradiságával, részben a Kossuth és követői radikalizmusával magyarázták az ellenzéki politikusok. Eötvös, híven a fontolva haladás elvéhez, ebben is eltért

kortársaitól, ő a közteherviselés elvének kimondását jelentős sikerként értékelte. Szalay sem merült el a sikertelenség hangulatában, hanem azonnal programot fogalmazott, amely szerint a következő országgyűlésnek az alapvető feladatai lesznek: az évenkénti országgyűlés összehívásának törvényi rögzítése, az alkotmányos központosítás elvének elfogadása és a követutasítási jog eltörlése.

Az ipar és kereskedelem fejlesztését továbbra is támogatták a centralisták. A vámügyi kérdésben pedig 1845 tavaszán nyíltan kimondták, hogy az örökös tartományokkal kötendő vámszövetség hívei. Addig ugyanis – ideiglenesen és vélhetően a municipalistákhoz való közeledés érdekében – Eötvösök a védővámrendszer mellett álltak ki. A vámszövetség gondolatával a centralisták politikai pozíciója a korábbinál is távolabbra került a municipalistáktól. Valójában Kossuth elfogadhatónak tartotta a centralisták vám elképzelését, de az általa hirdetett álláspontban továbbra is védővámrendszerről beszélt.

Mind a centralisták, mind pedig a reformellenzék zöme kíváncsi volt a közéleti szerepelt a hatalmi ágak szétválasztására. Ehhez az óhajhoz részben igazodva a városügyi törvényjavaslat a polgári ügyekben elválasztotta egymástól a közigazgatási és bírói hatalmat. Erről Csengery értekezett bővebben, és centralista alapokon egy új tervezetet is kidolgozott a városi képviselet rendezésére. Emellett Csengery a községek kérdéskörével is foglalkozott. Úgy vélte, hogy a *helyi* kérdésekben a nép is képes döntést hozni, hiszen saját közvetlen érdekeit ismeri. Sőt mindenki a saját dolgait, ügyeit tudja a legjobban intézni. Kossuth szabadságfogalmával egyetértésben még azt is hangsúlyozta, hogy a család mellett a szabad községi rendszer köti az embert a státushoz, és ebben a közegben tanulja meg, hogy mások javáért is tenni kell, röviden: a község a hazafiságnak és a szabadságnak az elemi iskolája. A megyékkel ellentétben ugyanakkor a község – mérete miatt – nem jelent veszélyt az államra, hanem annak oltalmára szorul. A községben a nép saját ügyeire közvetve, választás útján gyakorolhatja befolyást. Ehhez két testületet kellene választani, egy tanácskozót – *képviselő-testület* – és a Csengery Antal által tanácsnak is nevezett, *végrehajtó* tisztviselői kart.

Eötvös is foglalkozott ezzel a témakörrel a *Népkepviselet és annak akadályai* című cikksorozatában. Amellett érvelt, hogy a közdolgok intézését képviselőkre bízó nép csak választásokkor avatkozhat a közügyekbe. Ellenkező esetben ugyanis a képviseleti rendszer csak névleg létezik (itt is látható a követutasítási rendszer elutasítása). Kossuth és vele együtt a reformellenzék zöme ugyanakkor a haza ügyeiben való személyes részvételt és a saját kormányt is elengedhetetlennek tartotta a szabadság teljesüléséhez. Ők úgy gondolták, hogy az autonóm egyén közéleti aktivitásán, önkormányzatain keresztül tudja megvédeni és kibontakoztatni szabadságát. A kormány önállósága ugyanakkor az ország szabadságának biztosításához szükséges.

A centralisták egyik legfontosabb szövetségese Szemere Bertalan volt. Eszméi közel álltak a centralistákéhoz. Szalayhoz is nagyon jó személyes viszony fűzte. Azt tanácsolta, hogy a napi kérdésekkel intenzívebben foglalkoz-

zanak, azaz ne csak elvi szinten közelítsenek az intézmények problematikájához. Két malomkő között őrlődtek: vagy a saját elképzeléseik határozott képviselője, vagy az ellenzék egységesítésében való részvétel. Az utóbbi viszont a perifériára sodorta volna saját elképzeléseiket.

Gyakorlatilag 1848 őszén megszűnt a centralista kör mint olyan. Jelentős tagjai (Szalay, Eötvös, Trefort) elhagyták az országot. Szalay a szabadságharc bukása után Svájcba emigrált, 1855-ben tért vissza, és már csak a történetírással foglalkozott. 1861-től 1864-ig az MTA főtitkára. Eötvös 1848 őszén Bécsbe, majd Münchenbe utazott. 1853-ban tért haza. 1861-től újra részt vesz a politikában, Deák Ferenc követője. Csak addig a pontig támogatta a központosítást, amíg az az egyéni szabadság védelmezőjeként jelenik meg.

A centralisták példája azt mutatja, hogy nem elég a politikai reformok híveinek erősítésében az olvasottság, a külföldi tapasztalatok megosztása, hanem ez több kompromisszumot kívánt volna. Noha jól ismerték a hazai valóságot, de nem számoltak – illetve csak rövid ideig – a reformellenzéken belüli másféle álláspontok képviselőinek szintén mély elkötelezettségével. A tudásból, a megismerésből/felismerésből nem automatikusan következik a helyes cselekvés. Nemcsak elvi alapállásból kell hirdetni eszméket, hanem figyelni kell a címetekre is, *gyakorlati tudásra* is szükség van – ami kevésbé jellemezte őket. Annyi eredményt azonban elértek, hogy Eötvös hatására került be az *Ellenzéki Nyilatkozat*ba a parlamentáris kormányzás követelménye. A központosítás tehát nem abszolutizmust jelentett számukra, hanem azt, hogy a társadalom életét szabályozó intézményrendszer hierarchikusan épül fel, ám a csúcson lévő kormányzat is ellenőrzés alá vetett, mégpedig a parlament ellenőrzése alá. A centralisták a klasszikus egyéni szabadság liberális elképzelése mellett, ugyanolyan határozottsággal a jól működő, felelősséggel rendelkező állam eszméjét képviselték.

Az 1848–1849-es szabadságharc leverését követő évtized legnagyobb hatású művei a hazai politikai gondolkodásban: báró Kemény Zsigmondtól *Forradalom után* (1850), *Még egy szó a forradalom után* (1851), illetve Eötvös Józseftől *A 19. század uralkodó eszméi I–II.* (1851, 1854), amely utóbbi egyidejűleg magyarul és német nyelven is megjelent.

Mi a közös e két szerzőben? 1844 és 1848 között mindketten a centralisták köréhez tartoztak, liberális eszmék hívei voltak, de szemben álltak a Kossuth féle radikalizmussal. Eötvös kifejezetten a fontolva haladást javasolta a centralistáknak – akik ezt kevésbé fogadták meg. Kemény a *Forradalom után*ban is fenntartotta a megyerendszer kritikáját, de azt előnyeként emelte ki, hogy a megyegyűlés mint az ősi alkotmányosság (közjogi) folyamatos hordozója, olyan organikus fejlődést biztosított és politikai mentalitást fejezett ki, ami által a forradalmak, a despotizmus végletei nem voltak képesek aktivizálni a magyar társadalmat. A megyegyűlés, noha nem volt a reformok színtere, viszont immunissá tette a radikális változtatásokkal, a despotizmus végleteivel szemben a politizáló nemeseket, polgárokat. Kemény is támogatta Deák Ferencnek a bécsi udvarral történő kiegyezési politikáját. Egyébként

– a 19. századi magyar politikai gondolkodók jelentős részéhez hasonlóan – nemcsak politikai eszmékről értekezett, hanem nagy hatású regényeket is írt. Legkiemelkedőbb regénye: *A rajongók* (1858–1859).

Eötvös műve három eszmét állított középpontba: a szabadságot, az egyenlőséget és a nemzetiséget (ez utóbbi alatt a nemzeti gondolkodásmódot értette). Ezek azok az eszmék, amelyek a 19. század polgárosodását alapvetően meghatározták, természetesen nem mindegyik országban egyforma erővel. Eötvös például úgy vélekedik, hogy Német- és Olaszországban inkább a nemzetiség, Franciaországban az egyenlőség és a szabadság eszméje dominál. A szabadságot, a liberális eszményt követve, az egyén szabadságaként értelmezte. Az egyenlőséget határozottan elutasította. Vigjátékot is írt *Éljen az egyenlőség!* címmel, amiben az egyenlőség eszme bornírtágát tette nevetségessé.

A nemzetiségkérdésben kifejtett álláspontját támadták kortársai a leghevesebben. E témához kapcsolódóan meg kell még említeni két német nyelvű röpiratát is: *A nemzetiségek jog-egyenlősítéséről Ausztriában* (1850) és az *Ausztria hatalmának és egységének biztosítékai* (1859) címűeket. Ezekben az írásokban a nemzetiségi tudat létjogosultságát csak az egyéni tudatban vizsgálja és fogadja el. Tehát mint az állampolgárt s nem mint elkülönült közösséget, etnikumot jellemzőt. Bár máig aktuális az a gondolata, melyben felemeli szavát az ellen, hogy a nemzeti eszme nevében az állam erőszakot alkalmazzon, túlzó óvatossággal von analógiát a kiváltságos osztályok és a nemzetiségi követelések között. Úgy tartja, mindkettőnek a mások fölötti uralkodás a célja. Nem tett különbséget a nemzetiségi törekvések között, egészében negatívan ítélte meg. Mindez 1848 után, mikor az ország elvesztette függetlenségét, bizony konzervatív, „összbirodalmi” szemléletre vall. Nem is maradt válasz nélkül Eötvös elképzelése. 1858-ban Mocsáry Lajos, 1800-ban pedig Kemény Gábor bírálta élesen, éppen azért, hogy a nemzeti érdekeket alárendelte a birodalmi egység követelményének. Eötvös nézeteinek alakulását a nemzetiség kérdésében nem is annyira az *Uralkodó eszmékben* követhetjük nyomon – bár a második kötetben érezhetően változtatott az álláspontján –, inkább politikusi tevékenységében. Elsősorban az 1861-ben, az ő javaslatára létrehozott nemzeti bizottság munkájára gondolok, amely tevékenység az 1867-es országgyűlés nemzetiségi albizottságának Eötvös által készített javaslatáig vezetett el. A javaslat szerint – amelyet hosszas viták után, csökkentett mértékben fogadtak el – a nemzetiségek politikai érvényesülését lehetővé kell tenni, a megyei önkormányzat keretei között. Ilyen szinten támogatta a kultúrájuk, a nyelvük fenntartására, továbbfejlesztésére vonatkozó törekvéseket, de a központi hatóságoknál, az országgyűlésen már a magyar nyelv kötelező használatát írta elő. Vagyis a lényeg változatlan maradt, a nemzetiség kérdését pusztán az állampolgár s nem a kollektív jogi személyiség problémájaként tárgyalta.

Az 1849 utáni időszakban megjelent Eötvös gondolatvilágában a katolikus autonómia eszménye – erről a témáról levelezett Montalambert francia katolikus gondolkodóval –, és ezzel az individuumra alapozott politika

felfogása kiegészült a közösségelvűséggel. Eötvös nem csupán híve volt Deák politikájának, de a kiegyezést követő években (1867–1871) vállalta a vallás- és közoktatási miniszterséget is. Politikafelfogása alapján gyakorta a liberálkonzervatív címkével illették a magyar politikai eszmétörténet elemzői.

Talán legtöbbet a közjogász és politikai gondolkodó Concha Győző tette azért, hogy Eötvös klasszikussá váljék. Két könyvet szentelt életművének elemzésére. Tanulmányaiiban, akadémiai, egyetemi előadásaiban mindig hangsúlyozta Eötvös nagyságát. Noha Concha mint konzervatív gondolkodó nem osztotta az egyén szabadságát középpontba állító eötvösi liberalizmust. Ugyanis Concha nem az egyénből indult ki, hanem a nemzetből. A nemzetre mint önálló személyiségre tekintett, ami az állam alapzatát adja. A nemzet nem egyszerűen az egyének összessége, hanem az egyének felett álló entitás. Amíg Concha példaképe, Eötvös a nemzetállammal kapcsolatban a veszélyeket, addig Concha a nemzetben a szuverenitás megvalósulását látta. Ez a különbözőség már abból is fakadt, hogy Eötvös felfogásában az állam az egyének céljainak elérését szolgáló eszköz, Concha szemében viszont az állam öncél, azaz önmagában vetten értékes.

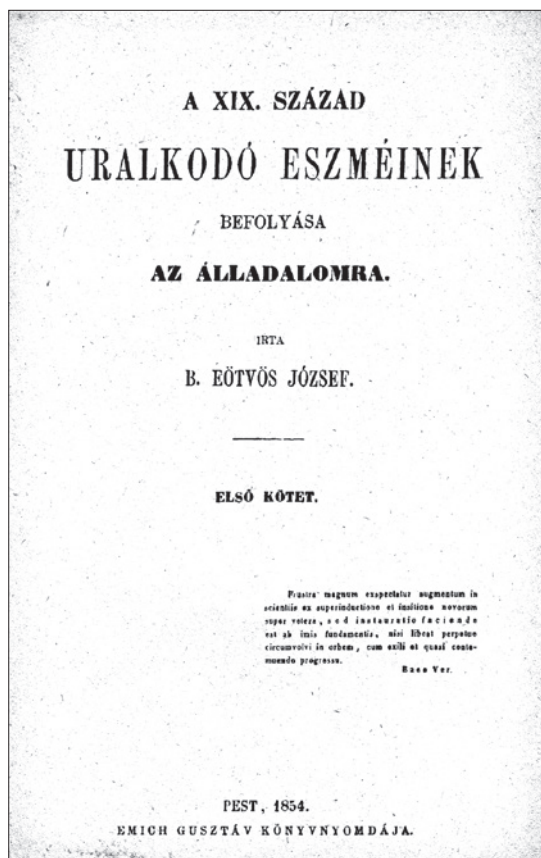
1849 utáni évekből, egy rövid megjegyzés erejéig, megemlíthető Asbóth János, a konzervatív politikus. Asbóth egyértelműen Kemény Zsigmond követője volt, ám kortársai körében munkái visszhang nélkül maradtak. Talán csak a *Három nemzedék* (1873) említhető kivételként, amiben a reformkor egyik vezéralakjának, Széchenyi Istvánnak a politikáját, kortársaktól eltérően nem tartotta mintaértékűnek. Asbóth is tárgyalta, Eötvös nagy művéhez hasonlatosan, a 19. század uralkodó eszméit. Ebben azért illette kritikával Eötvös koncepcióját, mert szerinte Eötvös valójában a 18. század eszméit vizsgálta művében, és ezek az eszmék a 19. században megváltoztak.¹⁴

Végezetül csak egy kérdést kívánok megvizsgálni: Eötvös az európai eszmétörténet horizontján is klasszikus szerzőként ismert-e? Miért lehet felvetni a kérdést? Az *Uralkodó eszmék* Eötvös lenyűgözően széles ismeretanyagát mutatják, és ez az ismeretanyag egy határozott koncepció alapján jelenik meg, egy olyan koncepció alapján, amivel a kortárs európai gondolkodásban nem találkozhatunk¹⁵. Ez a koncepció a következő: világossá tenni,

hogy az európai politikai gondolkodás kereteit a 19. században mely eszmék jelölték ki. Eötvös nemcsak jelezte ezeket az eszméket, hanem részletesen elemezte. Az *Uralkodó eszmék* újszerűsége egyértelmű. Továbbá fontos jellemző, hogy német nyelven is olvasható Eötvös műve, magyarán hozzáférhető a külföldi olvasóközönség számára is. Sőt! Maga Eötvös küldött német nyelvű példányokat kora ismert kutatói számára.

Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című kétkötetes műve az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc bukása után íródott. A történeti jellegű első kötet 1851

nyarán, az elméleti vizsgálódást magában foglaló második kötet pedig 1854-ben jelent meg, mindkettő magyarul és németül. Eötvös a német kiadással a német nyelvű olvasóközönséghez is szólni akart, illetve tágabban: az európai olvasóközönséghez. Ne feledjük: akkoriban a tudományos életben a német nyelvterületen kívül is sokan olvastak németül. A német nyelv tehát lehetőséget adott arra, hogy Eötvös műve bekerüljön az európai gondolkodástörténet hagyományába. Ez azonban nem valósult meg. Elhunytának 150. évfordulóján érdemes röviden megvizsgálni, hogy miért nem került Eötvös műve az európai klasszikusok kánonjába, mint pl. *A törvények szelleméről* vagy *A demokrácia Amerikában?* A könyv tartalma, az hogy elsőként elemezte szisztematikusan kora uralkodó eszméit, azok egymáshoz való viszonyát, és hogy német nyelven is hozzáférhetővé vált, megalapozta a klasszikus mű lehetőségét, de – miként már jeleztem – nem vált azzá, pontosabban csak a

Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című művének 1854-es kiadása. Első kötet, belső címlap

magyar politikai-jogi gondolkodás szemében klasszikus.

Eötvös könyvét meghatározó eszmék a francia és kisebb mértékben az angol szellemi élethez kötődtek. A német hatás megjelenése nem az elméleti, hanem csak a történeti kontextusban látható. Így pl. támaszkodott Gerwinus, Buhle, Ranke írásaira, de ismerte a Robert von Mohl által kiadott és szerkesztett *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 1845-ös számát is.

Milyenek voltak a korabeli reflexiók Eötvös művére? Eötvös több francia és német tudósnak, írónak megküldte könyvének német nyelvű változatát, akik részben levélben, részben tanulmányokban reagáltak erre. Ezt a kapcsolati viszonyt alaposan feltérképezte és elemezte Concha.¹⁶ Néhány francia gondolkodóval (pl. Montalambert, Tocqueville) csupán levélváltásig jutott a kapcsolat, me-

lyekben méltatták Eötvös munkáját. Montesquieu *A törvények szelleméhez* hasonlították, ám megjegyezték, hogy tudományos nyelvezete nehézkes, így szélesebb hatást nem nagyon remélhet. Laboulaye, francia jogtörténész viszont egy értekezésben foglalkozott hosszasan Eötvös munkájával, különösképp az állam hatókörét korlátozó gondolatmenetével rokonszenvezett. Szintén a francia kapcsolatot mutatja Antoine-Elisée Cherbuliez terjedelmes méltatása.¹⁷ Cherbuliez Lorenz von Stein *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich* című könyvével hasonlította össze Eötvös munkáját, és a döntő különbséget abban látta, hogy Stein szocialistaként kollektivistát és gazdasági szemléletűt, míg Eötvös a politikai eszmékből indul ki, és az egyén helyzetét, szabadságát tartja alapvető értéknek. Módszertani szempontból ugyanakkor vitatta Eötvös – Bacon nyomán megfogalmazott – elkötelezettségét az induktív módszer mellett.

A német tudósok reakciója eltérő volt, találhatunk csupán levelezésbeli kapcsolatot, de publikációkban megjelent reflexiókat is. Eötvös könyve eljutott Friedrich von Raumer államelméleti gondolkodóhoz is, aki arra kérte Eötvöst, hogy egy munkája újradiadásának gondozását vállalja el. Ez akár a nagyrabecsülés kifejezésévé is érthető, de Eötvös inkább bántónak és nem elismerésnek vette ezt az ajánlatot. Eötvös hallgatása ellenére Raumer a későbbi, harmadik kiadásban a Rousseau kritikák között röviden ismertette Eötvös alapgondolatát. Az orientalista Jacob Philipp Fallmerayer viszont nem levélben reagált, hanem egyik tanulmányában foglalkozott Eötvössel, aki-nek azt a teljesítményét üdvözölte, hogy megrajzolta az európai államok politikai eszmetörténetét a latin császárságtól a 19. századig. Röviden: nem merült el Róma és Bizánc ellentétében, hanem Nyugat államtörténetére koncentrált. Gondolatmenete zárásaként azt is hangsúlyozta, hogy Eötvös nem spekulatív megoldásokhoz jut, hanem Bacon alapján a tapasztalatra támaszkodó államtudományt műveli.¹⁸

A német tudományos élet világából az elméletileg legmélyebb reflexió egy folyóiratban olvasható recenzió volt.¹⁹ A szerző, az elismerés kifejezése mellett, alapvető kérdésben vitázott Eötvössel. Eötvös a népszuverenitást individualista módon értelmezte, vagyis azon azt értette csupán, hogy az egyén képes részt venni az állam kormányzásában. A nemzet eszméjével szemben gyanakvó és elutasító volt, olyanként látta, mint ami az államban megvalósulva elnyomja az egyén szabadságát. Ezzel szemben a recenzens az egyének egymással összekapcsolódó – nemzeti létre törekvő – élethelyzetéből indult ki, és ehhez kapcsolta a népszuverenitás eszméjét mint az újkor egyik legtermékenyebb hatású eszméjét.

A neves jogtudós, Johann Caspar Bluntschli *Geschichte des allgemeinen Staatsrechts und der Politik* című szisztematikus munkájában Eötvös művét Tocqueville híres könyvéhez, *A demokrácia Amerikában*hoz köti, és a kortárs kritikák gondolkodók között említi, ám individualisztikus államfelfogását elutasítja.²⁰ A későbbiekben még feltűnik Eötvös neve néhány munkában, amelyek közül kiemelhető Georg Jellinek *Das Recht des modernen Staates* (Bd. 1. 1900) című műve, amelyben az állam keletke-

zésének és jogalapjának értelmezései között jelentősnek tartja Eötvös elemzését. Eötvös nagy horderejű munkája és a német államelmélet közötti kapcsolat áttekintését zárva, egy évszázaddal később sem mondható más, mint amit Concha Győző már említett monográfiája 1908-ban megfogalmazott: „Eötvös történelembölcséletében ugyan a németekhez áll közelebb, államtani gondolatai azonban határozottan a francia államelmélet körébe illenek inkább. Eötvös alig vet ügyet az akkoriban már hatalmas, mélyen járó német állambölcsületre”.²¹ Ez a megállapítása kiegészíthető azzal, hogy éppen ennek hatására a német állambölcsület sem értékelte kellőképp Eötvöst, nem tudták a saját elméleti hagyományukhoz kapcsolni. Hogy az elmúlt száz évben már nincs rá reflexió, ez egyértelműen mutatja, hogy éppen német nyelvterületen – a mű német nyelve ellenére – nem vált klasszikussá.

De nem jobb a helyzet sem az angol, sem a francia gondolkodástörténetben sem. Nem hinném, hogy ebben önmagában a terjedelmessége játszott volna egyedüli szerepet, gondoljunk csak Montesquieu és Tocqueville előzőekben felidézett műveik vaskosságára. A német nyelv szintén nem kizáró ok, mivel német szerzők munkái is klasszikussá válhattak az európai szellemi térben (pl. Hegel, Nietzsche). Fontosabbnak látom a szerkezeti problémákat, magyarán a terjedelmes jegyzetek, noha informatívak, de a gondolatmenet követhetőségét megtörték (egy-egy fejezethez tartozó jegyzetek csaknem oly terjedelműek, mint maguk a fejezetek), talán erre utaltak a „nehézkesség” kifejezéssel a levelező partnerek.

Összefoglalva: az európai klasszikusok kánonját alapvetően három (angol, francia, német) tudományos közösség értékelése határozza meg. Ha egyiken belül is klasszikussá vált volna Eötvös, akkor az már kisugárzott volna a másik kettőre. Mivel német nyelven jelent meg főműve, így elsősorban a német tudományos világ megítélése lehetett volna döntő, ám a korabeli német államelméleti meglátások nem jelentek meg a műben, így a német államelméleti, politikai gondolkodás nem érezte sajátjával rokonnak Eötvös törekvését. További gátló tényező a könyv szerkezetében található, ami finoman szólva nehézkesnek minősíthető. Ugyanis egy-egy fejezethez kapcsolódó jegyzetek nem ritkán hosszabbak, mint maga a fejezet főszövege. Talán, ha Eötvös vállalta egy rövidített kiadását a munkájának, az az olvasók számára áttekinthetőbb lett volna, de meglátásom szerint ez sem vitte volna közelebb a klasszikussá váláshoz. Mikként említettem: az *Uralkodó eszmék* a korabeli német államelméleti irodalomhoz különösképp nem kapcsolódott, ezért a német államelméleti és politikai gondolkodás számára kevésbé volt érdekes.

3.2. Megjegyzések a konzervatív törekvésekről

A reformtörekvések egyaránt jelentették a politikai változást és ezzel összefüggésben a gazdasági fejlődés lehetőségének megnyitását is. Ebben a változtatási igényben egyaránt felszólaltak a konzervatív és liberális gondolko-

dók, politikusok. Ebben a konzervatív megközelítésben a Dessewffy család tevékenysége fontos szerepet játszott. Az apa, Dessewffy József Széchenyivel, a kor nagy reformerével vitázott politikai röpiratában. Fiai (Aurél és Emil) szintén fontos szereplői voltak a kezdődő hazai konzervativizmusnak. A fiatalon, 34 évesen elhunyt Dessewffy Aurél jogi tanulmányait követve fordult a politika felé. Politikai cikkeket írt, a művelődés, elsősorban a színházi világ támogatójaként szerepelt, segítette a szegénységben élőket, az országgyűlési választásokon azonban nem ért el sikert. Hosszabb külföldi tanulmányúton megismerkedett Anglia alkotmányos berendezkedésével, ami számára mindig is példaértékű volt. Különösen Burke eszméiből merített, amelyek a fokozatos reformokat és a történeti alkotmány tiszteletét hangsúlyozták. Hazatérve lapot alapított, és küzdött Magyarország felemelkedéséért, de elutasítva a radikális törekvéseket. Mindig is megmaradt hűsége a bécsi kormányzathoz. Több írást publikált az *Edinburg Review*-ban. Öccse, Dessewffy Emil, szintén a tudományokkal foglalkozott (a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt 1855–1866 között), már 13 éves korában Cicero munkáit fordította magyarra, fiatal korában – miként akkoriban a reformokat támogató magyar arisztokrácia sok tagja – nyugat-európai utazásokat tett. Hazatérve segélyszervezetekben tevékenykedett, és ami politikai szempontból alapvető jelentőségű: 1846-ban megalapította a Konzervatív Pártot. A konzervatív gondolkodók az ún. fontolva haladás hívei voltak, azaz Magyarországnak Nyugat-Európához való közelítésén munkálkodtak, de ebben elutasították a radikális, gyors változtatást, és ezt a haladást csak a bécsi kormánnyal együttműködve képzelték el.²²

Az 1867-es kiegyezés a magyar politikai szuverenitás részleges visszaállítását jelentette. A magyar közjogi gondolkodásban ekkor a szuverenitás fogalma a magyar törvényhozás autonómiájához és a belügyek önálló irányításához kapcsolódott. Ugyanakkor a közös ügyek (külügy, hadügy, pénzügy) terén a szuverenitás megosztott volt az Osztrák–Magyar Monarchia két fele között.

Eötvöshöz kapcsolódott Concha Győző közjogász és politikai gondolkodó, akinek hat évtizedes pályafutása a kiegyezést követő évtizedektől 1933-ig tartott. Concha sokat tett azért, hogy Eötvöst beemelje a konzervatív panteonba. Két könyvet is szentelt ennek, az egyikben az *Uralkodó eszmék* külföldi hatását vizsgálta, a másikban pedig Eötvösnek a már említett Montalamberthez fűződő levelezését adta ki és elemezte. Concha – noha számára Eötvös példakép volt, de – kritikai megjegyzéseivel kifejezte azt is, hogy mi az, amiben konzervatív látásmódja eltér Eötvös liberalizmusától.

Concha szerint az ösztönös összetartozást kifejező népből csak tudati változás hozhat létre nemzetet, mégpedig akkor, ha a közakarata önállóvá válik. A nemzet tehát nem csupán az egyéni akaratok összességének. Az így létrejött nemzet az állam, a szuverenitás alapja. Concha elsősorban a szuverenitás külső aspektusát hangsúlyozta, vagyis azt, ami más államokkal szemben érvényesül, és ebből a szempontból a szuverenitásra mint korlátlanra és oszthatatlanra tekintett.

A szuverenitás belső aspektusában a hatalommegosztás kérdésköre állt középpontban. Concha, az államfelfogásából következően a hatalmi ágak, a hatalommegosztás témáját úgy közelítette meg, hogy mindeközben fenntartotta az állam egységének eszményét. Ezt egy bonyolult felosztás végeredményeként a következőképpen fogalmazta meg. A hatalmi ágak (törvényhozó, végrehajtó, fejedelmi hatalom) az egységes államhatalom különböző irányait, funkcióit jelentik, amelyek működésükben hozzájárulnak az egységes, szuverén akarathoz. A bírói hatalmat – mivel nincs általános szabályalkotói funkciója, és ebből következően nem teremtő, sem kiegészítő a szuverén hatalom működése szempontjából – nem tekintette önálló hatalmi ágnak. Amikor viszont erkölcsi szempontból a szuverén akarat határaitra kérdezzük rá, akkor ez nem az egységes hatalom megosztását jelenti, hanem a határainak kijelölését. Concha a veszélyt abban látta, ha egyes hatalmi ágakat társadalmi osztályok vagy pártok monopolizálnak, mivel az ekkor egymással szembekezdülő hatalmi ágak megbontják az állam egységét.²³

A 20. század első feléből kiemelhető a történész Szekfü Gyula munkássága, akinek legnagyobb hatású munkája Asbóth tanulmányának címét viselte (*Három nemzedék*, 1920), azonban Asbóthtól eltérően Széchenyit állította a konzervatív hagyomány középpontjába, és a magyar liberalizmus régebbi és újabb generációját a hanyatlás esztörténetében helyezte el. Szekfü az első világháborús vereség, a trianoni döntéssel felszabdalt Magyarország kilátástalannak tűnő helyzetében egy új kezdetet javasolt, s ezt a konzervatív szemlélethez való visszatérésben látta. Széchenyi politikáját nem csupán beemelte a konzervatív hagyomány kánonjába, hanem központi jelentőségüként, mintaértéküként tárgyalta. A korábbiakban már említett Concha Győző jogtudós alapos kritikát írt Szekfü művéről, amelyben elutasította és egyoldalúnak tartotta a liberális eszmevilág kimetszését a magyar politikai hagyományból (*A konzervatív és a liberális elv*, 1921). Concha szerint mind a liberális (amibe nem értette bele a radikális politikusokat), mind pedig a konzervatív látásmódra szükség van a Trianon utáni újrakezdésben.

Szekfü Gyula pályafutása meglepően végződött. Szekfü a második világháború előtti évtizedekben a magyar konzervatív gondolkodás emblematisztikus alakja volt, történetírói és publicisztikai munkássága alapján. Ám 1945-ben elvállalta a moszkvai követség vezetésének funkcióját. Az ekkoriban született írásaiban a kiépülő kommunista rendszerhez alkalmazkodott.

A 20. századi két világháború közti időszakból két jogtudós, Ottlik Lászlót és Moór Gyulát kell megemlíteni.²⁴ Ottlik a viszonylag rövid ideig tartó tudományos munkássága (1945 januárjában, Budapest ostromakor eltávozott otthonából és eltűnt) során a jog-, állam- és politikatudomány, illetve a szociológia terén alkotott jelentőset. Pályafutásában Pauler Ákos és Concha Győző voltak a legfőbb segítők. Komoly marxizmuskritikát publikált (*A marxizmus társadalomelmélete*, 1922), társadalomelméleti nézeteit összegezte *A társadalomtudomány filozófiája* (1926) című könyvében. Szintén összegző jellegű volt *A politikai rendszerek története* (1940). Megemlítendő, hogy a né-

met nyelven publikált *Diktatur und Demokratie* (1930) tanulmányára Carl Schmitt is hivatkozott (*Der Hüter der Verfassung*, 1931). Egyébként Ottlik, a 19. századi hagyománynak megfelelően verseskötettel kezdte pályafutását.

Moór Gyula a két világháború között a legnagyobb tekintélyű jogtudósok közé tartozott. 1945-ben felajánlották számára a moszkvai nagyköveti posztot, amit elhárított (ebbe a pozícióba Szekfü Gyula került). Német nyelvű munkáit Julius Moór néven publikálta. Jogfilozófia mellett filozófiai, szociológiai tanulmányokat is megjelentetett. A kommunista hatalomátvételtkor nyugdíjazták, majd akadémiai tagságától megfosztották.

Moór legalább egy évtizedig a kelsen-i jogfelfogás paradigmájában mozgott, ám a harmincas–negyvenes évek fordulójától elhagyta az újkantianizmust és Hegel, Nicolai Hartmann filozófiája hatott gondolkodására. A pacifizmus és az anarchizmus kérdésköre pályakezdő kora óta érdekelt. Ennek több tanulmányt is szentelt, a legjelentősebb összesség 1930-ban német nyelven jelent meg (*Zum ewigen Frieden: Grundriss einer Philosophie des Pazifismus und des Anarchismus*). Moór szerint a pacifizmus és az anarchizmus összekapcsolódó álláspont. Az 'örök békét' kívánják, a kényszerek felszámolását, ám ehhez elfogadják az erőszakos eszközöket. Ez az ellentmondás megoldhatatlan dilemma elé állítja a pacifizmust és az anarchizmust.

A két világháború közötti időszakból csak egyetlen filozófus munkásságára utalnék, Kornis Gyula írásaira. Kornis a piarista rend tagja, Klebelsberg Kunó államtitkáráként a közoktatásért felelt. Munkássága több tudományterületet (filozófia, pedagógia, pszichológia) fogott át.²⁵ Publikációinak nagy részében koncepciózusan és részletesen fogalmazta meg álláspontját. Kornis Gyula óvakodott a doktrinerségtől, tárgyilagos érvelésében mindig a tudásra és a műveltségre támaszkodott, s nem elvont elvekre.

Kornis biztos kézzel mutatott azokra, akik hivatottak, azaz szellemi és erkölcsi kvalitásokkal bírnak egy ország sorsának irányításába belenyúlni, és melyek azok az eszmények, amik nevében ez a beavatkozás megtörténhet. Központi gondolata: a kultúrállam megteremtése és megóvása. Az állam célja a kultúra fenntartása, gazdagítása, ugyanakkor ez az a terület, ahol az állam mint hatalmi tényező a legkevésbé tud megjeleni, mert a kultúra a szabad egyén tevékenységének eredménye. Mit tehet az állam a kultúrának mint sajátos értékrendszernek a megvalósulásáért? Mi a viszonya a nemzetállam kultúrpolitikájának az emberiség kultúrájához? – e kérdéseket vizsgálta Kornis.

A feladat összetett. Nemcsak a kultúrpolitika elméletét kell kifejteni, hanem ezt az államcélra vonatkozó el-

méletekkel szükséges összhangba hozni. Az állam célja különböző lehet, pl. jóléti állam, jogállam, kultúrállam. A különböző pozíciók, értékfelfogások (szocialista, liberális, konzervatív stb.) különböző államcélokat vallanak. Az állam Kornis szerint nem öncél, hanem a kultúrát kell szolgálnia. A kultúrát és a jogállamot az igazságosság értéke köti össze. A hatalom és a kultúra viszonyát olyanként látta, mint amelyben a hatalom nem tud oly erősen fellépni, mint más területeken, ugyanakkor a kultúra által hatalom szerezhető. Nem az elméletek teremtették meg a kultúrállamot, hanem a nacionalizmus benső lelkiülete, mely az uralkodó individualisztikus liberalizmussal szemben képes volt az államcélok világába bevonni a nemzeti kultúra fejlesztését. Kíváncos, hogy a konkrét államok reális céljai összhangban legyenek saját kulturális hagyományukkal. Diszharmónia akkor keletkezik, ha egy érték (pl. a gazdasági szempont) minden mást háttérbe szorít.

4. Befejezésül két összegző megállapítás

(1) Feltűnő, hogy a tárgyalt politikai gondolkodók jelentős része irodalmi munkássággal is rendelkezett. Ennek hagyománya az 1820-as években kezdődő reformkorig nyúlik vissza, csak Kölcsey Ferencre utalhatok, aki a képviselőség és a politikai írások mellett a magyar Himnusz szerzője volt. De ugyanez figyelhető meg a Dessewffyék esetében is és Eötvös Józsefnél, Kemény Zsigmondnál, Asbóth Jánosnál is. Ez azt mutatja, hogy a 19. századi magyar gondolkodásban összefonódott a politika és az irodalom. Egy vers politikai mozgósító érzelmekre volt képes hatni, gondoljunk csak 1848 nagy költőjének, Petőfi Sándornak a *Nemzeti dal* című költeményére. Ekkoriban nem volt diszciplináris elkülönülés a politika, jog és irodalom között. A reformer értelmiségiek minden eszközzel ki akarták fejezni elkötelezettségüket az ország felemelkedése mellett, ami röviden: nyugatosodást jelentett. Legyen szó irodalomról, történetírásról, jogi javaslatokról, politikai publicisztikáról vagy éppen elméleti munkálkodásról.

(2) A szabadelvű és a konzervatív hagyomány kialakulásában a jogi (közjogi) gondolkodás kulcsszerepet játszott. Szokták mondani, hogy a magyar nemzet: jogász nemzet – ami annyiban helytálló, hogy a politikai küzdelmekben, a politikai reformokban a jogászok mindig is jelentős szerepet játszottak. Az 1990-ben megalakult demokratikus parlamentben is megfigyelhető volt ez a dominancia.

KARÁCSONY, ANDRÁS

Das Souveränitätsproblem und das ungarische politisch-rechtliche Denken von der Reformzeit bis zum Ende des Ersten Weltkriegs

(Zusammenfassung)

Meine Forschung war mit der Umsetzung des Plans der HUN-REN-ELTE Forschungsgruppe für Rechtsgeschichte verbunden, indem ich zwei Bereiche untersuchte. Einer davon kann als methodisch bezeichnet werden, da ich die Geschichte der Bedeutung der grundlegenden Konzepte der Souveränität und der Theorien, die die aktuelle analytische Position beeinflussen, untersucht habe.

Der andere Bereich bestand darin, die Ideen der Zentralisten, insbesondere von József Eötvös, im ungarischen rechtspolitischen Denken des 19. Jahrhunderts zu erforschen, mit Blick auf das ungarische konservative Denken jener Zeit. Dabei habe ich auch eine historische Perspektive eingenommen.

KARÁCSONY, ANDRÁS

The Sovereignty Problem and Hungarian Political-Legal Thought from the Reform Era to the End of the First World War

(Abstract)

My research was linked to the implementation of the HUN-REN-ELTE Legal History Research Group's plan by investigating two areas. One of them can be called methodological in the sense that I looked at the history of the meaning of the basic concepts of sovereignty and the theories that influence the current analytical position.

The other area was to explore the ideas of the centralists, especially József Eötvös, in the Hungarian legal-political thought of the 19th century, with a view to the Hungarian conservative thought of the time. In doing so, I also applied a historical perspective.

Jegyzetek

- JELLINEK, Georg: *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, 1920. Julius Springer, 435–504. p. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-662-43104-7_14.
- KARÁCSONY András: Pillanatkép a szuverenitás kutatásáról. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 6–9. p.
- KARÁCSONY András: A szuverenitás impulzusa. In KARÁCSONY András – TÉGLÁSI András – TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Philosophus trium scientiarum. Tanulmányok a 70 éves Pokol Béla tiszteletére*. Budapest, 2021. Századvég Kiadó, 95–104. p.
- SCHMITT, Carl: *Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*. München–Leipzig, 1921. Verlag von Duncker & Humblot; HELLER, Hermann: *Die Souveränität*. Berlin und Leipzig, 1927. Walter de Gruyter; KARÁCSONY András: Adalékok a szuverenitás jogi és politikai felfogásának vitájához (a Kelsen–Schmitt-vita). In KARÁCSONY András (szerk.): *Suverenitáskérdések. Elméletek, történetek*. (Jogtörténeti Értekezések 47.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 12–26. p.
- KELSEN, Hans: *Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechtes*. Tübingen, 1920. J.C.B. Mohr.
- KARÁCSONY András: Carl Schmitt a szuverénről. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Suverenitáskutatás*. (Jogtörténeti Értekezések 43.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 18–26. p.
- KARÁCSONY András – MONOSTORI Markus: Szuverenitás – poszt-szuverenitás – Európai Unió. *Jogelméleti Szemle*, 2021. 1. sz. 14–24. p. DOI: <https://doi.org/10.59558/jesz.2021.1.14>; KARÁCSONY András: Állam és szuverenitás. In ERDŐS Csaba – ORBÁN Balázs – SMUK Péter (szerk.): *Gubernatio, Constitutio, Communitas. Ünnepi írások a 65 éves Stumpf István tiszteletére*. Budapest, 2022. Századvég Kiadó, 189–199. p.; KARÁCSONY András: Szuverenitás – jogállam – joguralom. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsön-*

hatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában. (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 149–158. p.

- SZAJBELY Mihály: *Jókai Mór*. Pozsony, 2010. Kalligram, 213. p. A magyar irodalmi élet és a jogi gondolkodás viszonyáról I. FALUSI Márton: *Jog és irodalom, haza és haladás a magyar eszmélet történetében*. Budapest, 2018. MMA MMKI.
- Pl. Kölcsény olvasmányairól I. SZABÓ G. Zoltán: *Kölcsény Ferenc*. Pozsony, 2011. Kalligram, 179. p.
- Részletesebben I. KARÁCSONY András: A magyar államelméleti gondolkodás kialakulása és kapcsolata a német szellemi élettel. In ORBÁN Balázs – SZALAI Zoltán (szerk.): *Ezer éve Európa közepén. A magyar állam karaktere*. Budapest, 2019. Mathias Corvinus Collegium–Tihanyi Alapítvány, 235–246. p.
- Pályaképek Eötvösről I. SCHLETT István: *Eötvös József*. Budapest, 1987. Gondolat; DEVESCOVI Balázs: *Eötvös József. 1813–1871*. (Magyarok emlékezete) Pozsony, 2007. Kalligram; GÁNGÓ Gábor: *Eötvös József uralkodó eszméi. Kontextus és kritika*. Budapest, 2006. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely.
- További regényei: *A karthausi* (1842), *A falu jegyzője* (1845), *Nővérek* (1857).
- A centralistákról két fontos monográfia: GÁBORI KOVÁCS József: *A centralista Pesti Hírlap politikai stratégiái. 1844–1847*. Budapest, 2016. Argumentum Kiadó; FENYŐ István: *A centralisták: Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*. Budapest, 1997. Argumentum Kiadó.
- ASBÓTH János: *Korunk uralkodó eszméi*. Budapest, 1896. Magyar Tudományos Akadémia.
- Eötvös széleskörű műveltségéről I. BÉNYEI Miklós: *Eötvös József könyvei és eszméi*. Debrecen, 1996. Csokonai Kiadó.

- ¹⁶ CONCHA Győző: *Báró Eötvös József állambölcselete és a külföldi kritika*. Budapest, 1908. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat.
- ¹⁷ Az első és a második kötetről is írt egy svájci folyóiratban (*Bibliothèque universelle de Genève*, 1853. februári szám, 149–192. p., illetve az 1855. októberi szám, 180–198.p.).
- ¹⁸ FALLMERAYER, Jakob Philipp: *Gesammelte Werke. Zweiter Band. Politische und kulturhistorische Aufsätze Geschichte*. Leipzig, 1861. Verlag von Wilhelm Engelmann, 195–222. p.
- ¹⁹ Der Einfluß der herrschenden Ideen des 19. Jahrhunderts auf den Staat. Von Baron Joseph Eötvös. Aus dem Ungarischen. 2 Theile. Leipzig, Brockhaus. *Die Grenzenboten*, Jg. 13. 1854. III. Bd. 420–427.p. (A recenzíóíró személyét sajnos nem tudtam kideríteni.)
- ²⁰ BLUNTSCHLI Johann Caspar: *Geschichte des allgemeinen Staatsrechts und der Politik, seit dem sechzehnten Jahrhundert bis zur Gegenwart*. München, 1867. J. G. Cotta, 619. p.
- ²¹ CONCHA 1908. 63. p. (6. lábjegyzet).
- ²² Az ekkori magyar konzervatív gondolkodásról l. DÉNES Iván Zoltán: *Liberális kihívásra adott konzervatív válasz*. Budapest, 2008. Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely.
- ²³ KARÁCSONY András: Eötvös és Concha. In Boóc Ádám – SÁNDOR István (szerk.) *Studia in honorem Gábor Hamza. Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2019. Közjegyzői Akadémiai Kiadó, 163–168. p.
- ²⁴ Mindkettőről monográfiát publikált Szabadfalvi József. SZABADFALVI József: *Moór Gyula*. Budapest, 1994. Osiris–Századvég; SZABADFALVI József: *Egy konzervatív állam és politikatudós. Ottlik László (1895–1945)*. 2019. Dialog Campus–Debreceni Egyetemi Kiadó.
- ²⁵ Munkásságáról l. SOMOS Róbert: *Kornis Gyula, a filozófus és politikus*. Budapest, 2019. Kairosz.

1. Bevezetés

Marcus Lutter német jogtudós, kereskedelmi jogász szerint a korlátolt felelősségű társaság Németország „legfontosabb és legsikeresebb exportcikke a jog területén”.¹ Ez az állítás csöppet sem túlzó, ugyanis az új társasági forma (*Gesellschaft mit beschränkter Haftung*, GmbH) németországi megalkotását a kezdetektől élénk figyelem kísérte, nemcsak a német ajkú (Ausztria, Svájc), hanem más európai országok tudományos és üzleti közvéleménye részéről is. A korlátolt felelősségű társaság mára már – az angolszász államok kivételével – a világ összes, piacgazdasági keretek között működő országában elterjedt, és nemcsak őshazájában, hanem szinte mindenhol a legnépszerűbb társasági formává vált.

2. A korlátolt felelősségű társaság elterjedtsége napjainkban

Napjainkban a korlátolt felelősségű társaság messze a legismertebb és legnépszerűbb társasági forma Magyarországon. A Központi Statisztikai Hivatal által közzétett adatok szerint 2025 februárjában 500 643 gazdasági társaság működött az országban, amelyek közül 404 189 volt kft.² – ez az összes társaság több mint négyötöde. Még ennél is beszédesebb adat, hogy a 2024-ben alakult 23 908 ilyen cég közül 23 080 választotta a korlátolt felelősségű társasági formát³ – ez több mint 96,5 százalék! Mindezen adatok ismeretében nem csoda, hogy a „kft.” rövidítés a köznyelvben mára szinte a társas vállalkozások szinonimájává vált. Egyszerű szervezete, relatíve alacsony tőkeigénye és persze mindenekelőtt a törzsbetét szolgáltatására korlátozódó tagi felelősség olyan szerencsés kombinációját jelenti az e cégformával járó jogi előnyöknek, amelyekkel más vállalkozási forma ma már láthatóan nem tud versenyezni.

A kft. népszerűségének a minimális törzstőkére vonatkozó törvényi előírások történelmi távlatból hektikusnak nevezhető változtatásai sem ártottak. Az 1988. évi VI. törvény értelmében 1 millió forint kellett a cégalapításhoz,⁴ amit az 1997. évi CXLIV. törvény 3 millió forintra emelt,⁵ majd a sokkal szabadabb jogi környezetet biztosító 2006. évi IV. törvény 500 ezer forintra szállította le.⁶ A 2014. március 15-e óta hatályos mai szabályozás (*a Polgári Törvénykönyvről* szóló 2013. évi V. törvény, amely a társasági jog rendelkezéseit is magába olvasztotta) a legmagasabb, 3 milliós tőkehatár mellett tette le a voksát, bár – szigorúbb felelősségi szabályokkal – lehetővé teszi, hogy ezt ne alapításkor bocsássák a tagok a társaság rendelkezésére.⁷ A vállalkozásdemográfiai adatokban mindez akként tükröződött vissza, hogy míg 2014. I. negyedében 9472 kft.-t alapítottak, a II. negyedére ez a felére (4665) esett vissza.⁸

Ha azonban a kft.-knek az összes megalapított társasághoz viszonyított arányát nézzük, az mindvégig 90 százalék körül alakult, azaz, amikor a kft.-alapítási kedv egy kedvezőtlennek tűnő törvényi változás miatt, vagy épp a koronavírus-járvány kitörésekor (2020 áprilisában, ami-

Képes György*

„Németország legfontosabb és legsikeresebb exportcikke a jog területén”

A korlátolt felelősségű társaság

kor mindössze 1023 kft. alakult)⁹ átmenetileg alábbhagy, ez a társas vállalkozások alapítását általánosságban is érinti. Amikor tehát kft.-t nem érdemes alapítani, olyankor vállalkozni sem érdemes. Mindezen, már-már gazdaság-
lélektaninak is nevezhető tények önmagukban is indokoltá teszik annak megvizsgálását és bemutatását, mikor, milyen körülmények között és hogyan jelent meg e rendkívüli népszerűségű társasági forma a világban, és hogyan keltette fel szinte azonnal a magyar jogtudomány művelőinek és a gazdasági élet szereplőinek érdeklődését is.

3. A korlátolt felelősségű társaság „feltalálása” Németországban

A jogtörténet- és a magánjogtudomány egyaránt azon az állásponton van, hogy a kft. „történelmi és jog-összehasonlító előzmény nélküli törvényhozói műalkotás”.¹⁰ Korábban az 1862. évi angol társasági törvény egyszerűsített részvénytársasági formájából (esetleg a kevésbé közismert, ugyanezen törvény szerinti *company limited by guarantee* társaságtípusból) vezették le, azonban ez csak annyiban helytálló, hogy e törvény hatálybalépése volt a kiindulópontja annak a folyamatnak, amelyre a német jogtudomány, gyakorlati jogászok és üzletemberek, majd pedig a birodalmi kormány és a Reichstag a GmbH megalkotásával válaszolt. Utóbbi azonban messze több annál, mint a részvénytársaság leegyszerűsítése: valójában a klasszikus személyegyesítő társaságok (*Personengesellschaften*) és az rt. mint „tőketársaság” (*Kapitalgesellschaft*) között a kortársak által felismert „űrt” betöltő, igazából mindkét típusból csak az előnyöket átmentő, zseniális jogi konstrukció.¹¹

A brit parlament által 1862-ben elfogadott *Companies Act* a nagyobb államok közül Európában elsőként szüntette meg az állami engedélyeztetés rendszerét, és tette lehetővé a társaságok egyszerű nyilvántartásba vétel (*incorporation*) útján történő alapítását.¹² E könnyítéseknek is köszönhetően igen sok új brit részvénytársaság alakult.¹³

* Képes György PhD, habil. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0002-3941-0686

Ekkor még a legtöbb német tagállamban állami engedélyhez (koncesszió) volt kötve a részvénytársaságok alapítása. Már az első német részvénytársasági törvény, az 1843. évi porosz *Aktiengesetz* is a francia *Code de Commerce* hasonló szabályozását vette át, amin az 1861. évi össznémet kereskedelmi törvénykönyv, az *Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch* (ADHGB) sem változtatott.¹⁴ 1870-ben aztán az Észak-német Szövetségben egy újonnan kiadott törvénnyel megszüntették a koncessziós rendszert,¹⁵ anélkül azonban, hogy szigorúbban szabályozták volna a társaságokat.

Ez a kedvező változás már 1871-ben hatalmas cégalapítási lázat (*Gründerboom*)¹⁶ eredményezett, amihez az is hozzájárult, hogy a Franciaország által fizetett háborús jóvátétel hatására várható gazdasági fellendülés is növelte a vállalkozási kedvet.¹⁷ A felfokozott várakozások azonban hamarosan visszajukra fordultak, és hatalmas csődhullám következett be, elsősorban azért, mert valós tőkeerővel nem rendelkező társaságok sora jött létre, amelyek nem tudták túlélni az első veszteséges éveket. Mivel a vállalkozások bukását sokan a részvényjog túlzott liberalizációjának tudták be, a Reichstag 1884-ben újabb *Aktiennovellét* fogadott el, amely szigorú tőke-, hitelező- és kisebbségvédelmi előírásokat léptetett hatályba,¹⁸ és az rt.-k szervezetét is bonyolultabban szabályozta (igazgatóság, felügyelőbizottság).¹⁹ E rendelkezések nemcsak az új rt.-k alapítását nehezítették meg, hanem e vállalatok fenntartását is költségesebbé tették a korábbi állapotokhoz képest.²⁰

Mindeközben a Német Birodalom is részt kívánt vállalni a gyarmatosításból (1884-ben alapították az első német gyarmatot Afrika délnyugati részén, a mai Namíbia területén),²¹ és ki akarta aknázni az afrikai kontinens ásvány- és természeti kincseiben rejlő lehetőségeket. Ehhez magántőke bevonására lett volna szükség, csakhogy az 1862. évi társasági törvény enyhe szabályai szerint működő angol részvénytársaságokkal az 1884. évi német részvényjogi novella által gúzsba kötött német vállalkozók képtelenek lettek volna felvenni a versenyt. Nem is alakult egyetlen, az 1884-es szabályozás hatálya alá tartozó rt. sem a gyarmatokon.²²

A német vállalatok versenyhátrányát érzékelve a birodalmi kormányzat úgy döntött, hogy célszerű volna az 1884. évi törvényben foglaltaknál enyhébb feltételekkel is engedélyezni kereskedelmi társaságok létesítését,²³ azal azonban, hogy azok csak a gyarmatokon működhesse²⁴ a kormány által engedélyezett alapítólevél, azaz ismét a régi koncessziós rendszer alapján.²⁵ A Reichstag az erre vonatkozó törvényt még 1888 márciusában el is fogadta, rögzítve, hogy a „német gyarmati társaságok”

(*Deutsche Kolonialgesellschaften*) tartozásaiért csak a társaság felel a saját vagyonával.²⁶ Mindeközben a német anyaországi, kisebb tőkével rendelkező vállalkozók továbbra sem engedhették meg maguknak, hogy otthon részvénytársaságot alapítsanak, az ADHGB szerint vi-

szont csak olyan társasági formát tudtak volna választani, amelyben legalább egy tag a teljes vagyonát tette volna kockára abban az esetben, ha a társaság veszteségesse válik.²⁷

E kedvezőtlen szabályok ki-játszásának egyik módja gyarmati társaság alapítása, majd (törvényellenesen) belföldi gazdasági célra való igénybevétele volt, de ennél is kreatívabbak voltak azok, akik kitalálták, hogy megvásárolják egy, az 1865. évi porosz bányatörvény szerint korlátozott tagi felelősséggel alapított bányatársulat vagyoni részesedését (bányarészjegy), és a bányászati célra alakult vállalkozást használják részben vagy egészben eredeti rendeltetésétől eltérő, pl. kereskedelmi célra.²⁸ Nyilvánvaló volt, hogy mindezen visszaéléseknek csak úgy lehet gátat vetni, ha a törvényhozás meghallja a vállalkozók amúgy jogos

óhaját, és egy olyan új társasági formát hoz létre, amely egyszerre igazodik a kisebb vállalkozások személyesebb jellegéhez és alacsonyabb tőkeerejéhez, ugyanakkor a részvénytársaságoknak azt az elvitathatatlan előnyét is biztosítja, hogy a tagok felelőssége vagyoni betéteik szolgáltatásán nem terjeszkedik túl.

Erre vonatkozóan már a részvényjog 1884. évi szigorítása kapcsán megszülettek az első javaslatok az ipari és kereskedelmi szervezetek (és az általuk felkért szakértők) köréből, az 1888. március 15-i, német gyarmati társaságokra vonatkozó törvény (amely lényegében egy ilyen alakzatot hozott létre) pedig újabb lökést adott ezen elgondolásoknak.²⁹ Mario Stella Richter szerint a *Kolonialgesellschaftok* tekinthetők a kft. legközvetlenebb elődjének, de a porosz bányajogból ismert *Gewerkschaftok*, sőt a középkor óta létező hajós társaságok (*Reederei*) gyakorlatából ismert szabályok is hatottak azokra, akik az új társasági forma körvonalait megalkották.³⁰

A kft. „atyjának” annak ellenére a porosz Wilhelm von Oechelhäusert (1820–1902) tekintti a jogtörténet-tudomány, hogy ő eredetileg nem tőkeegyesítő, hanem tisztán személyegyesítő jelleggel képzelte el az új társas vállalkozási formát, mégpedig oly módon, hogy a közkereseti társaságok tagjai a társasági szerződésben a felelősségüket vagyoni betétük befizetésére korlátozhatták volna, mely esetben speciális szabályok vonatkoztak volna a társaságra a „hagyományos” kft.-hez (*offene Handelsgesellschaft*, OHG) képest. Azt a tényt, hogy a társaság korlátozott tagi felelősséggel működik, a cégnévben és a cégjegyzékben

Wilhelm Oechelhäuser³⁵

is fel kellett volna tüntetni.³¹ Oechelhäuser, aki 1856-tól a *Deutsche Kontinental-Gasgesellschaft* elnöke volt, 1878–1893 között pedig a Reichstag képviselője is,³² már 1878-ban javasolta az OHG korlátolt felelősségű változatának meghonosítását.³³ Azért a kkt.-t tekintette kiindulópontnak, mert szerinte az egyéni intelligencia a személyegyesítő társaságokban tud igazán érvényre jutni, a tőketársaságok ennek kibontakoztatására kevésbé alkalmasak.³⁴

A másik álláspontot („kis részvénytársaság”)³⁶ Friedrich Hammacher (1824–1904) essenai születésű jogász, Ruhr-vidéki vállalkozó (szintén a Reichstag tagja) képviselte, aki a gyarmati társaságokra vonatkozó törvényjavaslat vitájában vetette fel, hogy a belföldi társaságokra is be kellene vezetni egy, az 1884 utáni szabályok szerinti rt.-nél rugalmasabb, de alapvetően szintén tőkeegyesítő jellegű formát, a porosz *Gewerkschaft*ok jellegzetességeit is szem előtt tartva. Robert Esser (1833–1920) kölni ügyvéd és igazságügyi titkos tanácsos már 1886-ban el is készítette 30 szakaszból álló javaslatát, melyben a bányatársulatokra és a részvénytársaságokra vonatkozó szabályokat vegyítette volna a közkereseti társaságokkal. Viktor Ring (1857–1934), a porosz legfelsőbb bíróság későbbi alelnöke 1887-ben Esser tervezetéhez csatlakozott, de ő rendkívül magas, milliós jegyzett tőkét tartott volna indokoltnak, és kizárta volna a pótbefizetésre vonatkozó többségi döntés bíróság előtti megtámadását. A társaság belső szervezetére a részvénytársaság szabályait javasolta alkalmazni azzal, hogy a felügyelőbizottságra vonatkozó szabályokkal kapcsolatban rugalmasságot javasolt.³⁷

A Deutscher Handelstag bizottsága által 1888 tavaszán körbeküldött kérdőívre a különféle területi kereskedelmi kamarák és kereskedői egyletek többsége is úgy foglalt állást, hogy az új formának a részvényjogra és a porosz bányatörvényre kellene épülnie. Csakhogy a legnagyobb és legtekintélyesebb kereskedelmi kamara, a porosz az Oechelhäuser-féle javaslatot támogatta.³⁸ Emiatt a bizottság végül – a kamarák többségével ellentétesen – azt javasolta, hogy a szabályozás az OHG-re alapuljon.³⁹ Időközben azonban napvilágot látott egy újabb tervezet is, amelyet Jacob Rießer (1853–1932) volt frankfurti ügyvéd, a Darmstädter Bank igazgatója készített 1889-ben. Ebbe visszakerültek a részvénytársaságra jellemző elemek, olyannyira, hogy tévedésből több helyen részvényeket is említ vagyoni betétek helyett.⁴⁰

1890 decemberére aztán Eduard Hoffmann (1848–1920) igazságügy-minisztériumi referens kidolgozta a kft.-szabályozás alapelveit tartalmazó előkészítő anyagot, amelyben megpróbálta Oechelhäuser, Ring, valamint a Handelstag által kiküldött bizottság és Rießer tervezetének elgondolásait ötvözni. A minisztérium szerint az új társasági formáról külön törvényt (*Sondergesetz*) célszerű alkotni, amely a kereskedelmi törvénykönyv mellett, annak egyfajta kiegészítéseként lépne hatályba. A tagok számára egyetemleges felelősséget javasoltak a törzstőke befizetéséért és a törzstőke terhére teljesített visszafizetések esetére is. A kereskedői érdekképviseltek kérésére a pótbefizetésekkel kapcsolatos kötelezettségeket csak lehetőségként szerepeltették a szövegben.⁴¹ A minisztérium az előterjesztést jóváhagyta, majd 1891. július 16-án – a bel-

ügyminisztériummal történt egyeztetést követően – lényegében változatlan formában küldte meg a császárnak.⁴²

1891. október 20-án, az uralkodói „előszentesítést” követően a plánumot a Bundesrat elé terjesztették, és egyidejűleg a nyilvánosság számára is elérhetővé tették.⁴³ Az indítványokat 1892. február 5–6-án tárgyalták meg az illetékes bizottságok, ahol a különböző szövetséges városok és tagállamok képviselői kiegészítéseket javasoltak.⁴⁴ A porosz államminisztérium a szöveget ezek figyelembevételével átdolgozta, majd visszaküldte a Szövetségi Tanácsnak, amely azt 1892. február 11-én elfogadta. Ezt követően került sor annak ismertetésére a Reichstagban, február 19-én (első olvasat). A felszólalók – köztük maga Oechelhäuser is – alapvetően elismerően szóltak róla. A szakbizottságok szintén nem javasoltak jelentősebb változtatásokat, de kivették azt a rendelkezést, amely eltiltotta volna a kft.-ket a biztosítási és banki ügyletektől, viszont utóbbi esetre kötelezően írták elő a mérleg nyilvánosságra hozatalát.⁴⁵

1892. március 19-én a híres kereskedelmi jogász, Levin Goldschmidt (1829–1897) „A kereskedelmi társaság régi és új formái” címmel tartott előadást a berlini jogászegyletben, amelyben nemcsak a javaslat (szerinte túl megengedő) felelősségi szabályaival kapcsolatos aggályait fejtette ki részletesen, hanem konkrét ajánlásokat is tett. Véleménye szerint a kft.-k működését kereskedelmi célokra kellene korlátozni, amennyiben pedig elkerülhetetlennek látszik egyéb gazdasági szektorokat is bevonni, abban az esetben is a nyereségérdekelt vállalkozásokra kellene szűkíteni e cégforma választhatóságát. Emellett csak úgy volna szabad engedni kft.-k létesítését, ha vagyonszerzés esetén kötelezővé teszik a pótbefizetést legalább a törzsbetétek fele erejéig. Végezetül úgy foglalt állást, hogy „a tudományra és a gyakorlatra” kellene hagyni annak a kérdésnek az eldöntését, hogy a kft. jogi személy-e.⁴⁶

A Reichstag plenáris ülése második és harmadik olvasatban 1892. március 19-én és 21-én tárgyalta a törvényjavaslatot. Itt is volt ugyan néhány ellenvetés, de a képviselők azt végül részletes tárgyalás nélkül, nagy többséggel elfogadták.⁴⁷ Goldschmidt ajánlásainak beépítésére sem kellő idő, sem akarat nem volt: a társaság céljait nem korlátozták („korlátolt felelősségű társaság bárminő gazdasági célra alakulhat”), a pótbefizetés opcionális maradt, és a jogi személyiség kérdését rendező szakasz sem került ki a szövegből.⁴⁸ II. Vilmos császár a törvényt 1892. április 20-án látta el aláírásával, hat nappal később kihirdették, május 10-én pedig már hatályba is lépett.⁴⁹

Julius Gierke idézve, a végleges törvénytörvény alapján a korlátolt felelősségű társaság eredeti német változata végül is olyan lett, mint „az rt. egy alfaja” (*eine Abart des AG*).⁵⁰ A 20. század első felének kiemelkedő német kereskedelmi jogásza ennek okát abban jelölte meg, hogy a törvényalkotó a tőkeegyesítő jellegű társaságok „intimebb, egyszerűbb és simulékonyabb” másik formáját akarta kinálni (a részvénytársaság mellett) olyan vállalkozók számára, akik jól ismerik egymást, és nem akarnak egymástól bármikor „se szó, se beszéd alapon” különválni. Gierke ezekre a családi tulajdonú kisüzemeket és a szabadalmak

hasznosítására létrejövő vállalkozásokat hozta fel két jellemző példaként.⁵¹

Az új társasági forma már a törvény elfogadása utáni években nagyon népszerű lett. Werner Schubert 1992-ben, a 100. évfordulóra kiadott ünnepi kötetben megjelent tanulmányában ezzel kapcsolatban érdekes adatokat közöl. Eszerint már a hatálybalépés évében 63, 1893-ban 183, 1894-ben 254, 1895-ben 297, 1896-ban 376, 1897-ben pedig 640 – a törvény első hat évében tehát összesen 1813 – kft.-t alapítottak. Az új társasági forma kritikusaik az a várákozása sem bizonyult megalapozottnak, hogy ezek majd gyorsan csődbe mennek, ugyanis az 1898. év végén 1839, 1900-ban 4077, 1902 áprilisában pedig már 4745 aktív kft.-t tartottak nyilván Németországban. A csődök száma csak 1905 után kezdett emelkedni (1895–1897 között például mindössze 39 társaság ment csődbe).⁵²

Nem kevésbé érdekes eredményeket kapunk, ha a kft.-alapításokat az összes vállalkozás kontextusába helyezve vizsgáljuk. Kerstin Peglow hívja fel a figyelmet arra, hogy már 1893-ban – azaz a törvény első teljes naptári évében – több korlátozott felelősségű társaságot alapítottak Németországban, mint részvénytársaságot, 1914 végén pedig már 27 000 kft. működött, ami az ugyanekkor aktív 5500 részvénytársaságnak közel ötszöröse.⁵³ Szikora Veronika közlése szerint a kft.-k száma az NSZK-ban (az egykori Nyugat-Németországban) 1980-ban megközelítette a 260 ezret, amely szám 1993-ra (már az újraegyesülés után) „megduplázódott, a 2010-es évek elején már az egymilliót is meghaladta”.⁵⁴ A kft. népszerűsége tehát az elmúlt 130 évben mindvégig töretlen volt.

4. A német GmbH-Gesetz fontosabb rendelkezései

Az 1892. április 20-i német kft.-törvény⁵⁵ értelmében korlátozott felelősségű társaság bármilyen célra alapítható. A cégalapítás bírói vagy közjegyzői okiratba foglalt „társasági szerződéssel” történhet. Utóbbi a személyegyesítő társasági formák létesítő okiratának megnevezése a német társasági jogban, ami arra utal, hogy a kft. az alapítók közötti szerződéssel, nem pedig valamiféle személytelen alapszabállyal jön létre.⁵⁶ A társasági szerződésben meg kell jelölni a társaság „céget” (cégnévét) és székhelyét; a vállalat célját (főtevékenységét); a törzstőke összegét; valamint „a betétet, amellyel mindegyik tag a törzstőkéhez hozzájárul (törzsbetét)”. Emellett, ha a társaságot határozott időre alapítják, vagy ha „a tagok a törzsbetét besolgáltatásán kívül másnemű szolgáltatásokra is kötelezik magukat”, ezeket a kikötéseket is szerepeltetni kell benne.⁵⁷

A tagok felelőssége a társaság lényegéből adódóan törzsbetétek szolgáltatására korlátozódik, és az ezekből összetevődő „törzstőke” (*Stammkapital*) jelenti a hitelezők követelésének legfőbb biztosítékát. Epp emiatt nagy vita övezte az erre vonatkozó feltételek (tőkeminimum, törzstőke rendelkezésre bocsátásának módja, felelősség ennek elmaradásáért) szabályozását. Végül a törzstőke

minimális összegét 20 ezer birodalmi márkában határozták meg, és azt is lehetővé tették, hogy a tag a törzsbetétét ne pénzben, hanem „másnemű szolgáltatással” teljesítse. A társaság bejegyzéséhez elegendő volt csupán a pénzbetétek egynegyedét befizetni, azonban a fennmaradó rész teljesítéséért nemcsak a hátralékos tag, hanem a többi alapító is korlátlan és egyetemleges felelősséggel tartozott. Ez szigorúbb volt a részvényesi felelősségnél, ugyanis a részvényes csak a saját részvényei lejegyzéséért volt felelős.⁵⁸

A tagok kft.-ben meglévő jogai és kötelezettségei nem értékpapírban (részvényben), hanem az üzletrészben mint elvi részesedésben testesültek meg. E változtatás mögött az a jogalkotói szándék állt (bár a bemutatóra szóló részvények és a nyilvános rt.-alapítás mint lehetőség megszűnésével ez mára jórészt értelmét veszítette), hogy a kft. alapítói azonosíthatóak legyenek, ellentétben a részvénytársaság „anonim” részvényeseivel.⁵⁹ Az üzletrészek ugyanakkor szerződéssel átruházhatók lettek. A társasági szerződés ezt feltételekhez köthette, azonban maga a törvény sem a tagok elővásárlási jogát, sem a társasági jóváhagyást nem tartalmazta főszabályként (előbbi még példálózó jelleggel sem említette). Összességében így valamivel nehezebb lett a társaságból való „távozás”, illetve külső személy csatlakozása, mint egy részvénytársaság esetében, de messze nem volt úgy megnehezítve, mint egy valódi személyegyesítő társaságnál, ahol az társaságiszerződés-módosítást igényelt.

A bányatársulatok pótbefizetései (*Zubusse*) mintájára a kft. tagjai dönthettek további befizetések előírásáról, de csak ha azt a társasági szerződés kifejezetten lehetővé tette. A tagok a társaság pótlólagos tőkeigényét a törzstőke megemelésével is biztosíthatták. Lehetőség volt továbbá a törzstőke leszállítására is. Utóbbi kapcsán a hitelezők igényeinek kielégítését vagy a részükre történő biztosítéknyújtást írta elő a törvény, és természetesen a jegyzett tőke összege ez esetben sem csökkenhetett a törvényi minimum alá.

A tagok a kft. ügyvezetését akár egyetlen személyre is bízhatták, aki lehetett valamelyik tag, de akár külső alkalmazott is.⁶⁰ Ahogy testületi igazgatóságot sem írt elő a törvény, felügyelőbizottság létrehozása sem volt kötelező. Az ügyvezetés kapcsán érdekesség, hogy a korai magyar szerzők a *Geschäftsführer*re még a pontosabb „üzletvezető” kifejezést használták, Kuncz Ödön nyomán⁶¹ mégis az „ügyvezető” szó honosodott meg a magyar jogi nyelvben. Ennek feltehető oka, hogy az 1875. évi Kt.-ben az üzletvezetés a kkt. és bt. irányításának megfelelője volt, amittől Kuncz meg kívánta különböztetni a kft. ügyvezetését. A magyar társasági jog e terminológiai distinkciót következetesen végigvitte egészen a 2013. évi Ptk.-ig, amely a személyegyesítő társaságokat is jogi személynek minősítette, így indokoltnak látta az egységes szóhasználatot („ügyvezetés”).⁶²

Az 1892. évi GmbH-Gesetz az ügyvezetőkre vonatkozó fejezet végén mondta ki, hogy a tagok főszabályként „gyűléseken” hozzák a döntéseiket (abban az esetben nincs szükség *Versammlung* tartására, ha írásban kívánnak határozni). A taggyűlést az ügyvezetők hívták össze.

A törvény nyolc pontban sorolta fel azokat a tárgyköröket, amelyekben a tagok határozatára van szükség: egyebek mellett idetartozott az éves mérleg megállapítása és döntés a nyereség felosztásáról (azaz osztalékfizetés), a pótbefizetések elrendelése és visszafizetése, valamint az ügyvezetők megválasztása és visszahívása is.

Mivel a kisrészvényesek védelme régóta érzékeny kérdés volt a részvényjogban, e tapasztalatokkal felvértezve a német jogalkotók a kft. esetében is igyekeztek kisebbségvédelmi szabályokat alkalmazni. Néhány példa erre: a törzstőke legalább egytizedét képviselő tagok bármikor kezdeményezhették a taggyűlés összehívását, ha pedig a társaság céljának elérése lehetetlenné vált, a társaság felosztatását kérhették a bíróságtól. A cég jogutód nélküli megszűnése esetén szintén e részesedéssel rendelkező tagok kérhették a bíróságtól végelszámoló kirendelését arra az esetre, ha sérelmesnek tartották volna, hogy a korábbi ügyvezető vagy a tagok többsége által erre megválasztott más személy lássa el ezt a feladatot.

Bár a társasági szerződést legalább két félnek kellett megkötnie, a törvény nem zárta ki, hogy utóbb egy kft. összes üzletrészét egyetlen személy szerezzze meg. Ez a maga idejében komoly vitát váltott ki, hiszen egyebek mellett épp azt kritizálták sokan az 1862. évi *Companies Act* szerint angol társaságoknál, hogy bevett szokás volt, hogy a kötelezően előírt hét tag közül hatan „strómanok” (*straw men*, németül *Strohmannen*) voltak, és valójában egyetlen személy állt a társaság mögött. Ehhez képest a német kft.-nél csak alapításkor kellett egy „strómant” bevenni, utána anélkül tudott hivatalosan is egyszemélyessé válni a társaság (amit egyfajta oximoronként éltek meg e forma kritikusai), hogy ez a cég megszűnését eredményezte volna.⁶³

5. A GmbH recepciója más európai államokban

Az első ország, ahol átvették a GmbH-t, a várakozásokkal ellentétben nem Ausztria volt – ahol pedig 1862-től, *Allgemeines Handelsgesetzbuch* (AHGB) néven a német kereskedelmi törvénykönyv volt hatályban⁶⁴ –, hanem Portugália (1901. április 11.), és csak őket követték az osztrákok, 1906. március 6-án.⁶⁵ A portugál *Lei das Sociedades por Quotas* ráadásul az eredeti, Oechelhäuser-féle koncepcióhoz közelebbi megoldást valósított meg, azaz a személyegyesítő jegyeket erőteljesebben magán viselő társasági formaként hozta létre a kft.-t.⁶⁶ A portugál törvény hatályát a gyarmatokra (Angola, Bissau-Guinea, Mozambik) is kiterjesztették,⁶⁷ és a korábbi gyarmati (és nyelvi) kapcsolatnak köszönhetően ez inspirálta az 1919. január 10-i brazil kft.-törvényt is.⁶⁸

Ausztriában 1897-ben az egeri (ma: Cheb, Csehország) kereskedelmi kamara fogalmazta meg az első javaslatot a korlátolt felelősségű társaság recepciójáról.⁶⁹ Az osztrák kereskedelmi jogban ekkor még a koncessziós rendszer érvényesült⁷⁰ (az 1871 utáni német részvényjogi novellát Ausztria nem vette át), ráadásul az 1899. évi *Aktien-*

regulativ hatálybalépéséig az engedélyezés nem is volt különösebben szigorú feltételekhez kötve. Emellett egy 1852-ben kiadott császári pátenst alapján gazdasági egyület (*Wirtschaftsverein*) is lehetett korlátolt tagi felelősséggel alapítani. A kft. átvétele tehát nem tűnt gazdasági szükségszerűségnek, a kormányzat mégis szívesen fogadta az egeri kamara javaslatát, és megkezdte az előkészületeket, melyekbe a gazdasági érdekképviselőket is bevonták. A kft. bevezetésével valamennyi kereskedelmi kamara egyetértett.⁷¹

Bár az eredeti elképzelés a német *GmbH-Gesetz* egyszerű átvétele lett volna, a századfordulón átívelő törvény-előkészítő munkára nagy hatással volt az 1901. évi német gazdasági válság és az annak nyomán beinduló csőd hullám. Az osztrák kodifikátorok így arra törekedtek, hogy a hitelezők számára minél több biztosítékát nyújtsák annak, hogy a társaság fizetéseképtelensége elkerülhető legyen, ha pedig az mégis bekövetkezne, nagyobb eséllyel tudják követeléseiket érvényesíteni. Annak ellenére tehát, hogy az 1906-ban elfogadott osztrák *GmbH-Gesetz* alapvetően a német törvényre épült,⁷² annak egy kiforrottabb, már a jogalkalmazás első másfél évtizedének gyakorlati tapasztalataira is figyelemmel elkészített változatának tekinthető.⁷³

A kft.-törvények európai térhódítása az első világháború után is folytatódott. Az 1918. november 11-én a függetlenségét visszaszerző Lengyelországban három különböző joganyagot alkalmaztak: a volt német területeken a német, az Ausztriától visszacsatolt részekben (Galícia) az osztrák törvény maradt hatályban, míg a korábban orosz fennhatóság alatt lévő területekre (ahol a francia *Code de Commerce*-t alkalmazták) 1919. február 8-án jelent meg a kft.-ről (*spółka z ograniczoną odpowiedzialnością*, rövidítve: „sp. z o.o.”) szóló rendelet.⁷⁴ Az újonnan, részben ausztriai, részben magyar területeken megalakult Csehszlovákia 1920. április 15-én az osztrák *GmbH-Gesetz* továbbviteléről döntött, kiterjesztve annak alkalmazását a volt felső-magyarországi területekre, azaz Szlovákiára is (a kft.-t csehül *společnost s ručením omezeným*nek nevezik, rövidítve: „s.r.o.”).⁷⁵

A központi hatalmak háborús veresége miatti területi változások a francia és az olasz társasági jogra is hatást gyakoroltak. A Német Birodalomtól Franciaországhoz csatolt Elzász és Lotaringia tartományokban a német, míg az olasz fennhatóság alá került Venezia Giulia (a korábbi Österreichisches Küstenland, azaz „Ausztriai Tenger-mellék”) és Venezia Tridentina (Trento) tartományokban az osztrák jog maradt hatályban, ami – az üzleti élet igényeinek megfelelően – szükségessé tette a kft.-re vonatkozó jogi szabályozás francia és olasz joganyagba való átültetését is.⁷⁶ Olaszországban ez 1942-ig (*Codice Civile*) húzódtott, Franciaországban azonban már 1925-ben megvalósult.

A franciák – Szende Péter Pált idézve – „gallus szellemmel” töltötték meg a kft. „germán jogi intézményét”.⁷⁷ Az 1925. március 7-i francia törvény, melynek területi hatálya „Algériára és a gyarmatokra” is kiterjedt,⁷⁸ megszigorította a tőkebefizetés szabályait, taggyűlési jóváhagyáshoz kötötte az üzletrészek kívülállók részére történő

átruházását, a létesítő okirat módosításához háromnegyedes többséget írt elő, húsznál nagyobb taglétszámú társaságoknak pedig kötelezővé tette a taggyűlés tartását és felügyelőbizottság létrehozását is. A kft. mindezen szigorítások ellenére Franciaországban is nagy népszerűsége lett: már két évvel az SARL-törvény hatálybalépése után ebben a cégformában alakult az új társaságok 70 százaléka, és a társas vállalkozások közel kétharmada ma is kft.-ként működik.⁷⁹

6. A német kft.-törvény magyarországi fogadtatása

A magyar szaksajtó gyorsan hírt adott a német kft.-törvényről. A *Kereskedelmi Jog és Ismeretek Tára* című kiadvány 1892. június 15-i számában Berényi Pál tudósított róla,⁸⁰ a szeptember 1-jei számban pedig Levin Goldschmidt jogászegyleti előadásának könyv alakban történt megjelenésére⁸¹ is felhívták a figyelmet.⁸² A *Jog* 1892. július 3-i számának „Ausztia és külföld” rovatában ismeretlen szerző közölt igen részletes és szakszerű beszámolót az új törvényről. Bár maga az ismertető a társasági forma megnevezésére már címében is a később sokak által kritizált, mégis máig használatos „korlátozott felelősségű társaság” kifejezést használta, még arra is felhívta a figyelmet, hogy nem magának a társaságnak, hanem a tagoknak a felelőssége korlátozott.⁸³

Neumann Ármin ügyvéd (1882-től a budapesti tudományegyetemen a kereskedelmi és váltójog magántanára, 1889-től rendkívüli egyetemi tanár, 1887–1903 között országgyűlési képviselő)⁸⁴ 1892. október 29-én, a Magyar Jogászegylet – a neves büntetőjogász és kiváló kodifikátor, Csemegi Károly (1826–1899)⁸⁵ elnökletével megtartott – teljes ülésén tartott előadást a korlátozott felelősségű társaságról, amely 1893-ban nyomtatásban is megjelent.⁸⁶

Neumann nemcsak minden fontosabb részletre kiterjedően ismertette a németországi jogi szabályozást, hanem már a felvezetőben arra hívta fel a hallgatóság figyelmét, hogy egy olyan törvényt kíván „*discussio tárgyává tenni*”, „melynek reflexhatása a mi jogéletünkre [...] ki nem maradhat”.⁸⁷ A magyar társasági jog történetével foglalkozó szerzők (a teljesség igénye nélkül: Bujtár Zsolt, Horváth Attila, Papp Tekla)⁸⁸ álláspontjával egyetértve megállapíthatjuk tehát, hogy Neumann Ármin volt az első, aki nemcsak bemutatta a német jog új társasági alakzatát, hanem kifejezetten javasolta is annak magyar kereskedelmi jogba való átültetését.

Az előadás bevezetéseként leszögezte, hogy a gazdasági társaságoknak mindeztől két fő kategóriája létezett:

„Az egyik társasági alakzatot [...] individualistikus társaságnak, a másikat testületi vagy tőkeegyesülésnek nevezhetjük. Egyszóval a közkereseti és részvénytársaság képezik a kereskedelmi társaságoknak két tipikus alakját, melyeknek a többi társasági alakzatok csak módosításai”.

A személyegyesítő társaságok alkalmasabbak az „emberi értelmiség” kiteljesítésére, azonban a velük járó korlátlan felelősség mégis sokakat elriaszt ezen cégformáktól. Ebből adódóan „a gazdasági élet számos képzeményei ott is részvénytársasági alakban jutnak [meg]nyilvánulásra, ahol az imént jelzett feltételek fenn nem forognak”, mivel a hatályos társasági jog nem kínál más lehetőséget azoknak, akik „a korlátlan felelősség ónsúlya alól” menekülnének.⁸⁹

Ezek a kérdések „foglalkoztatták huzamos idő óta a német jogászokat, és ezen jogi problémát oldotta meg” – Neumann véleménye szerint sikeresen – „az 1892. április 20-ki német birodalmi törvény”. Hogy az előadó milyen jól ismerte a *GmbH-Gesetz* előkészítésének körülményeit, jól látszik abból is, hogy a bányatársulatokat és a gyarmati társaságokat is megemlítette a kft. előzményei között, majd arra a vitakérdésre is kitért, hogy az új társasági forma kiindulópontja a kkt. vagy az rt. legyen-e. Ismertette Oechelhäuser elgondolását, megjegyezve, hogy az első sorban a kis létszámú, valóban szoros személyes együttműködésre épülő társaságokra jelenthetett volna megoldást. Épp ezért egy másik álláspont is kialakult – melynek fő képviselőjeként Hammachert nevezi meg – amely szerint az új társaság olyan tőketársaság legyen, amely „a pótbefizetések elvének kibővítésével (ún. *Zubussesystem*), vagyis a német *Gewerkschaft*hoz való simulással lépne a mai részvénytársaság helyébe”.⁹⁰

Az Oechelhäuser és Hammacher által képviselt „elmentéses nézetek kiengesztelését célozta” a német javaslat, amely végül a részvénytársaságot használta kiindulási pontként, azonban – Neumann szerint – „a személyes elemet [annál] sokkal nagyobb mérvben juttatja kifejezésre”. Az új társasági forma tehát „a szigorú individualistikus és a tiszta tőketársaság között középen áll”, ahonnan a tagok belátása szerint akár egyik, akár másik irányba „elég ruganyossággal” eltérhet. Arra is utalt azonban, hogy bármilyen jó kompromisszum lett is a Reichstag által elfogadott kft.-törvény, mégis többen kritikai észrevételeket fogalmaztak meg vele szemben. E vélemények közül – Goldschmidt néhány megjegyzése mellett – Otto Bähr (1817–1895) volt legfelsőbb bírósági bíró baljósátát is megemlítette, aki szerint „a korlátozott felelősség az összes hitelviszonyokat felforgatni és a szédelgést előmozdítani fogja”.⁹¹

Figyelemre méltó – különösen arra tekintettel, hogy még ma is vannak, akik angliai előzményekre hivatkoznak –, hogy Neumann azt is leszögezte:

„Itt egy egészen új, eddigelé sehol a világon nem alkalmazott társaságról van szó. Hasonló társaságok Angolországban sem léteznek; az angol jog ugyanis, egynemű esettől eltekintve, sem a betéti, sem a nevezetlen társaságokat nem ismeri, hanem ott társaságok korlátozott felelősséggel csakis részvénytársasági alakban keletkeznek.”

Az 1862. évi *Companies Act* kapcsán hozzátette:

„Van ugyan az angol jogban is a részvénytársaságoknak két oly neme, mely az itt szóban forgó német törvényben elismert társasághoz közeledik, [...] de ezen társaságok, dacára annak, hogy anyagilag véve pótfizetési kötelezettséget statuálnak, valóságos részvénytársaságok”.⁹²

E bőséges történeti és jogösszehasonlító bevezetés után Neumann az előadás következő részében áttért a német kft.-törvény egyes rendelkezéseinek ismertetésére, majd a korlátolt felelősségű társaságra vonatkozó szabályok és a közkereseti, illetve részvénytársaságokra irányadó törvényi rendelkezések közötti legfontosabb eltérésekre mutatott rá. Előadása végén rövid értékelésre vállalkozott. Véleménye szerint „egy minden részleteiben mélyen átgondolt és ragyogó technikával kidolgozott törvénnyel van dolgunk, mely hivatva van a kereskedelmi társasági jog továbbfejlesztésének kiindulási pontjául szolgálni”. Emellett bizonyos hiányosságokra is felhívta a figyelmet, a túl széles körű alapítási lehetőség és a pótbefizetések fakultatív jellege kapcsán Goldschmidtrel értve egyet. Ezzel együtt úgy foglalt állást, hogy a *GmbH-Gesetz* olyan jogalkotási fejlemény, „melyet kereskedelmi törvényünk sokáig többé nem keshető revisiójánál figyelmen kívül hagynunk nem lehet”.⁹³

KÉPES, GYÖRGY

„Deutschlands wichtigster und erfolgreichster Rechtsexport“

Die Gesellschaft mit beschränkter Haftung

(Zusammenfassung)

Marcus Lutter, deutscher Rechtswissenschaftler und Handelsrechtler, bezeichnete die Gesellschaft mit beschränkter Haftung als „wichtigsten und erfolgreichsten Exportartikel im Recht“ Deutschlands. Diese Aussage ist keineswegs übertrieben, denn die Einführung dieser neuen Gesellschaftsform in Deutschland wurde von Anfang an mit großem Interesse verfolgt, nicht nur im deutschsprachigen Raum. Die GmbH hat sich inzwischen in allen

Az előadást „élénk éljenezés” követte, majd Csemegi Károly jogászegyleti elnök mondott köszönetet az előadónak, hozzátéve: „Magyarország sohasem zárkózott el az intézmények továbbfejlesztésének azon módja előtt, mely a külföldi alakulatok megfigyelésében és alapos megvizsgálásában, és – amennyiben azok a tudomány igazságainak és hazánk különös viszonyainak megfelelnek – azok átvételében, illetve hazánk viszonyaira való alkalmazásában áll”.⁹⁴ Ez a közbevetés Csemegi részéről már csak azért is hiteles, mert tudjuk, kiváló büntető törvénykönyvét (melynek sikerét mi sem példázza jobban, mint hogy különös része 1880. szeptember 1-jétől 1962. július 1-jéig volt hatályban) jórészt az 1871. évi német birodalmi Btk. alapján írta,⁹⁵ ami semmit sem csökkent a kódex értékén.

Kuncz Ödön (1884–1965) 1926-ban könyv alakban is kiadott társasági jogi törvénytervezetében utal rá, hogy Neumann Ármin 1902-ben megbízást kapott az igazságügy-minisztertől „a Kt. első részének reformját megvalósító” javaslat összeállítására, „azonban nem készítette el tervezetét”.⁹⁶ Nem tudjuk, mi akadályozta meg e feladat teljesítésében, mindenesetre ez lehetett volna az első olyan magyar törvénytervezet, amely a korlátolt felelősségű társaságokat is magában foglalta volna. A kodifikáció ügyét így végül a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége karolta fel. Az ő felkérésükre 1905-ben egy másik budapesti ügyvéd, Pap Dávid (1868–1919) készített magán-törvényjavaslatot a kft.-ről,⁹⁷ amelyről a jelen folyóirat korábbi számában részletes ismertetést közöltünk.⁹⁸

marktwirtschaftlichen Ländern, mit Ausnahme der angelsächsischen Staaten, verbreitet und ist nicht nur in ihrem Heimatland, sondern in vielen anderen Ländern zur bevorzugten Gesellschaftsform geworden. In dieser Studie stellen wir die Entwicklung dieses Unternehmenstyps in Deutschland, seine schnelle Verbreitung in Europa sowie seine Reflexionen in Ungarn.

KÉPES, GYÖRGY

“Germany’s Most Important and Successful Legal Export”

The Limited Liability Company

(Abstract)

Marcus Lutter, a German legal scholar and commercial law expert, described the limited liability company as the “most important and most successful export article in German law”. This statement is by no means an exaggeration, as the introduction of this new form of company in Germany was followed with great interest from the outset, and not just in German-speaking countries.

The GmbH has now spread to all market-economy countries, with the exception of the Anglo-Saxon states, and has become the favoured form of company not only in its home country but in many other countries. In this study, we present the development of this type of company in Germany, its rapid spread in Europe and its reflections in Hungary.

- ¹ LUTTER, Marcus: Die Entwicklung der GmbH in Europa und in der Welt. In LUTTER, Marcus – ULMER, Peter – ZÖLLNER, Wolfgang (szerk.): *Festschrift 100 Jahre GmbH-Gesetz*. Köln, 1992. Dr. Otto Schmidt, 50–51. p.
- ² 9.2.1.2. A regisztrált gazdasági szervezetek száma havonta, gazdálkodási forma szerint – GFO'14. *Központi Statisztikai Hivatal*. https://www.ksh.hu/stadat_files/gsz/hu/gsz0051.html.
- ³ 9.1.1.5. Az új bejegyzésű gazdasági szervezetek száma gazdálkodási forma szerint – GFO'14. *Központi Statisztikai Hivatal*. https://www.ksh.hu/stadat_files/gsz/hu/gsz0006.html.
- ⁴ 1988. évi VI. törvény a gazdasági társaságokról. 158. § (2) bekezdés.
- ⁵ 1997. évi CXLIV. törvény a gazdasági társaságokról. 124. § (4) bekezdés.
- ⁶ 2006. évi IV. törvény a gazdasági társaságokról. 114. § (1) bekezdés, amely a 2007. évi LXI. törvény 35. § (5) alapján módosult 2007. szeptember 1-jei hatállyal.
- ⁷ L. Ptk. 3:162. § (1) és (2) bekezdése.
- ⁸ 3.2.8.1. Az új bejegyzésű gazdasági szervezetek száma gazdálkodási forma szerint – GFO'11 (2011–2014). *Központi Statisztikai Hivatal*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qvd016a.html.
- ⁹ 3.2.8.2. Az új bejegyzésű gazdasági szervezetek száma gazdálkodási forma szerint – GFO'14 (1/3). *Központi Statisztikai Hivatal*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qvd023a.html.
- ¹⁰ ANNOFF, Daniel: Gesellschaft mit beschränkter Haftung. In *HWB–EuP 2009. Handwörterbuch des Europäischen Privatrechts*. 2009. http://hwb-eup2009.mpipriv.de/index.php/Gesellschaft_mit_beschr%C3%A4nkte_Haftung. L. még pl. BRUPBACHER, Erwin: *Die GmbH. Ein Handbuch für die Praxis*. Zürich, 1996. Telos, 5. p.; GUINNANE, Timothy W.: Creating a New Legal Form: The GmbH. *Business History Review*, Vol. 95., 2021. No. 1. 4. p. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0007680520000707>; HORN, Norbert et al.: *Heymann Handelsgesetzbuch (ohne Seerecht). Kommentar, Band 1*. (2. kiadás) Berlin–New York, 1995. Walter de Gruyter, 75. p.
- ¹¹ GUINNANE, Timothy W.: German Company Law, 1794–1897. In WELLS, Harwell (szerk.): *Research Handbook on the History of Corporate and Company Law*. Cheltenham–Northampton, 2018. Edward Elgar, 200. p. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781784717667.00015>; GUINNANE 2021. 9. p. A két társaságtípus elhatárolási kérdéseiről a német jogban I. PAPP Tekla: Rövid bevezetés a német társasági jogba. *Jogelméleti Szemle*, 2002. 3. sz. 1–12. p.; SZIKORA Veronika: A német személyegyesítő társaságok jellemzői és elhatárolásuk más társasági formáktól. *Sectio Juridica et Politica*, 2005. 2. sz. 535–524. p.
- ¹² MÁRKUS Eszter: Kereskedelmi társaságok. In FÖLDI András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. Budapest, 2014. ELTE Eötvös, 600. p.
- ¹³ GUINNANE 2018. 201. p.; PEGLOW, Kerstin: Entstehung und Geschichte der Gesellschaft mit beschränkter Haftung im deutschen Recht. *Miscellanea Historico-Iuridica*, Vol. 11. 2012. 208. p. DOI: <https://doi.org/10.15290/mhi.2012.11.11>.
- ¹⁴ HORN 1995. 74. p.
- ¹⁵ MÁRKUS 2014. 600. p.
- ¹⁶ HORN 1995. 75. p.
- ¹⁷ GUINNANE 2021. 7. p.
- ¹⁸ GUINNANE 2018. 200. p.; GUINNANE 2021. 7–8. p.
- ¹⁹ HORN 1995. 75. p.; PEGLOW 2012. 207. p.
- ²⁰ GUINNANE 2021. 7. p.; KLEINSZIG, Carmen: Die Entstehung des österreichischen Gesetzes über die Gesellschaft mit beschränkter Haftung. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2021. 1. sz. 35–36. p. DOI: <https://doi.org/10.1553/BRGOE2021-1s35>.
- ²¹ GUINNANE 2021. 11. p.
- ²² Uo. 12. p.
- ²³ PEGLOW 2012. 208. p.
- ²⁴ GUINNANE 2021. 13. p.
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ SCHMOECKEL, Mathias: *Rechtsgeschichte der Wirtschaft. Seit dem 19. Jahrhundert*. Tübingen, 2008. Mohr Siebeck, 180–181. p. A törvény szövegét I. *Deutsches Reichsgesetzblatt*. 1888. 11. sz. 71–75. p. https://de.wikisource.org/wiki/Gesetz_wegen_Ab%C3%A4nderung_des_Gesetzes_betreffend_die_Rechtsverh%C3%A4ltnisse_der_deutschen_Schutzgebiete.
- ²⁷ PEGLOW 2012. 207–208. p.
- ²⁸ GUINNANE 2021. 9. p.
- ²⁹ Uo. 30. p.
- ³⁰ STELLA RICHTER, Mario: La società a responsabilità limitata dalle codificazioni dell'Ottocento al Codice della crisi d'impresa. *Rivista delle Società*, Vol. 63. 2019. No. 4. 650. p.
- ³¹ Oechelhäuser 1888-ban készített javaslatát (*Gesellschaft mit beschränkter Haftung*) közli KROESCHELL, Karl: *Deutsche Rechtsgeschichte 3. (seit 1650)*. 2. kiadás. Wiesbaden, 1993. Springer Fachmedien, 221–222. p.
- ³² Életrajzát I. SCHUBERT, Werner: Die Gesellschaft mit beschränkter Haftung. – Eine neue juristische Person. *Quaderni Fiorentini*, Vol. 11/12. 1982/1983. Tom. 1. 594–595. p.; SCHUBERT, Werner: Das GmbH-Gesetz von 1892 – „eine Zierde unserer Reichsgesetzsammlung“. Das historische Geschehen um die GmbH von 1888 bis 1902. In LUTTER, Marcus – ULMER, Peter – ZÖLLNER, Wolfgang (szerk.): *Festschrift 100 Jahre GmbH-Gesetz*. Köln, 1992. Dr. Otto Schmidt, 5–6. p. (lábjegyzet).
- ³³ GUINNANE 2018. 199. p.; GUINNANE 2021. 10. p.
- ³⁴ SCHUBERT 1982/1983. 597. p.
- ³⁵ Kép forrása: Justus Wilhelm Oechelhäuser. 1890 körül. *Jahrbuch der Stadt Mülheim*, 1983. Ismeretlen fényképész. *Wikimedia Commons*.
- ³⁶ SCHMOECKEL 2008. 181. p.; SZENDE Péter Pál: Egyes főbb kérdések a k.f.t.-jog köréből, tekintettel a tervezetre. *Jogtudományi Közlöny*, 1925. 10. sz. 76. p.
- ³⁷ A különböző javaslatokat bővebben I. SCHUBERT 1982/1983. 599–604. p.; SCHUBERT 1992. 6–7. p. Timothy Guinnane megjegyzi, hogy a bányatársulatokra alapozó első javaslat már 1876-ban napvilágot látott, mégpedig a szövetségi mozgalom (és jog) kiváló alakja, Ludolf Parisius (1827–1900) részéről. Ő annak megfontolását ajánlotta, hogy ne csak bányászati, hanem bármilyen célra lehessen a porosz *Berggesetz* (1865) szerinti társaságot alapítani. L. GUINNANE 2018. 199. p.; GUINNANE 2021. 30. p.
- ³⁸ GUINNANE 2021. 16. p.; SCHUBERT 1982/1983. 605–607. p.; SCHUBERT 1992. 17–18. p.
- ³⁹ SCHUBERT 1982/1983. 611–613. p.; SCHUBERT 1992. 18–20. p.
- ⁴⁰ SCHUBERT 1982/1983. 615–616. p.; SCHUBERT 1992. 21. p.
- ⁴¹ SCHUBERT 1982/1983. 617. p.; SCHUBERT 1992. 22. p.
- ⁴² SCHUBERT 1982/1983. 618. p.
- ⁴³ Uo. 618–619. p.; SCHUBERT 1992. 23. p.
- ⁴⁴ A vitát részletesen I. SCHUBERT 1982/1983. 619–622. p.; SCHUBERT 1992. 27–28. p.
- ⁴⁵ SCHUBERT 1982/1983. 622–623. p.; SCHUBERT 1992. 29. p.
- ⁴⁶ GOLDSCHMIDT, Levin: *Alte und neue Formen der Handelsgesellschaft*. Berlin, 1892. Otto Liebmann, 42–43. p.
- ⁴⁷ SCHUBERT 1982/1983. 623. p.; SCHUBERT 1992. 29. p.
- ⁴⁸ Az 1. § 1. bekezdése fordításának forrása Thirring Lajos 1917. évi *Kereskedelmi Törvény Tervezetének* a korlátozott felelősségű társaságra vonatkozó fejezete, amelyet Kuncz Ödön sokhelyütt szó szerint átvész 1926-ban készített társasági jogi tervezetének Harmadik részében, I. KUNCZ Ödön: *Törvénytervezet a részvénytársaságról, a szövetkezetéről és a korlátozott felelősségű társaságról*. Budapest, 1926. Globus, 96–119. p.
- ⁴⁹ PEGLOW 2012. 212. p.
- ⁵⁰ GIERKE 2000. 406. p.
- ⁵¹ Uo. 407. p.
- ⁵² SCHUBERT 1992. 30–31. p.; I. még PEGLOW 2012. 213–214. p.

- ⁵³ PEGLOW 2012. 213. p.
- ⁵⁴ SZIKORA Veronika: *Társasági jogi rendszerek és reformok Európában.* (Habilitációs tézisek) Debrecen, 2014. Debreceni Egyetem, 14. p.
- ⁵⁵ *Deutsches Reichsgesetzblatt.* 1892. 24. sz., 477–499. p. https://de.wikisource.org/wiki/Gesetz,_betreffend_die_Gesellschaften_mit_beschr%C3%A4nkter_Haftung.
- ⁵⁶ PAPP 2002.
- ⁵⁷ A fordítások forrása Thirring Lajos 1917. évi *Kereskedelmi Törvény Tervezetének* a korlátozott felelősségű társaságra vonatkozó fejezete, Kuncz Ödön átvételében. L. KUNCZ 1926. 96–119. p.
- ⁵⁸ GUINNANE 2021. 17–18. p.
- ⁵⁹ SCHMOECKEL 2008. 181. p.
- ⁶⁰ GUINNANE 2021. 19. p.
- ⁶¹ KUNCZ Ödön: *A kereskedelmi és váltójog vázlata. I. rész: A kereskedő vállalata és a kereskedelmi társaságok.* Budapest, 1922. Grill, 295. p.
- ⁶² SÁRKÖZY Tamás: A gazdasági társaságok közös szabályairól. *Gazdaság és Jog*, 2011. 7–8. sz. 5. p.
- ⁶³ GUINNANE 2021. 18. p.
- ⁶⁴ FÖLDI András – MÁRKUS Eszter: A modern kereskedelmi jog kialakulása. In FÖLDI András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet.* Budapest, 2014. ELTE Eötvös, 573. p.; SÁRKÖZY Szabolcs: A német és az osztrák társasági jog alakulása, különös tekintettel a kft. szabályozására. *Pro Publico Bono*, 2013. 3. sz. 83. p.
- ⁶⁵ L. LUTTER 1992. 51., 80–81. p.
- ⁶⁶ Uo. 75. p.
- ⁶⁷ Uo. 51. p. (lábjegyzet).
- ⁶⁸ HALLSTEIN, Walter: Die Gesellschaft mit beschränkter Haftung in den Auslandsrechten, verglichen mit dem deutschen Recht. *Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*, 1938/1939. 3–4. sz. 341. p.; STELLA RICHTER 2019. 651. p. A törvény szövegét l. *Legislação. Câmara dos Deputados*. <https://www2.camara.leg.br/legin/fed/decret/1910-1919/decreto-3708-10-janeiro-1919-570962-publicacaooriginal-94061-pl.html>.
- ⁶⁹ BOZÓKY Géza: Kívánatos-e a korlátozott felelősségű társaságoknak hazai jogunkba való áttételése? (I. rész) *Kereskedelmi Jog*, 1913. 19–20. sz. 376. p.; HALLSTEIN 1938/1939. 360. p.
- ⁷⁰ HALLSTEIN 1938/1939. 360. p.; SZENDE Péter Pál: *A korlátozott felelősségű társaság.* Budapest, 1927. Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 38. p.
- ⁷¹ KLEINSZIG 2021. 36–37. p.
- ⁷² STELLA RICHTER 2019. 651. p.
- ⁷³ SZENDE 1927. 38–39. p. A két törvény összehasonlítását l. KLEINSZIG 2021. 43–45. p.
- ⁷⁴ ADAMUS, Rafał: Limited Liability Companies in Poland. *Central European Journal on Comparative Law*, 2020. 1. sz. 7–8. p. DOI: <https://doi.org/10.47078/2020.1.7-25>.
- ⁷⁵ HALLSTEIN 1938/1939. 342. p.; LUTTER 1992. 82. p.; SOLÁ CAÑIZARES, Felipe de: La société à responsabilité limitée en droit comparé. *Revue internationale de droit comparé*, 1950. 1. sz. 51. p. DOI: <https://doi.org/10.3406/ridc.1950.5965>; SZENDE 1927. 39. p.
- ⁷⁶ STELLA RICHTER 2019. 651. p.
- ⁷⁷ SZENDE 1927. 40. p.
- ⁷⁸ Szövegét l. Loi du 7 mars 1925 Institution Des Societes A Responsabilite Limitee. *Journal Officiel*, 8 mars 1925. <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000866791>.
- ⁷⁹ GUINNANE–ROSENTHAL 2009. 84. p.
- ⁸⁰ BOZÓKY Géza: Kívánatos-e a korlátozott felelősségű társaságoknak hazai jogunkba való áttételése? (II. rész) *Kereskedelmi Jog*, 1913. 22. sz. 417. p. A tudósítást l. BERÉNYI Pál: A korlátozott felelősségre alakult kereskedelmi társaságokról. *Kereskedelmi Jog és Ismeretek Tára*, 1892. 21. sz. 4. p.
- ⁸¹ GOLDSCHMIDT 1892.
- ⁸² [N. N.]: Irodalom. *Kereskedelmi Jog és Ismeretek Tára*, 1892. 26. sz. 32. p.
- ⁸³ [N. N.]: Ausztria és külföld. Korlátozott felelősségű társaságok Németországban. *A Jog*, 1892. 27. sz. 231. p.
- ⁸⁴ Rövid életrajzát l. Neumann Ármín. *SóFár. A zsidó médiaportál*. <https://regi.sofar.hu/neumann-armin-2/>.
- ⁸⁵ Életről l. MEZEY Barna: Egy jogászkarrier a 19. században (Csemegei Károly, 1826–1899). In MEZEY Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegei Károly emlékére (1826–1899).* (Jogtörténeti Értekezések 26.) Budapest, 2001. Osiris, 9–23. p.
- ⁸⁶ NEUMANN Ármín: A korlátozott felelősségre alakult társaságokról szóló 1892. évi német birodalmi törvényről. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1893. 6. (77.) sz.
- ⁸⁷ Uo. 3. p.
- ⁸⁸ L. BUJTÁR Zsolt: Jogátvétel vagy modellkövetés? A korlátozott felelősségű társaság megjelenése a magyar jogban. *Diké – A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport folyóirata*, 2023. 1. sz. 24. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/Dike.2023.07.01.04>; HORVÁTH 2006. 446. p.; PAPP Tekla: A magyar társasági jog fejlődése. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 2000. 415. p.
- ⁸⁹ NEUMANN 1893. 3–6. p.
- ⁹⁰ Uo. 6–8. p.
- ⁹¹ Uo. 9–10. p.
- ⁹² Uo. 10–11. p.
- ⁹³ Uo. 11–19. p.
- ⁹⁴ Uo. 20. p.
- ⁹⁵ MEZEY Barna: „A föltétlen igazság és a társadalom fenntartásának érdeke”. Az első magyar büntető törvénykönyv. In HORVÁTH Attila (szerk.): *Tanulmányok a Csemegei-kódex megalkotásának 140. évfordulója tiszteletére.* Budapest, 2020. Dialóg Campus, 44. p.
- ⁹⁶ KUNCZ 1926. 125. p. L. még BUJTÁR 2023. 24. p.
- ⁹⁷ PAP Dávid: Törvénytervezet a korlátozott felelősségű társaságról. *Magyar Gyáriparosok Szövetsége Közlemények*, 1905. 12. sz. 26–69. p.
- ⁹⁸ KÉPES György: Az első magyar törvénytervezet a korlátozott felelősségű társaságról. *Jogtörténeti Szemle*, 2022. 3. sz. 26–37. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2022-3p26>. Bozóky Géza kritikai észrevételeinek tükrében szintén részletesen ismerteti: BUJTÁR 2023. 26–40. p. Felhasznált irodalom: BOZÓKY Géza: *A korlátozott felelősségű társaság. A külföldi és de lege ferenda a magyar jogban.* Pozsony, 1914. Eder István Könyvnyomdája.

Képešy Imre*

A nemzeti tradíció és modernizáció válaszútján

Az Országbírói Értekezlet öröksége

1. Bevezetés

A kutatócsoport munkája a 19. századi magyar jogélet (jogalkotás, jogalkalmazás, jogtudomány) önállóságának vizsgálatára irányult, annak kontextusában, hogy mennyiben voltak meghatározóak a nemzeti tradíciók az 1800-as évek közepére jelentkező modernizációs törekvések megvalósítása során, illetve mennyiben determinálták a külföldi minták a hazai jogfejlődést.

E kérdések megválaszolására több szempontból nézve is alkalmasnak tűnt az 1861. január 23-án összeült Országbírói Értekezlet tevékenységének elemzése. Az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* (ITSZ) máig fordulópontként tekinthetők a magyar jogfejlődésben, miután a testület tagjaira hárult annak terhe, hogy válasszanak a tradicionális magyar jogintézmények, illetve a hozzájuk képest több tekintetben idegennek ható, és vitathatatlanul alkotmányellenesen hatályba léptetett, de mégiscsak (főként a magánjog területén) fejlettebbnek tekinthető jogi normák között.¹

Kutatási területem meghatározásakor az is döntő szempontot jelentett, hogy ugyan a jelesebb évfordulók alkalmával a hazai jogászok megemlékeztek az Országbírói Értekezlet jelentőségéről, a testület működésének átfogó bemutatását célul tűző tudományos mű Magyarországon 2023-ig nem született.² A korábbi kutatások inkább az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*, vagy azon belül egyes részterületek elemzésére irányultak,³ és kevésbé fókuszáltak az azokat megalkotó testületre, vagy éppen az ITSZ elfogadásának részletes bemutatására, illetve e folyamat elemzésére.

Összességében elmondható, hogy a gróf Apponyi György⁴ által összehívott testület több szempontból is magán viselte 1860 és 1861 fordulójának meghatározó jegeit. A forradalom és kiegyezés válaszútján⁵ saját jövőjét kereső Magyarország politikai elitje, illetve a birodalmi egység 1850-es évek szerinti felfogását épphogy feladó, de a kiegyenlítésre még fel nem készült uralkodó egyaránt szükségese voltak az értekezlet egybehívásához.

Az Országbírói Értekezlet tanácskozásait az első pillanattól kezdve a magyar jogrendszert az 1850-es években ért változások determinálták, amelyek megítélése azért vezetett élénk vitákhoz, mert a magyar közjog szabályaival ellentétesen behozott jogi normáknak köszönhetően jutott a hazai jogélet olyan, 1861-re nélkülözhetetlen intézményekhez, mint a telekkönyv – arról nem is beszélve, hogy az ausztriai általános polgári törvénykönyv (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*, ABGB) olyan alapot kínált a hazai polgárok számára, amely egyértelműen fejlettebb volt az 1848 előtti magánjogi intézményeinknél.

Ismerünk olyan szakirodalmi álláspontot, amely az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* megalkotásában egyfajta „igazságügyi kiegyezést” lát,⁷ de az értekezlet résztvevői valójában nem a magyar törvényeket egyeztetették az osztrák jogszabályokkal, hanem olyasfajta alkotmányos alapelvek mentén vizsgálták a magyar törvények visszaállításának lehetőségét, mint a jogfolytonosság, a törvényesség, a jogegyenlőség biztosítása, vagy épp a magánszemélyeket megillető jogok védelme.⁸

E folyamat eredményeként több vitatható döntés született, amelyet nem kevesen kértek számon az értekezlet által kidolgozott *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*on. Erre tekintettel megkerülhetetlennek láttam annak vizsgálatát, hogy milyen mozgásterrel rendelkezett az Országbírói Értekezlet.⁹ Ugyancsak figyelmet szenteltem azon dilemmák tárgyalásának, amelyekkel az ország legkiválóbb jogásza 1861. január 23-án szemben találták magukat. Döntést kellett hozni mindenekelőtt abban, hogy miben is állt a tanácskozások célja? Mire jogosította fel őket a (törvényesen még meg nem koronázott) uralkodó,¹⁰ amikor az értekezlet összehívásáról döntött? Mitévők lehettek, ha az 1848 előtt megalkotott törvényi rendelkezések nem voltak alkalmazhatóak a megváltozott viszonyokra? És végezetül: törvényhozói hatáskör hiányában milyen szabályokat hozhattak egyáltalán javaslatba?

Az már a kezdetektől fogva nyilvánvalónak tűnt, hogy a legnagyobb teherterét az ösiség kérdése képezte. 1848 tavaszán az „utolsó rendi gyűlés” törvénybe foglalta a magyar magánjog egyik legmeghatározóbb jogintézményének megszüntetését, de az 1848. évi XV. törvény cikk megalkotóinak arra már nem maradt idejük, hogy a múlt eltörlése mellett hidat képezzenek a jövő irányába.¹¹ A modern magyar magánjog alapjainak lerakása az 1850-es években működő birodalmi kormányzat feladatává vált. Az ekkoriban hatályba léptetett jogszabályok alkotmányos rangot sosem igényelhettek maguknak, de a rendi viszonyok lebontásában és a polgári átalakulásban betöltött szerepük elvitathatatlanná vált. Így, amikor az Országbírói Értekezletet összehívták, az ország legkiválóbb jogászaiknak utat kellett találniuk az 1848. évi eszmékkel szemben álló rendi magyar jog Szküllája, és modernitás jegyével rendelkező, ámde alkotmányellenesen bevezetett osztrák törvények Kharübdiszé között.¹²

* Képešy Imre PhD, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0001-8388-7273

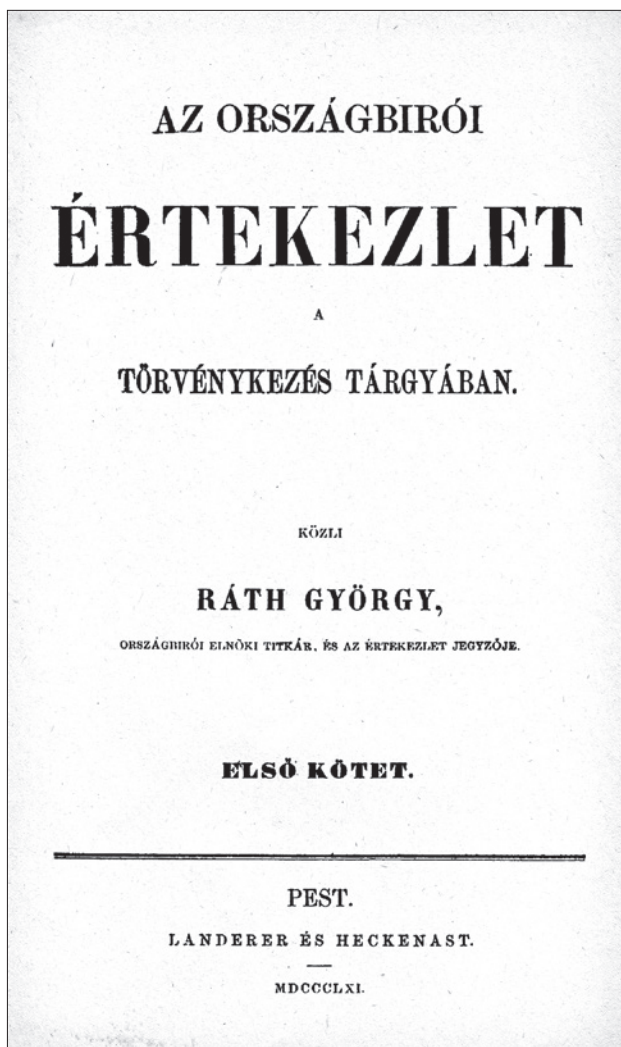
2. Az értekezlet összehívásának előzményei

Az Országbírói Értekezlet tárgyalását köztörténeti síkon elválaszthatatlannak láttam az *Októberi Diplomától*, és annak kontextusba helyezése igényelte az 1848. évi események,¹³ illetve az 1850-es években létezett abszolút hatalom¹⁴ közjogi lényegének vázlatos bemutatását. A téma feldolgozása kapcsán ugyancsak megkerülhetetlennek láttam az áprilisi törvények közül az ősiség eltörlését kimondó törvény-cikk, illetve annak jogtudományi értékelésének bemutatását, hiszen többek között Szladits Károly is felhívta a figyelmet arra, hogy az ősiség felett pálcát törő jogszabály elfogadása is szerepet játszott abban, hogy 1850-es években a magyar jogrendszert milyen fokú változások érték.

Természetesen, a magyar jogrendszert az 1850-es évek folyamán érő változásokat nem írhatjuk egyedül az 1848. évi törvényhozásban található hiányosságok számlájára.¹⁵ Az 1848. november 21-én miniszterelnökké kinevezett Felix zu Schwarzenberg által vezetett *ministerium* már hónapokkal a világi fegyverletét megelőzően egyértelművé tette, miként képzelte el az Osztrák Császárság és azon belül a magyar koronatarományok jövőjét.¹⁶ Az osztrák törvénykönyvek közül az *ABGB* hatályának kiterjesztése a Szent Korona orszá-gaira 1849-ben még nem volt eldöntött tény, ugyanis a magánjogot illetően két koncepció versengett egymással: az *ABGB* hatálybaléptetése mellett felmerült az önálló kódex megalkotásának gondolata, amelynek alapját az osztrák kódex képezte volna.¹⁷ A végleges döntésre az olmtüzi alkotmány hatályon kívül helyezését követően került sor, amikor a szilveszteri pátns kihirdetésével párhuzamosan Karl von Krauß igazságügy-miniszter javasolta, hogy az *ABGB*-t nyilvánítsák az osztrák császárság valamennyi tartományának közös jogává, és ezzel párhuzamosan annak hatályát terjesszék ki valamennyi koronatarományra.¹⁸ Magyarországon ezzel egyidejűleg intézkedni kellett az ősiség intézményének tényleges megszüntetéséről.¹⁹

A kutatás során megkerülhetetlennek láttam az 1860. évi *Októberi Diploma* vizsgálatát, amelyben az Országbírói Értekezlet kronológiailag legközvetlenebb előzményét találjuk.²⁰ Törekedtem a diplomával párhuzamosan kiadott ún. legfőbb császári kéziratok tartalmának elemzésére, miután e dokumentumok, egybevetve a történelmi kontextussal, illetve a fennmaradt emlékiratokkal, választ

adhatnak arra az ez idáig kevésbé érintett kérdésre, hogy miben összpontosult az Országbírói Értekezlet összehívásának eredeti célja, és ez változott-e az 1860. október 20-tól, a tanácskozások tényleges megkezdéséig tartó időszakban. Az Országbírói Értekezlet összehívásának célját tekintve azt állapítottam meg, hogy 1861 januárjában az országbíró biztosan azzal a céllal hívta össze az értekezletet, hogy annak résztvevői a magyar törvények visszaállításáról tárgyaljanak. Ebből viszont nem szabad arra következtetnünk, hogy az uralkodót is ugyanezen cél vezérelte három hónappal azelőtt, amikor az értekezlet összehívásáról döntött. Miután a Habsburg uralkodók közül Ferenc József kísérlete bizonyult a legsikeresebbnek a birodalmán belüli jogegység megteremtésére, egyáltalán nem tartom valószínűnek, hogy éppen ő iniciált volna bármilyen, ezzel ellentétes folyamatot. Erről tanúskodik a kéziratok szövege, amelyekből az általa kihirdetett jogszabályok fenntartásának igénye rajzolódik ki. Ferenc József a

Az Országbírói Értekezlet tanácskozmányai Ráth György 1861. évi kiadásában

bíróági szervezettel kapcsolatos kérdések megvitatását és csak az ezzel szorosan összefüggő jogszabályi módosítások előterjesztését várta el; míg Apponyi György – a magyar igazságszolgáltatás megóvása érdekében – kiterjesztette az értekezlet tárgykörét valamennyi, a törvénykezéssel összefüggő kérdés megvitatására.

Nem tekinthetem el az 1860 végén kibontakozott vármegyei mozgalom vázlatos bemutatásától, amelyek a diplomát elutasítva, az 1848. évi alapokhoz való maradéktalan visszatérés gondolatához ragaszkodtak, amint erre a körülményre nem egy alkalommal utaltak az értekezlet ülésein.²¹ Pest megye 1861. január 23-án ténylegesen átvette a törvénykezést,²² és ezzel párhuzamosan döntések születtek a császári törvényszékek ellehetetlenítése érde-

kében.²³ A bírakat, illetve az egyéb tisztségviselőket megfosztották hivatali szobáiktól, és a közgyűlés megtiltotta saját tisztségviselőinek, illetve a községi előjáróknak, hogy a cs. kir. bíróságok idézéseit kézbesítsék, illetve végrehajtási rendelkezéseit fogantassák. Szabad György szerint

„a maguk módján a megyei bizottmányok is a rend liberális alkotmányos értelmezésének hívei voltak, azonban Deákkal ellentétben többségük úgy ítélte, hogy a hatalom megszerzésének és biztosításának előfeltétele az önkényuralom maradványainak felszámolása. Ezért törekedtek a közigazgatás mellett a törvénykezés átvételére is, ezért igyekeztek a letűnt rendszer maradék tekintélyét is megsemmisíteni.”²⁴

E nézetet támasztja alá Fejér vármegye közönségének az országbíróhoz címzett levele is, amelyben „az abszolút rendszernek még mindeddig fennálló törvénykezési maradványainak” megszüntetésére kérték az országbíró.²⁵ A vármegyei törekvések súlyát jól mutatja, hogy az országbíró február 8-án kelt körlevelében reagált ezekre,²⁶ türelemre intve a törvényhatóságokat, és az Országbírói Értekezlet eredményének bevárására kérte a vármegyéket.²⁷ A vármegyei mozgalom nem került el a bécsi kormány figyelmét sem.²⁸

Az előzményekhez tartozó utolsó problémakört az országbírói méltóság betöltésével kapcsolatos kérdések tisztázása jelentette. A szakirodalom döntően gróf Apponyi György személyével foglalkozik, ami teljesen érthető, hiszen az 1861. január 7-én kinevezett²⁹ országbíró hivatali ideje alatt került sor az értekezlet összehívására, azonban az események ilyen irányú alakulásában álláspontom szerint jutott némi szerep gróf Cziráky Jánosnak, aki Apponyit megelőzően rendkívül rövid ideig volt ugyan e tisztség birtokában,³⁰ és azáltal, hogy deklarálta törekedett a magyar törvények ismételt visszaállítására, segítette utódját ezen cél megvalósításában.

3. Az Országbírói Értekezlet tanácskozásai

Kutatásom középpontjában az értekezlet működésének, tanácskozásainak, illetve az azok eredményeként megjelenő javaslatoknak közjogi szempontú elemzése állt.

Az Országbírói Értekezlet első két napja során lefolytatott tanácskozásokból az egyes alválasztmányok számára irányadó alapelvek meghatározására irányuló folyamatra összpontosítottam, aminek kapcsán rögzíthető, hogy az értekezlet tanácskozásain a *magyar törvények visszaállítása* nem képezte érdemi vita tárgyát.³¹ A valódi problémát sokkal inkább annak eldöntése jelentette, lehetséges-e azok mindennemű változtatás nélküli visszaállítása oly módon, hogy eközben a magánszemélyek jogai ne sérüljenek.

A résztvevők közül Ghyczy Kálmán alapvetésként kezelte, hogy az Országbírói Értekezlet nem terjeszthet fel az uralkodóhoz olyan tartalmú javaslatot, amely által

„új törvény iniciáltatnék”, hiszen erre kizárólagosan az országgyűlésnek volt lehetősége: „ha nem ismerjük el, hogy Felséges Urunk törvényt octroyrozhat, mi magunk Ő Felségét octroyrozásra nem hívhatjuk föl.”³² Az osztrák törvények fenntartását is lehetetlennek tartotta,³³ így az egyedüli törvényes utat abban látta, ha Ferenc Józsefet arra kéri, hogy „a magyar mind anyagi, mind alaki törvényt minden tekintetben s így az ítélő bíróságokra nézve is visszaállítani méltóztassék”.³⁴ Ebből következően az Országbírói Értekezlet feladata azon „rendszer szabályok [kidolgozásában áll], melyek szükségesek arra, hogy a törvénykezés mostani állapotából az ügyek különböző stádiumához és minőségéhez képest a magyar törvényes lábra visszaállítsassék.”³⁵ E „rendszer szabályok” – Ghyczy alaptételéhez igazodóan³⁶ – *semmilyen módon* nem irányulhattak a magyar törvények módosítására.³⁷

Az Országbírói Értekezlet döntő többsége emellett – az uralkodóhoz és az országbíróhoz hasonlóan – nélkülözhetetlennek ítélte a törvénykezés folytonosságának fenntartását. Ez főként az ösiség eltörlését kimondó 1848. évi XV. törvénycikk vonatkozásában jelentett problémát, miután a jogszabály 2. §-a az érintett perek vonatkozásában *moratórium* alkalmazását rendelte el. E rendelkezés önmagában kétségesse tette, hogy az átmeneti időszakra vonatkozóan megalkotni kívánt pótlólagos szabályok esetében lehetséges lesz-e megmaradni a Ghyczy Kálmán által kijelölt – közjogilag egyébként helyes – korlátokon belül.³⁸

Az Országbírói Értekezlet többsége nem látta lehetségesnek a magyar törvények visszamenőleges hatállyal történő visszaállítását.³⁹ Az értekezlet utolsó fontos elvét Tóth Lőrinc, majd Deák Ferenc fogalmazta meg. Utóbbi szavait idézve: „semmi oly javaslatot ne tegyünk, mi az 1848-ik évi törvények democraticus szellemét ismét felforgatná, a törvény előtti egyenlőséget megsemmisítené.”⁴⁰ Deák mind az öröklési joggal, mind a büntetőjoggal kapcsolatos viták során elmondta, hogy a magyar jogi normák mindennemű változtatást nélkülöző *in integrum restitutio*ja egyet jelentett (volna) a törvény előtti egyenlőség kimondását megelőző szokásjog, illetve a rendi korszak szellemisége által áthatott jogi normák visszahozatalával.⁴¹ Deák számára az áprilisi törvények szellemiségének tiszteletben tartása olyan axiómát képezett, amelytől eltekinteni nem lehetett.⁴²

4. A polgári anyagi jog feletti vita tanulságai

Kutatásom másik fókusz a öröklési jogi rendelkezések feletti vita elemzése.⁴³ Az 1848. évi XV. törvénycikk által okozott hézag következtében a közjogi és magánjogi elvek összeütközése elkerülhetetlen volt, ezért esett választásom a tárgyalások ezen részének bemutatására,⁴⁴ ahol már a kiindulópont sem volt egyszerű. A kérdés megtárgyalására kiküldött alválasztmánynak a következő (néhol egymásnak ellentmondó) elvárásoknak kellett ugyanis egyeztetnie:

– Kiindulási pontként a magyar törvények visszaállítása szolgált, de azoknak *visszaható erőt nem lehetett tulajdonítani*.

– Amennyiben az ősiség eltörlése hézagokat ejtett a hazai jogintézményeken, akkor ezeket pótolni kellett, de a javaslat megfogalmazása során *tartózkodni kellett a törvényalkotástól*.

– Végezetül, az átalakítást oly módon kellett végrehajtani, hogy moratórium elrendelésére, azaz perek felfüggesztésére ne legyen szükség, amivel szoros összefüggésben állt *a hitel, kereskedelem és forgalom, valamint magánérdekek* megóvásának kötelezettsége.⁴⁵

A „polgári törvény” feletti tanácskozás február 22-én kezdődött, és amint látni fogjuk, a vita kezdetektől fogva az alvázastmányi javaslat és a két különvélemény kontextusában zajlott. Az egyes álláspontok között lényeges eltérések mutatkoztak. Az alvázastmány az öröklési jogban az *ABGB* szabályainak fenntartását javasolta, miután tagjainak többsége – figyelemmel az Országbírói Értekezlet során elfogadott elvre, miszerint tartózkodni kell a törvényhozás körébe eső javaslatok megfogalmazásától – lehetetlennek látta az 1848 előtti magyar szabályozás visszaállítását. Az első különvéleményt⁴⁶ jegyző Deák József ehhez képest lehetségesnek gondolta a régi magyar öröklési rend visszaállítását, míg a második különvéleményt⁴⁷ megfogalmazó Horvát Boldizsár, Ledniczky Mihály, Rudnyánszky Béla és Thanoffer Pál egyetértett⁴⁸ az alvázastmánnyal abban, hogy öröklési jogi törvényeink változtatás nélkül nem állíthatók vissza. Ők viszont az osztrák kódex ideiglenes hatályban tartását ugyanolyan oktrojálásnak tekintették, mint a pótlólagos szabályok megalkotását, és olyan ideiglenes rendelkezések elfogadását javasolták, amelyek hűen tükrözték a magyar jogi tradíciókat.

Mindhárom „út”, mindhárom koncepció valaminek feladásával járt. Az alvázastmány javaslata a magyar törvények visszaállításáról mondott le az öröklés tekintetében, Deák József javaslata a jogbiztonság sérelmével járt volna, míg a négy ügyvéd által készített különvélemény eléggé egyértelműen a jogalkotás talajára merészkedett. A közel öt napig tartó diskurzust frappánsan jellemezték Szentiványi Vincze szavai, aki szerint „[s]em ott nem vagyunk, hogy a törvényszünet az igazságkiszolgáltatás folytonosságának föntartása, s a jogviszonyok megzavarása nélkül ismét visszaállíthatassék, sem nem vagyunk ott, hogy új törvényt készítsünk”.⁴⁹

Áttekintettem továbbá az értekezlet munkálataiban szabályozott egyéb jogterületeket, vizsgálva, hogy mennyiben tudtak érvényesülni a magyar törvények visszaállítását célzó erőfeszítések, illetve ezek milyen következménnyel jártak. Az egyes alvázastmányok által hozott döntések között felfedezhetünk különbségeket. A polgári anyagi jogban érvényesült ugyan a magyar törvények visszaállításának elve, de az öröklési rend vonatkozásában normaalkotásra került sor, és az *ABGB* nem kevés rendelkezését is hatályban kellett tartani a telekkönyv okán. A polgári eljárásjog világában az 1848. évi állapotok *restitutio*ja a bírósági szervezet kapcsán érvényesült, ellenben a polgári

perre vonatkozó szabályok meghatározása során az értekezlet normaalkotó tevékenysége volt domináns. A büntetőjog világában az értekezlet az 1848 előtti gyakorlatot állította vissza, és az árvaügyhöz hasonlóan csak az áprilisi törvények által megkövetelt legszükségesebb módosításokat rögzítette.⁵⁰ A sajtójog vonatkozásában a cél szintén az 1848. évi törvény visszaállítása volt, ellentétben a bányajoggal, ahol az 1854. évi kódex hatályban tartására született javaslat. Az úrbéri viszonyok tekintetében nem tartotta az értekezlet szükségesnek az ideiglenes szabályozást, ami az 1853. évi pápens hatályban maradását eredményezte, míg kereskedelmi jogi tárgyú törvényeink esetében nem kevés módosítás elfogadására került sor, azok visszaállításával egyetemben.

5. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok jóváhagyása és azok jogforrási jellege

Az Országbírói Értekezlet által megfogalmazott javaslatok elfogadásának menetét a hazai szakirodalom még nem dolgozta fel. E folyamatot az elérhető levéltári forrásokra, a minisztertanács és az országgyűlési jegyzőkönyvekre, valamint a memoárirodalomra támaszkodva mutattam be.⁵¹ Két „felvonásban” tárgyalt róla a Rainer főherceg nevével fémjelzett, de valójában Anton Schmerling államminiszter által vezetett birodalmi minisztertanács. A javaslat nem csak itt nézett szembe komoly oppozícióval: a képviselőház plénuma előtt zajlott vita is eléggé heves volt, és egészen 1861 júliusáig Ferenc József is vonakodott annak elfogadásától. *A négy hónapra szánt munkálathoz* foglalt szabályok végül éveken keresztül képezték a hazai törvénykezés zárókövét,⁵² miután – törvényesen megkoronázott király hiányában – a magyar országgyűlés egészen 1867-ig nem kezdhetett neki a törvényalkotói munkának.⁵³ Az sem mellékes, hogy eközben az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* hiányosságait a gyakorló jogászok a jogtudomány jeles képviselőivel karöltve igyekeztek pótolni.⁵⁴

A dolgozat közjogi fókuszát tekintve megkerülhetetlennek láttam az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* jogforrási jellegének vizsgálatát.⁵⁵ Ezzel kapcsolatban arra a következtetésre jutottam, hogy az *ITSZ* esetében a hazai jog valós kútfőjéről van szó,⁵⁶ ámde egy olyasfajta jogforrásról, amelyet nem lehet a klasszikus jogforrások közé besorolni – elvégre azok sem a törvény, sem a rendelet, sem a statútum, sem a *decisio* fogalmának nem felelnek meg maradéktalanul. A kötelező erejüket a szokásjogból nyerik, de elvitathatatlan a folyamat jelentősége, amelynek során az országgyűlés, az államfő, a Curia mellett (két kivétellel) a vármegyék közgyűlései is alkalmazhatónak, illetve alkalmazandónak mondták ki e normákat. Ennek kapcsán utalok Béli Gáborra, aki szerint törvényesen megkoronázott uralkodó hiányában az Országbírói Értekezlet összehívásában, illetve az általa megalkotott javaslatok elfogadásában közreműködő vagy érintett szervek magyar közjogi, alkotmányjogi szempontból *(csak) de*

facto fungáló szervek lehettek. Közjogi szempontból nézve tökéletesen igaza van, de álláspontom szerint e folyamat közvetve mégis jelentőséggel bírt, gondolva főként az országgyűlés szerepére. Az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* Erdélyre gyakorolt hatásának vizsgálatánál látni fogjuk, hogy az erdélyi törvénykezési bizottság tanácskozásai során az *ITSZ* perjogi rendelkezéseinek átvétele vonatkozásában éppen az hozta meg azt áttörést, amikor a képviselőház, illetve a főrendiház ideiglenesen használhatónak nyilvánította az Országbírói Értekezlet munkáját. Mindez ékes bizonyítéka annak, hogy egy alkotmányjogi-lag abszurd helyzetben is komoly törekvés mutatkozott az alkotmányos szabályokhoz való ragaszkodásra.

Az Országbírói Értekezlet kapcsán végezetül figyelmet szenteltem a résztvevők társadalmi összetétele⁵⁷ vizsgálatának, amellyel kapcsolatban megállapítható, hogy elsősorban többségben voltak a nemesek, míg a polgárságot mindössze hárman „képviselték” (Horvát Boldizsár, Fuchs Rudolf, Farkas Ferenc). Az 1861-ben hétszemélynökké kinevezett személyek egy része bárói rangot viselt, jelentős részük az 1850-es években is betöltötte a bírói hivatást, akik kétségtelenül a konzervatív elemet erősítették. Ehhez képest Melczer István vagy épp Deák Ferenc az 1850-es években visszavonultak a hivatalviseléstől.

6. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok hatása Erdélyre és Horvát-Szlavónországra

Kutatásom során, elfogadva azon tényt, hogy az *ITSZ* hatálya csak Magyarországra terjedt ki, vizsgálni kívántam, hogy kimutatható-e az Országbírói Értekezlet munkálatának hatása Erdélyre, illetve Horvát-Szlavónországra. Erdély vonatkozásában a források egyértelműen bizonyították, hogy a törvénykezés újjászervezése érdekében összehívott bizottság az *ITSZ* hatályának kiterjesztését javasolta bizonyos módosításokkal Erdélyre, e törekvés azonban nem járt sikerrel. A kudarc okait illetően többféle magyarázatot is megfogalmazhatunk: az első éppen abban rejlik, hogy Ferenc József elvből opponált mindenféle javaslatot, ami az unió ügyét segítette volna. Emellett a bécsi minisztertanács már 1861 márciusában egyértelművé tette: nem kíván Erdélyben olyasfajta engedményeket tenni, amelyekre Magyarország esetén sor került. Kutatásom során úgy láttam továbbá, hogy Magyarországgal ellentétben, ahol a magyar törvények visszaállításának igénye általánosnak volt mondható, Erdélyben a szászok által megfogalmazott javaslatok teljesen ellentétes irányba mutattak.

Horvát-Szlavónországban az 1861. évi 80. törvénycikk elrendelte egy bizottság felállítását, amelynek az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* mentén kellett volna megfogalmaznia javaslatait a nemzeti jogrendszer visszaállítására. A testület tanácskozásai rövid idő alatt más irányt vettek, és a bizottság tagjai úgy döntöttek, javaslataik kidolgozása során az 1848 előtti „horvát-magyar”, vagy az 1849 után hatályba léptetett „osztrák-német” törvények

közül eredetüktől függetlenül azokat fogják választani, amelyek jövőbeni alkalmazása a horvát érdekeket szolgálja.⁵⁸ E gondolatmenet különbözött az Országbírói Értekezlet „krédójától”, amelynek értelmében az oktrojált jogszabályok fenntartására csak abban az esetben kerülhetett sor, amennyiben azt a közhitel, a magánszemélyek jogainak védelme feltétlenül igényelte.

7. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok felülvizsgálatára irányuló törekvések

Kutatásom utolsó pillérét az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* felülvizsgálatára irányuló 1861 és 1865 közötti törekvések vizsgálata jelentette. Ennek kapcsán vizsgáltam a birodalmi minisztertanács jegyzőkönyveit, illetve az 1863-ban összehívott váltójogi országbírói értekezlet jegyzőkönyveit. Utóbbiak tanúsága szerint 1863 elején „a pesti nagykereskedők a hazánkban fenálló váltótörvények ideiglenes megváltoztatása végett akarnak Ő Felségéhez folyamodni”.⁵⁹ Az uralkodónak szánt kérelem átnyújtására Forgách Antal,⁶⁰ illetve Apponyi György közbelépésének köszönhetően végül nem került sor, akik meggyőzték a kereskedőtestületek vezetőit, hogy a kívánt célt más módon is el lehet érni.⁶¹ Ennek eszközéül szolgált azon értekezlet összehívása, amelyre meghívást kaptak a hétszemélynökök mellett a kereskedői testületeket képviselői; és amelynek feladatává vált annak eldöntése, hogy a kereskedelemben tapasztalható problémák forrása a törvénykezés hiányosságaiban keresendő-e.

A bécsi törekvéseket illetően összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az 1861 és 1865 közötti provizórium időszakában több kísérlet is irányult az Országbírói Értekezlet eredményeként előállott magyarországi helyzet felülvizsgálatára, amelyek a kereskedelmi jog egységesítésére és az *ABGB* ismételt hatálybaléptetésére irányultak. E kezdeményezések Zichy Hermann főkancellári kinevezésével kaptak „zöld utat”, amelynek keretében a kancellária 1865. március 22-én nekifogott az *ABGB* átdolgozásával kapcsolatos munkálatoknak – az ezzel kapcsolatos teendőket a királyi Curia három bírójára (Zádor Györgyre, Fábry Istvánra és Nyeveczkey Józsefre), Wenczel Gusztávra (a Pesti Királyi Tudományegyetem tanárára), valamint Járy György udvari tanácsosra bízták. Az elkészült javaslatokat⁶² a magyar országgyűlés elé kívánták terjeszteni, azonban 1864 és 1865 fordulójára vízválasztónak bizonyult a nemcsak Magyarországon, hanem az osztrák tartományokban is tervezett⁶³ igazságügyi reformot illetően is. Miután az osztrák-magyar közjogi viszonyok rendezését célzó titkos tárgyalások ígéretesnek bizonyultak,⁶⁴ és Deák Ferenc hűsvéti cikke⁶⁵ egyértelműen jelezte a szándékot a dinasztiaival történő kiegyezésre,⁶⁶ a törvénykezés kérdése időlegesen, az osztrák törvények hatályba léptetésének kérdése végérvényesen lekerült a napirendről.

8. „Mi lett volna, ha...?”

Végezetül, a kontrafaktuális történetírás eszközéhez nyúlva, annak vizsgálatával foglalkoztam, hogy megfogalmazhatott volna-e az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*-ban található rendelkezésekhez képest eltérő javaslatot az Országbírói Értekezlet? Elvi szinten természetesen igen, miként a polgári törvény feletti javaslat kidolgozását, vagy éppen az úrbéri viszonyokkal kapcsolatos kérdéseket rendező bizottság esetében is láthattuk, hiszen azok kifejezetten az osztrák jogszabályok hatályban tartására tettek javaslatot. A korabeli közhangulatot figyelembe véve a törvényhatóságok jelentős része nem tett volna eleget ennek a döntésnek, ez pedig pontosan ahhoz az ítélezési anarchiához vezethetett volna, amelyet az országbíró és az Országbírói Értekezlet résztvevői el akartak kerülni. Márkus Dezső szerint

„[a]z volt a nagy kérdés: nem lenne-e czélszerűbb ideiglenesen – csak némi módosítással az öröklési jog körül – meghagyni hatályában az osztrák polgári törvénykönyvet, amely az országnak máris megszerezte volt az egységes magánjogi kodifikáció összes előnyeit és amelynek érvényben tartása megóvjá a jogrendet újabb megrázkódtatástól, mintsem visszaállítani a magyar magánjogi törvényeket, amelyek jórészen nemcsak hézagok, de főképpen idejüket múlták? Hogy a döntés a magyar polgári anyagi magántörvények visszaállítása mellett történt, az számos nagy hátránya ellenére, amelyek közt nem a legutolsó jogászaink magánjogi

kiképzésének állandó fogyatékosága, mégis nagyon bölcs elhatározás volt. Mert igaza van Grosschmid Bélinek azzal a fölfogásával, hogy az osztrák jog recepciója, nemzeti jogfejlődésünk önállóságának rovására, egyfelől még bensőbbé tette volna azt a köteléket, amely bennünket Ausztriával kapcsol össze, másfelől pedig nem ösztönzött volna a magyar magánjognak az osztráktól független kodifikációjára.”⁶⁷

A második alternatívát a peres eljárások felfüggesztése jelenthette volna az 1848. évi XV. törvénycikk 2. §-a alapján, illetve azon esetekben, ahol a magyar törvények helyreállítása nem tűnt lehetségesnek. Az ilyen tartalmú javaslat elfogadásának esélyét csillagászatian alacsonynak tekintem, miután nemcsak Ferenc József deklarált álláspontjával lett volna ellentétes, hanem a magánszemélyek érdekeit is mélyrehatóan sértette volna. És még ha állna is azon érvelés, miszerint az ezzel kapcsolatban felmerülő kérdések az ország lakosságának mindössze kis részét érintették volna, egy ilyen tartalmú döntés meghozatalának következményei beláthatatlanok lettek volna.

A harmadik (szintén csak elvi szinten létező) lehetőséget az Országbírói Értekezlet hallgatása jelenthette volna. Amennyiben a testület tagjai az országgyűlés asztalára „utalták” volna a pótlólagos szabályok megalkotását, törvényesen megkoronázott király híján e kérdésben csakis a törvényhatóságok dönthettek volna – ami bizonyosan ítélezési anarchiához vezetett volna.⁶⁸ Ebből következően az egyetlen valódi megoldást a ténylegesen követett út jelentette, amely viszont számos kihívást rejtett magában.

KÉPESSY, IMRE

Am Scheideweg zwischen nationaler Tradition und Modernisierung

Das Erbe der Judex-Curial-Konferenz

(Zusammenfassung)

Nach der Niederschlagung des Unabhängigkeitskriegs von 1848/1849 setzte Kaiser Franz Joseph die ungarische Verfassung außer Kraft und teilte das Land in fünf Provinzen auf. Die Vereinheitlichung des Rechtssystems war bis zum Ende des Jahrzehnts abgeschlossen. Nach der Niederlage im Österreichisch-Sardinischen Krieg war Franz Joseph jedoch gezwungen, sein Reich neu zu ordnen. Das im Jahr 1860 verkündete *Oktoberdiplom* war der erste Versuch eines Kompromisses zwischen der Dynastie und Ungarn, blieb jedoch erfolglos. Dennoch stellte der Kaiser die ungarische Verfassung und das Par-

lament wieder her und führte das ungarische Rechtssystem wieder ein. Er betonte, dass die nach 1849 erlassenen Gesetze in Kraft bleiben würden, um Rechtssicherheit zu gewährleisten.

Nach dem Sturz des Neoabsolutismus lehnten die wiederhergestellten ungarischen Komitate die Entscheidung Franz Josephs jedoch ab und erklärten, dass die wiederhergestellten ungarischen Gerichte nach ungarischem Recht urteilen würden. Daher musste eine vom Obersten Richter einberufene Versammlung über die Zukunft der ungarischen Rechtsentwicklung entscheiden.

At the Crossroads of National Tradition and Modernisation

The Legacy of the Judex-Curial Conference

(Abstract)

Following the suppression of the 1848/1849 War of Independence, Emperor Franz Joseph suspended the Hungarian constitution and divided the country into five provinces. The unification of the legal system was complete by the end of the decade but following the defeat in the Austro-Sardinian War, Franz Joseph was forced to reorganise his empire. The *October Diploma*, promulgated in 1860, was the first attempt at a compromise between the dynasty and Hungary, albeit unsuccessful. Nevertheless, the emperor restored the Hungarian constitution and par-

liament and reinstated the Hungarian judicial system. He emphasised that laws enacted after 1849 would remain in force to ensure legal certainty.

Following the downfall of neo-absolutism, the restored Hungarian counties rejected Franz Joseph's decision, declaring that the restored Hungarian courts would judge according to Hungarian law. A meeting convened by the chief justice was therefore required to decide on the future of Hungarian legal development.

Jegyzetek

- KÉPESSY Imre: „Amikor a közjogi tekintetek a magánjogi érdekekkel összeütközésbe hozattak” – szuverenitáskérdések az Országbírói Értekezlet ülésén. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 23–29. p.
- KÉPESSY Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége*. (Jogtörténeti Értekezések 61.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó.
- MESZER Artur: *Országbírói értekezlet (21. és 156. §) és Osztrák polgári törvénykönyv*. Budapest, 1897. Politzer, 5–9. p.
- Gróf Apponyi György életének 1848-ig terjedő feldolgozása Czinege Szilvia nevéhez köthető. L. CZINEGE Szilvia: *Gróf Apponyi György közéleti pályája a reformkorban – egy hivatalnok-politikus portré*. (Doktori értekezés) Debrecen, 2013. Debreceni Egyetem. Továbbá CZINEGE Szilvia: Gróf Apponyi György a kortársak szemével. *Történelmi Szemle*, 2018. 4. sz. 1–14. p.; CZINEGE Szilvia: Gróf Apponyi György a politikus hivatalnok – kancellár és kancellária a reformkor végén. *Századok*, 2012. 146. sz. 609–652. p.
- SZABAD György: *Forradalom és kiegyezés választóján 1860–61*. Budapest, 1967. Akadémia Kiadó.
- „törvénykezési”: bíróság előtti pörlekedésre, pörös eljárásra vonatkozó. L. CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*. VI. k. Pest, 1874. Emich Gusztáv, 451. p.
- Szladits Károly 1904-ben írt munkájában tünt fel e fogalom először, a Deák Ferenc születésének 100. évfordulójára írt megemlékezésében. L. SZLADITS Károly: Deák Ferenc és mai magánjogunk. *Jogtudományi Közöny*, 1903. 42. sz. 348–351. p. Megjelenik a Csizmadia Andor, Kovács Kálmán, Asztalos László által jegyzett magyar állam- és jogtörténeti tankönyvben is, ahol azt olvashatjuk, hogy e rendelkezések a magánjogban előkészítették az a kompromisszumot, amelyet aztán a kiegyezés közjogilag is megvalósított. L. CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán – ASZTALOS László: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 1975. Tankönyvkiadó, 458. p. E tankönyv későbbi, átdolgozott változata úgy tekint az ITSZ-re, ami azt a „kompromisszumot tükrözi, amely az osztrák és a magyar uralkodó osztályok között jött létre a »magyar jog« és a tényleges gazdasági szükségletek áthidalásaként”. Emellett a szerzők úgy látják, hogy e rendelkezések teremtették meg a jogfolytonosságot a 1848. évi, és az azelőtt törvényekkel, és e szemlélet teremtett áthidaló megaoldás az 1848. évi törvények és a 1867. évi kiegyezés között. L. CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán – ASZTALOS László: *Magyar Állam- és Jogtörténet* (átdolgozta HORVÁTH Pál és STIPTA István). Budapest, 1998. Nemzeti Tankönyvkiadó, 380. p.
- KISS Albert: Az Országbírói Értekezlet félszázados évfordulójához. *Jogtudományi Közöny*, 1911. 4. sz. 37. p.
- L. HU-MNL-OL-O 125. Országbírói Hivatal. 30. sz. Fejér vármege közönsége üdvözlő irata az országbíróhoz melyben egyszersmind az országbírói értekezlet útján netán hozandó törvények ellen
- óvást tesz. 1861. március 13. 123. p.; KECSKEMÉTHY Aurél: *Vázlatok egy év történelméből (1860 október huszadikától 1861 októberig)*. Pest, 1862. Emich Gusztáv, 64–66. p.
- BATHÓ Gábor: V. Ferdinánd lemondásának törvényessége és törvényesítése. *Pro Publico Bono*, 2022. 3. sz. 37–38. p. DOI: <https://doi.org/10.32575/ppb.2022.3.3>; BEKE-MARTOS Judit: *Állami legitímációs eljárások és államfői jogkör 1867–1918 között. Az amerikai köztársasági és a magyar monarchikus államfői hatalomáttruházási processzusok és a ceremonális legitímáció összehasonlító jogtörténeti elemzése*. Budapest, 2012. Kossuth Kiadó, 70. p.; BEKE-MARTOS Judit: Restoring the Historical Constitutional Order with a Coronation in 1867. In GALEDEK, Michal – KLIMASZEWSKA, Anna (eds.): *Modernisation, National Identity, and Legal Instrumentalism. Studies in Comparative Legal History*. Leiden, 2020. Brill–Nijhoff, 82. p. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004417359_005; BEKE-MARTOS Judit: After 1848 – The Heightened Constitutional Importance of the Habsburg Coronation in Hungary. In VAN GELDER, Klaas (eds.): *More than Mere Spectacle: Coronations and Inaugurations in the Habsburg Monarchy during the Eighteenth and Nineteenth Centuries*. New York, 2021. Berghahn Books, 290–291. p. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv2tsxk0v.17>.
- RADY, Martyn: *Customary Law in Hungary. Courts, Texts, and the Tripartitum*. Oxford, 2015. Oxford University Press, 228. p. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198743910.001.0001>.
- MEZEY Barna: Horvát Boldizsár az Országbírói Értekezleten. *Jogtörténeti Szemle*, 2005. 3. sz. 34. p.
- KÉPESSY Imre: National Modernisation through the Constitutional Revolution of 1848 in Hungary. Pretext and Context. In GALEDEK, Michal – KLIMASZEWSKA Anna: *Modernisation, National Identity and Legal Instrumentalism (Vol. II. Public Law)* (Legal History Library Volume 36.). Leiden–Boston, 2020. Brill–Nijhoff, 51–68. p. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004417359_004; A témával összefüggésben l. BATHÓ Gábor: *A kormány szervezete és működése. A minisztertanács működésének gyakorlata 1867 és 1944 között*. Budapest, 2020. Nemzeti Köszolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 6. p.; BATHÓ Gábor: *A magyar kormány szervezetének változásai és működése egyes aspektusai Magyarországon 1848 és 1944 között*. (Doktori értekezés) Budapest, 2021. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 88–101. p.
- Korabeli elnevezéssel élve. RADY, Martyn: *A Habsburgok. A világ urai*. Budapest, 2022. Helikon, 266. p. L. továbbá RÁTH György: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Első kötet. Pest, 1861. Landerer és Heckenast, (a továbbiakban *OBÉ jkv.* 1861. I. k.) 43. p.

- ¹⁵ HOMOKI-NAGY Mária: A magyar magánjog kodifikációja a 19. században. *Jogtörténeti Szemle*, 2004. 1. sz. 5. p.
- ¹⁶ GERGELY András: *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2003. Osiris, 283. p.
- ¹⁷ NESCHWARA, Christian: Das ABGB in Ungarn. In BERGER, Elisabeth (Hrsg.): *Österreichs Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB). Eine europäische Privatrechtskodifikation. Band III Das ABGB außerhalb Österreichs*. (Schriften zur europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte 57.) Berlin, 2010. Duncker & Humblot, 46. p. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1q69xnx.6>.
- ¹⁸ BRAUNEDER, Wilhelm: Die Dauerhaftigkeit einer Kodifikation. 200 Jahre österreichisches ABGB. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 2010. 73. sz. 227. p.
- ¹⁹ KÉPES György: An Overview of the Hungarian Private Law Codification Until 1918, with Special Regard to the Codification Aspects of a Separate Commercial Law. *Journal on European History of Law*, 2016. 2. sz. 106. p.
- ²⁰ KÉPESSY Imre: Az út a kiegyezéshez. *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta juridica et politica*, 2019. 1. sz. 85–97. p.
- ²¹ A tanulmányban az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* szövegét figyelembe véve, illetve a korabeli magyar szóhasználat alapján használom e frázist, amivel kapcsolatban ki kell emelni, hogy ezen természetesen nemcsak a magyar törvények, hanem általánosságban véve a magyar jogi normák visszaállítását értették, amelyek 1848-ig jelentős részben szokásjogi jellegűek voltak.
- ²² Ugyanígy járt el a vármegyék jelentős része a helytartótanács vonatkozó rendeletének ellenére. L. SZABAD 1967. 189. p.
- ²³ Az országbíró a főkancellártól a császári törvényszékek bírának és hivatalnokainak felmentését kérte. L. HU-MNL-OL-O 125 Országbírói Hivatal iratai. 37–38. p.
- ²⁴ SZABAD 1967. 197. p.
- ²⁵ HU-MNL-OL-O 125 Országbírói Hivatal. 30. sz. Fejér vármegye közönsége üdvözlő irata az országbíróhoz melyben egyszersmind az országbírói értekezlet útján netán hozandó törvények ellen óvást tesz. 1861. március 13. 123. p. Az ITSZ utáni Fejér vármegyei bíráskodáshoz I. MEGYER-PÁLFI Zoltán: *Jogszolgáltatás a polgári kori Fejér vármegye járásbíróságain 1872–1944*. Székesfehérvár, 2022. Székesfehérvári Törvényszék, 17–19. p.
- ²⁶ SZABAD 1967. 189. p. idézi: MÜLLER 1861. 10. p.
- ²⁷ „Honunk önálló törvénykezésének óhajta várt visszaállítását tárgyzó legfelsőbb elhatározását Felsőleges urunk azon jogszerű, és a legfontosabb közérdekek által követelt feltételhez kötni méltóztatott, hogy az által a személyes bátorság, a birtok biztonsága, és a magánjogi viszonyok folytonossága és állandósága ne veszélyeztessenek, s a hitet meg ne rendíthessék, fejedelmi legfőbb tiszte egyikének tekintvén azt, hogy az igazság kiszolgáltatása hű alattvalóinak érdekében ekként biztosítsassék.
Egyedül ezen jogérzet által indítva, a cs. k. Apostoli Felsőge addig is, míg a legközelebbi hazai törvényhozás e részben véglegesen intézkedendik, a törvénykezésnek ideiglenes szervezésében is nélkülözhetlenül megkívánató egyformaság és összhangzás tekintetéből legezlszerűbbnek, sőt a fénforgó körülmények közt egyedül lehetők az azt tartotta, miként ezen fontos feladattal egy központi tanácskozmány bizassék meg, mely az országbíró elnökle alatt, nevezetesen a törvényes alakban újra feléledt n. m. hétszemélyes táblának tagjaiból, és több jeles magyar törvénytudókból s kitűnőségekből alakíttatván, a törvénykezés minden ágainak szervezése, nemkülönben az árvák vagyonának mikénti kezelése iránt, ideiglenes javaslatait, legfelsőbb jóváhagyás alá mielőbb felterjeszse.” HU-MNL-OL-O 29–32. p. A törvényhatóságoknak címzett országbírói körlevél tervete. Kelt 1861. február 8-án.
- ²⁸ MALFÈR, Stefan (Bearb.): *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. IV. Abteilung Das Ministerium Rechberg. 1859–1861. Band 3*. Wien, 2009. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 266–267. p.; FERENCZI 1904. II. k. 258. p.
- ²⁹ L. HU-MNL-OL-D 185. 1861/29. Magyar Udvari Kancellária. Elnöki iratok.
- ³⁰ HU-MNL-OL-D 185. Magyar Udvari Kancellária. Elnöki iratok. 1861/29.
- ³¹ Kopácsy József szerint az értekezlet feladataul tűzött kérdés megoldásában „az általános közhangulatot ignorálhatónak nem tartja, miután a döntő többség az általuk készített javaslat alapján oktrojálendő intézmények irányába aligha viseltet hódolattal.” L. Az Országbírói Értekezlet első ülése. *OBÉ jkv.* 1861. I. k. 22. p.
- ³² Az osztrák miniszterek hasonló érvek mentén fogják opponálni az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*ban foglalt rendelkezéseket. L. Az Országbírói Értekezlet első ülése. *OBÉ jkv.* 1861. I. k. 12. p.
- ³³ Az egykori nádori ítélőmester és jövődó képviselőházi elnök az osztrák törvények hatályban tartását főként azért opponálta, mert azok megváltoztatásához nem elegendő az országgyűlés döntése, hanem a király szentesítésére is szükség van. L. Az Országbírói Értekezlet első ülése. *OBÉ jkv.* 1861. I. k. 12. p.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ Uo. 11–12. p.
- ³⁶ Az érvelést elfogadta Ambrus Mihály is, aki a visszaállított magyar törvényeken elvégzendő módosításokat országgyűlési tárgyalás elé utalta volna; nézete szerint az értekezlet ez ügyben csak feljegyzéseket készíthetett volna. L. Az Országbírói Értekezlet első ülése. *OBÉ jkv.* 1861. I. k. 24. p.
- ³⁷ Az egyedüli kivételt a telekkönyv jelentette, amelynek fontosságát ő maga is elismerte, ahogy azt is, hogy azt teljesen „magyar lábra állítani” nem lehet. L. Az Országbírói Értekezlet első ülése. *OBÉ jkv.* 1861. I. k. 15. p.
- ³⁸ „Az ösiségi pereknek folyamata, kivéve az 1836. 14. t. cz. alapján kezdetüket, felfüggesztetett az 1848. 15. t. ez. által – s e kivétellel, mely a naponkint, s legszámosabban előforduló eseteknek legnagyobb részét magában foglalja, ezentúl is felfüggesztethetik, s nem állhat ennek ellene az időközben érkezett ösiségi páteus sem, mely a létező törvény erejét meg nem szüntetheti.” L. Az Országbírói Értekezlet első ülése. *OBÉ jkv.* 1861. I. k. 14. p.
- ³⁹ Az Országbírói Értekezlet tizenharmadik ülése. *OBÉ jkv.* 1861. II. k. 290. p.
- ⁴⁰ Uo. 291. p.
- ⁴¹ DEÁK Ágnes: *From Habsburg Neo-absolutism to the Compromise 1849–1867*. New York, 2008. Columbia University Press, 476. p.
- ⁴² Erre maga Apponyi is utalt. L. Az Országbírói Értekezlet tizennyolcadik ülése. *OBÉ jkv.* 1861. II. k. 430. p.
- ⁴³ KÉPESSY Imre: The Consolidation of Hungarian Legal Practice with the Austrian Norms in 1861. *Studia Iuridica*, 2019. 80. sz. 155–168. p. DOI: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.4797>.
- ⁴⁴ Talál ez ügyben Kiss Albert 1911-ben írt megemlékezése, amelyben azt olvashatjuk, hogy az Országbírói Értekezletre hárult „megtalálni az Ariadne-fonalat, a mely a jogi zűrzavar labirintusából kivezet”. Kiss 1911. 37. p.
- ⁴⁵ Az alválasztmány javaslata. *OBÉ jkv.* 1861. I. k. 65. p.
- ⁴⁶ L. Első különvélemény. *OBÉ jkv.* 1861. I. k. 83–86. p.
- ⁴⁷ L. HU-MNL-OL-P szekció 1830 6. tétel Országbírói Tanács értekezletének iratai. 261–262. p.
- ⁴⁸ Uo. 265–266. p.
- ⁴⁹ Szentiványi Vincze felszólalása. Az Országbírói Értekezlet tizenegyedik ülése. *OBÉ jkv.* 1861. II. k. 235. p.
- ⁵⁰ KÉPESSY Imre: Büntetőjogi kérdések az Országbírói Értekezleten. In HACK Péter – KOÓSNÉ MOHÁCSI Barbara (szerk.): *Emberek őrzője: Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére*. Budapest, 2014. ELTE Eötvös Kiadó, 43–52. p.; KÉPESSY Imre: Strafrechtliche Fragen an der Konferenz der Landesrichter. In MEZEY, Barna (Hrsg.): *Die Auswirkungen politisch-sozialer Umbrüche auf das Strafrecht. (Rechtsgeschichtliche Vorträge/Lectures On Legal History 73.)* Budapest, 2017. Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte Eötvös-Loránd-Universität, 78–86. p.
- ⁵¹ KÉPESSY Imre: Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok elfogadásának egy elfeledett mozzanata. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 167–175. p.

- ⁵² A „Függetlenek”nek Bécsből... *Sürgöny*, 1863. (április 11.) 82. sz. 1. p.
- ⁵³ RADY 2015. 229–230. p.
- ⁵⁴ Példaként szolgálhat Pauler Tivadar több kiadást megélt műve. PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan*. Pest, 1864. Pfeiffer Ferdinánd; a kérdés magánjogi vonatkozásaihoz l. továbbá HOMOKI-NAGY Mária: A nemesi magánjog szabályainak tovább élése a neoabszolutizmus idején. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 130–140. p.
- ⁵⁵ KÉPESSY Imre: Kérdések az ideiglenes Törvénykezési Szabályok jogforrási jellegét illetően. In PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas*. Budapest, 2021. Ludovika Egyetemi Kiadó, 608–317. p.
- ⁵⁶ Frank Ignác a szokásjogi források között említette a Királyi Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítéleteit. FRANK Ignác: *A közigazgatás törvénye Magyarhonban*. I. k. Buda, 1845. Magyar Királyi Egyetem, 72–73. p.; VÉKÁS Lajos: *Fejezetek a magyar magánjogtudomány történetéből*. Budapest, 2022. ORAC Kiadó, 19. p.
- ⁵⁷ Az 1861-ben visszaállított Curia kapcsán jegyzi meg Martyn Rady: „The courts of the Curia, which the ITSz restored, continued to be packed with barons, prelates, assessors and others.” L. RADY 2015. 230. p.
- ⁵⁸ *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861*. 4. k. 264. p.
- ⁵⁹ Nem hivatalos rész. *Sürgöny*, 1863. (február 11.) 33. sz. 1. p.
- ⁶⁰ Vegyes tudósítások. *Pesti Napló*, 1863. (március 5.) 3917. sz. 3. p.
- ⁶¹ Országbírói értekezlet. *Sürgöny*, 1863. (március 20.) 65. sz. 1. p.
- ⁶² A tervezett igazságügyi reform bevezetésének módjával kapcsolatban jelent meg a *Törvénykezési Csarnok* hasábjain egy eléggé kritikus hangvételű cikk. L. Az igazságügyi octroy kérdéséhez. *Törvény-széki Csarnok*, 1865. (január 10.) 3. sz. 9–11. p.
- ⁶³ L. NESCHWARA 2010. 122. p.
- ⁶⁴ GERGELY 2003. 322–323. p.
- ⁶⁵ L. CIEGER András (szerk.): *A kiegyezés*. (Nemzet és emlékezet) Budapest, 2004. Osiris, 26–31. p.
- ⁶⁶ GERŐ András: *Ferenc József és a magyarok*. Budapest, 2016. Habsburg Történeti Intézet, 165. p.
- ⁶⁷ MÁRKUS Dezső: Az Országbírói Értekezlet emlékünnepe. *Jogtudományi Közlöny*, 1911. 4. sz. 35. p. idézi: GROSSCHMID 1905. 869–870. p.
- ⁶⁸ Egyetértve Deák Ferencel, „miután a társas életben a magánjogviszonyokat szabályozó törvényekre mindennap szükség van – a szükség kényszeritené ki a törvényhatóságokat, hogy a hiányt pótolják, s ők octroyroznának, csakhogy egymástól különbözőleg teljesítsék ezt, s a törvénykezésében szükséges egyformaságot sokszínű tarkaság váltaná föl.” Az Országbírói Értekezlet tizenkettedik ülése. *OBÉ jkv.* 1861. II. k. 274. p.

1. Bevezetés – Az állami gyermekvédelem mint kutatási téma

A *Kriminalizáció vagy szociális gondoskodás a 19–20. században – Adalékok az állami gyermekvédelem történetéhez* című téma kidolgozásának keretében, összhangban a pályázatban megfogalmazott célokkal, az állami gyermekvédelem jogi szabályozásának kialakulása és fejlődése képezte a vizsgálat tárgyát a 19. század végén és a 20. század elején az európai jogfejlődés tükrében.

A gyermekek hathatós védelme a dualizmus éveiben állami lépéseket követelt, s az állam, mint szuverén, a közjogi szabályozás értelmében a gyermek–szülő közti viszonyba is jogosulttá vált beavatkozni, kiemelve gyermekeket az elégtelen, erkölcsi, testi és szellemi fejlődésükre káros hatást gyakorló környezetből. A jogi alapot a modernizált közigazgatási jogi és büntetőjogi jogszabályok jelentették. Hasonlóan Európa – tágabb értelemben pedig a világ – más államaihoz, a kiegyezés utáni Magyarországon is egyértelműek voltak a gyermekekről történő gondoskodás, valamint a nevelés elhanyagolásának súlyos következményei. A veszélyeztetett gyermekek ügyét a közigazgatási és az igazságügyi gyermekvédelem keretében karolta fel az állam. A modernizáció során a jogalkotó külföldi mintákat vett alapul, a magyar megoldások kialakítása során ezeknek döntő jelentőségük volt, mindemellett a magyar jogi hagyományokhoz történő ragaszkodás és az ezekből fakadó megoldások sem bizonyultak elhanyagolhatónak.

A gyermekvédelem egyre összetettebb feladatai közül a vizsgált korszakban, úgy a nyugat-európai államokban, mint Magyarországon kiemeltté vált a gyermek- és fiatalok bűnelkövetők számának csökkentése, illetve az elhagyott gyermekekről történő gondoskodás megszervezése, azaz a veszélyeztetett gyermekek helyzetére történő állami reflektálás került előtérbe. A kutatás során nélkülözhetetlen volt a fogalmi rendszer konceptualizálása és annak meghatározása, hogy miként definiálhatók a gyermekek védelme érdekében kifejtett állami szabályozásban megnyilvánuló lépések. A kutatási célkitűzések megvalósítása során három fő szempont volt meghatározó az állam és jog szuverenitásának vizsgálatában a polgári kori állami gyermekvédelemben a veszélyeztetett gyermekek vonatkozásában. A hazai szabályozás és annak modernizációja tekintetében a releváns külföldi szabályozás áttekintése a modernizációban szerepet játszó minták, átvett megoldások és nemzeti sajátosságokra fókuszálva történt. Az államon belül megvalósuló feladatmegosztás, a szuverén által magának vindikált vagy fenntartott, illetve a helyi önkormányzati igazgatásra és a társadalmi gyermekvédelemre ruházott feladatok áttekintése is hangsúlyos. Az állam növekvő szerepvállalása miatt ki kell térni az állam és a társadalom kapcsolatát tekintve arra a képletre, amelyben az állam mint a veszélyeztetett gyermekeket oltalmazó entitás, a szülők és gondviselők pedig a kötelezettségükkel rendelkező és adott esetben azok teljesítését elmulasztó vagy azokat megszegő egyének jelentek meg a korabeli felfogás alapján.¹

Kovács-Szépvolgyi Enikő*

Mintakövetés és nemzeti sajátosságok a veszélyeztetett gyermekekre vonatkozó dualizmus kori magyar szabályozásban

2. A gyermekek védelmét célzó szabályozás – Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságának olvasata a kutatási téma tükrében

A gyermekek védelmét közvetlenül vagy közvetve célzó jogi szabályozás teljes körű felsorolása a terület multidiszciplináris jellege miatt nem egyszerű a tárgyalt korszakra vonatkoztatva sem, hazánkban megemlíthetjük a kisdied-óvásról, a népiskolai közoktatásról, az ipari gyermekmunkáról és a gyámhatóságról szóló törvényt, az állami gyermekmenhelyekről szóló törvényeket, s a teljesség igénye nélkül a fiatalokorra vonatkozó speciális büntetőjogi szabályozás megalkotását is.² A magyarországi jogalkotás, jogalkalmazás és jogtudomány önállóságának vizsgálata a veszélyeztetett gyermekekre vonatkozó szabályozást érintően az alábbiakban ismertetett fogalmi keret szerint zajlott.

A dualizmus éveiben a gyermekvédelem olyan állami, önkormányzati vagy társadalmi (beleértve a felekezeti gondoskodást is) tevékenység volt, amelynek keretét a jogalkotó által meghatározott szabályozás, tartalmát a vonatkozó feladatok jellege és célja komplexitásából adódóan a jótékonykodás fogalmát meghaladó, a gyermekek életének megóvását és egészséges fejlődését célzó s a gyermekek nevelését és jövőbeni boldogulását segítő intézkedések alkották. A gyermekvédelem dualizmus kori rendszerében szükséges egymástól megkülönböztetni a társadalmi és az állami gyermekvédelmet, továbbá a tágabb és a szűkebb értelemben vett gyermekvédelmet. Az állam a dualizmus éveiben fokozatosan átvette a korábban a civil társadalomra és az egyházra háruló feladatok ellátását vagy azok irányítását, ezzel intézményesítve és növelve az állami közegek beavatkozó magatartásának szerepét, a társadalmi és egyházi gyermekvédelemre min- végig támaszkodva.

* Kovács-Szépvolgyi Enikő tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Modern Technológiai és Kiberbiztonsági Jogi Tanszék, ORCID: 0000-0002-6511-4880

Az állami gyermekvédelem alatt a kiegyezést követően létrejövő és formálódó – kiemelten a veszélyeztetettnek tekintendő – gyermekek védelmét szolgáló, több jogágra is kiterjedő, a hatáskörrel felruházott szervek e téren történő működésének összehangolását célzó szabályozást és ezen szabályok mentén az állami és a törvényhatóságok, valamint helyi önkormányzati szervek gyermekvédelmi intézkedéseit, gyakorlatát értjük. A társadalmi gyermekvédelem a társadalmi önszerveződés keretében létrejött szervezetek – jellemzően egyesületek –, valamint a felekezetek által a gyermekek védelme érdekében kifejtett tevékenységét fogta át, amely támogatta és kiegészítette az állami gyermekvédelmet, vagy ellátta a kormányzat által rábízott feladatokat ezen a téren. A gyermekvédelem körébe tartozó feladatokat a nyugat-európai államokban is bevett módon a 19. század második feléig Magyarországon jellemzően az egyházak és a civil társadalmi szerveződés különböző formái látták el. A társadalom szerepe a kiegyezést követő jogi modernizáció során is fontos maradt, és az állam is partnerként tekintett a különböző szervezetekre, ezt mutatja az Országos Gyermekvédő Liga, a Stefánia Szövetség esete is. A társadalmi gyermekvédelem eredményeit a jogi szabályozás szemszögéből annak mintaadó jellege miatt is érdemes értékelni. A kisdédóvók létesítése, vagy az elhagyott gyermekek társadalmi szervezetek által megvalósított gondozása olyan jó gyakorlatok voltak, amelyekre az állam támaszkodott.³ A hazai országos szintű szabályozás tehát a külföldi minták mellett a belföldi társadalmi szervezetek által megvalósított és eredményesnek mutakozó gyakorlatra is épült.

A tágabb értelemben vett gyermekvédelem az adott korszakban a gyermekek irányába kifejtett állami és társadalmi intézkedések közül felölelte az óvodai ellátást, a közoktatás megszervezését, az anya- és csecsemővédelmet, a gyermekegészségügyet, a gyermekek munkavédelmét. A szűkebb értelemben vett gyermekvédelem azon gyermekek helyzetével foglalkozott, akik veszélyeztetettnek minősültek, anyagi helyzetükkel összefüggő okokból vagy bűnelkövető, züllött életmódjuk, erkölcsi romlottságuk következtében, erre tekintettel az igazságügyi gyermekvédelem és a közigazgatási gyermekvédelem (az elhagyott gyermekek védelme és az első világháború kitörését követően a hadiárvak védelme⁴) a szűkebb értelemben vett gyermekvédelem keretébe tartozott. A szűkebb értelemben vett állami gyermekvédelmen belül az igazságügyi gyermekvédelem és a közigazgatási gyermekvédelem két nagy csoportja határozható meg.

Az igazságügyi gyermekvédelem a gyermekekkel és fiatalkorúakkal kapcsolatos feladatokat igazságügyi technikákkal kezelő, szervezetszociológiailag az igazságügynek önálló részét nem képező, de irányultságát és tartalmát tekintve a fiatal bűnelkövetőkre vonatkozó speciális büntetőjogi szabályok rendszere. Az igazságügyi gyermekvédelem gyermekek védelmét célzó szerepére tekintettel megállapítható, hogy a jogalkotó elsődleges célja a büntetendő cselekményt elkövető gyermekek és fiatalkorúak nevelése volt. A fiatalkorúak büntetőjoga megőrizte büntetőjogi jellegét, annak ellenére, hogy vezérlő eszmévé a magyar szabályozásban is a fiatal elkövetők védelme

és nevelése lépett elő, érvényesítve ezáltal a más elbánás elvét. Ugyanakkor a javító nevelés körébe vonható gyermekek differenciált csoportjai, valamint a fiatalkorúak bíróságának gyermekek vonatkozásában gyakorolható hatásköre valamelyest túlmutattak a hagyományos büntetőjogi keretrendszeren.

A közigazgatási gyermekvédelem a kiegyezést követően a szegényügyi igazgatásból fokozatosan kiváló,⁵ a korai szociálpolitika keretei közé illeszthető azon közigazgatási hatáskörbe eső feladatok és tevékenységek és az ezeket meghatározó jogszabályok összessége, amelyeket az államigazgatási és az önkormányzati szervezetek fejtettek ki az elhagyottnak nyilvánítható gyermekek védelme céljából. Az igazságügyi gyermekvédelem szabályozása és a rendszer megalkotása során szoros kapcsolat bontakozott ki a közigazgatási gyermekvédelemmel, a két terület irányítása kormányzati szinten elkülönült egymástól, ugyanakkor a végrehajtás szintjén a jogi szabályozás révén a fiatalkorúak bírósága és az árvaszékek között együttműködést feltételezett a jogalkotó a züllött, erkölcsi romlásnak kitett gyermekek védelme érdekében. Az árvaszékek a gyámhatósági feladatokban első fokon eljáró testületi szervek voltak, amelyek a törvényhatóságok, a rendezett tanácsú városok és községek önkormányzati autonómiájával összhangban önállóan látták el a jogszabályban meghatározott feladatokat. Megjegyzendő, hogy az az elhagyott gyermekek védelmét az állami gyermekmenhelyek kötelékében célzó rendszerre a korszakban állami gyermekvédelemként hivatkoznak, a terminológia alkalmazását azonban félrevezetőnek tartjuk. Az állami gyermekvédelem hatóköre az állami gyermekmenhelyekbe felvehető gyermekeknél tágabb volt, ezt korabeli szakirodalmak is tükrözik.⁶ Feltehetőleg az 1901. évi gyermekvédelmi törvénycikk nyomán (illetve a végrehajtásukra kiadott 1903. évi Szabályzat által) vált általánossá az állami gyermekvédelem kifejezés alkalmazása.

A gyermekvédelmet érintően, az igazságügyi és közigazgatási vetületét tekintve is, a magyar jogalkotó ismerete és figyelembe vette a külföldi eredményeket – így jogi szabályozást, tervezeteket, megvalósult gyakorlatot, jogirodalmat és a tárgyban tartott nemzetközi tanácskozások eredményeit is –, erről a vonatkozó törvények indokolása is tanúskodik. A gyermekek védelmét célzó szabályozás mentes volt a dinasztikus érdekek és hatalmi politika által gyakorolt hatástól, így adott volt a szabad jogformálás lehetősége. A vizsgált téma jogi szabályozását érintően a jogtörténetben hagyományosan tárgyalt centrum–periféria-modell kapcsán megállapítható, hogy a magyar jogalkotás a dualizmus éveiben egyrészt pótolta a gyermekvédelem jogi szabályozásának területén a kiegyezés évében érzékelhető hiányosságokat, másrészt a folyamatosan változó világ által generált problémákra hathatós megoldásokat kínált. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az állami gyermekvédelem rendszerét ne érte volna kritika,⁷ vagy hogy ne lettek volna hiányosságai bizonyos élethelyzetek szabályozásában.⁸ Ennek ellenére, a dualizmus éveiben a vizsgált terület kapcsán már nem beszélhetünk sem a magyar szabályozás évtizedes lemaradásáról, sem annak partikuláris jellegéről. Ez a tendencia a háború kitörését

követően a gyermekek kiskriminalitás körébe tartozó cselekményekkel szembeni védelmet célzó szabályrendeletekkel látszott megtörni.⁹

3. A gyermekvédelem magyar megoldásai a regionális fejlődés tükrében

A kiegyezés követő időszak kedvezett a kodifikációs és a jog modernizációjára irányuló jogalkotási munkálatoknak a gyermekvédelem területén. Az igazságügyi gyermekvédelem megteremtése felé induló első lépéseket a *Csemege-kódex* már megtette a javítóintézetbe utalás fakultatív alkalmazhatóságával. A modern értelemben vett speciális büntetőjogi szabályok gerincét az anyagi jogi szabályok tekintetében az 1908. évi XXXVI. törvénycikk (I. Büntetőnovella), az eljárásjogra vonatkozóan pedig az 1913. évi VII. törvénycikk képezte. Természetesen számos rendelet foglalkozott a törvényekben foglalt célkitűzések megvalósításához szükséges részlet- és végrehajtási szabályok megállapításával, ezek közül a javító nevelés részletes szabályait megállapító rendelet külön említést érdemel, tekintettel arra, hogy a javító nevelés a fiatalkorú elkövetőkkel szemben alkalmazható elsődleges szabadságelvonó szankcióvá lépett elő.¹⁰

Az igazságügyi vetülettel párhuzamosan fejlődött a közigazgatási gyermekvédelem a szegényügyi igazgatásból kiválva. A szegényügyi feladatok ellátását a jogalkotó az 1871. évi községi törvénnyel a községekre telepítette, beleértve a szegény gyermekekről történő segélyezésgondoskodás megszervezését is, anélkül, hogy konkrét feladatokat határozott volna meg.¹¹ A közegészségügyi rendezéséről szóló törvény a községek feladatait a gyermekgondozás kapcsán már tételelesen rögzítette, köztük előírta a vagyontalan lelencek és dajkaságba adott gyermekek eltartásáról és ápolásáról történő gondoskodást. A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvénnyel statuált országos betegápolási alap a gyermekvédelem szempontjából azért jelentett áttörést, mivel ezen alapról rendelték finanszírozni a hatóságilag elhagyottnak minősített, illetve a talált gyermekek nevelésével és ápolásával kapcsolatban felmerülő költségeket egészen a hetedik életév betöltéséig, egyúttal az állam magára vállalta a vonatkozó feladatok ellátását is. A közigazgatási gyermekvédelem a vizsgált korszakban az állami gyermekmenhelyek létesítéséről szóló 1901. évi VIII. törvénycikkkel és az állami gondoskodást a hetedik életév betöltését követő időszakra is kiterjesztő 1901. évi XXI. törvénycikkkel vált teljessé. A rendeleti szintű szabályozást tekintve az elhagyottnak nyilvánítható gyermekek körét meghatározó 1899. évi 50.000 B. M. számú körrendelet, az ezt módosító 1900. évi 25.829. B. M. számú körrendelet, továbbá az állami gyermekmenhelyek részletszabályait rögzítő 1903. évi 1. B. M. számú körrendelet emelendő ki.¹²

Az erkölcsi romlásnak kitett gyermekek helyzetére vonatkozóan félmegoldás született a dualizmus éveiben. Az 1907. évi 60.000 B. M. számú rendelet intézkedett az er-

kölcsi romlásnak kitett, de hatóságilag elhagyottnak nem nyilvánítható gyermekek menhelyeken történő ideiglenes elhelyezése tárgyában.¹³ Azonban csak 1925-ben vált lehetségessé az erkölcsi elhagyottság hatósági megállapítása. A tizenötödik életévét be nem töltött gyermeket anyagi helyzetére való tekintet nélkül elhagyottá nyilváníthatta az árvaszék, ha nevelésének elhanyagolása vagy környezetének káros behatása erkölcsi romlás veszélyének teszi ki, vagy ezen okokból vagy hajlamai következtében züllésnek indult. Erkölcsileg elhagyottnak a hatóság nem nyilváníthatta azt a gyermeket, akinek javító nevelését a bíróság elrendelte.¹⁴

A fenti jogszabályi keretet tekintve látszik, hogy az igazságügyi és közigazgatási gyermekvédelem elkülönültek egymástól, ugyanakkor a két rendszer közötti együttműködés megteremtését célzó állami akarat is tetten érhető a szabályozás részletes vizsgálata nyomán. Azt, hogy a regionális keret hatással bírt-e a magyar szabályozásra, az eddigi kutatómunka nem igazolta. A jogirodalom arról árulkodik, hogy az osztrák megoldások ismertek voltak hazánkban, ám a konkrét rendezés során csekély mértékben vették azokat alapul. Például az osztrák jogfejlődést az igazságügyi gyermekvédelem jogi szabályozását érintően részletesen ismerteti a fiatalkorúak bíróságáról szóló törvénycikk indokolása, ugyanakkor a magyar szabályozásra gyakorolt hatás nem mutatható ki.¹⁵ Megállapítható, hogy a jozefinista lelencházak működési elveinek bizonyos elemei visszaköszönnek a magyar állami gyermekmenhelyek szabályozásában, különösen az anyák dajkasági szolgálatára vonatkozó rendelkezésekben. Ugyanakkor a rendelkezésre álló források alapján egyértelmű és szisztematikus modellkövetés nem igazolható. A jogszabályok indokolásából és az egyes jogintézmények vizsgálatából kitűnik, hogy a hazai szabályozás inkább az európai centrumhoz igazodott.

Magyarországon is megfigyelhető a közigazgatási gyermekvédelemben, hogy bizonyos feladatokat a társadalom látott el, akár önkéntesen, akár az állammal együttműködve. Az együttműködés jele például, hogy az Első Budapesti Gyermekmenhely, Fehér Kereszt Országos Lelencház Egyesület vette gondozásba az elhagyottnak nyilvánított gyermekeket az első gyermekmenhelyek létrehozásáig. Ugyanebben a vonatkozásban megemlíthető az Országos Gyermekvédő Liga és a Stefánia Szövetség munkája is.

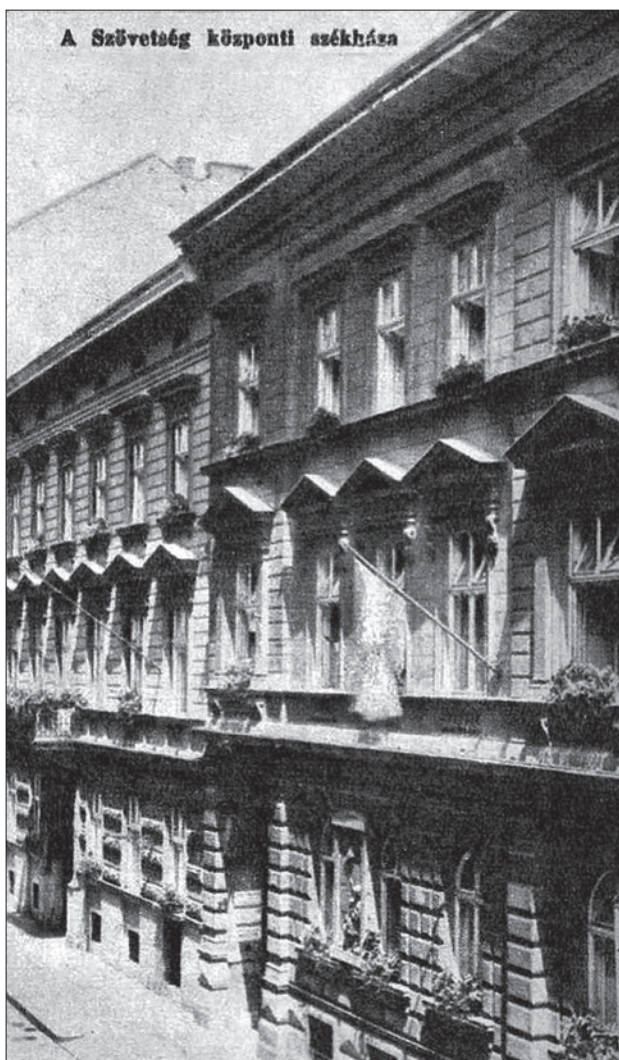
Az állami központosítás egyik indokát képezte az elhagyott gyermekek számának növekedésével arányosan a róluk történő gondoskodással és a nevelésükkel kapcsolatban felmerülő költségek emelkedése.¹⁷ A közigazgatási gyermekvédelmi rendszer létrejöttét illetően megjegyzendő, hogy abban Széll Kálmán szerepének kizárólagos kiemelése nem lenne helyénvaló, megszületésében ugyan jelentős szerepet játszott Széll, előkészítésében azonban elvitathatatlan érdemmel bírt Karsai Sándor és Szalárdi Mór is. A közigazgatási gyermekvédelem ugyanis az utóbbi két személy tevékenysége nyomán építkezett a magyar társadalmi gyermekvédelmi szervezet alapjaira.¹⁸

A közigazgatási gyermekvédelem területén a partikularis megoldásokat mellőző, az egész országra hatályos

jogszabályi rendezéssel a francia modellt követte a magyar állam. A jogalkotó a hazai megoldás számos elemében építkezett külföldi mintákra, így a családi rendszer, az anya dajkasági szolgálata a menhelyen, a társadalmi szervezetekkel összehangolás igénye mind megfigyelhető a külföldi minták keretében. Az országos szintű szervezet kiépítése és legfőképp az elhagyott gyermek állami gondoskodáshoz való jogának deklarálása azt mutatja, hogy Magyarország közigazgatási gyermekvédelmi rendszere modern és átfogó volt. Az erkölcsileg elhagyott gyermekek védelme terén voltak meg tapasztalható hiányosságok.

A hetedik életévüket betöltött elhagyottnak nyilvánított gyermekek – amennyiben a költségek viselésére kötelezhető hozzátartozójuk nem volt – az illetőségi község költségén maradtak a gyermekmenhely kötelékében. A gyakorlat azt mutatta, hogy a községek előjárásának egy része igyekezett szabadulni ezen költségek-től. Mégpedig akként, hogy az igényjogosult gyermekek elhagyottá nyilvánítását nem kérelmezték, vagy az árvaszéktől a gyermek kiadását kérték a menhelyről abból a célból, hogy neveléséről olcsóbban gondoskodjanak.¹⁹ Ez is példázza a közigazgatási gyermekvédelemben az állami és az önkormányzati érdek közti ellentétet.

Az igazságügyi gyermekvédelem megszületését megelőzően már megindult az 1878. évi V. törvénycikk, a *Csemege-kódex* biztosította anyagi jogi keretek között a fiatal elkövetők nevelésének végrehajtás szintjén történő megvalósítása. Megállapítható, hogy az 1878. évi V. törvénycikk, amely a generálpreventív szemléletet és a megtorlásra épülő büntetési rendszert alkalmazta, lehetőséget biztosított az eljáró bíróság számára arra, hogy a fiatalok bünelkövetőt magánelzárás helyett javítóintézetbe utalja.²⁰ Bár kezdetleges formában, de mégis megjelent egy speciálisnak tekinthető megoldás a fiatalok bünelkövetőkre vonatkozóan. A javítóintézeti nevelés részlet-szabályozásában, bár korlátozottan, már jelen volt a „más elbánás” elvének csírája. Ezt megerősíti a javítóintézetek alapszabálya is, amely az intézmények céljaként az erkölcsös polgári és vallási nevelés biztosítását jelölte meg a beutaltak számára. Az intézetek nem a büntetés végre-

A Stefánia Szövetség központi székháza a budapesti Vas utcában¹⁶

hajtására szolgáló helyek szerepét kapták, hanem nevelői funkcióval bírtak.²¹ Ezt a szemléletet tükrözi a szóhasználat is: a rendelet kifejezetten hangsúlyozza, hogy az intézménybe beszállított ifjak nem foglyok, hanem növendékek voltak. Az igazságügyi gyermekvédelem anyagi jogi alapját jelentő 1908. évi XXXVI. törvénycikk a jogalkotás kijelölte a magyar fejlődés irányát. A mintaadó angol-szász modellhez képest jelentős eltérés mutatkozott abban, hogy a magyar fiatalok bírja nem látott el gyámügyi feladatokat. Magyarországon a fiatalok különbírósa az európai fejlődési tendenciákhoz viszonyítva különlegesnek tekinthető, mivel – hasonlóan Angliához és Hollandiához – az anyagi jogi szabályozás megalkotása megelőzte a speciális eljárási szabályok és a külön-bírósa létrehozását. Így a gyermekbírósa mozgalom hazánkban nem az anyagi jogi reformok keresztül-vélt helyezte előtérbe.²²

4. A nyugati kapcsolatok hatása a magyar fejlődésre

Mind az igazságügyi, mind a közigazgatási gyermekvédelem vonatkozásában számottevő befolyást gyakoroltak a különféle nemzetközi tanácskozások és kongresszusok. Az ezeken elhangzott szakmai megállapításokra a magyar jogirodalom érdemben reagált, és ezek az impulzusok – akár a jogtudomány közvetítésével, akár a tanácskozásokon részt vevő, a kodifikációban és a jogszabályelőkészítésben szerepet vállaló szakemberek közreműködése révén – kimutathatóan hozzájárultak a hazai jogi szabályozás formálódásához.²³ Olyan eset is ismert a fiatalokkal szembeni büntetőeljárás szabályozásának köréből, amely arra utal, hogy a jogalkotó tudatosan megvárta a releváns nemzetközi kongresszusok tanácskozásainak eredményeit, mielőtt a vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket kidolgozta volna.²⁴

A veszélyeztetett gyermekekre irányuló külföldi szabályozás vizsgálata kapcsán a szűkebb értelemben állami

gyermekvédelemben három modell valósult meg: az államok az igazságügyi, a közigazgatási vagy a vegyes modellel valósították meg, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek egyike sem vegytiszta megoldást jelentett. A vegyes modellel Franciaország, Belgium és Ausztria, az igazságügyit az Amerikai Egyesült Államok – illetve annak tagállamai – és az Egyesült Királyság, míg a közigazgatási modellel Németország követte a vizsgált korszakban. A külföldi modellekkel történő összevetést követően leginkább a francia mintához történő hasonlóság állapítható meg, azzal a kiegészítéssel, hogy a magyar állami igazságügyi gyermekvédelem az igazságügyi és közigazgatási elemeket is vegyítő belga és az igazságügyinek tekintendő angolszász modellekhez közelített. Az igazságügyi gyermekvédelem tekintetében tehát nem kizárólag nyugat-európai, hanem az egyesült államokbeli megoldások is mintául szolgáltak, a jogalkotó a legfrissebb eredményekre támaszkodhatott – beleértve a gyakorlati tapasztalatokat is.²⁵

A magyar állami gyermekvédelem rendszerének két vizsgált területét, azaz a közigazgatási és az igazságügyi gyermekvédelmet, külföldi konferenciákon, tanulmánykötetben, folyóiratokban ismertették. Ahogy Rottenbiller Fülöp írta, a magyar gyermekvédelem létének ténye az ország közjogi önállóságának bizonyítéka volt a külföld számára,

„e helyütt is kiemelhetjük azonban azt a tényt, hogy Magyarországnak a gyermekvédelem és a fiatalkorúak kriminalitása elleni küzdelem terén tett kezdeményező lépéseit, a Bn-t és annak végrehajtó rendeleteit a külföldi szakkörök a legnagyobb érdeklődéssel és elismeréssel kísérik és hogy alig van még egy kérdés, amelynek révén közjogi önállásunk is annyira a köztudatba ment volna, mint éppen a „magyar gyermekvédelem”.²⁶

S valóban, az állami gyermekvédelem tekintetében megfigyelhető a magyar kormányzat részéről a szabályozás nemzetközi ismertetésére irányuló szándék, propagálva a magyar jogi szabályozás színvonalát, idegen nyelven megjelentetett tanulmányokkal, vagy a magyar állam képviselőinek és a társadalmi gyermekvédelem kiemelt szereplőinek nemzetközi tanácskozásokon való részvételének támogatásával.

Megállapítható, hogy a szűkebb értelemben vett gyermekvédelem rendszerének kiépítése során a multidiszciplináris szándékú megközelítés már megfigyelhető a vizsgált korszakban. A természettudományok, a neveléstudomány és a gyermektanulmányozási mozgalom eredményeire a jogalkotó mellett a gyermekvédelemmel foglalkozó szakemberek is figyelemmel voltak. Ugyanakkor kritikája is született a jogi szabályozásnak arra tekintettel, hogy más tudományterületek eredményeit kellő mértékben nem vette figyelembe a jogalkotó. A közigazgatási gyermekvédelmen belül a csecsemő–anya kapcsolat relációját érintően, az igazságügyi gyermekvédelem kapcsán pedig a büntetőjogi felelősség alapjainak büntetőnovellában meghatározottak szerinti megváltoztatása vonatkozásában születtek negatív értékelések.

5. A tradicionális megoldások továbbélése

A magyar szabályozást – mind igazságügyit, mind közigazgatást – a partikuláris megoldások nélkülözése jellemezte, ezzel a tárgykör átfogó, az ország teljes területére kiterjedő rendezésére vállalkozott az állam.

Tekintettel arra, hogy az állam a gyermekvédelem területén kifejtett feladatok ellátásával a szülő–gyermek közti viszonyba történő éles beavatkozást valósított meg, nem lehet eltekinteni az állam szerepváltozásának tanulmányozásától sem a tárgyalt korszakban. Az alapvetés, hogy az állam különböző okokból – összszűnözés alakulása, magas csecsemő- és gyermekhalandóság, költségvetési okok – beavatkozni kényszerült a közjogi szabályozás révén a gyermek–szülő közti viszonyba bizonyos esetekben a gyermek védelme érdekében. A nemzetközi megoldások között az atyai hatalom kötelező megszüntetése büntető törvénykönyvekben is szerepelt, Magyarországon ez nem valósult meg a vizsgált korszakban.²⁷ Az atyai hatalom megszüntethető volt, erről az árvaszékek dönthettek a törvényben meghatározott okok fennállása esetén. A gyermeki jogokat magukban foglaló jogviszonyok hárompólusú szerkezetet mutatnak,²⁸ amelyben a gyermek mint a jogosultságok alanya mellett kötelezettként megjelenik mind a szülő, mind az állam. Ez a struktúra már a dualizmus időszakában is azonosítható. A korabeli és későbbi szakirodalom egyaránt foglalkozott egyrészt a gyermeket – mint emberi méltósággal rendelkező személyt – megillető jogokkal, másrészt a szülők jogi kötelezettségeivel, valamint az állam szerepének fokozatos átalakulásával a viszonyrendszeren belül. A belső jogban – a nemzeti szabályozásban – és a tudományos diskurzusban már a dualizmus éveiben is egyre többször merült fel a gyermek különleges védelmének követelménye és a gyermeket megillető jogok kérdése.

Széles körű szakmai konszenzus alakult ki abban a tekintetben, hogy a gyermek jogainak védelme elsődlegesen az állam feladata, még abban az esetben is, ha ez a védelem a szülő érdekeivel vagy magatartásával szemben érvényesül. E felfogás térnyerésével párhuzamosan az állam új szerepkörrel ismerkedett: jogosulttá és egyben kötelessé vált arra, hogy meghatározott esetekben és jogszabályban rögzített módokon beavatkozzon a szülő és gyermek közötti jogviszonyba. a korszakban az állam lehetséges eszközei a javító nevelés elrendelése, az elhagyottnak nyilvánítás és az atyai hatalomtól való megfosztás voltak.

Az igazságügyi gyermekvédelem kapcsán a fiatalkorúak bíróságáról szóló törvénycikk megszületését megelőző szakmai diskurzusban is hangsúlyt kapott az a sajátos jogi tradíció, mely szerint a magyar jogalkotás a gyámsági ügyeket a közigazgatási hatóságok, nem pedig a bíróságok hatáskörébe utalta. Ez a hagyomány a fiatalkorúak bíróságának létrehozásakor is meghatározó szerepet játszott: a jogalkotó tudatosan elhatárolta a fiatalkorúak bírájának hatáskörét a gyámhatósági (gyámsági) ügyektől, még a veszélyeztetett gyermekek eseteiben is. Ezáltal a

magyar modell – szemben az észak-amerikai példával, amely bizonyos gyámsági ügyekben is jogkört biztosított az ún. gyermekbíróságoknak – a közigazgatási és igazságügyi gyermekvédelem szigorú elkülönítésére épült. E két rendszer párhuzamos, ugyanakkor a jogalkotó szándéka szerint összehangolt működése a hazai jogfejlődés sajátosságait tükrözi, amelyek az 1869. évi IV. törvénycikkig vezethetők vissza. Mindezek ellenére a fiatalkorúak büntetőjoga megőrizte klasszikus büntetőjogi karakterét, noha a magyar szabályozásban is egyre inkább a fiatal elkövetők védelme és nevelése vált meghatározóvá, ezzel érvényt szerezve a más elbánás elvének. A büntetőjogi felelősségre nem vonható, anyagilag elhagyottnak nem nyilvánítható, de családi környezetükből kiemelésre szoruló gyermekek és fiatalkorúak esetében a végleges döntéshozatal továbbra is az árvaszék hatáskörében maradt, míg a különbíróság kizárólag ideiglenes jellegű intézkedésekkel élhetett, elsősorban a züllöttség vagy erkölcsi romlás jeleit mutató gyermekek esetében.

A közigazgatási gyermekvédelemben Magyarországon vegyes modell valósult meg a korábban említetteknek megfelelően. A közigazgatási gyermekvédelem területén a társadalmi szerveződések szerepvállalása és esetlegesen a jogi szabályozásra és a szervezet kialakítására gyakorolt hatás Magyarországon is megfigyelhető, ez önmagában nem unikális, az angolszász modell például alapvetően ilyen szervezetekre hagyatkozva rendezte a gyermekvédelem szociális igazgatását. Azonban az, hogy a 19. század végén és a 20. század elején egy társadalmi szervezet, névleg a Fehérkereszt Országos Lelencház Egyesület ellátta az elhagyott gyermekekről történő állami gondoskodás feladatait az állam megbízatása alapján, majd fiókéntétek létrehozásával törekedett országos hálózat kiépítésére, mindenképpen megemlítené. A közigazgatási gyermekvédelem megszületésének előfutára volt a lelencgyőről folytatott tanácskozások sora a 19. század utolsó negyedében. A törvényhozásban számtalan alkalommal merült fel a kérdés mielőbbi rendezésének szükségessége.

6. Összegzőként az állami gyermekvédelem helyzetéről az első világháború kitörését követően

A háború kitörését követően a közigazgatási gyermekvédelem rendszere keretet adott a hadiárvról történő állami gondoskodásnak. Ezenkívül, ezt meghaladva rendeletek sora született kifejezetten a hadiárvrakra vonatkozóan, amely jogszabályok alapján a hadiárvrakat az elhagyott gyermekekhez képest eltérő jogosultságok illeték meg, intézményi szinten pedig külön létesítményeket is létrehozta kifejezetten a hadiárvrák számára. Az igazságügyi gyermekvédelem területén a kiskriminalitás körében figyelhető meg a vármegyék szabályrendelet-alkotási gyakorlata. Ez természetesen az országos hatályú szabályokat csak kiegészítette azokban a tárgyakban, amelyeket törvényben nem szabályoztak, ugyanakkor ezeknek a kérdéseknek a jogi szabályozását a vármegyék közössége a gyermekek és fiatalok védelme érdekében fontosnak tartotta.

Zárásként érdemes kiemelni, hogy a vizsgált időszakban Magyarországon is megjelent az az igény, hogy a gyermekvédelem komplex rendszerét egy egységes törvényi szabályozás keretében foglalják össze. E törekvés nyomai – bár közvetett formában – a büntetőnovella indokolásában is felfedezhetők. „Ezeket a rendelkezéseket a probléma egyéb vonatkozásaiban kiegészíteni annak a külön törvénynek áll majd feladatában, a mely hivatva lesz a gyermekvédelem összes egyéb kérdéseit felölelni s a melynek az előkészítő munkálatai alapjául szolgáló tervezet már is elkészült.”²⁹ A tervezett jogszabályi rendelkezések rövid összefoglalása a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain is megjelent, és több szakmai fórumon is felvetődött egy önálló gyermekvédelmi törvény megalkotásának szükségessége.³⁰ E jogalkotási szándék a háborút megelőző időszakban – az igazságügyi gyermekvédelem intézményesülésével párhuzamosan – háttérbe szorult, azonban a háború utolsó éveiben ismét felerősödött.

KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI, ENIKŐ

Muster und nationale Besonderheiten in den ungarischen Rechtsvorschriften über gefährdete

Kinder aus der Zeit des Dualismus

(Zusammenfassung)

Diese Studie bietet einen Überblick über die Entstehung und Entwicklung der rechtlichen Regelungen zum Schutz gefährdeter Kinder in Ungarn während der Zeit der Österreichisch-Ungarischen Monarchie im Kontext der europäischen Rechtsentwicklung. Nach dem Ausgleich von 1867 erforderte der wirksame Schutz von Kindern staatliche Maßnahmen. Als souveräne Instanz war der Staat im Rahmen des öffentlichen Rechts berechtigt, in das Eltern-Kind-Verhältnis einzugreifen und Kinder aus Umgebungen zu entfernen, die ihrer moralischen, körperlichen oder geistigen Entwicklung schaden. Die rechtliche Grundlage solcher Eingriffe bildeten modernisierte verwaltungs-

und strafrechtliche Vorschriften. Ähnlich wie in anderen europäischen Ländern – und im weiteren Sinne weltweit – erkannte auch Ungarn nach dem Ausgleich die Bedeutung der Fürsorge für Kinder und die schwerwiegenden Folgen ihrer Vernachlässigung. Der Staat griff das Thema gefährdeter Kinder im Rahmen der administrativen und justiziellen Kinder- und Jugendhilfe auf. Im Zuge der Modernisierung orientierte sich der ungarische Gesetzgeber an ausländischen Vorbildern, die eine entscheidende Rolle bei der Ausgestaltung nationaler Lösungen spielten. Zugleich spielten auch ungarische Rechtstraditionen eine bedeutende Rolle und wurden nicht außer Acht gelassen.

Models and National Specificities in the Hungarian Legislation on Children at Risk during the Dualism Period (Abstract)

This study provides an overview of the emergence and development of legal regulations aimed at protecting endangered children in Hungary during the period of the Austro-Hungarian Monarchy, in the context of European legal development. Following the Austro-Hungarian Compromise, the effective protection of children necessitated state intervention. As a sovereign entity, the state, under public law, became entitled to intervene in the parent-child relationship, removing children from environments detrimental to their moral, physical, and intellectual development. The legal foundation for such interventions was established through modernized ad-

ministrative and criminal law regulations. Similar to other European countries – and more broadly, other parts of the world – Hungary also recognized the importance of caring for children and the grave consequences of neglecting their upbringing. The state addressed the issue of endangered children within the frameworks of administrative and judicial child protection. In the course of modernization, the Hungarian legislator drew upon foreign models, which played a decisive role in shaping domestic, national solutions. At the same time, Hungarian legal traditions also played an important role and were not overlooked.

Jegyzetek

- ¹ KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: *Veszélyeztetett gyermekek a dualizmus-kori Magyarországon. Az állami gyermekvédelem jogi szabályozásának története a 19–20. század fordulóján.* (Doktori értekezés) Győr, 2024a. Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, <https://doktiskjog.sze.hu/downloadmanager/index/id/14809/m/3620>.
- ² 1891. évi XV. törvénycikk a kiseddóvásról; 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában; 1872. évi VIII. törvénycikk az ipartörvény; 1877. évi XX. törvénycikk a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről; 1884. évi XVII. törvénycikk ipartörvény; 1901. évi VIII. törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről; 1901. évi XXI. törvénycikk a közsegregyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról; 1908. évi XXXVI. törvénycikk a büntető-törvénykönyvek és a bünvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról; 1913. évi VII. törvénycikk a fiatalokúak bíróságáról.
- ³ L. PÁLÓCZI HORVÁTH Zoltán: Társadalmi feladatok és intézmények a gyermekvédelem területén. *Gyermekvédelmi Lap*, 1907. 11. sz. 153. p.
- ⁴ Vö. KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: A hadiárványokra vonatkozó jogi szabályozás a két világháború közötti Magyarországon. *Jogtörténeti Szemle*, 2024b. 3. sz. 25–32. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2024-3p25>.
- ⁵ SZÉPVÖLGYI Enikő: Gondolatok az állami gyermekvédelemről szóló törvénycikk 120. évfordulójára. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 316–323. p.; SZÉPVÖLGYI Enikő: A dualizmus-kori állami gyermekvédelem és a szegényügy összefüggései. *Jog Állam Politika: Jog- és Politikatudományi Folyóirat*, 2020. 3. sz. 101–116. p.
- ⁶ L. SZANA Sándor: *Az állami gyermekvédelem fejlesztéséről.* Temesvár, 1903. Uhrmann Henrik Könyvnyomdája.
- ⁷ A gyámhatóságok és a fiatalokúak bíróságának hatáskörét érintően I. pl. Szilágyi Arthur hozzászólása. A fiatalokúak bírásáról és a fiatalokúak bűntényeiben követendő eljárásról szóló törvényjavaslat. Vita a magyar jogászegylet büntetőjogi bizottságának 1912. évi december hó 21-én és február hó 1-én tartott ülésein. *Magyar Jogászegyleti értekezések új folyam 7. kötet.* Budapest, 1913. 50. sz. 19–20. p.; Melly Béla hozzászólása. A fiatalokúak bírásáról és a fiatalokúak bűntényeiben követendő eljárásról szóló törvényjavaslat. Vita a magyar jogászegylet büntetőjogi bizottságának 1912. évi december hó 21-én és február hó 1-én tartott ülésein. *Magyar Jogászegyleti értekezések új folyam 7. kötet.* Budapest, 1913. 50. sz. 47–55. p.; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI 2024a; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: Die Jugendgerichtsbarkeit – als Eroberer der Rechtsgeschichte. *Journal on European History of Law*, 2022. 1. sz. 156–160. p.
- ⁸ L. pl. DOLESCHALL Alfréd: A gyermekvédelem ügyének törvényhozási szabályozása. *Magyar Jogászegyleti Értekezések. 9. kötet.* Budapest, 1893. 1. füzet; GEGUS Dániel – SZÉKELY Vladimír (szerk.): *A közbiztonság almanachja 1.* Budapest, 1909. Légrády Testvérek Könyvnyomdája, 298. p.; FORBÁTH Tivadar: *Adatok a magyar szegényügy rendezéséhez.* Budapest, 1908. Márkus Samu könyvnyomdája, 101. p.
- ⁹ KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: Züllött, erkölcsi romlásnak kitett és kihágást elkövető gyermekek védelme Magyarországon a 20. század első két évtizedében. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére.* Budapest, 2023. ORAC Kiadó Kft., 221–226. p.
- ¹⁰ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntető-törvénykönyv a büntettek-ről és vétségekről; 1908. évi XXXVI. törvénycikk a büntető-törvénykönyvek és a bünvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról; 1913. évi VII. törvénycikk a fiatalokúak bíróságáról; A m. kir. igazságügy-miniszter 1909. évi 27.200. I. M. számú rendelete, a javító nevelés szabályozásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára.* (MRT) 1909. 2384–2420. p.
- ¹¹ Vö. 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. 22. § g)
- ¹² 1898. évi XXI. törvénycikk a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről; 1901. évi VIII. törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről; 1901. évi XXI. törvénycikk a közsegregyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról.
- ¹³ A m. kir. belügyminiszter 1907. évi 60.000. számú körrendelete, az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek oltalmáról az állami gyermekvédelem körében. *MRT* 1907. 1294–1306. p.
- ¹⁴ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 1925. évi 2.000. eln. számú rendelete, a m. kir. állami gyermekmenhelybe való felvétel módja, a felvett gyermek gondozási költségeinek viselése s a költség behajtásának módja tekintetében fennálló rendelkezések módosításáról, úgyszintén a gyermekek gondozási idejének kivételes meghosszabbításáról. *MRT* 1925. 669–674. p.; PETTKÓ-SZANDTNER Aladár: *A Magyar Kir. Állami gyermekvédelem.* Budapest, 1926. M. Kir. Népjóléti és Munkaügyi Ministerium, 7. p.
- ¹⁵ KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI 2024a; Indokolás a fiatalokúak bíróságáról és a fiatalokúak bűntényeiben követendő eljárásról szóló törvényjavaslathoz. Melléklet a 732. számú irományhoz. *Képviselőházi irományok.* (KI) 1910. XXIV. k. 94–182. p.

- ¹⁶ Kép forrása: A szív szövetsége. Látogatás az egyik Stefánia-bölcsődében. In HEGEDŰS Gyula (szerk.): *Magyar Nemzet évkönyve*. Budapest, 1939. Globus Nyomdai Műintézet Rt., 187. p., Arcanum Újságok.
- ¹⁷ Indokolás „az állami gyermekmenhelyekről” szóló törvényjavaslathoz. 997. sz. iromány. *KI* 1901. XXXIV. k. 144. p.
- ¹⁸ L. ROTTENBILLER Fülöp: *Az országos Gyermekvédő Liga harminc évi működése 1906–1936*. Budapest, 1936. Fővárosi Nyomda Részvénytársaság, 1–8. p.; KARSAI Sándor: A gyermekvédelem multjából. *A Gyermekvédelem Lapja*, 1926. 2. sz. 3–10. p.
- ¹⁹ L. KORMOS Miklós: A gyermekvédelem és a hatóságok. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 3. sz. 49–51. p.; RUFFY Pál: Gyermekvédelmi rendszerünk reformja. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 4. sz. 61–65. p.; Az elhagyott gyermekek illetősége. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 4. sz. 67. p.
- ²⁰ L. HORVÁTH Tibor: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlata*. Budapest, 1981. Akadémiai Kiadó, 115. p.; FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1914. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 33–34. p.; KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő: A javító nevelés mint a speciális prevenció eszköze – a jogintézmény története hazánkban és külföldön a 19–20. században. In KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő (szerk.): *Kihívások a büntetőjogi jogalkotás terrénumában a 19–21. században. Külföldi minták és nemzeti megoldások*. (Jogtörténeti Értekezések 57.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 99–112. p.
- ²¹ A javítóintézetek karakteréhez I. pl. MEGYER-PÁLFFI Zoltán: A javítóintézetek szervezeti-építészeti vonatkozásai a Csemegi-kódextől az I. Büntetőnovelláig. In KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő (szerk.): *Kihívások a büntetőjogi jogalkotás terrénumában a 19–21. században. Külföldi minták és nemzeti megoldások*. (Jogtörténeti Értekezések 57.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 113–143. p.
- ²² L. VÁMBÉRY Rusztem: A fiatalkorúak bűnvádi eljárása. *A Gyermekvédelem Lapja*, 1911. 4. sz. 57–59. p.
- ²³ L. KN 1906. XIV. k. 566. iromány, 408–484. p.; Kármán Elemér hozzászólása. A fiatalkorúak bírairól és a fiatalkorúak bűnügyeiben követendő eljárásról szóló törvényjavaslat. Vita a magyar jogászegylet büntetőjogi bizottságának 1912. évi december hó 21-én és február hó 1-én tartott ülésein. *Magyar Jogászegyleti értekezések új folyam 7. kötet*. Budapest, 1913. 50. sz.
- ²⁴ L. KI 1913. XXIV. k. 732. iromány, 145. p.
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ ROTTENBILLER Fülöp: Büntetés vagy nevelés. A Frankfurt a./M.-ban megtartott III. Deutsche Jugendgerichtstagon tárgyalt első kérdés. *A Gyermekvédelem Lapja*, 1912. 12. sz. 208. p.
- ²⁷ L. pl. DOLESCHALL 1893.; GOTHÁRDI Enikő: A szülői felügyelet szabályozása a magyar jogfejlődésben. *Diké*, 2021. 1. sz. 64–87. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/DIKE.2021.05.01.05>.
- ²⁸ L. LUX Ágnes: *A gyermekjogi mozgalom fejlődése és az európai független gyermekjogi intézmények összehasonlító perspektívában*. (Doktori értekezés) Budapest, 2018. ELTE Állam-és Jogtudományi Kar Politikatudományi Doktori Iskola, 39–41. p.
- ²⁹ L. KI 1906. XIV. k. 566. iromány, 450. p.
- ³⁰ L. TIBURTIUS: A gyermekvédelmi törvénytervezet. *Jogtudományi Közlöny*, 1907. 36. sz. 294–295. p.

1. Bevezetés

A kora újkori hazai kormányzattörténet úgy a történetírás, mint a jogtörténetet érdeklődését felkelte.¹ A 19–20. századi modern (jog)történetírás azonban alapvetően a német és francia fejlődésre koncentrált, és annak lenyomatait kereste a kora újkori magyar kormányzattörténet fejlődésében is. Nem szokás párhuzamot vonni a „spanyol” és az „osztrák” kormányzatban, annak ellenére, hogy a Habsburg-ház „két ága” szinte egy időben került hatalomra úgy az Ibériai-félszigeten a spanyol királyságokban (1518), mint Közép-Európában az osztrák örökös tartományokban (1521), illetve a Cseh és a Magyar Királyságban (1526). A két udvar között igen szoros volt a kapcsolat, ráadásul mindhárom 16. századi Habsburg királyunk személyesen kötődött Spanyolországhoz. A dinasztia ebben az időszakban rengeteg ország felett szerzett hatalmat, amely részben azok együttműködésének és a királyi hatalom megjelenítésének problematikáját is magával hozta, különösen azért, mert azok többségében nem tudtak személyesen megjelenni, vagy huzamosabb ideig ott tartózkodni az uralkodók. Kifejezetten érdekes az Indiák helyzete, ahová a spanyol uralkodók soha nem mentek el.

2. Burgundia – a közös eredet

A Habsburgok a 16. század elején mind az ibériai királyságaikban, mind pedig a közép-európai országaikban egy új kormányzati struktúrát alakítottak ki, alapvetően burgundi mintára. A 15. századi Burgundi Hercegség – a francia Valois-ház oldalágának uralma alatt – hódítás és öröklés útján megszerzett és fokozatosan kibővített konglomerátum volt, amely egy etnikailag, nyelvileg, kulturálisan, jogilag stb. rendkívül szétagolt entitás, ahol a különböző hercegségek, grófságok, városok megőrizték a saját kiváltságaikat, politikai jogaikat.² A burgundi hercegek *de jure* ugyan nem voltak szuverén uralkodók, hiszen egy nagyon sajátos helyzet: a francia királyok és a szent római császárok hűbéresei voltak egyaránt, ami persze *de facto* egyáltalán nem érvényesült a 15. században. A burgundi hercegek által uralt területek nem alkottak egy államot jogi értelemben, a hercegek nem mint „burgundi hercegek” uralkodtak, a különböző entitások uraiként ezeknek a címei (*Comte de Flandre, d’Artois et de Bourgogne, Comte de Namur, Duc de Brabant et de Limbourg, Comte de Hollande, de Zélande et de Hainaut, Duc de Luxembourg*) mind szerepeltek titulájukban. A burgundi hercegek ezért – francia mintára – megpróbálták egységesíteni tartományaikat, az uralkodó személyén túl a központi kormányzat, a rendi gyűlés, illetve a központi felsőbíróság létrehozása útján.³

Kezdetben perszonális és nem intézményes unió állt fenn a különböző entitások között, majd Jó Fülöp herceg (1419–1467) elsőként hívta össze (1464) és ezzel alakította ki az általános rendi gyűlést (*Les États généraux*), amelyben minden tartomány képviseltethette magát.⁴ A herceg a korábban már kialakított fejedelmi tanácsot

Liktor Zoltán Attila*

Párhuzamok a „spanyol” és az „osztrák” Habsburgok kormányzásában a 16. században

két részre bontotta. Egyrészt létrehozott egy szűkebb tanácsot, amely politikai és kormányzati kérdésekben segítette az uralkodót, míg a másik tanács mint legfelsőbb bírói fórum bírt hatáskörrel. Utóbbival a párizsi parlament (felsőbíróság) joghatóságát igyekezett kizárni a burgundi hűbéreseket felett, akik mint francia arisztokraták, birtokosok a francia király joghatósága alatt is álltak. Ez a törekvés alapvetően surlódást okozott a francia és a burgundi állam között. Jó Fülöp herceg örököse, Merész Károly herceg (1467–1477) Mecheleni Nagytanács néven (*Grand Conseil de Malines*) alakította át a felsőbíróságot.⁵ Merész Károly a katasztrofális Nancy ütközetben (1477) életét vesztette, egyetlen örököse, leánya, Mária a francia törekvésekkel szemben – Burgundia mint férfinő Károly halálával elméletben vissza kellett volna, hogy szálljon a francia koronára – kiszolgáltatott helyzetbe került. A tartományok – részben a francia nyomásra/befolyásra – kihasználva a kínálkozó alkalmat, arra kényszerítették a hercegnőt, hogy írja alá a *Nagy Kiváltságlevelet* (*Grand Privilège*), amely lényegében az apja és nagyapja által már elért központosítási és egységesítési eredményeket kívánta visszafordítani. Francia nyomásra eltöröltették a Mecheleni Nagytanácsot, rögzítették, hogy mindenki a saját (hercegségi, városi, grófsági stb.) bírósága előtt tartozik felelni, idegen bíró előtt nem. Létrehoztak egy 24 tagú tanácsot, amely az uralkodót segítette a kormányzásban, amelynek hozzájárulása nélkül többek között az uralkodó nem is házasodhatott, üzenhetett hadat, vagy vethetett ki rendkívüli adót a tanács hozzájárulása nélkül. Ezzel a francia befolyás a hercegnő jegyesét, Habsburg Miksa főherceget próbálta meg távol tartani attól, hogy Burgundiát a Habsburgok szerezzék meg.⁶ A kiváltságlevél szerint közhivatalra vagy méltóságra csak honos személyt lehetett kinevezni, a rendi gyűlés bármikor ülésezhet, uralkodói összehívás nélkül is, a holland nyelvű tartományok esetében a közokiratok holland és nem francia nyelven állítandók ki, a tartományok saját szokásjogát, kiváltságait pedig sértetlenül meg kell tartani.⁷

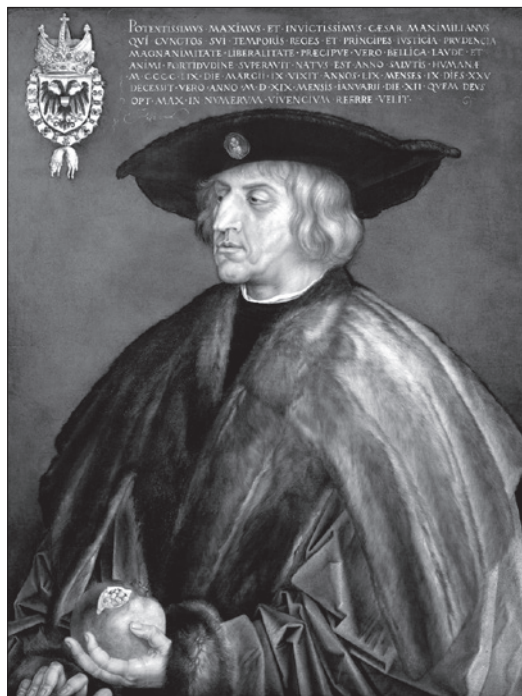
* Liktor Zoltán Attila PhD, osztályvezető, Kúria (Werbőczy István Országbírói Kutatóintézet); megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0009-0006-2097-324X

Habsburg III. Frigyes római császár (1452–1493) és Merész Károly herceg korábbi megállapodása értelmében – bár azt a francia udvar minden eszközzel igyekezett megakadályozni – Miksa főherceg Burgundi Máriával lépett frigyre. A házasság (1477) révén Miksa főherceg a burgundi kormányzatba közvetlenül beleláthatott, Mária korai halála (1482) után a kiskorú Fülöp főherceg (1478–1506) nevében Miksa régensként kormányozta a hercegséget fia tizenöt éves koráig.⁸ A Burgundi Hercegségért folytatott küzdelem forgatagában a következő évtizedekben több terület (burgundi grófság, Artois Picardy stb.) fölött változott oda-vissza a joghatóság. Fülöp főherceg (akkor már kasztíliai társuralkodó) halála (1506) után a kiskorú fia, Károly főherceg mellett Miksa újfent kormányzóságot vállalt (1506/1507), majd Károly nagynénje, Margit főhercegnő vette át a kormányzóságot, egészen 1515-ig, Károly nagykorúságáig.⁹ A 16. századi további kormányzókra még visszatérek.

3. A császárság és az osztrák örökös tartományok

A császár halála (1493) után Miksa átvette Ausztria kormányzását – a burgundi hercegséget Fülöp főhercegre hagyta –, és úgy az osztrák örökös tartományokban, mint a császárságban is – 1483 óta mint római király – reformokba kezdett, amelyek mind a központosítást célozták. Miksának a wormsi birodalmi gyűlésen (1495) sikerült keresztülvinnie az elképzelését, és felállították a Birodalmi Kamarai Bíróságot (*Reichskammergericht*), amelynek tagjait a császár nevezte ki. A rendek nyomására felállított (1500) birodalmi kormány (*Reichsregiment*) azonban nem lett tartós, már 1502-ben feloszlatta Miksa. Később unokájánál, V. Károly császárnál elérték a wormsi birodalmi gyűlésen (1521) – tekintettel arra, hogy előreláthatóan nem fog állandóan a császárságban tartózkodni, minthogy spanyol uralkodó is –, hogy maga helyett öccsét, Ferdinándot helytartóként hagyja a birodalomban. Felállítottak egy újabb kormányt, amely konzultatív testület volt, a döntéseket az uralkodó hozta.

Miksa – mint osztrák főherceg és római király, majd 1508-tól választott császár – az 1490-es években létrehozta az udvari tanácsot (*Hofrat*), amely 1518-tól kezdve kollegiális formában, állandóan működő dikasztérium lett, soraiban birodalmi, alsó-ausztriai, tirolai, elő-ausztriai ta-

Habsburg I. Miksa választott római császár (1508–1519).
Albrecht Dürer festménye (1519)¹⁰

nácsosok mellett az udvarmester, a marsall, a kancellár és a kincstartó foglalhatott helyet. Mindazon országokban, amelyek felett Miksa uralkodott – burgundi mintára tehát –, egy egységes tanácsot szervezett, ami csak javaslatot tett, a döntést az uralkodó hozta meg. A Birodalmi Kancellária (*Reichskanzlei*) és az (osztrák) Udvari Kancellária (*Hofkanzlei*) szintén az 1518. évi birodalmi gyűléstől kezdve az érsekkancellár vezetése alatt állt, és úgy a birodalmi, mint az osztrák ügyekben illetékes volt. Az Udvari Kamara (*Hofkammer*) létrehozása, amely az osztrák tartományok és a birodalmi jövedelmek kezelésére is hatáskörrel bírt, ugyancsak Miksa nevéhez kötődik. Az 1490-es években kezdte kialakítani, de az 1510-es évekre ezzel felhagyott, és kincstartót nevezett ki. Ugyancsak Miksa nevéhez kötődik a

Hadi Kamara (*Kriegskammer*) létrehozása (1510), amely az osztrák és a birodalmi hadügyekre is illetékes volt. Ezt Ember Győző a monográfiájában részletesen feldolgozta.

Miksa gyermekei a 15. század végén (1495) a spanyol uralkodópár gyermekeivel léptek frigyre, Fülöp főherceg Johanna infánsnővel, Margit főhercegnő pedig János infánszal.¹¹ A spanyol dinasztikus viszonyok alakulása és a szerencse következtében Fülöp főherceg ugyan a kasztíliai trónra ülhetett (1506) Johanna kasztíliai királynő mellett, de uralma – máig tisztázatlan körülmények során bekövetkezett halála miatt – csupán két és fél hónapig tartott.

4. A burgund, a spanyol és az osztrák örökség egy kézben

Habsburg Károly főherceg-infáns az anyai nagyapja, Aragóniai Ferdinánd halála (1516) után vehette csak át anyja, Johanna királynő mellett a kormányzói tisztelet (1517) spanyol földön, amit nem sokkal követett társuralkodói felavatása (1518) úgy Kasztíliában, mint Aragóniában. Miksa császár halála (1519) után ugyancsak Károly volt az, aki osztrák örökös tartományait örökölte, és őt választották meg római királynak, majd császárnak is. Az osztrák örökös tartományokon nem sokkal később megosztott öccsével (1521), majd a maradékot is (1522) teljességgel átengedte Ferdinándnak. A történetírásban ezt úgy szokás értelmezni, hogy a Habsburg-ház a 16. század elején kettévált egy „spanyol” és egy „osztrák” ágra. A dinasztikus összeköttetés mellett a személyes kapcsolatok és tapasztalatok is befolyásolhatták az „osztrák” ág 16. századi uralkodóinak gondolkodását. Ferdinánd főherceg maga

spanyol földön született, tizenöt éves koráig ott nevelkedett, majd 1518-ban nagynénjével, Margit főhercegnővel Burgundiába ment, ahol egészen 1521-ig, az osztrák tartományok átvételéig tartózkodott, fia, Miksa éveket töltött társzereplőként spanyol földön (1548–1550), unokája, Rudolf pedig nyolc évig II. Fülöp madridi udvarában nevelkedett (1563–1571). Ezeknek a személyes tapasztalatoknak bizonyára szerepük lehetett az uralkodók gondolkodásában, a kormányzatuk kialakításában, formálásában, egész hatalomgyakorlásukban.

5. Ibériai-félsziget – politikai egység, jogi széttagoltság

Az Ibériai-félszigeten a *reconquista* során különböző keresztény politikai formációk, grófságok, hercegségek, királyságok jöttek létre, amelynek egyesítésére időről időre felmerült az igény. Az évszázadok alatt azonban saját jogrendszert építettek ki úgy Kasztíliában, mint Aragóniában, Valenciában, Katalóniában, Navarrában vagy Portugáliában. Az egyesítés gondolata ezért elsősorban nem a jogi egységesítés volt, hanem a politikai unió létrehozása, amelyre elsőként Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd házasságán (1469) és trónra kerülésén (1474/1479) keresztül jutottak el a 15. század utolsó harmadában. Minden királyságnak megvolt a saját rendi gyűlése, a saját királyi tanácsa, a saját bírósága. Az uralkodók először a spanyol Szent Inkvizíció Hivatalának felállításán (1480) keresztül hoztak létre olyan szupraterritoriális intézményt – egy bíróságot, hasonlóan a burgund megoldáshoz –, amely mind Kasztíliában, mind Aragóniában joghatósággal bírt, nagyon érdekes, hogy még az uralkodó személye sem volt azonos, de a főinkvizítor már igen.¹² Az Izabella királynő halála utáni hatalmi harcok provokálják ki a szétszakadást, mert I. Fülöp kasztíliai királyként leváltotta a főinkvizítort, és bár újat már nem volt ideje kinevezni, de utána apósa Kasztíliában – újfent átvéve a kormányzóságot – és Aragóniában is más és más főinkvizítort nevezett ki. Majd csak Károly főherceg-infáns hatalomra kerülése után egyesül újfent a bíróság, ráadásul egy idegen, Utrechti Adrián ki-

nevezésével (1518), nem véletlen, hogy kasztíliai rendek fel is léptek az idegenek közjogi méltóságokra való kinevezése ellen.¹³ Az Izabella és Ferdinánd alatt létrejött dinasztikus uniót Johanna kasztíliai királynő aragóniai trónra kerülése, illetve fia, Habsburg Károly főherceg-infáns kormányzósága, majd társuralkodói felavatása perszonális unióval váltja fel. A történetírásban nagyon ismert és használatos terminus a „Spanyol Monarchia”, amely persze így ebben a formában államként nem létezett, az uralkodók a különböző országaik címeit viselték.¹⁴

6. A „károlyi tanácsrendszer”

A spanyol királyságok kora újkori kormányzatával a történetírás behatóan foglalkozott.¹⁵ Amikor Károly spanyol földön trónra került anyja, Johanna királynő mellé társuralkodónak, a különböző spanyol királyságokat az uralkodó személyén kívül a Szent Inkvizíció Hivatala kötötte össze. Károly a mohácsi csata (1526) után nem sokkal létrehozta az Államtanácsot (*Consejo de Estado*) is, majd a még nagyszülei idejében megkezdett munkát befejezve, létrehozta a Keresztes Hadsereg Tanácsát (*Consejo de la Cruzada*) és a Lovagrendek Tanácsát (*Consejo de las Órdenes*) is. A még Izabella és Ferdinánd időszakában felállított spanyol Szent Inkvizíció (1478) bírját az uralkodó nevezte ki, a főinkvizítort az uralkodó javaslatára a pápa, de ez csupán formalitás volt, Rómának ebbe nem volt érdemi beleszólása. Azt a szervet, amely a keresztes hadjáratokra gyűjtött adományokat kezelte, a Habsburgok új kormányzati rendszerbe (*Comissario general de la santa Cruzada*) szervezték át (1534), ez volt az egyetlen tanács, amelynek élén nem elnök állt, hanem főbiztos, a tanácsosok pedig Kasztília, Aragónia és az Indiák királyságaiból kerültek ki.¹⁶ A középkori spanyol lovagrendek (Santiago, Calatrava, Montesa y Alcántara) nagymesteri címét a 15. század végén, a 16. század elején véglegesen sikerült egyesíteni a koronával, aminek következtében az uralkodó ezeket egy igazgatási és bírói fórumba tudta szervezni. Az Államtanács/Haditanács volt az egyetlen, amelynek nem volt elnöke, az elnöki tisztet maga az uralkodó töltötte be. Érdekes kísérlet volt Károly

Habsburg V. Károly római császár, spanyol király (1518/19–1556) Tiziano festménye (1548)¹⁸

császár azon döntése, amellyel Mercurino di Gattinara személyében egyik legbizalmasabb emberét minden országai főkanclárjává (1521–1530) nevezte ki.¹⁷

Az egyes királyságokban megvoltak a legfőbb kormányzati és igazságszolgáltatási fórumok. Kasztíliában a régi királyi tanácsot Izabella idején szervezik át (*Consejo de Castilla*), méghozzá a toledói rendi gyűlés (1480) alkalmával, Károly az erősen rendi jellegű Comuneros-felkelés¹⁹ (1520–1522) leverése után létrehozta (1523) a Pénzügyek Tanácsát (*Consejo de Hacienda*) Kasztílián belül.

Az aragón királyságokat (Aragónia, Katalónia, Valencia) egy királyi tanács foglalta egybe. Az Aragón Tanácsot (*Consejo de Aragón*) állandó, kollegiális formában működő dikasztériumként Aragóniai II. Ferdinánd alakította át (1494), amely az uralkodót segítette javaslatokkal a kormányzásban, másrészt legfelsőbb bírói fórumként is működött. Hét állandó tagja volt, az alkancellár mint elnök, öt tanácsos és a főkincstartó. Nápoly meghódítása (1502) után az itáliai birtokok is az aragón tanács joghatósága alá tartoztak, egészen Károly császár lemondásáig (1556), amikor is II. Fülöp létrehozta az Itáliai Tanácsot (*Consejo de Italia*), amelynek elnökét és hat tanácsosát a titkárok mellett az uralkodó nevezte ki. Sajátos összetételében ketten a Nápolyi Királyságot, ketten a Szicíliai Királyságot, ketten pedig a Milánói Hercegséget képviselték, bár a két-két tanácsos egyike minden esetben spanyol volt.

Navarra meghódítása (1512) után a navarrai királyi tanácsot is átszervezték (1525), amely szerint az egy régensből és hat tanácsosból állt, elnökét és két idegen (kasztíliai) tanácsost az uralkodó nevezett ki.

Az amerikai és ázsiai területeken (*las Indias*) – amelyek mind Kasztíliához tartoztak – két királyságot szerveztek meg, az új-Spanyolországi (*Nueva España*, 1535) és a perui (*Perú*) királyságot (1542),²⁰ amelynek élén az uralkodók által kinevezett alkirályok álltak. Az Indiák egyrészt sokkal nagyobb kihívást jelentettek az uralkodók számára a hatalmas kulturális szakadék miatt – a keresztény európai kultúra meghonosítása nem ment könnyen –, másrészt viszont sokkal könnyebb terep is volt, hiszen ott nem kellett a régi rendi struktúrákat, intézményeket letörni, átalakítani, mert nem volt „mit”. Az uralkodói akarat elé nem nagyon volt mi akadályt gördítsen, se rendi gyűlés, sem kialakult jogrend, semmi. Még Aragóniai Ferdinánd idejében felállítottak (1511) egy, a Kasztíliai Tanácson belül működő juntát (*Junta de Indias*),²¹ amit Károly idején szerveztek át önálló tanácsná – az 1520-as évekre már óriási területek kerültek spanyol uralom alá, ami indokolta is az önálló kormány szerv kialakítását –, az Indiák Tanácsává (*Consejo de Indias*).²² Elnökét, tagjait szintén az uralkodó nevezte ki, a tanácsosoktól elvárták a tapasztalatot az Indiák ügyében. Ezekben a tanácsosokat az uralkodó tetszése szerint nevezte ki, csak az uralkodónak felelősek és csupán tanácskozási, előkészítő és javaslattevői joguk volt, a döntéseket az uralkodó hozta meg.

A Habsburgok az ibériai királyságaikban nem is kíséreltek meg olyan „összbirodalmi” rendi gyűlést kialakítani, mint burgundi elődeik Németalföldön tették.

7. A „ferdinándi tanácsrendszer”

Ferdinánd spanyol földön született, tizenhárom éves koráig nagyapja felügyelete mellett nevelkedett, testvére, Károly főherceg társuralkodóvá történt felesketése után nagynénjével, Margit főhercegnővel Németalföldre távozott (1518), ahol egészen 1521-ig, a worms birodalmi gyűlésig maradt.²³ Onnan császári bátyja hívására Bécsbe ment, ahol Károlytól átvette az osztrák örökség egy részét (1521), majd nem sokkal később (1522) a többi részt is.²⁴ Ferdinánd mind spanyol földön (Kasztília, Aragónia stb.), mind Németalföldön, mind pedig az osztrák örökös tartományok esetében azzal találkozott, hogy jogilag és kulturálisan is meglehetősen széttagolt országok felett kell kormányoznia az uralkodónak, amely helyzet 1526 után, a magyar és a cseh korona megszerzésével csak még inkább látványossá vált a bécsi udvarban is. Bécsben a már Miksa császár alatt felállított Udvari Tanács (*Hofrat*) mellett Ferdinánd Mohács után újonnan felállította az Udvari Kancelláriát (1527), az Udvari Kamarát (1527), de csak évtizedekkel később került sor – Károly császár lemondása után – az Udvari Haditanács felállítására (1556). „Az újjászervezett fejedelmi tanácsot három alapvonás jellemezte: az állandóság, a központosítás és a kollégiumi szervezet. Az újkori osztrák közigazgatás ezen a három elven épült fel, I. Ferdinánd a magyar központi kormányzatot is ezeknek megfelelően alakította át.”²⁵ Az udvari szervekkel párhuzamosan kialakított Magyar Tanács, Magyar Kancellária és Magyar Kamara – illetve ugyanennek a cseh megfelelője – párhuzamba állítható a spanyol központi kormányzat ki- és átalakítása során végrehajtott változásokkal. A központosítási törekvések ugyanúgy ellenállást váltottak ki a rendekből, ahogy a 15. században a burgundi hercegek, úgy Károly is rögvest szembekerült a rendekkel Kasztíliában (1520–1522) és Ferdinánd is Ausztriában, ahol a neki ellentmondó rendekkel szemben határozottan lépett fel (1522).²⁶

A Habsburgok „mindkét” ága egy országhogylomérátum felett uralkodott, és már csak azok jogi, politikai diverzitása és területi széttagoltsága sem tette lehetővé, hogy abszolutista uralmat valósítsanak meg. Habsburg-abszolutizmusról egyik országban sem lehet beszélni a 16. században, az utóbbi években egyre inkább a *fiscal-military state* koncepciója az, amely a kérdésben újat mutat fel a történetírás, úgy a spanyolok,²⁸ mint az osztrákok²⁹ vonatkozásában. Az uralkodói hatalom jogi természetével, a spanyol és a magyar uralkodó jogállásának különbségével Károly kasztíliai és Ferdinánd magyarországi uralmát illetően – azzal, hogy a spanyol király önjogán, az öröklés jogán bírja a közhatalom teljességét, a magyar király pedig származtatott hatalmat gyakorol, ami a Szent Koronával való koronázással száll rá, és amelyben osztozik a rendekkel – korábban írtam egy rövid áttekintést.³⁰ A Habsburgok a kezdetektől fogva törekedtek a rendi befolyás mérséklésére a különböző országaikban, így Magyarországon is.

„A Habsburg-uralkodók tehát – az összességében eredményesnek nevezhető centralizáció és a sok tekintetben nekik kedvezőbb helyzet dacára is – meghatározó

kompromisszumokra kényszerültek az érdekeiket szí-
vósan oltalmazó rendekkel. Ezek megkötésének leg-
főbb színtere az országgyűlés volt, amely a komolyabb
konfliktusok ellenére rendszeresen és nagyjából zökke-
nőmentesen működött. ³¹

Ugyan Ferdinánd a saját előnyére és a rendek hátrányá-
ra radikálisan átalakította a korábbi kormányzati szerke-
zetet Magyarországon, és – a rendeknek is felelős nádori
méltóság helyett – ecsedi Báthori István nádor halála
(1530) után csak az uralko-
dónak felelős helytartót ne-
vezett ki bethlenfalvi Thur-
zó Elek személyében. Buda
oszmán megszállása (1541)
és sikertelen királyi vissza-
foglalási kísérlete (1542)
viszont olyan belpolitikai
feszültséget okozott a király
és a rendek között, aminek
következtében az uralkodó
kénytelen volt szentesíte-
ni azt a törvényt, amely a
királyi helytartó döntéseit
a magyar tanácsosok bele-
egyezéséhez kötötte. ³² Sőt,
Ferdinánd utolsó diétáján
(1563) a királyi helytartót
és a főkapitányokat már
eskü letételére is kötelezték
a rendek. ³³ A pénz- és had-
ügyigazgatás 16. századi
átszervezésével sokat fog-
lalkozott az újabb hazai tör-
ténétírás is. ³⁴

A Habsburgok Közép-
Európában sem kíséreltek
meg „összbirodalmi” rendi
gyűlést kialakítani magyar,
osztrák, cseh országaik „fő-
lött”.

8. Az uralkodó helyettesítése

Az uralkodó helyettesítésé-
nek problematikája – mivel
több ország uralkodója volt
egyszerre – szükségyszerűen merült fel ott, ahol nem állan-
dóan tartózkodott. Károly főherceg anyai nagyapja halálát
(1516) követően átvette a kormányzói tisztelet spanyol föl-
dön (1517) annak végakarata szerint, majd anyja, Johanna
királynő mellett társuralkodó lett (1518), Németalföld kor-
mányzását újfent nagynénjére, Margit főhercegnőre bízta,
aki azt egészen haláláig (1530) viselte. ³⁵ Károly császárrá
koronázása (1530) után hűgát, Mária özvegy magyar és

cseh királynét nevezte ki németalföldi kormányzónak, ³⁶
a császárságban pedig megengedte, hogy Ferdinándot
római királynak válasszák meg. ³⁷ Károly a németalföldi
tartományok jogi státuszát rendezendő kiadott egy *Prag-
matica Sanctiót* (1549), amelyben a tartományok jogi egy-
ségét, illetve a trónöröklését is szabályozta, azzal, hogy az
uralkodó távollétében királyi véreből származók álljanak
a kormányzat élén. A 16. századi kormányzók sorát tekint-
ve ehhez többségében ragaszkodott is az uralkodó, Mária

1555-ben lemondott a kor-
mányzóságról, az ott tartó-
zkodó Fülöp infáns mellett
Savoyai Emmanuel szolgált
kormányzóként. Távozá-
sa után Fülöp törvénytelen
féltestvérét, Pármai Margit
hercegnőt nevezte ki kor-
mányzónak (1559–1567),
majd két spanyol arisztok-
rata (Alba herceg és Zúñiga)
után a király másik törvény-
telen féltestvérét, Ausztriai
János herceget, majd uno-
katestvéreit, Farnese her-
ceget (1578–1592), utána
Ernő (1594–1595) és Albert
(1595–1598) főhercegeket
nevezte ki kormányzónak. ³⁸

A Habsburgokat ibé-
riai királyságaik jelentős
részében – Aragónia, Ka-
talónia, Valencia, Navarra,
Portugália, Nápoly, illetve
az Indiák esetében is – al-
királyok képviselték, mint
alter egok, míg Milánóban
és Németalföldön kormány-
zók. Izabella királynő halá-
la után egyébként többször
kormányzók álltak Kasztília
élén is, közvetlenül utána
férje, Aragóniai Ferdinánd
(1504/1506), majd I. Fülöp
király halála után Aragóni-
ai Ferdinánd visszatéré-
ségig Cisneros toledói érsek
(1506/1507), majd Aragóni-
ai Ferdinánd halála után
Károly főherceg megérke-
zéséig újfent Cisneros érsek
(1516/1517). Károly főher-
ceg nem a trónt vette át anyjától, ahogy spanyol földre érke-
zett, hanem mellette csak a kormányzóságot (1517/1518),
majd nem sokkal később megtörtént társuralkodóvá való
felavatása. Mivel Károly nem sokára római császár is
lett, sokat tartózkodott távol az Ibériai-félszigettől, ezért
sokszor helyette kormányzók álltak Kasztília élén, ezek
sorában többek között Izabella császárné két ízben is
(1529–1533, valamint 1537–1539), Juan Pardo de Tavera

*Habsburg I. Ferdinánd spanyol infáns, magyar- és cseh király,
választott római császár (1526/1558–1564), idősebb
Hans Bocksberger festménye (1550)²⁷*

ceg nem a trónt vette át anyjától, ahogy spanyol földre érke-
zett, hanem mellette csak a kormányzóságot (1517/1518),
majd nem sokkal később megtörtént társuralkodóvá való
felavatása. Mivel Károly nem sokára római császár is
lett, sokat tartózkodott távol az Ibériai-félszigettől, ezért
sokszor helyette kormányzók álltak Kasztília élén, ezek
sorában többek között Izabella császárné két ízben is
(1529–1533, valamint 1537–1539), Juan Pardo de Tavera

toledói érsek (1539–1541), leánya, Mária infánsnő és veje Miksa főherceg (1548–1551),³⁹ illetve másik leánya, Johanna infánsnő (1554–1559). (E dokumentumok egy jelentős része digitalizálva is van.⁴⁰) A 16. század második felében ez már nincs, II. Fülöp – 1559-es hazatérése után – leginkább Kasztíliából kormányozta országait.

Magyarországon a 16. század nagy részében a nádori szék üresedésben volt – 1530 és 1554 között, illetve 1562 és 1608 között –, ezért királyi helytartók vitték a kormányzati ügyeket – az uralkodó Bécsben majd Prágában tartotta székhelyét, és leginkább csak az országgyűlések idejére jött az országba –, az egyetlen Thurzó Elek kivételével mind egyháziak.⁴² A Habsburgok ibériai királyságaiban is számos példát látunk arra, hogy egyháziak képviselték a királyi hatalmat kormányzóként vagy alkirályként, akár Kasztília,⁴³ Katalónia,⁴⁴ Aragónia,⁴⁵ Nápoly,⁴⁶ Portugália,⁴⁷ Németalföld⁴⁸ vagy Új-Spanyolország⁴⁹ esetében.

Rudolf nyolc évet töltött a madridi udvarban, II. Fülöp uralmi-kormányzati stílusa nyilvánvalóan mintául szolgált számára. Trónra kerülése (1576) után nem sokkal Prágába is költözött, a magyaror-

szági ügyeket testvére, Ernő főhercegre bízta, a magyar tanácsosokkal is ő tárgyalt, míg a horvátországi ügyeket nagybátyjára, Károly főhercegre hagyta.⁵⁰ Az 1583. évi országgyűlés után soha többet nem is jelent meg személyesen az országban, a diétákon rendre Ernő főherceg, majd annak németalföldi kormányzói kinevezése után Mátyás főherceg képviselte. Amikor a tizenöt éves háború során a császár átvette Erdélyt, a tervek szerint testvére, Miksa főherceg kormányzóként került volna az élére.⁵¹

Habsburg Mária infánsnő, a spanyol birodalom társkormányzója (1548–1551), később római császárné, magyar és cseh királyné, Antonio Moro festménye (1551)⁴¹

9. Összegzés helyett

A Habsburgok – sajátos örökségük és politikájuk eredményeként – a 16. században rengeteg ország felett szereztek uralmat, amelynek hatékonyabb és összehangolt kormányzását próbálták meg kialakítani, több-kevesebb sikerrel, a rendek kisebb-nagyobb ellenállása mellett. A burgundi, az ibériai és a közép-európai megoldások nagyon hasonlatosak voltak egymáshoz, a Habsburg uralkodók személyes tapasztalata, a már kialakított rendszerek megismerése bizonyára az általuk eszközölt újításoknál is számításba jöhetett, kiindulást jelenthetett.

LIKTOR, ZOLTÁN ATTILA

Parallelen in der Herrschaft der „spanischen“ und „österreichischen“ Habsburger im 16. Jahrhundert (Zusammenfassung)

Die Habsburger erlangten im 16. Jahrhundert dank ihres spezifischen Erbes und ihrer Politik die Kontrolle über viele Länder und versuchten, dort eine effizientere und koordiniertere Regierungsführung zu etablieren. Dies gelang ihnen mit unterschiedlichem Erfolg und trotz mehr oder weniger starkem Widerstand der Stände. Die

burgundischen, iberischen und mitteleuropäischen Lösungen ähnelten sich stark. Die persönlichen Erfahrungen der habsburgischen Herrscher und ihre Kenntnis der bereits etablierten Systeme konnten durchaus berücksichtigt werden und als Ausgangspunkt für ihre Neuerungen dienen.

LIKTOR, ZOLTÁN ATTILA

Parallels in the Governance of the “Spanish” and “Austrian” Habsburgs in the 16th Century

(Abstract)

The Habsburgs – as a result of their specific heritage and policies – gained control over many countries in the 16th century, and they tried to establish more efficient and coordinated governance for them, with varying degrees of success, despite greater or lesser resistance from the estates. The Burgundian, Iberian and Central European so-

lutions were very similar to each other, and the personal experience of the Habsburg rulers and their knowledge of the already established systems could certainly have been taken into account and could have been a starting point for the innovations they introduced.

Jegyzetek

- ¹ EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácsiól a török kiűzéséig*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Budapest, 1946.; NAGY István – F. KISS Erzsébet: *A magyar kamara és egyéb kincstári szervek*. Budapest, 1995. Magyar Országos Levéltár; FAZEKAS István: *A magyar udvari cancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*. Budapest, 2021. BTK TTI.
- ² PIRENNE, Henri: The Formation and Constitution of the Burgundian State (Fifteenth and Sixteenth Centuries) *The American Historical Review*, Vol. 14. 1909. No. 3. 477–502. p. DOI: <https://doi.org/10.1086/ahr/14.3.477>; BLOCKMANS, Wim – PREVENIER, Walter: *The Promised Lands. The Low Countries Under Burgundian Rule, 1369–1530*. 1999/2010. University of Pennsylvania Press, DOI: <https://doi.org/10.9783/9780812200706>; STEIN, Robert: *Magnanimous Dukes and Rising States: The Unification of the Burgundian Netherlands, 1380–1480*, (trans. Marilyn Hedges) Oxford–New York, 2017. Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198757108.001.0001>.
- ³ PIRENNE 1909. 477–502. p.
- ⁴ BLOCKMANS, Willem Pieter: De samenstelling van de Staten van de Bourgondische landsheerlijkheden omstreeks 1464. *Anciens pays et assemblées d'Etats* 47,3. Bruxelles, 1968. Librairie encyclopédique, 57–112. p.; WELLENS, Robert: *Les États généraux des Pays-Bas, des origines à la fin du règne de Philippe le Beau: 1464–1506*. Heule, 1974. UGA; BLOCKMANS, Wim: On the origins of the Netherlands' States General. *Parliaments, Estates and Representation*, Vol. 45. 2025. No. 1. 14–26 p. DOI: <https://doi.org/10.1080/02606755.2024.2389671>.
- ⁵ PIRENNE 1909. 499 p.
- ⁶ HARE, Christopher: *Maximilian, the dreamer, Holy Roman Emperor, 1459–1519*. London, 1913. Stanley Paul, 37. p.
- ⁷ BLOM, Hans: The great Privilege (1477) as “Code of Dutch Freedom”: the Political Role of Privileges in the Dutch Revolt and after. In DÖLEMEYER, Barbara (Hrsg.): *Das Privileg im europäischen Vergleich*. Band 1. Frankfurt am Main, 1997. Klostermann, 233–248. p.
- ⁸ HARE 1913. 56. p.
- ⁹ VILAR SÁNCHEZ, Juan Antonio: Los primeros años del gobierno de Carlos de Habsburgo en los Países Bajos. In CASTELLANO CASTELLANO, Juan Luis – SÁNCHEZ-MONTES GONZÁLEZ, Francisco: *Carlos V. Europeísmo y Universalidad*. Vol. 3. Madrid, 2001. Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 567–583. p.
- ¹⁰ Kép forrása: Kaiser Maximilian I. (1519) Albrecht Dürer (1471–1528) Kunsthistorisches Museum Wien. *WikimediaCommons*.
- ¹¹ WIESFLECKER, Hermann: Maximilian I. und die habsburgisch-spanischen Heirats- und Bündnisverträge von 1495/96. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. Vol. 67. 1959. 1–52. p. DOI: <https://doi.org/10.7767/miog.1959.67.12.1>.
- ¹² LIKTOR Zoltán Attila: Recuperata fuit Hispania – A spanyol politikai kultúra (késő) középkori mozgatórugói. *Jogtörténeti Szemle*, 2024. 1. sz. 18–28. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2024-1p18>.
- ¹³ Cortes... Córtes de Valladolid de 1506. 227. p. „suplican a Vuestras Altezas que no se probean de obispos e denidades e veneficios a estranejeros, ni se den cartas de naturalezas, e las que están dadas, se reuquen, e con mucho rrecabdo se provea en que los tales.”
- ¹⁴ „Rey de Castilla, de Leon, de Aragon, de las dos Sicilias, de Ierusalem, de Navarra, de Granada, de Toledo, de Valencia, de Galicia, de Mallorcas, de Sevilla, de Cerdeña, de Cordova, de Corcega, de Murcia, de Jaen, de los Algarbes, de Algezira, de Gibraltar, de las Islas de Canaria, de las Indias islas y tierra firme del Mar Oceano, Conde de Barcelona, señor de Vizcaya e de Molina, Duque de Atenas e de Neopatria, Conde de Ruysellon e de Cerdenia, Marques de Oristan e de Gorciano, Archiduque de Austria, Duque de Borgoña de Bravante, Conde de Flandes e de Tirol.”
- ¹⁵ BARRIOS, Feliciano: *La Gobernación de la Monarquía de España. Consejos, Juntas y Secretarios de la administración de corte (1556–1700)*. Madrid, 2015. Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado.
- ¹⁶ PÉREZ DE LARA, Alonso: *Compendio de las tres gracias de la Santa Cruzada, subsidio y escusado*. Madrid, 1610.
- ¹⁷ BOONE, Rebecca, Empire and Medieval Simulacrum: A Political Project of Mercurino Arborio di Gattinara, Gran Chancellor of Charles V. *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 42. 2011. No. 4. 1027–1049. p. DOI: <https://doi.org/10.1086/SCJ23210622>.
- ¹⁸ Kép forrása: Portrait of Charles V, Holy Roman Emperor, seated (1500–1558), formerly attributed to Titian (Alte Pinakothek, Munich). *WikimediaCommons*.
- ¹⁹ PÉREZ, Joseph: *La révolution des «Comunidades» de Castille, 1520–1521*. Bordeaux, 1970. Institut d'études ibériques et ibéro-américaines de l'Université de Bordeaux; PÉREZ, Joseph: *Los Comuneros*. Madrid, 2016. La Esfera de los Libros.
- ²⁰ SERRERA, Ramón María: *La América de los Habsburgo (1517–1700)*. Sevilla, 2019. Editorial Universidad de Sevilla.
- ²¹ FERNÁNDEZ-PIETO DOMÍNGUEZ, Enrique: D. Juan Rodríguez de Fonseca delegado regio en los auntos de Indias (1493–1524). *Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas*, 1998. No. 268–269. 435–447. p.
- ²² *Recopilación de las leyes de los Reynos de las Indias, Madrid, 1681. Libro II.*
- ²³ FAGEL, Raymond: Don Fernando en Flandes (1518–1521): un prince sin tierra. In Alfredo ALVAR (ed.): *Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento. Fernando I 1503–1564*. Madrid, 2004. Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales (SECC), 253–272. p.
- ²⁴ LIKTOR Zoltán Attila: Pactum Mutuae Successionis (1522) – A Habsburg-ház szétválasztása egy „spanyol” és egy „osztrák” ágra? – Kísérlet egy félreértés/fogalom tisztázására a brüsszeli szerződés aláírásának 500. évfordulóján, *Jogtörténeti Szemle*, 2022. 2. sz. 22–31. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2022-2p22>.

- ²⁵ EMBER 1946. 49. p.
- ²⁶ ORTLIEB, Eva: El „Juicio Sangriento de Wiener Neustadt (1522). Revuelta estamental contra Carlos V y Fernando I como Archiduques de Austria. In SZÁSZDI LEÓN-BORJA, István – GALENDE RUÍZ, María Jesús (ed.): *Mujeres en armas. En recuerdo de María Pacheco y de las mujeres comuneras*. Valladolid, 2020. Centro de Estudios del Camino de Santiago de Sahagún. 61–78. p.
- ²⁷ Kép forrása: Kaiser Ferdinand I. (1503–1564). Hans Bocksberger the Elder. Kunsthistorisches Museum Wien. *Wikimedia Commons*.
- ²⁸ „Trends in relative factor returns provide a good test for the stability of income distribution. A measure of income inequality, the land rent/wage ratio, shows a flat long-run trend between the early 14th and 16th centuries and, then, rises from the 1530s to the 1590s.” ÁLVAREZ NOGAL, Carlos – PRADOS DE LA ESCOSURA, Leandro: The Rise and Fall of Spain (1270–1850). *Economic History Review*, Vol. 66. 2013. No. 1. 10. p. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.2012.00656.x>; CARLOS MORALES, Carlos Javier de: *El precio del dinero dinástico: endeudamiento y crisis financieras en la España de los Austrias, 1557–1647*. Madrid, 2016. Banco de España. CARLOS MORALES, Carlos Javier de: Endeudamiento dinástico y crisis financieras en tiempo de los Austrias: las suspensiones de pagos de 1557–1627. *Libros de la Corte*, 2013. No. 7. 68. p. DOI: <https://doi.org/10.15366/lcd2013.5.7.003>.
- ²⁹ KENYERES István – PÁLFFY Géza: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság had- és pénzügyigazgatásának fejlődése a 16–17. században. *Századok*, 152. 2018. 5. sz. 1035. p.; HOCHEDLINGER, Michael – MAT’A, Petr – WINKELBAUER, Thomas (Hg.): *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Band 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Wien, 2019. Böhlau Verlag. DOI: <https://doi.org/10.7767/9783205208235>.
- ³⁰ LIKTOR Zoltán Attila: Rex et regnum. Király és királyság, hasonlóságok és különbségek I. Károly kasztíliai (1516–1556) és I. Ferdinánd magyarországi (1526–1564) uralma között a közjog tükrében. *Jogelméleti Szemle*, 2021. 3. sz. 34–49. p. DOI: <https://doi.org/10.59558/jesz.2021.3.34>.
- ³¹ PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2015. MTA BTK TTI, 306. p.
- ³² 1542. évi (pozsonyi) 30. törvénycikk a királyi helytartó mellé adott tanácsosok.
- ³³ 1563. évi 75. törvénycikk a helytartó és a főkapitányok esküt tételéről.
- ³⁴ KENYERES István: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. *Történelmi Szemle*, XLV. 2003. 1–2. sz. 61–92. p.; KENYERES István: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. *Történelmi Szemle*, LV. 2013. 4. sz. 541–568. p.; PÁLFFY Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle*, XXXVIII. 1996. 2–3. sz. 163–217. p.; PÁLFFY Géza: Kertületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 39. 1997. 2. sz. 257–288. p.
- ³⁵ DONGIL Y SÁNCHEZ, Miguel: Margarita de Austria (1480–1530) Regente de los Países Bajos y Tutora de Carlos I de España. *Iberian*, 2011. No. 2. 6–18. p.
- ³⁶ ELOY HORTAL MUÑOZ, José: El gobierno de los Países Bajos y la regencia de María de Hungría. In MARTÍNEZ MILLÁN, José (ed.): *La Corte de Carlos V*. Madrid, 2000. Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 63–67. p.
- ³⁷ KOHLER, Alfred: La elección de Fernando I como rey de romanos (1531), motivos y consecuencias. In SÁNCHEZ-MONTES GONZÁLEZ, Francisco – CASTELLANO, Juan Luis (ed.): *Carlos V europeísmo y universalidad*. Granada. Vol. 3. 2001. 315–320. p.
- ³⁸ LIKTOR Zoltán Attila: Liktor Zoltán Attila: „Consummatum est”. *Iustum Aequum Salutare*, XVIII. 2022. 2. sz. 225–236. p.
- ³⁹ LIKTOR Zoltán Attila: Mégiscsak egy család a kettő? A Habsburg-ház „két ágának” egysége a 16. század derekán a családi egyezségek és végrendeletek tükrében – és ennek jelentősége a magyar alkotmánytörténet szemszögéből. *Pázmány Law Working Papers*, 2020. 15. sz. 1–24. p.
- ⁴⁰ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel: *Corpus Documental de Carlos V*. Salamanca, 2000.
- ⁴¹ Kép forrása: Retrato de la emperatriz María de Austria (1528–1603), que fue hija del emperador Carlos I de España y de Isabel de Portugal y esposa de Maximiliano II de Habsburgo, emperador del Sacro Imperio Romano Germánico. Museo del Prado. *Wikimedia Commons*.
- ⁴² FAZEKAS István: Egri püspökök a bécsi udvarban (16–17. század). Budapest, 2021. MTA–PPKE Fraknói V. Római Tört. Kutatócsoport – Gondolat Kiadó.
- ⁴³ Adrian van Utrecht (1520–1521), Juan Pardo de Tavera toledói érsek (1539–1541).
- ⁴⁴ Pedro Folc de Cardona tarragonai érsek (1521–1523), Fadrique de Portugal sigüenza püspöke (1525–1539).
- ⁴⁵ Alonso de Aragón zaragózaai érsek (1517–1520), Hernando de Aragón zaragózaai érsek (1566–1575), Jaime Jimeno de Lobera terueli püspök (1590–1593).
- ⁴⁶ Francisco de Remolins bíboros (1511–1513), Pompeo Colonna bíboros (1530–1532), Pedro Pacheco de Villena (1553–1555), Antonio Perrenot de Granvela (1571–1575).
- ⁴⁷ Habsburg Albert főherceg (1583–1593).
- ⁴⁸ Habsburg Albert főherceg (1595–1598).
- ⁴⁹ Pedro Moya de Contreras (1584–1585).
- ⁵⁰ 1578. évi 15. törvénycikk Károly és Ernő főhercegeket a hadidolgokban Őfelsége helyetteseiül el-fogadják és elismerik.
- ⁵¹ KRUPPA Tamás: Gubernator aut successor? Habsburg Miksa főherceg erdélyi kormányzásának terve 1597–1602. Szeged. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. Tom. XXX. 2011. 272. p.

1. Bevezetés – A jogalkalmazás térigénye

A magyarországi jogalkalmazás szervezeti és építészeti sajátosságait feltáró kutatás a magyar jogrendszer modernizációjának *dologi feltételrendszerére*, ezen belül is elsősorban *építészeti térigényére* terjedt ki. Olyan speciális összefüggésrendszer alapján kívánta a magyar sajátosságokat feltérképezni, amelyek a jog és az építészet általában, de a korban fokozottan érvényesülő egymásra hatásában jelent meg.¹

A vizsgálat alapeleme a polgári kori államszervezet kiépítésének feltérképezése, változásának folyamata volt. Ebben az átalakulásban fontos szerepet kapott az *államhatalmi ágak elválasztása*.² Ennek az elvnek a realizálódása nyomán megvalósult a közigazgatási és az igazgatási struktúra szeparálása, ezek külön úton elindult modernizációja, amely megteremtette a sajátos funkcióhoz rendelt – működési-infrastrukturális feltételeket biztosító – épülettípusokat. Ennek eredményeképp karakteresen elvált egymástól az igazgatási³ és a bírósági épület.⁴ Mindkettő esetében – ahogy valamennyi épületnél – elengedhetetlen követelmény a funkciónak megfelelő kialakítás. Ez azonban nem pusztán építészeti kérdés, figyelembe kellett venni a szervezeti igényeket is. Hiszen az állami modernizáció, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás folyamatos alakulása és alakítása mindig átértékelte azok térigényét is. A kutatás építészettörténeti színezete ezt a reflexiót volt hivatott feltárni, azaz miként tükröződött a szervezet (legyen az igazgatási vagy igazságszolgáltatási) az épületek kialakításában. Ebben az aspektusban mind az alaprajzi, mind a homlokzati, azaz a külső kialakítás is vizsgálatot igényelt. Ez utóbbi nem pusztán stílustörténetileg, hanem a jogi kultúra részeként megjelenő szimbólumok elemzésén keresztül is bemutatatható.⁵

Ez az építészettörténeti elemzés azonban egy mély és erőteljes jogtörténeti kutatást feltételezett, ugyanis az épület – amely mintegy kivételül a szervezetnek – csak úgy érthető meg, ha a jogi, strukturális alapokat is megértjük, megismerjük. Ez adta a kutatás *jogtörténeti vetületét*. Ezen a téren a szakma korábbi eredményeit – az igazságügyi szervezet és a közigazgatási struktúra kialakításának történetét – *új kontextusba* kellett helyezni, illetve mellettük az egyes *helyi folyamatok*, a *központi rendelkezések helybeli realizálódását* (pl. ténylegesen egy bíróság, vagy egy közigazgatási szerv megszervezését, elhelyezését) kellett feltárni. Ezeknek az új információknak a felderítése magában hordozta annak lehetőségét, hogy a korábbi jogtörténeti kutatások által festett kép jelentősen árnyalhatóvá válhasson, ekképp megérthetővé tették az építészeti teret is, azt a fizikai közeget, amelyben a jogszolgáltatás és jogalkalmazás működött, működni kényszerült.

A HUN-REN-ELTE (korábban MTA-ELTE) Jogtörténeti Kutatócsoport kutatási projektjének e szegmensében ez a jog- és építészettörténeti részkutatás arra a kérdésre kereste a választ, hogy mennyire lehetett *sajátos* a magyar jogrendszer, államszervezetet kiszolgáló építészeti tér.

Megyeri-Pálffi Zoltán*

A magyarországi jogalkalmazás szervezeti és építészeti sajátosságai a dualizmus korában

Az vált ebben a vizsgálatban érdekessé, hogy egy olyan korban, amelyben mind a kodifikációban, mind az építészetben a külhoni minták felé fordultak az alkotók, talá-lunk-e mégis sajátosan, a szuverenitásunkat is kifejező magyar megoldást.

Ez további kapcsolódó kérdések sorát vetette fel:

- a *mintakövetés* alapján megfogalmazhattak-e elődeink sajátosan magyar megoldást a közigazgatási és az igazságügyi szervezetben?
- voltak-e a modernizált és nemzetközi irányokba illeszkedő rendszerekben sajátosan magyar (tradicionális) elemek?
- hivatottak voltak-e arra a vizsgált közigazgatási és igazságügyi épületek, hogy a szuverenitás kifejezői legyenek?
- ha igen, milyen eszközökkel?

Összességében tehát az volt a feltárandó, hogy közigazgatási és bírósági épületeink mennyire tükrözték (és tükrözik ma is) vissza a modernizált rendszereinket, illetve mennyire tudtak sajátosan magyarrá válni egy historizáló, de uniformizáló közegben?

2. Szervezet- és elhelyezéstörténet fókuszában

A vázolt kutatás alkotmánytörténeti és építészettörténeti vetületeinek mindinkább fókuszba kerülő részeivé a *szervezet-történet* és az *elhelyezéstörténet* vált. Ezek olyan megvilágításba helyezték az Osztrák–Magyar Monarchia Magyar Királyságának államszervezetét, amely addig, ebből az aspektusból kevésbé volt vizsgált. Mivel az állami szervek (hatékony) működésének mindenkor feltétele a *megfelelő infrastrukturális háttér*, ezért érdemes volt ennek történeti alakulását vizsgálni, leginkább egy olyan korszak vonatkozásában, amikor a modern szervezetrendszer létrehozta és működésének feltételeit megalapozták.

Egyértelműen látszik, hogy az osztrák–magyar kiegyezéssel meginduló államszervezeti modernizációra *nagy*

* Megyeri-Pálffi Zoltán PhD, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0003-1366-6963

hatással voltak a korszak európai tendenciái. Elsősorban meg kell említeni, hogy nem kevés késéssel – a II. József-féle próbálkozást követően – „csak” 1869-ben realizálódott az államhatalmi ágak elválasztásának elve Magyarországon.⁶ A kutatás közigazgatás-történeti kitekintéseiből kiviláglik az is, hogy a 19. század első éveiben Ausztriában és egyes német tartományokban közigazgatási reformokat hajtottak végre. Így a Német Császárságban a porosz (Steinschen-féle) 1808-as városrend (*Städteordnung*) és a 19. században kiadott községi törvények (*Kommunalgesetze*) létrehozták a községeket mint önálló közigazgatási egységeket, és megalapozták a városok kommunális önkormányzatát. Az ezzel együtt járó új jogkörök megerősítették a városi polgármester szerepét.⁷ A német területekhez hasonlóan, az osztrák örökös tartományokban is fokozatosan modernizálták a közigazgatást. Ennek egyik eleme például a polgármester új helyzete volt, amely a II. József-féle 1783 és 1786 közötti magisztrátusi reform (*Magistratsreform*) után formálódott ki. Majd az 1849-es „Ideiglenes Községi Törvény” (*Provisorisches Gemeindegesetz*) és az 1862-es községi törvény állított új közigazgatás-technikai feladatokat a polgárok és a községek elé.⁸ Mindez természetesen hatással volt az osztrák városháza-építészetre is, s az új közigazgatási viszonyoknak megfelelő városházák épültek.

Osszességében tehát olyan folyamatok indultak el a hozzánk legközelebbi nyugati térségben, amelyek révén erősítették az önkormányzatiságot, illetve megnőtt a polgármester szerepe.⁹

Ezek a „nyugati” átalakulások nemcsak a párhuzamoságot, hanem azt is erősítették, hogy a német nyelvterület államalakulataival összehasonlíthatók a haza viszonyok (akár jogtörténeti, akár építészettörténeti szempontból).

Az ekkorra szinte evidensnek ható, a hatalmi ágak szeparálását deklaráló tétel (*A bírói hatalom gyakorlásáról* szóló 1869. évi IV. törvénycikk. 1. §.) átrajzolta a magyar államszervezeti viszonyokat és struktúrát: a bírói hatalom kapcsán törvényi szinten *önállósult a jogszolgáltatás és a közigazgatás*. A két terület infrastrukturális hátterének biztosítása azonban csak kullogott a szervezeti modernizáció mögött.

A kutatásból jól látszik, hogy a korszak elején mind az önálló bírói, mind a saját, kifejezetten a célnak rendelt közigazgatási épületek *hiányoztak* a struktúrából. A mérleg nyelve a közigazgatási épületek felé billent, hiszen korábban ezekben folyt az igazságszolgáltatás, s jó néhány évtizedig (!) – ezt is a kutatás támasztotta alá: sok-sok év telt el, mire az állam és az önkormányzatok meg tudták teremteni a megfelelő székhelyeket (lásd törvényszéki paloták, városházák, megyeházák) – ezekben maradtak a bíróságok.

Az igazságügyi építkezések vonatkozásában megállapítható, hogy az 1869-es, majd 1871-es rendelkezések után szó szorított még csak *keresték a helyüket* az újonnan létrehozott állami (királyi) bíróságok.¹⁰ Az elhelyezés nehézséget okozott. Ezt jól alátámasztják az elmúlt évek bíróságtörténeti (monografikus) kutatásai.¹¹ Először az 1880-as évek második felétől kezdődően indult meg a törvényszéki szinten az építkezés: az ekkor emelt igaz-

ságügyi paloták praktikuma – amely nyugati példákban is tetten érhető – az egy tető alatt elhelyezett több fórum koncepciója volt. Nem véletlen, hiszen a törvényszéki székhelyen mindig volt járásbíróság és büntetés-végrehajtási intézmény, valamint telekkönyvi hivatal, így anyagiilag kedvezőbb volt egy komplexum építése.¹²

Az ekkor emelt igazságügyi épületek egy olyan magyar eljárási joghoz igazodtak, amely tulajdonképpen *a tervezési-építési idő alatt csak koncepcionálisan létezett*. Azaz már megépültek a törvényszéki paloták, mire megszületett az 1896. évi *Bűnvádi perrendtartás* (Bp.) és az 1911. évi *Polgári perrendtartás* (Pp.), amelyek a *korszerű eljárásjogi alapelveket* magukénak tudhatták.

A korábban épült bírói épületek az új eljárásjogot ki tudták szolgálni, köszönhetően – legalább – két dolognak: az alapelvek alkalmazásának koncepcionális kimondása és a nyugati minták követése.

Mivel, bár még nem ért révbé az eljárásjogi kodifikáció, már a korszak elején rögzítették:¹³ a szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság elvei mentén készítik el az eljárásjogi törvényeket, és preferálják a társasbíráskodást, valamint helyet adtak az esküdtbíráskodásnak, ezért a korai bírói épületeink is ennek megfelelően épültek: tágas tárgyalási termekkel, elvonulósobákkal, ügyfelek várakozó tereivel, egyszerűen olyan terekkel, amelyek kielégítik a követelményeket.¹⁴

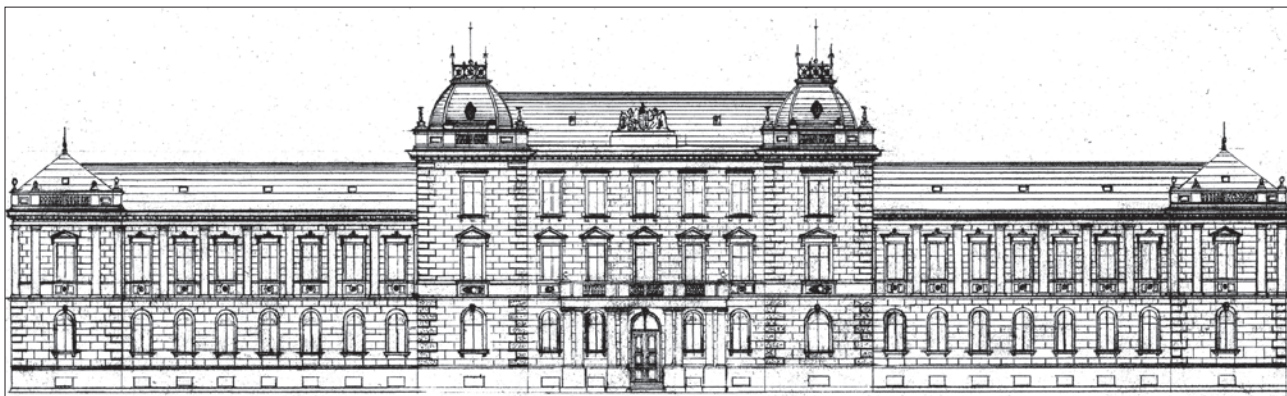
Osszefoglalva megállapítható, hogy a magyar jogintézményi fejlődés, és ennek működési hátterét biztosító infrastrukturális fejlesztés az európai tendenciákat követte, de a (mindkét értelemben vett) kiépítés – a minták sikeres felhasználásával – a saját körülmények diktálta „menetrenddel” valósult meg.

3. A magyar megoldások

A magyarországi közigazgatási és bírói épületek az építészeti megoldások tekintetében – a milyenség és a minőség értelmében *nagyon hasonlítanak egymásra* a régió és az országon belül egyaránt. A hasonlóságok mint „nagy megoldások” foghatók fel, amelyek a „kis megoldások”, azaz a *különbségek* mellett nyernek értelmet. Ugyanis eltérések is kimutathatók, elsősorban olyanok, amelyek a szervezeti sajátosságokból fakadnak. E kettő viszonyrendszerében előzetesen megállapítható: az építészeti (nagy) megoldásokat, tételrendezéseket, stílust sikerrel tudtuk *adaptálni*, de e szervezeti (kis) megoldások miatt megvan a magyar karaktere a vizsgált épületeinknek.

3.1. Bírói épületek

Az igazságügyi építészetben a szóbeliség, a közvetlenség és a nyilvánosság eljárásjogi alapelvei köré fonódó megoldások alapvetően átrajzolták a bírói épületek térrendszerét.¹⁵ E fejlődés a francia majd a német területeken a 18. század végétől a 19. század második feléig volt meghatározó.¹⁶ A német nyelvterülethez fűződő magyar kapcsolatok, az ezek mentén kialakuló kulturá-

A debreceni Törvényszéki Palota második világháborúban elpusztult főhomlokzatának rajzi rekonstrukciója¹⁸

lis, gazdasági, politikai hasonlóságok, a magyarországi felsőoktatás hiányosságait pótló külhoni tanulmányok egyértelműen kedveztek e nyugati minták meghonosodásának. Konkrétan a bírósági épületekben alapelemmé váló közlekedő és várakozó terek, valamint a tárgyalási és kiszolgáló helyiségsoportok *mintaszerűen* a magyarországi épületekben is megjelentek. Így a régió bíróságai nagyon hasonlóak. Ugyanakkor ez a hasonlóság megmutatkozik az országon belül is az állam mint egyazon építető miatt. Ennek köszönhetően funkcionális értelemben nehezen fedezhetők fel igazi helyi sajátosságok a magyar bírósági épületekben. Az építészeti-művészeti formálás vonatkozásában – a stílusválasztás kérdéseiben – már sokkal inkább adódnak helyi sajátosságok, mint például a magyaros szecesszió (lassú, és ha nem is hangsúlyos, de végül érzékelhető) térnyerése az igazságügyi épületeken.¹⁷

3.2. Közigazgatási épületek

A közigazgatási épületeknél a tendencia hasonló: a nyugati szervezeti és építészeti nagy megoldások megérkeznek Magyarországra a kapcsolatrendszerek következtében, a honi összkép viszont már nem annyira homogén, mert sokkal több esetben „magyarítják” a mintákat, köszönhetően annak, hogy az építetők ezek esetében az önkormányzatok, s nem az állam.

A törvényhatósági városi székházak vizsgálata jól rávilágított a kutatásban ezekre az „egyéniesítő” kis megoldásokra. Míg tehát a nagy – avagy mintakövető – megoldások minden székházban megjelentek, azaz a főbejárat-előcsarnok-díszlépcső-közgyűlési terem tér- és útvonala mindenhol adott, addig a sajátosan magyar törvényhatósági és azon belül is változó helyi szervezeti struktúra nyomán a városházák „irodaház” traktusai már változatos képet mutatnak. Ugyanis ahány város, annyi hivatali szervezet alakult ki, s ezekhez eltérő preferenciák és presztízsikválnalmak kapcsolódtak. Ekképp egyes hivatalokat (pl. erdészeti hivatal) nem minden városházán találunk meg, másokat (pl. rendőrség) különböző elhelyezésben.¹⁹

4. A magyar fejlődésben érezhető külhoni hatások

A magyar megoldások felvillantása kapcsán már szóba kerültek a külhoni kapcsolatok, s ezek révén feltűnővé váló hasonlóságok a nyugati és a magyar államszervezeti épületek között.

A kutatás alátámasztotta, hogy ezekhez az építészeti mintát egyértelműen Nyugatról hozták építészeink, tanulmányaiknak vagy eseti tanulmányútjaiknak köszönhetően.²⁰ Majd a magyar építészképzés megreformálása,²¹ valamint az építetők elvárásait, így a szervezeti kialakítást befolyásoló jogi, valamint az architektúrát befolyásoló építészeti műveltség – a szakirodalom, a korszellem ismerete²² – is nagy hatással volt az itthoni építésekre.²³

Az úgyszintén nyugati mintákból táplálkozó kiegyezés utáni államszervezeti, illetve jogi modernizáció folyamatosan alakító tényezőként jelentkezett a vizsgált épületek tervezésében is. Izgalmas látni a tervrajzokon a változásokat! Kifejezetten érdekes, hogy az 1869. évi államhatalmi ágakat elválasztó törvényi rendelkezések következtében milyen funkcióváltáson ment át egy épület, jelesen a pesti Új Városháza, amely tervezése első pillanatában még fenyítő törvényszéki épületnek indult 1868-ban, majd mire elkészült, 1875-ben városházaként nyitották meg.²⁴ Az igazságügyi építészetből e modernizációs, változásokkal teli folyamatot jól szemlélteti, hogy míg például egy 1895-ben készült törvényszéki épületben a nagy tárgyalási terem „nagy bünyűgyi végső tárgyalási” teremnek hívják,²⁵ addig a *bűnvádi perrendtartásról* szóló 1896. évi XXXIII. és az *esküdtbíróságokról* szóló 1897. évi XXXI-II. törvénycikkek nyomán ezeket e termeket esküdtbírói teremként feliratozták. Hasonló változás a közigazgatásban például az anyakönyvi hivatalok megjelenése volt 1895 után, miután állami kézbe vették az anyakönyvvezetést, de azt területi alapon kiszervezték, így szükségessé vált ezen szerveknek helyet adni a közigazgatási épületekben.²⁶

A kutatás summázata azt mutatja, hogy az európai minták mind a kodifikációs, mind az építészeti megoldásokban kéz a kézben jártak és hatottak a magyar viszonyokra, s mivel az alapelvek és az alapszervezetek alkalmazása

egyértelmű volt, így a magyar bírósági és közigazgatási épületek nagyon hasonlítanak az európai (német–osztrák) társaikra.

5. Tradíciók és továbbélő tradíciók

A tradicionális, azaz a hagyományos elemek, valamint azok továbbélésének keresése a jog és építészet történeti vizsgálati konglomerátumában számos új gondolat megszületését segítette elő. A vizsgálat ívének igazságügyi és közigazgatási szegmensekre szeletelése nyomán a tradíció fénynyalábjai hamarabb felderítik a városházák, mint a bírósági épületek karakterét, így ez a gondolatfoszlányok sorrendiségét is meghatározza.

5.1. Városháza-építészet

Az igazságszolgáltatási szervezethez képest az 1870–1871-ben modernizált, de a későbbi évtizedekben is alakuló közigazgatási szervezet *infrastrukturális előnyből* indult. Ez érthető, hiszen a korábbi városházák és megyeházák továbbra is rendelkezésre álltak. Azonban az adminisztrációs feladatok és nem utolsósorban a jelentős lakosságnövekedés következtében a helyi közigazgatás néhány évtizeden belül felduzzadt, ami elodáztatatlanná tette a közigazgatási épületek építését. Jól látszik a vármegyei²⁷ és városi törvényhatóságok esetében egyaránt, hogy az 1880–1890-es évtizedtől kezdődően megindultak a székházépítések szinte az országban.

Ezekhez a mintát – *építészeti értelemben – egyértelműen az európai – elősorban a német nyelvterület – megoldásai szolgáltatták*, azonban a szervezeti megoldások részben továbbélítve a *tradicionális intézményeket* (közgyűlés, főispán, alispán, megyerendszer), részben pedig modernizálva (operatív működés elősegítése, választott és virilis képviselő, korszerű és szakszerű hivatali szervezet, ellenőrzési szervezetek és függési viszonyok) sajátosan magyar struktúrát eredményeztek. Ennek egyértelműen érezhető az építészeti lenyomata a közigazgatási épületekben, az alaprajzi struktúrában és az önkormányzatiságot hangsúlyozó reprezentativitásban.

Így például egy törvényhatósági városháza építészeti megjelenése azt az első benyomást kelti a szemlélő számára, hogy egy „megszokott” európai városi székházzal áll szemben – hiszen jellemzően monumentális, tornyos, a közgyűlési termet kívülről is jól láttató épületként jelenik meg –, közelebbről viszont helyi szimbolikus elemeket (címerek, zászlók, szobrok stb.), formákat vonultatnak fel. Ez különösen igazá válik a 19–20. század fordulóját követően épült, ún. magyaros szecessziós városházák esetében (Kecskeméttől kezdve, később Marosvásárhely, Szabadka), amelyek egyértelműen magyar köntösbe bújtatták a sémászerűen megalkotott székházakat.²⁸

5.2. Bírósági épületek

A magyarországi bírósági épületek esetében a tradíció nehezen értelmezhető, legalábbis a dualizmus első szakaszában, illetve azon évtizedeiben, amikor nagy számban nőtt az új igazságügyi épületek létesítése.

A kezdeti időszakban, az 1870-es évek elején, majd ebben és a következő dekádiban a szervezetet ugyan megreformálták, és létrehozták az ún. elsőfolyamodású bíróságokat, s ezzel „instant” igény jelentkezett az új szervek elhelyezésére, de erre még nem kerülhetett sor az állami anyagi lehetőségek és a szervezet kiforratlansága miatt.²⁹ Így korábbi közigazgatási szervek épületeiben kezdték el működésüket az új királyi járásbíróságok és törvényszékek. (Más értelmezésben ez a helyzet ugyanakkor a tradíció továbbvitelét is jelentette: az 1869. évi, a közigazgatást és igazságszolgáltatást elválasztó rendelkezést megelőző „megszokott” állapot, a két tevékenység egy épületben, székházban való végzése továbbra is fennmaradt, dacára az államhatalmi ágak szeparációjának.)

Az új igazságügyi építések „boomja” idején, az 1880–1900-as években pedig éppen az volt a meghatározó, hogy olyan épületeket létesítettek, amelyek a legmodernebb eljárásjogi követelményeknek felelnek meg, sőt már úgy, hogy a kodifikáció még nem járt a megvalósulás fázisában, mégis a szóbeliség, nyilvánosság és közvetlenség elveinek megfelelően építkeztek.

Végül az igazságügyi épületek mégis sokkal inkább a tradíció hordozóivá lettek, mint a közigazgatási épületek, de ez már elsősorban az építészeti megformálásnak köszönhető, hiszen kialakításukban sokkal inkább tovább tartott a historizmus, mint a városházák esetében.³⁰

6. Összefoglalás

A dualizmus kori magyarországi jogalkalmazás szervezeti és építészeti sajátosságainak vizsgálata, amely a jogrendszer modernizációjának dologi feltételrendszerét, valamint az építészeti térigényét állította fókuszpontba, rávilágított az európai kontextusban (is) értelmezhető magyar megoldások sajátosságaira.

Az államszervezeti modernizáció, a mögötte meghúzódó központi és helyi feladatellátás volumennövekedése az infrastruktúra fejlesztését is magával hozta, ezért a korszakban számos új jogszolgáltatási (közigazgatási és igazságügyi) épületnek kellett épülnie. Ekképp a vizsgálatnak erre a két középutatípusra kellett kiterjednie.

Az államhatalmi ágak szeparációja révén a közigazgatási (ezen belül a városházák) és az igazságügyi épületek külön fejlődési utat jártak be (bár előtörténetük összefonódott). Ezt a fejlődést éppen úgy determinálta a mintakövetés, mint a sajátos magyar megoldások alkalmazása, valamint a tradíció és a modernizáció ötvözte is bevonta a magyar igazságszolgáltatási és közigazgatási szervezet elemeit.

A nyugati, elsősorban német nyelvterület mintáinak követése nyomán a magyarországi igazságszolgáltatási és közigazgatási szervezetben és azokat kiszolgáló épü-

letekben ún. „nagy megoldásokkal” találkozhatunk, azaz e tágabb (európai) kontextusban a magyar épülettípusok nagy hasonlóságot mutatnak külhoni társaikkal. A bírósági épületben e „nagy megoldások” eredményeképp „mintaszerűen” alakították ki a közlekedő, várakozó és tárgyalási tereket, összefüggésben a szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság eljárásjogi alapelvekkel. A városházákon pedig e mintaszerűség elsősorban a főbejárat–előcsarnok–díszlépcső–közgyűlési terem útvonalában és térfűzésében jelenik meg.

A különbségek, vagyis a mintáktól eltérő, sajátos magyar megoldások jelentik a „kis megoldásokat”, azokat, amelyek az itthoni szervezeti jellemzőkből adódnak leginkább. Az eltérések a bírósági épületekben az ügyvitelből, működésből adódnak, a városházákon pedig dominánsabban a helyi (önkormányzati) hivatalszervezethez való igazodásból. Ezek a sajátosságok az államszervezet, jogrendszer milyenségéből fakadnak, s az épületek belsőjére (alaprajzi rendszerére) hatnak, addig a külső esetében a stílusválasztás a meghatározó. Ebben a nézetben az válik a „kis megoldások”, azaz a különbségek tárgyává, hogy a korszak jellemzőjét, a historizáló formaválasztást mi befolyásolta, s majd ezeket hogyan váltotta a saját, nemzeti (magyaros szecessziós) formavilág, amely a helyi (közigazgatási) épületeken hamarabb és nagyobb mértékben, míg az állami (igazságügyi) épületeken később és kevésbé nyert teret.

A kutatás megmutatta, hogy a dualizmus korszakában a városházák – még az államhatalmi ágak szétválasztása előtti „időkből” következően – „infrastrukturális előnyből” indultak, ugyanis a szeparáció után közvetlenül az adminisztratív szervek korábbi épületeikben (városházák,

megyeházák) maradhattak, míg a bíróságoknál – a szervezeti modernizáció nyomán – „instant” igény jelentkezett az új épületekre. Mindkét típusnál leginkább a századforduló környéke hozta el az építkezések megsokasodását.

Az európai minták mindkét szervezet és épületfajta kialakításában meghatározóak voltak, de a városházáinkat a helyi szervezeti sajátosságok tették egyedivé, míg a bíróságainknál az „előre tervezés” adta a kuriózumot: a befejezetlen kodifikáció ellenére olyan korszerű épületeket építettek, amelyek a későbbi igényeknek is megfeleltek.

A városi székházak minden modernizáció (a törvényhatósági rendszer létrehozása) ellenére kénytelenek voltak (szó szerint) teret adni a magyar közigazgatás tradicionális (továbbélő) elemeinek: a közgyűlésnek, a főispánnak (városban és megyében), az alispánnak (megyében). (Önmagában a fennmaradó megyerendszer is tradicionális elemnek tekinthető.) De – természetesen – a részleges modernizáció is helyet talált a városházi falak között: az operatív működés elősegítése, választott és virilis képviselő, korszerű és szakszerű hivatali szervezet, ellenőrzési szervezetek és függési viszonyok az egymásra fűzött hivatali szobákban, irodacsoportokban, kis és nagy (bizottsági) tárgyalókban stb.

Ezzel szemben bíróságaink inkább „sémászerűen” épültek, ami könnyen magyarázható az állami megrendeléssel (az igazságszolgáltatás már állami és nem helyi feladat lévén), ebből fakadóan a szűk tervezői körrel és a tradicionális (külső) megjelenéssel.

Összességében a dualizmus korának államszervezeti és a jogrendszert érintő modernizációja olyan magyar (strukturális, kodifikációs, építészeti) megoldásokat hozott, amelyek az európai közegbe jól beilleszkednek.

MEGYERI-PÁLFFI, ZOLTÁN

Die organisatorischen und architektonischen Merkmale der ungarischen Rechtsanwendung in der Zeit des Dualismus

(Zusammenfassung)

Die Studie konzentriert sich auf eine Untersuchung der organisatorischen und architektonischen Merkmale der Rechtsanwendung in Ungarn während der Zeit des Dualismus, wobei die materiellen Bedingungen der Modernisierung des Rechtssystems und der Bedarf an architektonischem Raum im Mittelpunkt stehen. Diese Untersuchung beleuchtet auch die Spezifitäten der ungarischen Lösungen, die (auch) in einem europäischen Kontext interpretiert werden können.

Die Modernisierung der staatlichen Organisation und die damit einhergehende Zunahme zentraler und lokaler Aufgaben brachte die Notwendigkeit mit sich, die Infrastruktur auszubauen, so dass im Laufe der Zeit eine Reihe neuer Justiz- und Verwaltungsgebäude errichtet werden muss-

ten. Mit der Gewaltenteilung entwickelten sich die Verwaltungs- und Justizgebäude getrennt voneinander. Diese Entwicklung wurde durch die Verwendung von Modellen, die Anwendung spezifischer ungarischer Lösungen, Tradition und Modernisierung bestimmt. Die Studie konzentriert sich auf die so genannten „Hauptlösungen“, die auf ausländischen Modellen basieren, und auf die so genannten „kleinen Lösungen“, die auf ungarischen Entwicklungen beruhen. Auf dieser Grundlage lässt sich feststellen, dass die Modernisierung der Staatsorganisation und des Rechtssystems in der Zeit des Dualismus ungarische Lösungen (strukturelle, kodifikatorische, architektonische) hervorbrachte, die sich gut in den europäischen Kontext einfügen.

The Organizational and Architectural Characteristics of the Application of Law in Hungary in the Era of Dualism

(Abstract)

The study is based on an examination of the organisational and architectural characteristics of the application of law in Hungary during the dualism period, focusing on the material conditions of the modernisation of the legal system and the need for architectural space. This research also sheds light on the specificities of Hungarian solutions that can (also) be interpreted in a European context.

The modernisation of the state organisation and the resulting increase in the volume of central and local tasks brought with it the need to develop infrastructure, and therefore a number of new legal (administrative and judicial) buildings had to be constructed during the period.

With the separation of powers, administrative and judicial buildings developed separately. This development was determined by the use of models, the application of specific Hungarian solutions, tradition and modernisation. The study will focus on the so-called “major solutions” based on foreign models and on the so-called “minor solutions” based on Hungarian developments. On this basis, it can be concluded that the modernisation of the state organisation and the legal system in the dualist era produced Hungarian solutions (structural, codification, architectural) that are well integrated into the European context.

Jegyzetek

- ¹ Vö. MEYERI-PÁLFFI Zoltán: Az igazságügyi szervezet dologi háttere: a bírósági épületek. In MEYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. (Jogtörténeti Értekezések 43.) Budapest, 2020a. Gondolat Kiadó, 113–123. p.
- ² Vö. MEYERI-PÁLFFI Zoltán: Gondolatok a jog(szolgáltatás) ábrázolhatóságáról, térigényéről és a hatalom architektúrájáról. In MEYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Ábrázolt és épített jog*. (Jogtörténeti Értekezések 53.) Budapest, 2021a. Gondolat Kiadó, 11–25. p.
- ³ Vö. MEYERI-PÁLFFI Zoltán: A közigazgatási szervek épületei Magyarországon és külföldön. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa*. Budapest, 2020b. Gondolat Kiadó, 560–603. p.
- ⁴ Vö. MEYERI-PÁLFFI Zoltán: Bírósági épületek Magyarországon és külföldön. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa*. Budapest, 2020c. Gondolat Kiadó 177–201. p.
- ⁵ A szimbolikával kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy ez nem élvezhetett prioritást, sőt, jelentős hangsúlyt sem kaphatott a kutatásban, hiszen elbillentette volna a témakörök közötti arányokat.
- ⁶ Vö. MEYERI-PÁLFFI 2021a. 14–17. p.
- ⁷ MEYERI-PÁLFFI Zoltán: *A törvényhatósági jogú városok városházái a dualizmus korában*. (Doktori értekezés) Budapest, 2024a. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Csonka Pál Doktori Iskola, 89. p. <http://hdl.handle.net/10890/55166>; SCHEUTZ, Martin: Die Multifunktionalität der Rathäuser in langer Perspektive – Versuch eines Überblicks. In PILS, Susanne Claudie et al. (Hrsg.): *Rathäuser als multifunktionale Räume der Repräsentation der Parteien und des Geheimnisses*. Innsbruck–Wien–Bozen, 2012. Studien Verlag, 28. p.
- ⁸ MEYERI-PÁLFFI 2024a. 90. p. SCHEUTZ 2012. 27. p.
- ⁹ Vö. MEYERI-PÁLFFI 2024a. 89–90. p.
- ¹⁰ Vö. MEYERI-PÁLFFI Zoltán: Új bíróságok, új épületek? Az 1871. évi XXXI. tc. végrehajtása a bíróságok elhelyezése tükrében, Bihar vármegye példáján keresztül. In KIS Norbert – PERES Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára. Studia sollemnia scientiarum politico-camerarium*. Budapest, 2017a. Dialóg Campus Kiadó–Nordex Kft. 267–274. p.
- ¹¹ MEYERI-PÁLFFI Zoltán: *Bíróságszervezés Pest vármegyében*. Budapest, 2024b. Budapest Környéki Törvényszék; MEYERI-PÁLFFI Zoltán: *Organisation of Courts in Pest County*. Budapest, 2024c. Budapest Környéki Törvényszék; MEYERI-PÁLFFI Zoltán: *Fejér vármegye járásbíróságainak szervezőtörténete*. Székesfehérvár, 2023. Székesfehérvári Törvényszék; MEYERI-PÁLFFI Zoltán: *Jogszolgáltatás a polgári kori Fejér vármegye járásbíróságain 1872–1944*. Székesfehérvár, 2022a. Székesfehérvári Törvényszék; MEYERI-PÁLFFI Zoltán: *A Székesfehérvári Törvényszék polgári kori története 1872–1944*. Székesfehérvár, 2021b. Székesfehérvári Törvényszék; MEYERI-PÁLFFI Zoltán: *Epizódok a Pestvidéki Királyi Törvényszék történetéből 1872–1944 / Episodes from the History of the Royal Pest Environs Regional Court 1872–1944*. Budapest, 2019a. Budapest Környéki Törvényszék; MEYERI-PÁLFFI Zoltán: *Az egri Törvényszék / The Eger Courthouse*. Budapest–Eger, 2018. Országos Bírósági Hivatal.
- ¹² Vö. MEYERI-PÁLFFI, Zoltán: The Architectural Background of the Hungarian Justice System in the Age of the Austro–Hungarian Monarchy. *Jogtörténeti Szemle*, 2021c. special issue 46–52. p.; MEYERI-PÁLFFI 2020c; MEYERI-PÁLFFI Zoltán: Bíróságok a dualizmus kori Magyarországon. Igazságügyi paloták a polgári korban. *Rubicon*, 30. 2019b. 9–10. sz. 66–75. p.
- ¹³ Már az 1868. évi perrendtartásban megjelentek a szóbeliség és nyilvánosság elvének csirái, de csak az ekkor rendezett sommás eljárásban „kelhettek ki”. Vö. MEYERI-PÁLFFI 2020c. 187–188. p.; 1868. évi LIV. tc. 103–105. §; BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, 1996. Zala Megyei Bíróság–Magyar Jogász Egyesület Zala Megyei Szervezete, 233. p.
- ¹⁴ Vö. MEYERI-PÁLFFI 2020c. 187–188. p.
- ¹⁵ Vö. MEYERI-PÁLFFI Zoltán: Az igazságügyi szervezet a fizikai valóságban: a Kúria épülete. *Jogtörténeti Szemle*, 19. 2017b. 1–2. sz. 88. p.; KLEMMER, Klemens – WASSERMANN, Rudolf – WESSEL, Thomas Michael: *Deutsche Gerichtsgebäude. Von der Dorflinde über den Justizpalast zum Haus des Rechts*. München, 1993. Verlag C.H. Beck, 28. p.
- ¹⁶ Vö. MEYERI-PÁLFFI 2021a. 18–21. p.; KENGyel Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 30–39. p.; SCHALL, Konrad: *Gerichtsbauwesen 1803–1918 im Spiegel von Gerichtsverfassung und Prozeßordnungen – dargestellt am Beispiel Badens*. (Inauguraldissertation) Schwäbisch Hall, 1994.
- ¹⁷ Vö. MEYERI-PÁLFFI 2021a. 21–22. p.; SZÉKELY Márton: Igazságügyi épületek tervpályázatai Magyarországon 1903–1916 között. In MEYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Ábrázolt és épített jog*. (Jogtörténeti Értekezések 53.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 64–66. p. A magyarországi igazságügyi paloták hasonlóságához l. MEYERI-PÁLFFI Zoltán: A bécsi neoreneszánsz Debrecenben. Wágner Gyula igazságügyi palotái *Régiókutatás Szemle*, 2017. 1. sz. 37–52. p.

- ¹⁸ Kép forrása: Megyeri-Pálffi Zoltán rajza.
- ¹⁹ Vö. MEGYERI-PÁLFFI 2024a. 30–33. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán – MARÓTYZ Katalin: Hat törvényhatósági jogú város székház-építési pályázata. Hivatalszervezés és helyigény. *Építés – Építészettudomány*, 2022b. 1–2. sz. 91–128. p. DOI: <https://doi.org/10.1556/096.2021.00012>; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Anyakönyvezés térben és időben: az állami anyakönyvezés bevezetése és építészeti hatásai a dualizmus korában. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021d. Gondolat Kiadó, 193–204. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A szegényügy „helye” a törvényhatósági jogú városokban a dualizmus korában. *Jogtörténeti Szemle*, 2024. 4. sz. 42–49. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2024-3p42>.
- ²⁰ Ennek elemei voltak többek között a céhrendszerben a vándorlási kötelezettség és külföldi hadmérnökök és építőmesterek itthoni foglalkoztatása. Vö. MEGYERI-PÁLFFI 2024a. 89. p.; KOMÁRIK Dénes: Építészképzés és mesterfelvétel a XIX. században. Pesti mesterek és mesterjelöltek. *Építés – Építészettudomány*, 1971. 4. sz. 379–418. p.; GY. BALOGH Ágnes: Adatok a Budai Kőműves és Kőfaragó céh életéből. *Építés – Építészettudomány*, 1998. 1–2. sz. 93–123. p.; FELD István–VELLADICS Márta: *Magyar építészet 2. Buda elfoglalásától József nádor koráig (1541–1808)*. Budapest, 2016. Kossuth Kiadó, 179–180. p.; FEHÉRVÁRI Zoltán – HAJDÚ Virág – PRAKHALTI Endre – RITOÓK Pál: *Magyar építészet 3. A Szépitő Bizottmánytól Napjainkig. (1808-tól napjainkig)*. Budapest, 2017. Kossuth Kiadó, 24. p.; GYETVAINÉ BALOGH Ágnes: Itáliai és német építőmesterek tevékenysége a budai polgár városban a török kiűzése után. *Építés – Építészettudomány*, 2022. 3–4. sz. 233–251. p. DOI: <https://doi.org/10.1556/096.2022.00002>.
- ²¹ Vö. MEGYERI-PÁLFFI 2024a. 89. p.; SISA József: A József Műegyetem és az Állami Felsőipariskola. In SISA József (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Budapest, 2013. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Osiris Kiadó, 338–339. p.; MARÓTYZ Katalin: Mintakövetés és invenció a XIX. század második felének budapesti építészetében. *Építés – Építészettudomány*, 2005. 1–2. sz. 36. p.
- ²² Már a 18. században is jelen voltak a szakmai kiadványok a magyar építészek látókörében. Vö. MEGYERI-PÁLFFI 2024a. 89. p.; BIBÓ István: A magyar építészeti szakirodalom kezdetei (Építészeti szakönyvek Magyarországon a XVIII. században). In ZÁDOR Anna – SZABOLCS Hedvig (szerk.): *Művészet és felvilágosodás*. Budapest, 1972. Akadémiai Kiadó, 27–122. p.
- ²³ Vö. MEGYERI-PÁLFFI 2020a 119–120. p.; SISA József: Építészegyesületek. In SISA József (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Budapest, 2013. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Osiris Kiadó, 350. p.; MARÓTYZ Katalin: *Wéber Antal építészete a magyar historizmusban*. Budapest, 2009. Terc, 51–53. p.
- ²⁴ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Fordulatok a pesti Új Városháza létesítésében. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás*. (Jogtörténeti Értekezések 66.) Budapest, 2024d. Gondolat Kiadó, 63–80. p.
- ²⁵ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A debreceni Magyar Királyi Törvényszék egykori épülete. In BARTHA Ákos – SZÁLKAI Tamás (szerk.): *Interdiszciplinaritás a régiónkutatásban: IV. Fialat kutatók nemzetközi konferenciája*. Debrecen, 2014. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 31–46. p.
- ²⁶ Vö. MEGYERI-PÁLFFI 2021d. 193–204. p.
- ²⁷ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Vármegyeházák a történeti Magyarországon az 1870-es közigazgatási reform után. In FREGAN Beatrix et al. (szerk.): *Tanulmánykötet a 6. Báthory–Brassai nemzetközi konferencia előadásaiából Budapest, 2015. Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola*, 446–461. p.; MEGYERI-PÁLFFI 2024a 84–86. p.
- ²⁸ Vö. MEGYERI-PÁLFFI 2024a. 97–99. p.
- ²⁹ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Bíróságok a polgári kori Erdélyben – Épületek, építészek. In FEGYVERESI Zsolt – VERESS Emőd (szerk.): *Történelmi bírószági épületek Erdélyben*. Kolozsvár, 2021e. Forum Iuris, 69. p.; MEGYERI-PÁLFFI 2020c. 187. p.
- ³⁰ L. korábban!

Mezey Barna*

A kodifikációs minták történetéhez

1. Bevezetés

A *szuverenitás változatai a 19–20. század magyar jogfejlődésében* című kutatási program egyik fő szempontja volt a büntetőjog kodifikációs folyamatainak vizsgálata, amely egész Európa jogfejlődése és jogegysége szempontjából központi szerepet játszott a felvilágosodás korától a huszadik századig.

Miután ez a *kontinentális jelenség* egyfelől mélyen áthatotta a jogi gondolkodást Angliától az Orosz birodalomig, Norvégiától Olaszországig,¹ a jogalkotásban kikerülhetetlen tudományos, praktikai és törvényhozási hatások érvényesültek. A modern kodifikáció a rendi centralizáció és az abszolutizmusok „terméke”,² célja a központosított hatalom szimbolikus kifejeződéseként, de nagyon is gyakorlati megfontolások jegyében *megvalósított jogegység*.³ A folyamat kísérőjelenségeként, majd meghatározójaként a felvilágosodás „harcos filozófiája” a polgárosodás szolgálatában doktrinális alapokat szolgáltatott a jogtudomány számára, amely így a kor felfogásának megfelelő *alkotmányos követelménnyé* szilárdította a garanciális biztosítékokat ígérő rendezést. S miután a kodifikáció nem egyszerűen a jogalkotás ideológiai-technikai kerete, hanem rendszerszerűséget, kizárólagosságot, egységet, teljességet, ellentmondás-mentességet követelő tartalmi elvárás⁴ is, az előkészítő munkálatok a végrehajtó hatalom *aktív* közreműködését is igényelték, így hatása a kormányzatokra, az alkotmányos fejleményekre vitathatatlan.

A kodifikáció a konkrét állami jogalkotáson túlmenő, sokágú, sokirányú áramlatot kezelő, *multinacionális szakmai program* volt, az abszolutizmusok egyik meghatározó eszköze, amely szerte Európában számtalan kísérletet értelt, és *megoldásokat* kínált, de a kontinenst átfogó jellege okán *válaszokat* is befogadott. Ez a jelenség Európához kapcsolódott, és az Európa-centrumban (ahogy akkor, a 19. században mondták: a kultúrállamokban) kibontakozó közjogi és szakmai mintákat kereső, szélső nemzeti tudományosság pozicionálásában érdekelt államokban alapvető jelentőségű hatással bírt.⁵

A büntető kodifikáció kezdettől fogva csomópontja volt a közjogi küzdelmeknek. A jogágazatosodás folyamatának kritikus pontja ugyanis a büntető törvénykönyvek létrejötte, a szokásjog uralta középkori jogi praxisról teoretikus alapon elkülönített, szisztematikusan felépülő,

racionalis szempontú, precíz fogalmakkal operáló szakjog definiálása.⁶ Maga a kodifikációtörténet igazolja, hogy a büntető törvénykönyvek megszületése egyfajta kölcsönös előnyökön (és viszonyos hátrányokon) nyugvó *alkufolyamat eredménye* volt.

A központi kormányzat a rendi önkény és a törvénykezési partikularizmus felszámolásának lehetőségét latolgatta, miközben a mérleg másik serpenyőjében a királyi hatalom deklaratív korlátozása hozott mérlegelendő ellenérvet. A rendek jogaik garantálását, státuszuk védelmét, az udvarral szembeni további közjogi biztosítékot keresték a kodifikációban, miközben tudták, hogy ez az ő törvénykezési szabadságuk/szabadosságuk erős korlátait állítja majd. A büntető kodifikáció a jogrendezés, a jogegységesítés, a központi hatalom szilárdításának eszköze a felvilágosult abszolutizmus céljainak egyike, így a modern állam felé vezető út fontos állomása.

A sajátos magyar–Habsburg hatalmi viszonyrendszer jellegzetessége volt a folytonos alkotmányos küzdelmek jelenléte a politikai életben, aminek velejárója a *politikai eszközként* is alkalmazható és alkalmazott büntető törvénykezés. A vizsgált korszak első felében (általam a 18–19. század fordulójától elemzett) *rendi ellentállás* s az ezzel szemben formálódó kormányzati törekvések jellemezte ellentmondásos álláspontok domináltak a jogalkotási programokat. Végso soron ennek lett köszönhető az 1843. évi büntetőjavaslatok elkészülte, miképpen végso sikertelensége is.

A monarchikus diktatúra abszolutizmust idéző kormányzati és jogpolitikája a szuverenitását veszített és alkotmánya helyreállítását követelő nemzet ellenében az *unifikáció* filozófiáját követve az osztrák jogszabályok (így a büntető törvénykönyv, büntető perrend és büntetés-végrehajtás) magyarországi hatálybaléptetését kényszerítette ki.⁷ Ez a magyar jogalkalmazásban részben az *alkalmazkodás*, részben a *türelési taktikák* kialakítását követelte meg. A büntetőkommentár-irodalom és a joggyakorlat megerősödését regisztrálhatjuk, amelynek egyik mellékhatásaként a magyar tradicionális jogot az osztrák joggal *egyeztető*, megoldásokat kereső jogász értelmiség képződött, amely a nehézségek nyitját a nemzetközi (európai és amerikai) szakmai eredmények megismerésében és lehetséges *adaptációjában* látta és tapasztalta.⁸

Az itt kialakuló *tudományosan művelt jogászgarnitúra* lett alapja a kiegyezéskor korszak mindenféle mércével mérten jelentős kodifikációjának. 1867-et követően egy percig sem volt kérdéses a *szuverén* jogalkotás, amelynek már csak történeti előzményei okán is erős kontúrja lett az *osztrák jog elutasítása*. Ez a tendencia viszont felerősítette az ausztriainál modernebb, tudományosan megalapozott, többnyire német és francia büntetőtörvény-alkotás és törvénykezés mintaként történő megidézését.

A kutatásnak az az elvárása, hogy a regionális fejlődés tükrében kerüljön sor a vizsgálatra, tekintve, hogy a régió a 20. századig a lengyel térséget leszámítva a Monarchia keretein belül fejlődött, az osztrák–magyar viszonylatban volt értelmezhető. 1867-ben, mikor az ország alkotmányát visszaállító kiegyezés jegyében Magyarország közjogi része lett a monarchiának, szuverenitásának egy hányadáról

* Mezey Barna DSc, az MTA doktora, korábbi kutatócsoport-vezető, HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0002-2234-9452

a magyar politikai elit az akkor nagyobbban látszó jó érdekében lemondott. Ebben a vonatkozásban viszont minden törvényalkotási lépés a birodalom feltételrendszeréhez igazodott, a magyar alkotmányosság része és függvénye volt az Osztrák–Magyar Monarchiának. Ugyanakkor a büntetőjog az önálló magyar törvényalkotás terrénumbába esett, ami minimálisra szorította a kötelezőségek hatókörét. Jellemzőbb annak vizsgálata, hogy az elismerten a klasszikus iskola csúcsteljesítményeként hatályba lépő 1878. évi V. törvénycikk milyen hatással volt a más regionális alakulatok jogára.⁹

2. A kodifikációs eszme befogadása

A büntető kodifikációk története az európai jogtörténetben a büntető törvénykezési rendtartások rögzítésével vette kezdetét. Németországban városi és tartományi *Halsgerichtsordnungen* sora jelent meg a 15. századtól, hogy 1532-re a *Constitutio Criminalis Carolina*ban teljesedjen ki az állami büntető monopólium rögzítése iránti szándék.¹⁰ Ezzel megindult a római jog recepciója a büntetőjog-alkotás területén is,¹¹ ami majd a természetjognak a büntetőjog-tudományba beplántáló felvilágosodás korában valóságos kodifikációs hullámmá érett.¹² Jóllehet a magyar büntető kodifikáció megkésetttségét hagyományosan hangsúlyozzák a büntetőjog-tudomány szerzői, a magyar jogalkotói szándék jelenvalósága igazolható. A hazai igazságszolgáltatás megjavításának gondolata már a 17. században napirenden volt. Az 1681. évi országgyűlésen egyetértettek a rendek a kormánnyal, hogy ti. az igazságszolgáltatás rossz állapota igényli annak megújítását, ennek realizálására vonatkozó elképzelések jelentősen eltértek egymástól.¹³ Ezzel a feudális-rendi büntetőjog átalakítása elnapoltatott.¹⁴ Nem sokkal később az uralkodó elé helyezett ún. országrendezési javaslat (*Einrichtungswerk*)¹⁵ nem nyerte el a magyar politikai elit támogatását. Aligha véletlen, hogy az országrendezéssel megbízott Kollonich a *Ferdinanda* latin fordítását (*Praxis Criminalis* címmel) a *Corpus Juris*hoz csatoltatott nyomtatattá ki Nagyszombatban, és kiadását az 1687–1688. évi pozsonyi rendi országgyűlés alkalmával tette közzé.¹⁶ Mindenesetre a szakirodalom ezekre a diétákra tekint a magyar büntetőjog szisztematikus rendezésének kiindulópontjaként,¹⁷ ettől fogva a büntető kodifikáció kérdése, a magyar közgondolkodásnak szerves része lett.¹⁸ A sikertelen kísérletek után nyilvánvaló eredményként nyugtázható az 1723. évi törvények közül a bírósági szervezet átfogó reformját illető szabályok megszületése, s ezzel az igazságszolgáltatás legalább részleges korszerűsítése. Nem teljesült viszont a bécsi udvar régi terve, a nemesi jogokat konzerváló *Tripartitum* felülvizsgálata.¹⁹

A 18. század második felében Magyarországon is ismertté váló kodifikációs eszmék megindították a gondolkozást, ha nem is azonnal a kodifikációról, de legalább a jogrendezés irányába. Az országgyűlési jegyzőkönyvek több modernizációs próbálkozásról is tanúskodnak, melyek ekkortájt értelemszerűen nem szólhattak másról, mint a rendi alapintézmények döntő pozíciójának megin-

gatásáról.²⁰ A *jogrendezés igénye*, mely a török háborúk és a függetlenségi küzdelmek lezárását követően erősödött meg, a rendi oldalon kezdetben inkább a törvénykezési rendtartások és a bírósági szervezet megújítását szorgalmazó törekvések élenkülését hozta. A kormányzati kezdeményezések a birodalom területén kialakítandó jogegység érdekében az *európai eszmei áramlatok kodifikációs mozgalmaihoz* kapcsolódtak, s ezzel megalapozták a birodalmi törvénykönyvek megszületését, majd a *magyar kodifikációs hullámot* is.²¹ Az 1712. évi javaslat, az 1719-es *Novum tripartitum*, a *Praxis Criminalis* lefordítása és csatolása a törvénytárhoz, az 1728–1729. évi tárgyalások még többnyire az udvar erőfeszítéseinek keretein belül maradtak. Az 1790–1791. évi országgyűlés egyik deputációs munkálatának eredménye, az 1795. évre véglejezett büntető törvénykönyvi tervezet azonban, ami már teljes javaslatként került a törvényhozás elé, a rendek közreműködésével készült el.²² A rákövetkező országgyűlésekben a felvilágosodás, a nyugati tudományosság hatására elfogadottá lett a törvénykönyvekbe foglalt jogrendezés gondolata. Az 1827. évi országgyűlés az általa kiküldött választmányának ugyan még csak azt a feladatot szabta, hogy az 1790–1791. évi 67. törvénycikk elvei szerint vegye tárgyalás alá a munkálatokat, azokat bírálja meg, és véleményét a következő országgyűlésre nyújtsa be,²³ de a folyamat lendületet kapott. A tanácskozások eredményeit a nádor nyomtatásban közzétette,²⁴ és véleményezésre megküldte a vármegyéknek. Ez a döntés kiszélesítette a modernizáció és a kodifikáció fókuszát, új tartalommal töltötte meg, alakító tényezővé tette a vármegyék közgyűléseit, és aktivizálta a követi rendszert.²⁵ Az munkálatok vitája tematizálta a közbeszédet, beemelve abba a rendi jog megreformálásának lehetőségét is. Hiába voltak az operátumok elavultak, esetszerűek, a rendi szempontokat messzemenően érvényesítők,²⁶ a közgondolkodásba visszavonhatatlanul bekerült a tradicionális jog megváltoztatásának igénye, a kodifikációs eszme. Az 1831. esztendő szakmai polémiai felrázták a rendi közvéleményt, mozgásba hozták a szakmai-politikai struktúrákat.²⁷ A folyamat ráadásul egy megfiatalodott ellenzék színre lépésével²⁸ párosult, amely a hagyományos rendi érdekképviseleten belül egy szakmailag is felkészült országgyűlési követgarnitúrát prezentált a közügyek megvitatásához.

A felfrissült ellenzék magához a törvényhozási folyamathoz is újszerűen közelített. A korábbi gyakorlattal szemben elfogadta, sőt fontosnak ítélte az átfogó törvénykönyvi szabályozás lehetőségét.²⁹ A rendszerszerűség hangsúlyozása, a jogalkotói tapasztalatok hasznosításának igénye, a korábbi munkálatok avultságának felismerése egy *tervszerű kodifikáció racionalitását* vizionálta.³⁰

Új jelenség volt annak felismerése is, hogy a törvényhozói szervezet elfogadott eleme kell legyen a *bizottsági előkészítő apparátus*, egy olyan választmány, mely „egy systematisált codexnak csontvázát dolgozza ki. Csak ez lehet egyetlen egy ösvény, melyen sikerrel haladhatunk; különben a nehézségekből kigázolnunk teljes lehetetlen”.³¹ A változások bár a magánjogi törvénykönyv tervezetének ügyét nem mozdították előre, egy évtizeden belül lezajlott a kereskedelmi jog kodifikációja,³² és az ország-

gyűlés elé került a büntető törvénykönyv tervezete is. Ebben a munkában tevékeny szerepet vállalt Deák Ferenc, aki kezdettől fogva a kodifikáció meggyőződéses híve volt, a consuetudinális joggal szemben következetesen képviselte a rendszerszerű szabályozást, elkötelezett híve volt a garanciális jogrendszernek. Egy olyan jogrendszernek, amelyben, ha „a polgárok személyes szabadsága, sőt néha élete foroghat kérdésben, [...] nem a bírónak önkénye, hanem a törvénynek szeghetetlen szent szava szolgáljon arányul...”³³ Megfogalmazásában a törvényhozás *garanciális felsőbbségét* vallja a törvénykezés esetlegesége fölé, a büntető törvénykönyv eszközszerepét rajzolja meg a bírói önkény ellenében. A büntető kodifikáció esszenciája ez a néhány mondat.

A magyar kodifikációs mozgalmakkal párhuzamosan Erdélyben is készültek törvénykönyvtervezetek,³⁴ amelyek közül az 1811. évi átjutott az országgyűlés szűrőjén is, szentesítése azonban itt is elmaradt.³⁵ Annak azonban bizonyosságul szolgált, hogy Erdélyben is erős volt a kodifikációs mozgalom, s a törvényalkotáshoz szükséges szakemberek sem hiányoztak.

A legendás 1843. évi javaslatot megalapozó törvényi rendelkezés, miszerint „a büntető törvénykönyvvel elválhatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett országos választmány nevezetett”,³⁶ világosan igazolta, hogy az elmúlt évtizedekben a szakmai és tudományos igények alapvetően megváltoztak, a kodifikáció feladata a rendi politizálásban felértékelődött. A választmány 1841. december 1-jén tartotta első ülését, konkrét javaslatait három alválasztmány dolgozta ki, munkája eredményét³⁷ pedig 1843. július 5-i elegyes ülésében mutatta be.³⁸ A törvényjavaslatok gondos előkészítése, színvonalas országgyűlési vitája briliáns törvénykönyvet ígért.³⁹ Ám, mint ismeretes, a büntetőjogi és a büntetőperjogi plánum a főrendek és az alsótábla nézeteltérésein megbukott. Ezután a rendi törvényhozás folyamatában újabb törvénykönyv tervezete már nem került a Karok és Rendek elé. Az 1843-as plánummal lezárult a feudális-rendi korszak utolsó évszázadának kodifikációskísérlet-sorozata.

Deák Ferenc, a Batthyány-kormány igazságügy-minisztere teljesíthetetlen elvárásokkal nézett szembe. Az áprilisi törvényhozás emberöltőnyi méretű törvényalkotási csomagot tett a miniszter elé. Az ősiség eltörlésével járó szabályozási igényt magánjogi kódex kidolgozásával kellett kielégíteni; az úrbéri terhek megszüntetésével kapcsolatos teendőkről, a magánföldesurak kármentesítéséről „a legközelebbi országgyűlésnek részletesen kidolgozandó törvényjavaslatot” várt az országgyűlés a minisztérium előterjesztésében. Az összesítésről, a legelőelkülönözésről és a faizásról rendelkezve az országgyűlés részletes törvényjavaslat előterjesztésére kötelezte a minisztériumot. A papi tized eltörlésére vonatkozó deklaráció törvényszöveggé változtatását úgyszintén a jövő országgyűlésre halasztották. Magyarország és Erdély egyesítéséről szóló törvénycikk nyomán az egyesülés részletes szabályainak kimunkálása várt a tárcára; a közös teherviselésről rendelkező törvénycikk a köztelherviselés konkrét formájának és az adórendszernek kidolgozását is az igazságügyi minisz-

tériumra testálta; az úrbéri megszüntetett magánúri javadalmak satusadóssággá leendő átváltoztatásának részletes szabályait az országgyűlés a tárcától várta. A hitelintézet-re, a magyar egyetemre, a nemzeti őrseregére vonatkozó végleges szabályozás kimunkálása is Deák tárcájára várt. A magánjogi törvénykönyv mellett az igazságszolgáltatás modernizálásának terve is az asztalon volt, az 1843-as javaslatoknak a törvényszintre emelésével (a büntetőkódex megalkotásával, a büntető perrendtartás törvényi megvalósításával, a börtönügy reformjával), a törvénykezési szervezet polgári szellemű átalakításával, a bírói függetlenség deklarálásával és garanciáinak kiépítésével.⁴⁰

Az alkotmányos forradalom megkövetelte politikai átalakulás és a háborús viszonyok kialakulása nyomán a büntető kodifikáció *elveszítette önálló politikai jelentőségét*, csökkent a fontossága a törvényhozás szemében. Szakkérdéssé válva azonban (a politikai szükség hatására) a törvényhozás visszanyúlt az 1843. évi tervezetekhez, és *hatályos jogba emelte* annak egyes részleteit (a sajtótörvényben a sajtóesküdtszéki rendeletben, a vésztörvényben és a börtönügyi rendeletben). Deák Ferenc szerepvállalása, befolyása és tekintélye megakadályozta az észszerűtlen törvényalkotást, kodifikátori elkötelezettsége azonban mindvégig hatással volt a jogalkotásra. Az 1843. évi javaslat ismertsége és népszerűsége folyamatosan napirenden tartotta a kodifikáció kérdését.

Sajátos helyzet alakult ki az osztrák katonai megszállás idején. A reformkori kodifikációs mozgalmak erejüket vesztítették, a diktatúra kiépülésével pedig (legalábbis átmenetileg) értelmetlenné is váltak. A szabadságharc bukását követően a megszálló osztrák hatóságok (a hadiállapot felszámolását követően) Magyarországon is az 1803-ban életbe léptetett *Strafgesetz* szabályainak megfelelően jártak el.⁴¹ Az 1852-ben kibocsátott és a birodalom egész területén érvényesként értelmezett⁴² „új” *Strafgesetz* pedig hivatalosan is *hatályos joggá* vált. Ez a tény két jelentős következménnyel járt. Egyfelől a magyar büntetőjogéletben stabilizálta az írott jog szerepét, növelte jelentőségét, keretbe fogta az amúgy is elbizonytalanodott bírói praxist. Másfelől pedig kikényszerítette a jogalkalmazóknak elméleti, szakmai-tudományos kapaszkodókat biztosító szakirodalom jelentős megerősödését.⁴³

Az *Októberi Diploma* a tradicionális magyar intézményeket ismét érvényesnek tekintette, az oktrojált büntetőkódex hatályát pedig az Országbírói Értekezlet az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* kibocsátásával megszüntette.⁴⁴ A büntetőjog felülvizsgálatára rendelt albizottmány hosszabb, az 1843-as javaslat felélesztése fölött folytatott vita után elfogadva Deák Ferenc javaslatát, a reformkori plánum mellett tette le a voksot. A plénum azonban inkább a feudális-rendi szabályozás visszahozatala mellett döntött, Fayer László szerint azért, mert „nem mert ilyen, voltaképpen törvényhozási munkára vállalkozni”.⁴⁵ A döntés alapja egyértelműen a negyvennyolcas politikai retorika kereteibe ágyazott ellenállás volt, amely viszolygva tekintett minden oktrojált szabályra, annak jelentőségére vagy minőségére tekintet nélkül. Ahol nem ütközött elháríthatatlan akadályba, a magyar jogász grémium a *teljes restitúció* mellett döntött. Így került sor az osztrák

büntetőtörvény szimbolikusan értelmezendő *kitörlésére* a magyar jogtörtételeből.⁴⁶ Inkább döntött a grémium a kodifikálatlan, alapelveket nélkülöző, elavult szabályokat tartalmazó, garanciák rögzítését nélkülöző, teljesen elavult és avított szabályokon nyugvó büntetőjog visszahozataláról, mint a már (igaz kényszerűen) alkalmazásba vett, korszerűbb osztrák büntetőtörvény esetleges továbbalkalmazásáról vagy korrekciójáról.⁴⁷ A bírák ugyanakkor már maguk sem igazodtak el a rendi jog részleteiben, a rendi kategóriák értelmezhetetlenek lettek a polgári bíraskodás kereteiben. Érzékelhető szükség volt a kodifikációra, a szakma igényelte a rendszerezett, szisztematikus büntetőtörvényt.

Ennek vált bizonyosságává Pauler Tivadar kétkötetes műve, a *Büntetőjogtan*.⁴⁸ A pesti egyetem büntetőjogi képzéséhez tananyagként készült, magas tudományos színvonalú kompiláció arra vállalkozott, hogy ötvözze a régi magyar szabályokat az osztrák büntetőtörvény rendelkezéseivel, az 1843-as büntetőtörvény-javaslat kezdeményezéseivel, valamint a német tudományos iskolák megismert eredményeivel. A *büntetőkérdések mintájára szerkesztett tankönyv* a bírák és ügyészek, ügyvédek kezébe került, általános használatba vették azt, s így mint valamiféle szokásjog, *formálni* kezdte a praxist,⁴⁹ „mondhatni valódi jogforrás tekintélyével bírt”,⁵⁰ „úgy idézték, mint törvényt”.⁵¹ Pauler egyértelműen fogalmazott: a korszellem megköveteli „a rendszeres büntető törvénykönyvek” elfogadását, amelyek fő fontosságuk folytán „a többi források hatását nagy mérvben megszoríták.”⁵² A kodifikáció gondolatának ébrentartására hivatkozta meg az idevágó legfontosabb szakirodalmat, többek között Szalay László⁵³ és Szokolay István⁵⁴ munkáit.

Az Andrássy-kabinet igazságügy-miniszterének, Horvát Boldizsárnak a *jogalkotási programja* kezdetektől tartalmazta a büntető kodifikáció gondolatát, a magyar büntetőjog összefoglaló szabályozásának sürgető szükségét. A miniszter kezdeményezésére már 1867 áprilisában törvény-előkészítő bizottság jött létre,⁵⁵ melynek büntetőjogi albizottsága az 1843. évi javaslat átdolgozását indítványozta.⁵⁶ A munka elvégzésére Horvát Csatskó Imre királyi táblai bírót kérte fel, aki két éves munkájának eredményeképpen elkészítette az 1843. évi anyagi jogi

javaslatok átdolgozását.⁵⁷ A tervezet azonban nem került országgyűlés elé, és ezzel „az 1843-iki javaslat a magyar codificatio örök kárára végképpen lekerült a napirendről”.⁵⁸ Ekkor már Csemegi Károly is a minisztériumban dolgozott,⁵⁹ több törvényjavaslat is fűződött már nevéhez, amikor 1871-ben végül is ő nyerte el az újabb megbízást

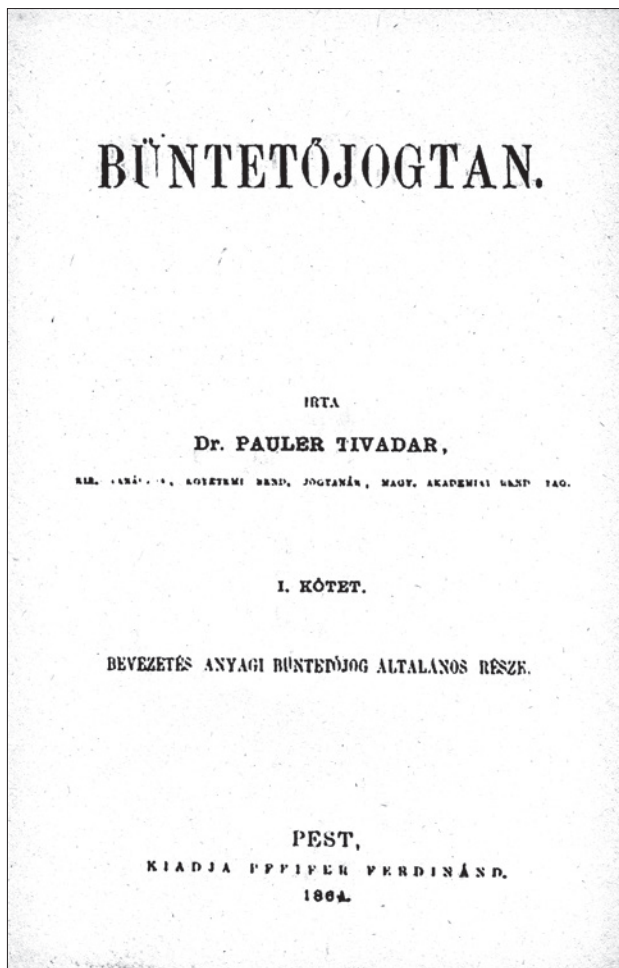
a kodifikációra.⁶⁰ Csemegi Károly igazolta a bizalmat: két esztendő múltán letette a miniszter asztalára a büntető törvénykönyv új tervezetét, amit így 1873. október 29-én, az előző kódexjavaslat tárgyalásának harmincadik évfordulóján Pauler Tivadar igazságügy-miniszter benyújthatott a képviselőházhoz.

Csemegi műve a klasszikus büntetőjogi irányzat egyik utolsó európai remeke volt, az abszolutizmusok elleni küzdelemben kialakult polgári reakciók biztonsági igényeire választott. Filozófiája egyetlen mondatban összefoglalható: „garanciák minden áron”. Az emberi jogok védelmét szolgáló szabályozás a nyílt rendi egyenlőtlenségek és partikularitások rendszerével szemben egy garanciális büntetőjog képét rajzolta meg. Középpontjában az elidegeníthetetlen emberi jogok, a személyes biztonság és a jogegyenlőség állott. A szabályozás fő szempontjai a törvény előtti egyenlőség, a humanizmus, az egy-

ségesen szabályozott büntetőjog, az arányos és igazságos büntetés, a törvényi (lehetőleg kodifikált) szabályozás. A kódex sajátjának vallotta a *nullum crimen sine lege*, a *nulla poena sine lege* és a *nulla poena sine crimine* elvét. Ezzel a magyar büntetőjog végérvényesen áttért a törvényben rögzített büntetőjog rendszerére.

3. Európa-centrum szerepe a kodifikációban

A Béccsel szemben szuverenitását kereső rendi politizálás, majd az egyensúlyra törekvő parlamentáris kormányzatok nem tehettek mást, mint vállalták a kontinentális modellek meghonosítását. A magyar kodifikátorok számára lényegében két tájékozódási pont állt rendelkezésre: Európa nyugata vagy az osztrák struktúrák. Oroszországnak, a

Pauler Tivadar *Büntetőjogtan* című kötetének címlapja, 1864-es kiadás

Balkánnak, Lengyelországnak törvényalkotási mintázata semmilyen vonzó gyakorlattal nem szolgált a magyar jog számára. Az osztrák képletektől politikai okokból is *elfordult* a magyar jogalkotás, még ha időről időre oktrojált keretekben szenvednie is kellett az osztrák büntető jogszabályok hatását. A *haladás mintája* egyértelműen *Nyugatról érkezett*.

Az útvonalak nyilvánvalóan különböztek, változtak a tudástranszfer hordozói is, a befogadás és az adaptáció szempontjai is időről időre mások voltak. Eleve más a környezete a befogadásnak a szokásjogon nyugvó bírói jogi praxis korszakában, mint a népképviselőre épülő törvényalkotás és a kodifikáció teoretikus intézményesítése idején. A *consuetudinális joggyakorlat* magától értetődően fogadott be olyan új jogintézményeket, szabályokat és ajánlásokat, melyek nem voltak ellentétesek a bírói praxissal, sőt esetleg segítségére voltak a törvénykezőnek. „Középkori jogunk *autonóm módon fejlődött*: csak azt, annyit és oly módon vett át külföldről, amit és amennyit az élet szükségessé vagy kívánatossá tett.”⁶¹ Ennek okán az átvétel nem állt ellentétben a magyar joggyakorlattal, hiszen a szokásjog és a történeti alkotmány logikája és kodifikátlansága a jogalkalmazót felruházta azzal a joggal és lehetőséggel, hogy minden alkalmasnak tűnő megoldást felhasználjon a helyes döntés érdekében.⁶² Egyébként éppen ez adta meg a lehetőséget a jog befogadására: hiszen a bíró a szokásjogi normák és a saját belátása mellett akár külföldi jogszabályokat, törvényeket vagy tudományos műveket is tanulmányozhatott a törvénykezési gyakorlat tökéletesítéséhez. Ennek szép példáját adta a fentebb már idézett, Kollonics Lipót nevéhez fűződő kísérletet az osztrák jog magyarországi hatályosítására III. Ferdinánd Alsó-Ausztria számára kiadott *neue peinliche Landgerichtsordnung*nak magyarításával.⁶³ A latinra fordított *Ferdinandeát* bizonyos részleteiben befogadta a bírói gyakorlat.⁶⁴ Vuchetich is azt állítja, hogy ugyan ezt a *Praxis Criminalist* nem tekinthetjük a magyar büntetőjog forrásának, hiszen „ez ellentétes volna az ország jogrendszerével, az igazságszolgáltatási szokásjoggal”, mégis tudomásul kell venni, hogy a bírák „segítségül igénybe szokták venni, mind a bűncselekményeket súlyosító vagy enyhítő körülményeket, mind pedig a vizsgálati kérdések formáját illetően”.⁶⁵ S a közkézen forgó munkák vagy éppen a kormányzat, a felsőbbbíróságok által kiküldött, vagy a *Corpus Juris Hungarici* aktuális kiadásához függelékként csatolt jogszabályok bizony befolyásolhatták a gyakorlatot. A *Praxis Criminalis* a legdirektebb hatást nyilván a német nyelvű (kamarai igazgatás alatt is álló) városi joggyakorlatban fejtette ki,⁶⁶ de Béli Gábor és Kajtár István bizonyították vármegyei alkalmazását is, elsősorban a hiányzó rendelkezések pótlása gyanánt. Olykor igénybe véve segítségét a büntetőper során, olykor kifejezetten meghivatkozva „szokásbeli Büntető Törvény” vonatkozó helyét.⁶⁷ Nemrégiben Biczó András elemezte Benedict Carpzov munkáinak, különösképpen a *Practica nova Imperialis Saxonica Rerum Criminalium* előfordulásait a Kárpát-medencében, aminek eredményeképpen bizonyítást nyert, hogy német jogtudós művei ismertek és elismertek voltak Magyarországon, a gyakorlatban is hivatkozták azokat.

Igazolt, hogy a szász jogtudós művei egyes felvidéki városokban, az erdélyi szász területeken, a nyugat-magyarországi városok közül Sopronban, illetve Budán fordultak elő, Biczó továbbá debreceni tisztí keresetekben, ügyvédi előadásokban azonosította a hivatkozásokat.⁶⁸ A protestáns *egyetemi peregrináció* teljesen nyilvánvalóan biztosította az utat a nyugati teóriák, szakirodalom és praktikus tapasztalatok számára, a 19. században *megnyíló utazási lehetőségek* pedig fokozták a befogadási hajlandóságot.

Alapvetően változott meg a helyzet a *törvényhozás térnyerése* nyomán. Amikor előbb a hatalmi ágak megosztásának első jelei, a rendi törvényalkotás modern garanciái körvonalazódtak az 1790. évi országgyűlés artikulusaiban, később a népszuverenitás kifejeződéseként a népképviselőt adott rangot immáron a törvénynek, a jogbefogadás egyre erősebben kötődött az országgyűlés jogalkotásához. Ez a *kodifikációt felértékelte*, de vele egy időben szükségessé tette az előttünk járó országok törvényhozási megfontolásaink megismerését, a hatályos vagy éppen vita alatt álló büntető törvénykönyvek megismerését. Ez pedig lehetetlennek látszott a büntetőideológiák és -politikák, a tudományos teóriák megismerése nélkül. Miként Filangieri, Beccaria, Sonnenfels és a felvilágosodás ismertebb íróinak jogpolitikai és büntetőpolitikai nézeteit, a tudományosság állását is igyekeztek a kodifikátorok közvetlenül megismerni.

Az 1790–1791. évi országgyűlés, miután intézkedett az uralkodó által már visszavont *Sanctio Criminalis Josephina* hatályon kívül helyezéséről, a jogrendezést célzó munkálatok keretébe igazította a büntetőjog és a büntetőeljárás átfogó szabályozásának feladatát is. Négyesztendős munka után, 1795 februárjában tette le a jogügyi bizottság a tizenkét terjedelmes kötetben összefoglalt javaslatokat. A latin nyelvű *Codex de delictis eorumque poenis*⁶⁹ megszületésének körülményeit tekintve nem feledhető a társadalmi politikai háttér. A jozefinista büntetőjog és a *Sanctio Criminalis Josephina* terhes örökségétől éppen megszabaduló rendi erők fő dilemmája a *rendi konzervativizmus* és a *felvilágosodás haladó teóriái* közötti egyensúly megtalálása volt. Nem térhettek ki a korszellem követelményei elől, a művelt nemesi körök nem is tervezték ezt, miközben ki kellett elégíteni a vármegyei tradicionalizmus igényeit is. Ennek a *mérleghelyzet-keresésnek* eredményeként született meg a javaslat, mely ennek okán a felvilágosodás számos tételét a legdirektebb formában foglalta magában, miközben a nemesi előjogok megerősítését is jelentette. Szerkezetében hiába is keresnénk a későbbi büntető törvénykönyvek szokásszerű beosztását, ugyanakkor új jelenségeként olvasható a tételes rendelkezéseket megelőző *Principia* című fejezet, amelyben a *subdeputatio* összefoglalta a legfontosabbnak tartott alapelveket. És éppen ezek az alapelvek mentén summázható leginkább a kontinentális fejlődés hatása. A nemesek privilegizált büntetőjogi helyzetének stabilizálása mellett rögzítette a bizottság többsége által befogadható teoretikus novumokat. Az 1792 és 1795 között zajló kodifikáció idején már Magyarországon is meghatározó alpművek forogtak közkézen, így Beccaria klasszikus munkája, az 1764-es *Dei delitti e delle pene*, vagy a Filangieri által 1780-ban útjára indított

La Scienza della legislazione kötetei. Tagadhatatlan, hogy a felvilágosodás tanai legközvetlenebbül hatottak a kodifikátorokra, olyan tételeket eredményeztek a tervezetben, mint a törvények uralma, a törvény előtti egyenlőség, az arányosság, a megelőzés vagy a beszámítás tana.⁷⁰ Hajdú Lajos, a javaslat történetének kutatója, elismerve a büntető elvi újdonságok megjelenését, hangsúlyozta a konzervatív jogi konstrukciókhoz ragaszkodó nemesi akarat erejét, s a kettő metszetében vélte felfedezni a kódextervezet legfontosabb jellemzőjét: a kusza, zavaros magyar büntetőjogi szabályozásba hozandó rend szándékát. A büntetőjog egész rendszerét átfogó, valamennyi elvi tételt magában foglaló, rendszerszerű szabályozási módszertant követő javaslat világos fogalmazásra, áttekinthető szerkezetre, társadalmi felvilágosításra törekedett.⁷¹ Ezért, szemben Finkey Ferencel⁷² és Fayer Lászlóval,⁷³ a modern *nyugati hatások* dominanciája helyett a *magyar rendi konzervativizmus* erejét és túlsúlyra jutását emelte ki, hivatkozva az őstervezet azon fordulatra, miszerint az a *Corpus Juris*-ban meglévő dekrétumokat, a bírósági praxist is tekintetbe vette. Ezért szerinte nem csupán kodifikációs, de inkorporációs célja is volt a bizottsági munkálatnak.⁷⁴

Mint ismeretes, a büntetőjogi operátum hányattatott sorsa végül az 1843-as választmány munkálataiban teljesedett ki.⁷⁵ A büntetőjog története kapcsán a sokat idézett 1840. évi V. törvény cikk tartalmazott egy olyan utasítást is, mely alapvetően meghatározta az országos választmány, illetve később a büntetőjogi törvénytervezetet kidolgozó alváltmány munkamódszerét. Eszerint a javaslat(ka)t kimunkáló testületnek kifejezett *utasítása* volt a *külhoni tapasztalatok felhasználására*, a nemzetközi büntetőjogi és büntetés-végrehajtási tudományosság és az idevágó praxis eredményeinek hasznosításra.⁷⁶ Ebben a kérdésben a negyvenes évek fordulóján egyetértés volt a liberális és konzervatív erők, az opposíció és kormányzat között. Az országos választmány, az alváltmány és a szakmai véglegzésben részt vevők három szinten értelmezték az instrukciót. Egyfelől valóban begyűjtötték és hasznosították a személyes és írásban *hozzáférhető tapasztalatokat*, hazai és külhoni beszámolókat, börtönleírásokat. Másfelől igyekeztek megismerni a *tudományos szakirodalommal*; azt olvassuk a vitákban, dokumentumokban, emlékiratokban, hogy a választmány(ok) és közvetlen környezetük a lehető legrészletesebben igyekezett tájékozódni a szakmai kérdésekben. S a harmadik zóna: a *szakvéleményezés* kérdése, mely főként Mittermaier heidelbergi professzor személyes közreműködésében volt tetten érhető.

Ötös József és Lukács Móricz *Fogházjavítás* című munkájuk szinopszisában többek között úgy foglalták össze feladatukat, hogy

„a' közönség által alig ismert dolgozatainkból, részint azokból, mik a' külföld tudósai által a' büntető-rendszer javítása iránt mondatk, azt mit a' szónyegen fekvő kérdés megértésére szükségesnek véltünk, összeállítók; más célunk nem volt, mint hogy a közönségnek leginkább azon részét, melyly utasításai által a' törvényhozárra befolyással bír, mielőtt határozniok kell, a' mennyire lehet, tökéletesen felvilágosítsuk...”.⁷⁷

Ez a tömör összefoglalás egyben a fogházjavító mozgalom tudományos ars poeticája. Aki a korszakban börtönüggyel foglalkozott, alapvető célkitűzésként kezelte a nyugati tudományos irodalom megismerését és megismertetését. Pulszky Ferenc önéletrrásában⁷⁸ összefoglalta, milyen komolyan készült a büntető törvénykönyv szerkesztésére. Ezért olvasta és tanulmányozta Anselm Feuerbach, Carl Joseph Anton Mittermaier és Edward Livingston műveit. A 1841 őszét Bécsben töltötte, s mivel feltett szándéka volt találkozni Mittermaierrel,⁷⁹ útlelért folyamodott Németországba. Pulszky önéletrrása szerint az alváltmány munkarendjében neki kellett elsőként a *Code Napoleon* szövegét, majd *tizennégy hatályos európai kódex* odavágó citátumait ismertetnie az alváltmány tagjaival. Külön ki kellett emelnie az eltéréseket a szövegben. Ezután kezdődött a diszkusszió, majd mindenki részvételével a szövegezés, a szerkesztés következett. Az így kialakult szerkezetet ismertették, majd a formulázást Deák „reassumálta”, bírálta, majd ő maga újraírta és lediktálta. „Amint egy fejezetet bevégezünk, lefordítottam németre s megküldtem Mittermaiernek, kinek észrevételeit megint megfontoltuk, s hol elfogadtuk, hol elvetettük.”⁸⁰ Az országos választmány a hosszas tanácskozások eredményeként az országgyűlés asztalára letett tervezetei tükrözték azt a törekvést, hogy „a' legújabb büntetőjogi nézeteknek megfelelő” törvénykönyv készüljön.

A főrendek visszautasítását követően újabb büntető törvénykönyvtervezet a kiegyezés kodifikációjáig nem készült. A magyar jogalkotás, mint fentebb láttuk, 1878-ban jutott el az újabb kódexig. A büntető törvénykönyv *elsőleges forrásai* az 1867. évi belga büntető törvénykönyvek és olasz javaslatok, az 1870. évi osztrák büntetőjavaslat, valamint az 1871. évi német és francia törvénykönyvek voltak. (A vezérfonal a német büntetőtörvény volt.) Ahogyan Finkey Ferenc fogalmazott: az átdolgozott, végső javaslat (és annak indoklása) már felölelte az összes európai büntető törvénykönyv megoldását, és lényegében *azok szintézisét adta*.⁸¹ Csemegi legendás nyelvtalentum volt. Az otthonról hozott német és francia nyelvismeret mellett kiváló latin és olasz nyelvtudásra tett szert, fogsága idején angolul is megtanult, hogy a szakirodalmat közvetlenül tanulmányozhassa.⁸² A kodifikációhoz elengedhetetlen nyelvi választékosság egyik legkedvesebb időtöltéséből, a nyelvművelésből eredt. Műfordításokat készített, verseket írt. Rendkívüli gondot fordított a szép és pontos fogalmazásra, szóban és írásban egyaránt. Szellemes beszélgetőtárs, kemény vitapartner, briliáns logikával érvelő jogász volt.⁸³ Kortársai méltatták mind kiváló íráskészségét, mint lebilincselő stílusát. Kompilációs adottsága rendkívüli lehetőséget biztosított ahhoz az „egészséges eclecticismushoz”, amely biztosította az európai tudomány és törvényhozás eredményeinek egyesítését.

„Technikája korszakot jelent a magyar törvényhozás terén.”⁸⁴ „...mikor hallottam fejtegetéseit a legnehezebb tudományból, a büntető jogból; mikor láttam könyvtárát, a legnagyobb német, angol, francia, olasz tudósok híres műveit előtte s mikor megmutatott jegyzeteiből

néhány fejezetet, különösen azt, a mely a felségsértésről szólt: akkor láttam csak, hogy a mívelt világ egyik legnagyobb törvényalkotója az az apró vörös ember”.⁸⁵

Művét, a büntető törvénykönyvet Európa hatályos joganyagának és tudományos szakirodalmának *mély ismeretével* alkotta meg.

A kódex hatálybalépését követően szinte azonnal megjelenő szakmai bírálatok éppen ezt a széles szakmai spektrumú bázist vették tűz alá. Balogh Jenő vélekedett úgy, hogy Csemegi munkája, a büntető törvénykönyv

„legkevésbé sem úttörő, sőt nem is önálló munkálat, hanem receptív és revideáló feldolgozása a német, osztrák, francia és olasz büntető jogtudomány és törvényhozás azon fejlődési fokának, melyen azok a törvénykönyv tervezetének készítésekor, a hetvenes évek közepén állottak volt”.⁸⁶

Angyal Pál a kódex filozófiáját és módszertanát alapvetően meghatározó klasszikus irányzatról vallotta, hogy az nem volt egyéb, mint a „humanizmus mázával bevont igazságosság” kifejezője, amihez képest a 20. században „a célszerűség eszméje kezdi korlátozó erejét mindjobban kifejteni”.⁸⁷ Dacára a kritikáknak,

„Csemegi a század nevezetes Büntető Törvénykönyveinek és javaslatának imponáló ismeretében az egyes kérdések monografikus mélységű feldolgozásával olyan művet hozott létre, amelynek magas tudományos színvonalát és önállóságát legszigorúbb bírái sem vonhatták kétségbe”.⁸⁸

Kétségtelen tény, hogy a 19. század végére megerősödő reformirányzatok tettesorientált felfogása szellemében érvelők több fogást is találtak a kódex rendszerén, így a fiatakorúak, a visszaesők kezelésének problémáit, vagy a büntető rendszer bonyolultságát. Ami viszont a kódex értékelésében magáért beszélt: a 70 évig hatályos általános rész és a 80 évig alkalmazott különös rész, aminek ráadásul nem is alkalmatlansága, hanem a politikában bekövetkezett alapvető világnézeti változások, a szovjet típusú diktatúra intézményesülése vetett véget.

*

A kapcsolatok, amelyek a magyar jogi praxis és a jogtudomány, valamint Európa centruma között kialakultak, a jogalkotásra, jogalkalmazásra, jogirodalomra nem csupán

serkentő hatással voltak: a magyar kodifikációs folyamatok egyértelműen a nyugati fejlemények talaján állottak. Ugyanakkor a büntetőjogi törvényalkotásban nem volt kimutatható olyan centrumhatás, mely valami módon gátját jelentette volna a magyar kodifikációnak.

A kutatás éppen ellentétes problémákat regisztrált. Egyik éppen a magyar politikai felfogás inkább közjogi jellegű ellenállása volt a nem magyar forrású joggal szemben, amit jellemzően felerősített a monarchikus diktatúra 1848-as jogalkotást tagadó álláspontja. A régi magyar jog képviselője kurázsi kérdésévé vált, függetlenül annak belső tartalmától. A másik jellemzően az alkotmányjogi tradicionalizmusból fakadt. A büntető kodifikáció sikerességének alapfeltétele volt a hatalmi ágak szétválasztása. Ez azonban jelentősen csonkította a vármegyei autonómiát. A Tisza-kormányzat a vármegyék erősítésének jegyében létrehozta a közigazgatási bizottságot, amelynek munkájába bevonta az ügyészt is, ami a két hatalmi ág összevonását eredményezte, legalábbis ezen a ponton. Tiszának köszönhető a rendőri hatóság büntetőbíráskodási jogkörének erősítése is.⁸⁹ Harmadik regisztrált probléma éppen nem a gátoltság, sokkal inkább a „túlfutás” volt, mely a centrummintát a maga tökéletességében követve vagy azt túlfeszítve, megelőzte a „kultúrállamok” lépéseit. Ilyen volt a halálbüntetés eltörlésének dolga 1843-ban, vagy a reformiskolák tanításainak következetes bevezetése 1908-ban, alkalmanként a magyar társadalom fejlettségét megelőző intézmények születtek, miként a dologház, 1913-ban.

S annak megállapítása sem mellőzhető, hogy az egymást követő kiváló magyar tervezetek sok esetben blokkolták a kodifikációt. A megújulás híveinek sokszor kellett küzdeniük az előző javaslatok szellemével, hogy az új tervezet valóban korszerű és modern legyen. A magyar büntetőjogi kodifikátorok tudatában voltak az adaptációs nehézségeknek és felelősségükkel a törvényalkotási folyamatban. Valamennyi javaslat létrehozásakor ki-kí szakmai, tudományos, praktikus érvekkel próbálta meggyőzni az aktuális politikai aktort, a felelős törvényhozókat az új intézmények hasznosságáról és szükségességéről.

A magyar kodifikációs tervezetek meghatározói voltak tehát az európai(-amerikai) hatások, a tradicionalizmus, a megelőző törvényalkotási folyamatok hagyatéka. Mindezzel együtt egy további következtetés is idekíváncozik: a magyar jogalkotásnak vannak olyan elmei, amelyek hatással voltak az európai tervezetekre. A tőlünk nyugatra fekvő országok kodifikációs delegációi más államok mellett a magyar országgyűlési és szaktudományos viták eredményeit is számba vették.

MEZEY, BARNA

Zur Geschichte der Kodifizierungsmodelle

(Zusammenfassung)

Die Kodifizierung war ein spätes Phänomen in der Geschichte des ungarischen Strafrechts. Die Notwendigkeit, das Rechtssystem und die Gerichtsorganisation zu reformieren, bestand bereits im 17. Jahrhundert, aber die Bestrebungen des habsburgischen Absolutismus und die verfassungsrechtlichen Forderungen der ungarischen Orden standen im Widerspruch zueinander. Auch der aufgeklärte Absolutismus war nicht für eine eigenständige ungarische Gesetzgebung. Auch das Verhältnis zwischen dem Gesetzesrecht und dem Gewohnheitsrecht, das es korrigierte und untergräbt, war widersprüchlich. Der erste unabhän-

gige ungarische Gesetzesentwurf wurde schließlich 1795 fertiggestellt. Der nächste Gesetzesentwurf musste bis 1843 warten. Das erste Strafbuch wurde schließlich 1878 vom Landtag verabschiedet. Alle drei Werke wurden von den neuesten europäischen wissenschaftlichen Erkenntnissen beeinflusst. In allen drei Fällen dienten die bestehenden Strafbücher des Kontinents als Vorbild. Aber die Autoren aller drei Entwürfe haben dies mit einer sorgfältigen Anpassung und mit großem Respekt für die ungarischen Traditionen getan.

MEZEY, BARNA

On the History of Codification Models

(Abstract)

Codification was a late phenomenon in the history of Hungarian criminal law. The need to reform the legal system and the organisation of the courts already existed in the 17th century, but the aspirations of Habsburg absolutism and the constitutional demands of the Hungarian orders were at odds with each other. Even enlightened absolutism was not in favour of independent Hungarian legislation. The relationship between statutory law and customary law, which it corrected and undermined, was

also contradictory. The first independent Hungarian bill was finally finalised in 1795. The next draft law had to wait until 1843. The first penal code was finally passed by parliament in 1878. All three works were influenced by the latest European scientific findings. In all three cases, the existing criminal laws of the continent served as a model. But the authors of all three drafts did so with careful adaptation and with great respect for Hungarian traditions.

Jegyzetek

- ¹ VARGA Csaba: *A kodifikáció, mint társadalmi-történelmi jelenség*. Budapest, 1979. Akadémiai kiadó, 65. skk. p.
- ² SASHALMI Endre: Az abszolutizmus: az abszolút monarchia elmélete. In KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia*. (Jogtörténeti értekezések 41.) Budapest, 2011. Gondolat Kiadó, 26. p.
- ³ STIPTA István: Az abszolutizmus fogalma, változatai és alkotmánytörténeti jellemzői. In KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia*. (Jogtörténeti értekezések 41.) Budapest, 2011. Gondolat Kiadó, 122. p.
- ⁴ VARGA Csaba: Kodifikáció az ezredfordulón túl. In TAKÁCS Péter (szerk.): *Kodifikáció*. Budapest, 2002. ELTE Állam-és Jogtudományi Kara, 110–111. p.
- ⁵ MEZEY Barna: Szuverenitáskérdések. In MEGYER-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitás-kutatás*. (Jogtörténeti Értekezések 43.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 43–54. p.
- ⁶ NAGY Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest, 2013. Akadémiai Kiadó, 44. p.
- ⁷ CSEMEGI Károly: Codificatio vagy unificatio. In EDVI ILLÉS Károly – GYOMAI Zsigmond (szerk.): *Csemegi Károly művei I*. Budapest, 1904. Franklin-Társulat, 4. skk. p.
- ⁸ LŐRINCZ József – MEZEY Barna: *A magyar börtönügy története*. Budapest, 2019. Dialóg Campus Kiadó, 90. p.
- ⁹ VÖ. HORVÁTH Tibor: Az első magyar büntető törvénykönyv és kodifikátora: Csemegi Károly. In MEZEY Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899)*. (Jogtörténeti Értekezések 26.) Budapest, 2001. Osiris Kiadó, 35. p.
- ¹⁰ JEROUSCHEK, Günter – RÜPING, Hinrich: *Grundriss der Strafrechtsgeschichte*. München, 2011. Verlag C.H. Beck, 40. p.
- ¹¹ Uo. 37. skk. p.
- ¹² RUSZOLY József: *Európai jog-és alkotmánytörténelem*. Szeged, 2011. Elemér Alapítvány, 600–601. p.
- ¹³ BICZÓ András: *A német(-oszlák) jog befolyásának vizsgálata a XVIII. századi magyar büntetőjogban két paradigmikus hatás tükrében*. (Doktori értekezés) Debrecen, 2025. Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 117. p. <https://hdl.handle.net/2437/387549>.
- ¹⁴ BÓNIS György: *A magyar büntető törvénykönyv első javaslata 1712-ben*. Budapest, 1934. Az Angyal Szeminárium Kiadványai, 26. sz. 7–8. p.
- ¹⁵ KALMÁR János – VARGA J. János: *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688–1690)*. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa Bd.39.) Stuttgart, 2011. Franz Steiner Verlag.
- ¹⁶ BÉLI Gábor: Der Einfluss des deutschen Rechts auf die ungarische Strafrechtsgeschichte. Die Rolle des Corpus Juris Hungarici in der Strafrechtsprechung zwischen dem Anfang des XVIII. und der Mitte des XIX. Jahrhunderts. In JEROUSCHEK, Günter – MEZEY, Barna – RÜPING, Hinrich (szerk.): *Strafverfolgung und Staatsraison. Deutsch-ungarische Beiträge zur Strafrechtsgeschichte*. Giessen, 2009. Psychosozial-Verlag. 105. p.
- ¹⁷ BALOGH Elemér: Büntetőjog-történeti dogmatikai alapkérdések, Rendszertani kísérletek a korai magyar büntetőjogi kodifikációban. *Jogtörténeti Szemle*, 2016. 3. sz. 3–4. p.

- ¹⁸ PAULER Tivadar: *Jog-és államtudományok Encyclopaediája*. Pest, 1865. Emich Gusztáv tulajdona. 119. p.
- ¹⁹ BARTA János, ifj.: Előterjesztés a Magyar Királyság igazgatására (1688–1690) *Klió*, 2012. 3. sz. 100–103. p.
- ²⁰ HOMOKI-NAGY Mária: Az adományrendszer reformjára tett kísérletek az 1795. és az 1830. évi magánjogi tervezetekben. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica*, 2001. Tom. 59. Fasc. 6. 1–40. p.
- ²¹ HOMOKI-NAGY Mária: Az osztrák polgári törvénykönyv hatása a magyar magánjogra. In RÁCZ Lajos (szerk.): *Kormányzás és kodifikáció. Tanulmányok az Újkori Európa jogfejlődéséről*. Budapest, 2006. Új Ember Kiadó, 231. p.
- ²² HAJDÚ Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ²³ 1827. évi 8. törvénycikk a bizottsági rendszeres munkálatok további tárgyalása a legközelebbi országgyűlésre halasztatik.
- ²⁴ *Opinio Excelsae Regnicolaris-Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1825/7 exmissae circa objecta ad Deputationem Publico-Politicam relata*. Posonii, 1830.
- ²⁵ SZEKFÜ Gyula: Széchenyi és a harmincas évek. In HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula: *Magyar történet V*. Budapest, 1936. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 287. p.
- ²⁶ HEIL Kristóf Mihály A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 76. p.
- ²⁷ HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez*. (Jogtörténeti Értekezések 62.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó.
- ²⁸ BARTA István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó, 182. p.
- ²⁹ DEÁK Ferenc: A magánjog codificációjánál követendő methodusról. 1834. május 24. In KÓNYI Manó (szerk.): *Deák Ferenc beszédei*. I. k. 1829–1847. Budapest, 1882. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda (továbbiakban *Deák 1829–1847*) 60–61. p.
- ³⁰ SZLADITS Károly: Deák Ferenc és mai magánjogunk. *Jogtudományi Közlöny*, 1903. 42. sz. 351. p.
- ³¹ *Deák 1829–1847*. 60–61. p.
- ³² MEZEY Barna: Deák Ferenc szerepe a kereskedelmi jogi kodifikációban In TÓKEY Balázs (szerk.): *Liber Amicorum. Ünnepi tanulmányok Kisfaludi András 65. születésnapjára*. Budapest, 2023. Wolters Kluwer, 87–97. p.
- ³³ DEÁK Ferenc: Észrevételek a büntető törvénykönyvről. In MOLNÁR András (szerk.): *Javítva változtatni. Deák Ferenc és Zala vármegye 1832. évi reformjavaslatai Zalaegerszeg*, 2000. Zala Megyei Levéltár, 176. p.
- ³⁴ VÖ. GÁL László: *Javallat. Az első magyar nyelvű büntető törvénykönyv-tervezet 1839*. A bevezetőt írta és a szöveget sajtó alá rendezte HAJDÚ Lajos. (Bölcsészettudományi Kar Encyclopaedia Transylvanica) Budapest 1992. Eötvös Loránd Tudományegyetem, 9. skk. p.
- ³⁵ LÁSZLÓ Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat*. (Jogtörténeti értekezések 55.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó.
- ³⁶ Az 1840. évi V. törvénycikk a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett országos választmány küldetik ki.
- ³⁷ *Jelentése a' 1840-ki évi 5ik törv. czikkely által, a' büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás, végett kiküldött országos Választmánynak. Felsőes Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e' néven Ötödik apostoli Királya által szabad királyi Pozsony városába 1843dik esztendei pünkösöd hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek Írásai*. I. kötet. 19dik szám alatt. Pozsonyban, az Országgyűlési irományok Kiadó hivatalában. Pesten, Landerer és Heckenastnál, MDCCCXLIII.
- ³⁸ *Felsőes Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e' néven Ötödik apostoli Királya által szabad királyi Pozsony városába 1843dik esztendei pünkösöd hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a' tekintetes Karokkal és Rendekkel*. Pozsonyban, az Országgyűlési irományok Kiadó hivatalában. Pesten, Landerer és Heckenastnál, MDCCCXLIII.
- ³⁹ MEZEY Barna: *Az első magyar büntetőügyi törvényjavaslat. A büntető kodifikáció és a büntetőügyi törvényjavaslat sorsa az országgyűlésen*. (Jogtörténeti értekezések 64.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó.
- ⁴⁰ MEZEY Barna: A büntető kodifikáció ügye 1848-ban és a szabadságharc alatt. In MEZEY Barna – VERESS Emőd (szerk.): *Az április törvények 175 éve: a modern Magyarország megalapozása*. (Mádl Ferenc Intézet Tudományos Közleményei, 13.) Budapest, 2024. Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 313–327. p. DOI: https://doi.org/10.47079/2024.mbve.aprilisiv.13_16.
- ⁴¹ OLECHOWSKI, Thomas: *Einführung in die historischen Grundlagen des Rechts 3*. (überarbeitete Auflage) Wien 2010. Facultas Verlags- und Buchhandels AG, 144–145. p.
- ⁴² FAYER László: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. Budapest, 1900. Franklin Társulat, 62. p.
- ⁴³ KAJTÁR István: *A 19. századi modern magyar állam-és jogrendszer alapjai. Európa – Haladás – Magyarország*. Budapest–Pécs, 2003. Dialóg Campus, 158. p.
- ⁴⁴ KÉPESSY Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége*. (Jogtörténeti Értekezések 61.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 117. p.
- ⁴⁵ FAYER László: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1909. Grill Károly, 80. p.
- ⁴⁶ SZLEMEKIS PÁL: *Magyar Fenyítő törvény*. Negyedik, javított, s a legújabb törvények-és rendeletekkel bővített kiadás Ökröss Bálinttól. Pest, 1865. Heckenast Gusztáv, 11–15. p.
- ⁴⁷ DEGRÉ Alajos: A magyar büntetőgyakorlat általános jellemzése (1861–1878). In NAGY László (szerk.): *A magyar büntető törvénykezés 100 éve*. (Jogász Szövetségi Értekezések 2.) Budapest, 1979. Magyar Jogász Szövetség, 15. p.
- ⁴⁸ PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan*. Pest, 1864. Pfeifer Ferdinánd.
- ⁴⁹ BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 1999. Dialóg Campus, 334. p.
- ⁵⁰ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1909. Grill Károly, 81. p.
- ⁵¹ FAYER 1900. I. 62. p.
- ⁵² PAULER 1869. I. 9. p.
- ⁵³ SZALAY László: *Publicistai dolgozatok*. Pest, 1847. Heckenast, 19. skk. p.
- ⁵⁴ SZOKOLAY István: *Büntető jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bíránk s ügyvédek számára*. Pest, 1848. Heckenast, 14. skk. p.
- ⁵⁵ PAULER Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Budapest, 1878. Magyar Tudományos Akadémia, 240. p.
- ⁵⁶ MEZEY Barna: A kodifikáció terhe. In MÁTHÉ Gábor – MENYHÁRD Attila – MEZEY Barna (szerk.): *A kettős monarchia*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 284–285. p.
- ⁵⁷ BATÓ Szilvia: „Átadva Minister Urnak...” adalékok a büntetőjogi kodifikáció történetéhez (1867–1871). In PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas*. Budapest, 2021. Ludovika Egyetemi Kiadó, 81. p.
- ⁵⁸ FINKEY 1909. 81. p.
- ⁵⁹ HAJNAL Hugó: *Csemegi Károly, a magyar büntetőtörvénykönyv s a bírói szervezetről szóló törvény megalkotójának élete és működése*. Budapest, 1943. Pesti Lloyd, 54–55. p.
- ⁶⁰ FAYER 1900. I. 65. p.
- ⁶¹ BALOGH Elemér: A Parxis Criminalis hatása a szegedi boszorkányperre. In BÉLI Gábor – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – HERGER Csabáné (szerk.): *Ut juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016. ID. Research Kft.–Publikon Kiadó, 32. p.
- ⁶² BALOGH 2016. 35. p.
- ⁶³ BÉLI Gábor – KAJTÁR István: Az osztrák (német) jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században (A Praxis Criminalis) In ÁDÁM Antal (szerk.): *Dolgozatok az állam-és jogtudományok köréből XIX*. Pécs, 1988. Janus Pannonius Tudományegyetem, 29. p.

- ⁶⁴ BALOGH Elemér: Zum Einfluss des deutsch-österreichischen Rechts auf das ungarische Strafrecht im 18. Jahrhundert. *Zeitschrift für Internationale Strafrechtswissenschaft*, 2023. 6. sz. 404. p.
- ⁶⁵ VUCHETICH Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere. I. könyv: Elméleti büntetőjog.* (A Magyar Jogtudomány Klasszikusai 1.) Ford. KIRÁLY Tibor. Budapest, 2010. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 67. p.
- ⁶⁶ BÓNIS György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után. 1686–1708.* Budapest, 1962. Akadémiai Kiadó, 299. p.
- ⁶⁷ BÉLI-KAJTÁR 1988. 57. p.
- ⁶⁸ BICZÓ 2025. 207. p.
- ⁶⁹ *Codex de delictis eorumque poenis pro tribunalibus regni Hungariae partiumque eidem adnexarum, per Regnicolarem Juridicam Deputationem elaboratus.* Pestini, 1807. Landerer. Magyar fordításban: Kódex a büntettekéről és azok büntetéséről. In HAJDÚ Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex tervezet.* Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ⁷⁰ Uo. 164. p.
- ⁷¹ Uo. 202–203. p.
- ⁷² FINKEY Ferenc: *Az 1792. évi büntetőtörvény-javaslat 150. évfordulója.* (A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának kiadványai) Debrecen, 1942. Stúdium Könyvkiadó, 15. p.
- ⁷³ FAYER László: *Az 1843. évi büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye.* IV. Budapest, 1902. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, LXXXVI. p.
- ⁷⁴ HAJDÚ 1971. 175–176. p.
- ⁷⁵ MEZEY Barna: A rendszeres bizottsági munkálatoktól a börtönügyi törvényjavaslatig (A szabadságvesztés tervezett útja 1790-től 1843-ig) In HEIL Kristóf Mihály (szerk.) *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottságok munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez.* (Jogtörténeti Értekezések 62.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 142–150. p.
- ⁷⁶ 1840. évi V. tc. 1. §.
- ⁷⁷ Reform a' büntető törvényhozás körében! Fogházjavítás. Írták Báró Eötvös József és Lukács Móricz. In MITTERMAIER: *A magyar büntetőtörvénykönyvi javaslatról.* Pest, 1843. Heckenast Gusztáv, 41–42. p.
- ⁷⁸ PULSZKY Ferenc: *Életem és korom.* Budapest, 1884. Kiadja Ráth Mór.
- ⁷⁹ Uo. 139. p.
- ⁸⁰ Uo. 197. p.
- ⁸¹ FINKEY 1909. 82. p.
- ⁸² VAVRIK Béla: Csemegi Károly emlékezete. In SZLADITS Károly (szerk.): *Csemegi Károly emlékezete – A Magyar Jogászegylet Díszülése 1899. október 29.* (Magyar Jogászegyleti Értekezések, 19. k. 1. f.) Budapest, 1899. Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 5. p.
- ⁸³ HAJNAL 2003. 14., 19. p.
- ⁸⁴ TARNAI János: Csemegi Károly emlékezete. In SZLADITS Károly (szerk.): *Csemegi Károly emlékezete – A Magyar Jogászegylet Díszülése 1899. október 29.* (Magyar Jogászegyleti Értekezések, 19. k. 1. f.) Budapest, 1899. Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 14. p.
- ⁸⁵ EÖTVÖS Károly: *Utazás a Balaton körül.* Budapest, 1903. Révai Testvérek, 208–209. p.
- ⁸⁶ Vö. BALOGH Jenő: Büntetőtörvényeink módosításához II. *Husadik Század*, 1900. 11. f. 330–346. p.
- ⁸⁷ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Budapest, 1909. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 37. p.
- ⁸⁸ GYÖRGYI Kálmán: Emlékbeszéd Csemegi Károly születésének 175. évfordulója alkalmából a Magyar Kriminológiai Társaság és Csongrád város által rendezett emlékülésen. *Kriminológiai Közlemények*, 59. 2001. 170–183. p.
- ⁸⁹ EDVI ILLÉS Károly: Csemegi és kora. In EDVI ILLÉS Károly – GYOMAI Zsigmond (szerk.): *Csemegi Károly művei I.* Budapest, 1904. Franklin-Társulat, XVII. p.

Szabó Mátyás*

„Mert ahol a kettő nem egy, hanem kettő, ott a kettőt együtt sem lehet egy néven, hanem csak mind a kettőnek a nevén nevezni”

Mintául szolgált-e a svéd–norvég unió az osztrák–magyar dualista államkapcsolatra nézve?

1. Bevezetés

Az Ausztria és Magyarország közötti közjogi viszony értelmezése erősen próbára tette a korabeli államjogi és nemzetközi jogi szcénát. Ferdinánd Gejza címben idézett sorai² is rávilágítanak, hogy a dualista monarchiák esetében kardinális kérdésnek számított, hogy az adott államalakulatban ténylegesen két államszemélyiség létezik-e, és ha igen, ezek miképpen tudnak a nemzetközi kapcsolatokban egységesen megjelenni.

Az osztrák–magyar államkapcsolat természetére nézve az osztrák és a magyar közjogi irodalom, illetve politikum sem együtt, sem egyenként nem tudott egybehangzó álláspontra jutni. Nehéz is lenne a kiegyezési törvények hatálybalépésétől a Monarchia felbomlásáig eltelt bő fél évszázadra nézve egységes megállapításokat tenni, hiszen máshogy látták azt a gyakorló politikusok és a jogtudósok 1868-ban, 1879-ben, 1904-ben, vagy az 1907. évi gazdasági kiegyezés után. A német államtudomány hatása, a nemzetközi jog fejlődése mellett új értelmezési kereteket nyújtott a magyar pozitivisták dogmatikai iskola felfogása, azonban a kérdést politikai események és afférok is fessegették, úgymint a cseh dualista törekvések,³ a vám- és kereskedelmi szövetség tízévenkénti újratárgyalásai (és a tárgyalások kudarcai),⁴ Bosznia-Hercegovina közigazgatási cessionja, majd annexiója,⁵ a híres kőszegi királyi beszed,⁶ vagy Ferenc Ferdinánd házassági nyilatkozata.⁷

Összességében az osztrák–magyar államkapcsolat értelmezési lehetőségeit az államszövetség és szövetségi állam vagy a fejedelmi uniók (perszonálunió–reálunió), illetve ezek altípusai jelentették. A magyar és az osztrák jogtudomány is az értelmezési keretek széles palettáját vonultatta fel, az államszövetségtől, az intézményes perszonálunió és a reálunió át a monarchikus szövetségi

államig és összállamig.⁸ Az utókor az Osztrák–Magyar Monarchiára a Svéd–Norvég Unióval egyetemben – persze nem kivétel nélkül – reálunió eseteként emlékezik.

Értekezéstervezetem műhelyvitáján az a kérdés merült fel, hogy látok-e párhuzamot, analógiákat az egykori Svéd–Norvég Unió és az Osztrák–Magyar Monarchia között. Mivel Svédország és Norvégia kapcsolata a kiegyezéshez vezető úton is meghatározó és – többek között Deák Ferenc által is – hivatkozott példa volt, érdemesnek tartottam a két dualista monarchiát összehasonlítani. Hiszen Deák 1861. évi országgyűlésen megfogalmazott felirati javaslata okkal veti fel annak a lehetőségét, hogy a két unió hasonlósága okán a kiegyezést követően is hatott egymásra.⁹

Eleve az 1867. évi XII. törvénycikk és az osztrák *Delegationsgesetz* szövege is számos lényeges ponton eltért egymástól.¹⁰ Míg a magyar törvény két szuverén állam egy fejedeleme alatt védelmi célra történő önkéntes szövetségét értette, addig az osztrák törvény összállamról (Osztrák Monarchia) szólt, és inkább a *Staatenstaat*, vagy kebeles unió államkapcsolatnak volt megfeleltethető. A következő évtizedekben is az osztrák jogászok főszórára tendenciózus elméleteikkel (a fejedeleme szuverenitása, *sui generis* birodalom, a delegációk mint birodalmi parlament stb.) a magyar államszemélyiség belügyi aktusokra történő korlátozásával a birodalomnak közjogi minőséget igyekeztek tulajdonítani.

Felmerül a kérdés, hogy a tagadhatatlanul számos meglehetősen hasonlósságot magán viselő svéd–norvég és osztrák–magyar uniók között csupán analógiák, történeti párhuzamok fedezhetők fel, vagy analóg jogintézmények, hatások, esetleg mintaátadás is? Mindez azért sem érdektelen, mert mindkét unió számára kardinális kérdést jelentett, hogy miként képesek a nemzetközi kapcsolatokban megjelenni. Együttal az is felmerül, hogy egy összállam két részéről (birodalomrészek, birodalomfelek, birodalom két állama), vagy két állam alkotta unióról, társulásról van-e szó?

2. Fejedelmi uniók

Ha a svéd–norvég és az osztrák–magyar államkapcsolatot azon előfeltevés mentén vizsgáljuk, hogy mindkettő reálunióknak tekinthető, akkor elsőként a monarchikus uniók típusait kell felidézni. A perszonálunió és a reálunió fogalmak a fejedelmi uniók két típusát képezik, és a 19. században is gyakran használták őket az államjog és a nemzetközi jog. Ezek jogilag nem éppen szerencsés fogalmak, hiszen nehezen meghatározható a mögöttük meghúzódó jogi tartalom. A fogalmak jelentéstartalma másfél évszázad alatt számos változáson átesett. A fogalom történelmi fejlődését elhagyva, általában azt szoktuk mondani, hogy a perszonálunióban csak a fejedeleme vagy a monarchia személye az, ami kapcsolatot teremt az uniált államok között, reálunió esetében pedig valamilyen intézményt, tényleg vagy jogi tárgyat (az unió reálját) szoktuk keresni, azonban erre a bizonyos reálra egységes meghatározást adni nagyon nehéz. Tehát sokkal inkább gyűjtőfogalomról,

* Szabó Mátyás PhD, tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0003-1097-0687

mint jogi műszóról van szó, amivel sokkal inkább az államkapcsolat ténye fejezhető ki, mintsem a kapcsolatnak a tényleges természete.

Mindenekelőtt érdemes a fogalom eredetét megvizsgálnunk. A perszonál- és reálunió fogalmát valószínűleg elsőként Johann Stephan Pütter használta az *Institutiones iuris publici germanici* című művében (1770), ahol államok kapcsolatát írta le *Personalverbindung* és *Realverbindung* értelemben, latin szavakat használva (*personalis unio*, *realis unio*), azonban itt még nem volt ezen fogalomnak jogtechnikai tartalma. 1777-ben viszont már *persönliche Vereinigung*ról (személyes egyesülés) és *Realverbindung*ról (valós kapcsolat) ír.¹¹ Míg a perszonálunió Pütter az egy fejedelem alatti tisztán személyi összeköttetést – amelyben az államok elkülönülten alaptörvényekkel bírnak (pl. Magyarország és Csehország, vagy Nagy-Britannia és Hannover viszonya kapcsolata) – értette, addig a reálunió fogalmi körébe vont különböző típusokat, mint az egyenlőtlen kapcsolatban az uniált állam bekebelezésének esetét (a későbbi kebeles, vagy inkorporatív unió), illetve az egyenlő alapon összeállt államok unióját is, utóbbiak között különbséget téve azok függő, vagy független státusza, illetve a kapcsolat létrejöttének módja szerint.¹²

Tehát a reálunió már Pütter idején is gyűjtőfogalomnak volt tekinthető, és a személyes összeköttetésnél szorosabb fejedelmi uniókat foglalta magában. A perszonál- és reálunió fogalmára, elkülönítésére nézve – vagyis arra a kérdésre, hogy mi képezte az unió alapját – Püttert követően a fejedelmi uniók értelmezési keretei számos változáson estek át. Knüber már a perszonáluniónak időleges, míg a reáluniónak tartós jelleget tulajdonított, míg Jordan a perszonáluniót esetlegesnek és feloszthatónak, a reáluniót fundamentálisnak és maradandónak tartotta. Oppenheim a vizsgálódást az uniót létrehozó tényre terjesztette ki, így a fejedelmek (*uniones ex iure imperii*) és a szerződés (*unio ex iure societatis*) által létrehozott uniókat tárgyalja. Az 1840-es években Karl Salomon Zachariä már annak a kérdésnek tulajdonított nagyobb súlyt, hogy az államkapcsolatról rendelkezik-e valamilyen alapszerződés,¹³ mindez egyébiránt Karl von Rotteck felfogásával is egybecseng, aki Deák Ferenc és Csengery Antal gondolkodásmódjára is komoly hatást gyakorolt.¹⁴

Tendenciózus felfogás volt Wenzel Lustkandl, aki az inkorporált uniót és a reáluniót majdhogynem szinonimaként kezelte, ilyen szempontból igyekezett a reáluniót Ausztria és Magyarország kapcsolatára ráerőltetni. Majd pedig abból is látjuk azt, hogy milyen problémás a fejedelmi uniók fogalma, hogy a magyar államjogászok a perszonáluniót is különböző jelzőkkel voltak kénytelenek ellátni, illetve a reálunió szabatos kifejezése sem szorítkozhatott egyetlen műszóra, hanem egyre inkább definíciószerű tételekben volt kifejezhető. A közjogi munkákban a 20. század elejére, a 19. század második felére azért már megjelenik a tisztá perszonálunió, intézményes perszonálunió, illetve a Jellinek-féle reálunió fogalom.

A magyar politikum azért sem törekedett a fejedelmi uniók nyújtotta terminológián felülemelkedni, mert a Lustkandl-féle reálunió fogalommal szemben az osztrák–magyar államkapcsolat államszövetségi (konföderatív)

jellegét a perszonálunió fogalmával igyekezett kidomborítani. Amikor már annyi körülírással, kikötéssel kell a szabatosság jegyében ellátnunk, hogy már nem is nevezhetjük tulajdonképpen fogalomnak. Jellinek a reálunió tartalmát úgy határozta meg, hogy a közös intézmények mellett jogilag akart közös uralkodóra utaljon az államokat összekötő alapszerződés vagy törvény. A fejedelmi uniók fogalmának tarthatatlanságára rámutatott Concha Győző is: „Hazai felfogásunk e részben üres jelszavak, nem elemzett szólamok terrorizmusa alatt áll, melyet a pártellentétek még inkább szítanak”.¹⁵

Eredeti vállalkozásnak tekinthetjük egy svájci magyar jogszociológus, Máday Andor kísérletét, aki az 1910-es években már odáig jutott, hogy a fejedelmi uniók fogalma kiüresedett, és azokat teljesen el kell vetni. Ezen felfogás szerint a perszonálunió annyit jelent, hogy két vagy több állam között nincsen semmilyen államkapcsolat, hiszen az összeköttetést csupán a monarcha fizikai személye képezi. Ezzel ellentétben Máday szerint bármilyen csekély monarchikus államkapcsolat, már *eo ipso* reáluniót jelent, és így lehetetlen, hogy az államkapcsolatoknak egy sajtóságos fajtáját képezze.¹⁶ A vizsgálódás végén Máday a Monarchiát államszövetségnek minősítette.

3. Történelmi párhuzamok

Svédország és Norvégia kapcsolatának és alkotmánytörténeti aspektusainak bemutatására ebben az írásban csak szűk keretek között kívánok kitérni, hiszen azt nemcsak Thallóczy Lajos korabeli összehasonlító tanulmánya elemzte mélyrehatóan,¹⁷ hanem az újabb történeti,¹⁸ jogtörténeti¹⁹ tanulmányok is.

Svédország–Norvégia és az Osztrák–Magyar Monarchia között számos történelmi párhuzamot fölfedezhetünk. Évszázados tartományi vagy alávetetti viszonyt követően Norvégia 1814-ben alkotmányt nyert, amit az 1848-as, vagy az 1867-es fejleményekkel is össze lehet hasonlítani. Aztán a tulajdonképpen közössé váló svéd külügyminiszter és külügyi szolgálat, a svéd királyi külügyminiszter megbízott minisztere lesz Norvégiának. Az államfő Svédországban lakik, Stockholm dominanciája Bécs szerepével vet fel analógiát: Stockholmban van a király székhelye, és általában: Norvégiának ebben az unióban másodhegedűs szerepe van.²⁰ De hogyha megnézzük a svéd miniszteri államtanácsot, ami egy svéd kormányzati szerv, ami királyi prerogatívák esetében döntés-előkészítő szerepet játszott, azt látjuk – ami 19. századi általános tendencia –, hogy innen egy vegyes államtanácshoz, ahol norvég államtanácsosok is részt vesznek, kerülnek át bizonyos ügykörök.

Hogyha szorosabban is megnézzük a svéd–norvég államkapcsolatot, azt a közös uralkodó és a személyéből következő közös ügyek határozzák meg. A közös ügyeket egy uniós akta szabályozza, ami szűken szabott célokra alapítja a kapcsolatot. Eszerint Svédországot és Norvégiát csak a két állam függetlenségének külellenség ellen való és belső béke tekintetében szükséges megoltalmazása köti össze. Tehát egy államunióról beszélünk, a két állam te-

kintetében független belső igazgatással, külön államterülettel, külön állampolgársággal, ez kétségtelenül Ausztria–Magyarország esetével is összecseng, akárcsak a közösügyi kvóták. A svéd államtanács és a vegyes államtanács inkább hasonlíthatnánk az osztrák Újabb Államtanács (Jüngerer Staatsrat), amit csak 1868-ban szüntett meg Ferenc József. Tehát innen egyre több ügy került át egy vegyes államtanácshoz.

A két állam, Svédország és Norvégia között kereskedelmi szerződés állt fenn (*Mellom-riksloven*), ez az Ausztriával tízévenként megkötött vám- és kereskedelmi szerződéseinkhez és az abban foglalt ügyekhez hasonlítható. Szintén említhetjük a helytartó intézmény megszüntetését, a király jogköreinek fokozatos szűkítését és átutalását a vegyes államtanácshoz. Itt is érdemes felidézni Máday elméletét, aki hangsúlyozta, hogy a királyi felségjogok – ha nem is kiüresednek –, háttérbe szorításával egyidejűleg a reálunió is egyre inkább értelmét veszítette.

Egy – végül az unió felbomlását eredményező – alkotmányos válság 1894–1905 között szintén a történelmi hasonlóságok közé sorolható. Norvégia megtagadta a külügyi szolgálat finanszírozását, ezt egyébként a mi közjogászaink is több ízben pedzegették, az osztrákoknak pedig viszonyítási alapot és állandó félelmet jelentett, hogy Ausztria és Magyarország között is fennállt 1897 és 1907 között egy ilyen *ex lex* állapot, amikor is a vám- és kereskedelmi szövetséget nem sikerült megújítani. Ebben nagy fontosságú rendelkezések is voltak, tehát ez ismerte el például az 1867 előtt megkötött nemzetközi szerződések hatályát, a közös államterületet, konzuli ügyeket, ilyen módon a külügyi szolgálatot is érintette, és ezt az 1908. évi XII törvénycikk állította helyre.²² Magyar közjogi vívmányt jelentett az 1907. évi gazdasági kiegyezésben, hogy Magyarország ettől fogva önálló szerződő félként is megjelenhetett az autonóm ügyekben. Azt tapasztaltam a tárgyalások jegyzőkönyveit tanulmányozva, de az országgyűlési felszólalásokban is, hogy rendre hivatkozási alap a svéd–norvég államkapcsolat, mert a magyar fél több konföderatív elemet vélt benne felfedezni. Illetve a svéd–norvég unió pusztán megnevezése is ilyen elem.

4. Mintázatok, párhuzamok, analógiák?

A fent említett alkotmányos válság időszakában reformbizottsági munkálatok zajlanak Svédország és Norvégia között az unióakta újratárgyalására. Azonban Thallóczy

Lajos szerint erre a svéd–norvég közjogi reformfolyamatra éppen az osztrák–magyar példa gyakorolt hatást. Tehát ott is a közös külügyminiszter, valamiféle delegáció, közös minisztérium felelősségre vonása, illetve egyáltalán a tanácskozásnak a ténye Thallóczyt a 67-es reformbizottságra emlékezteti.²³ De ha azt keressük, hogy a mi delegáltjaink, országgyűlési képviselőink mit láttak ebben a Svéd–Norvég Unióban, illetve esetlegesen az unióakta revízióját célzó reformtörekvésekben, akkor én az unió megnevezését („Svédország és Norvégia”) tudnám kiemelni, az önálló konzuli szolgálat szervezését, illetve a nemzetközi szervezetekben való külön képviseltetést.

A Svéd–Norvég Unió címere 1814–1844²¹

4.1. Az Osztrák–Magyar Monarchia megnevezés

Elsőként az unió megnevezéséről szólnék. Számos alkalommal felmerül, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiát Ausztria és Magyarországnak kellene nevezni, még a közös ügyek tekintetében, tehát európai kongresszusokon is. Nagy Ernő Joseph Ulbrich alkotmányjogi tankönyve recenziójában egyenesen azt írja 1883-ban, hogy a többes számot, a kettős államfői minőséget olyan módon kellene érvényre juttatni, kifejezni, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia helyett az „Osztrák–Magyar Monarchiák” kifejezéssel kellene nevezni Ausztriát és Magyarországot:

„E szó monarchia nem az uralkodó személyére, hanem az államra vonatkozik és olyan államalkatot jelent, melyben a főhatalom egy physikai személy birtokában van. Márpedig unióinkban két ilyen állam van. Úgy hogy a fentebbi szövegben a többes számot szintén ki kellene fejezni, t. i. osztrák–magyar monarchiák. Természetesen, ha egység nincs, annak feléről sem lehet szó.”²⁴

Szilágyi Dezső 1885-ben egy országgyűlési felszólalásában az ausztriai esküdtszéki rendszer behozása kapcsán felszólaló képviselő, Körösi Sándor beszédére reagálva

értekezett a Monarchia jelentéséről. Kőrösi úgy fogalmazott, hogy „a velünk egy Monarchiát képező Ausztriában is esküdtzéki rendszer működik”. Ebből alakult ki vita, és Szilágyi Dezső végül is azt hangsúlyozta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia kifejezés nem egy államot, hanem Ausztria és Magyarország közötti kapcsolatot és viszonyt jelöli, illetve fejezi ki. Mert ha az Osztrák–Magyar Monarchia állam volna, akkor felmerülne annak a veszélye, hogy ez az osztrák vagy a magyar államszemélyiséget lerontja. Tehát az 1867. évi XII. törvénycikk és az 1868. évi november 14-i kézirat bizonyos tartalmi elemeivel országgyűlési képviselőink sem elégedettek.²⁵

Aztán Ferdinandy Gejza érintette a kérdést, aki szinte az összes Monarchiára utaló fogalommal elégedetlen volt. Ferdinandy az „Osztrák–Magyar Monarchia”, az „Ausztria–Magyarország” kifejezéseket is tökéletlennek tartotta.

„Az »Ausztria–Magyarország« is tökéletlen, s egyedül csak az »Ausztria és Magyarország« kifejezés lehet helyes, épen úgy, mint »Svédország és Norvégország« is hasonló módon nevezik magukat együtt.”²⁶

És a magyar kormányzat ügyében is találunk példát arra, hogy az Ausztria és Magyarország megnevezést hiányolják az európai kongresszusokról, kongresszusi okmányokból. Példaként tudom említeni a M. Kir. Igazságügy-minisztérium egy 1906-ban kelt átiratát, amiben a miniszter azt pedzegeti, hogy az Európai Dunabizottságban, ami a közös ügy–közös érdekű ügyek határán ingadozik, hogy külön Ausztriának és Magyarországnak kellene képviselést nyernie.²⁷

Honnan származik ez az Osztrák–Magyar Monarchia kifejezés? Ezt először Ferenc József 1868. november 14-i legfelsőbb kéziratában olvashatjuk. Úgy rendelkezik ez a kézirat, egyébként a *Magyarországi Rendeletek Tárában* is kiadjuk, tehát a jogrendünk részévé válik – hogy az Osztrák–Magyar Monarchia és az Osztrák–Magyar Birodalom megnevezések váltakozva használhatók a „kormányom alatt alkotmányosan egyesült királyságok és országok” együttesének kifejezésére, főleg a nemzetközi szerződések tekintetében. Ezzel kapcsolatban azt látjuk, hogy az 1890-es évekre a külügy-minisztérium kidolgozott államjogi jegyzeteket, feldolgozandó az addig végbement változásokat, és azt is rögzíthetjük, hogy az „Osztrák–Magyar Birodalom” teljes mértékben eltűnik a gyakorlatból, illetve az Ausztria–Magyarország ellen is tiltakozik a magyar kormányzat. Ez a kézirat egyébként, ez érdekesség volt számomra, nem feltétlenül tükrözte Ferenc József a személyes meggyőződését.

A reálunióról mint hárompólusú rendszerről az is él a felfogásunkban, hogy a császár és királynak nagy befolyása volt, gondolhatunk a Fejérváry kormány kinevezésére, gondolhatunk akár 1914-ben a Szerbia ellen megfogalmazott hadüzenetre. De itt például azt látjuk, hogy előzetesen a közös minisztertanácsban és a két kormány tárgyalta meg a kézirat tartalmát. Karl Auerpserg osztrák miniszterelnök hagyatéka kifejezetten fel is említi, hogy amikor Ferenc József a magyar álláspontot megismerte, felháborodott, és nemtetszését nyilvánította, viszont végül

szinte egy az egyben egy Andrássy-féle *promemoria*²⁸ az, aminek a tartalmi elemeit átültetik ebbe a legfelsőbb kéziratba. Arra is kíváncsi voltam, hogy ezt a *promemoriát* az osztrákok rendre hivatkozzák az 1900-as években. Andrássy hitet tett a birodalmi egység és a birodalmi gondolat mellett, tehát erre hivatkozva – ez ellentmondás egyébként – akarták a kereskedelmi ügyeket például közös ügygé tenni, és Ferenc Ferdinánd megbízásából egy föderális közjogi reformot végrehajtani.

Azt feltételeztem, hogy Andrássy 1868-ban az „Ausztria és Magyarország” megnevezés mellett kardoskodott. Végül is elolvastva ezt a feljegyzést nem erről volt szó, hanem éppen ellenkezőleg, Andrássy kifejezetten elutasította az „Ausztria és Magyarország” megnevezést. Abból indult ki, hogy amikor meg kellett határozni az együttes nevet (*kollektive Bezeichnung*), erre nézve két elvet rögzít az 1867. évi XII. törvénycikk: kifelé a birodalmi eszmét fenn kell tartani (tehát olyan fogalmat kell keresni), és a Monarchia mindkét részének államjogi állását pedig el kell hogy ismerje.²⁹

Andrássy úgy gondolkodott, hogy mindez csak úgy lenne lehetséges, hogy ha Ausztriát „Erbländer”, vagy „Örökös tartományok” néven neveznék meg, ezért aztán Ausztriára nézve javasolta a „Német–Szláv országok” – ugye ez a Birodalmi Tanácsban képviselt országok és királyságoknál is szerényebb –, míg Magyarország részére a „Szent Korona Országai” megnevezést.³⁰

Egyébként elismeri és kijelenti, hogy Magyarországon, a magyar közjogi gondolkodás egyedül az „Ausztria és Magyarország” megnevezést tartja helyesnek, de az „Svédország és Norvégia” viszonyához vezetne, vagy abból olyan módon következhetne a kiegyezési törvények végrehajtása, amit ő nem tart eléggé szoros kapcsolatnak a közös biztosság fenntartásához. Ide vonatkoztatva Andrássy azt is kikötötte, hogy az összbirodalmi eszme (*Reichsidee*) a magyar korona abszorpciójának kizárásával valósulhat csak meg. Ezért aztán az „Osztrák–Magyar Monarchia” és az „Osztrák Magyar Birodalom” megnevezéseket javasolta.³¹

4.2. Önálló külügyi szervezet

A konzuli organizmus közösségét régóta, már jóval a századfordulós válságot megelőzően tagadták a norvég közjogászok, de a konzuli tisztviselők, mint Thallóczy rámutat, tényleg közös szervezetet alkottak.³² Ezzel együtt a szabályozás nyomát az unióaktákban nem találjuk, így kevésbé beszélhetünk jogi minta átvételéről.

Magyar részről már 1868-ban felmerül a külön képviseltetés gondolata. Tisza Kálmán egy nagyváradi értekezleten felvetette az 1867. évi XII. törvénycikk módosítását, egyúttal javasolta, hogy szűnjének meg a közös minisztériumok és a delegációk.³³ A pragmatikus ügyeken kívül eső tárgyakban működő nemzetközi szervezetekben a külügyminiszter is elismerte a külön képviseltetés létjogosultságát, amit kancelláriarendelethez foglalva ki is adott.

Azt tapasztaltam, hogy ez már az 1880-as években felmerült, ennek az lehetett az oka, hogy 1878-ban (ez ke-

vésbé számít ismertnek egyébként) a magyar kormány felmondta a vám- és kereskedelmi szövetséget, de szinte azonnal sikerült is megújítani. Ott, mivel ez tartalmazta a konzuli ügyeket, magyar közjogászok például Kiss István,³⁴ már felvetette azt is, hogy a szövetség felbomlásával Magyarország jogot formálhat magyar királyi konzulátusok felállítására, magyar királyi konzulok kiküldésére.

5. Összegzés

Összességében azt mondhatjuk, hogy a magyar közgondolkodás Norvégia helyzetét irigyelte, ezért a konföderatív elemeket igyekezett Magyarországra értelmezni. Az államjogi intézményeket tekintve álláspontom szerint nem mondhatjuk mintaadónak a Svéd–Norvég Uniót. Az unió megnevezés nemzetközi szerződésekben hivatalosan nem szerepel, tehát ezt Andrássy ki is mondta, azonban a kereskedelemügyi minisztérium az 1890-es évekre gyakorlatilag közjogi revizor szerepébe bújik, és átiratok tömegével abajgatja a külügy-minisztériumot, sok egyébként arra vonatkozik, hogy Osztrák–Magyar Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia kormánya, vagy az osztrák–magyar kormány nem megfelelő kifejezések.

SZABÓ, MÁTYÁS

„Denn wo die beiden nicht eins, sondern zwei sind, können die beiden nicht mit demselben Namen genannt werden, sondern mit dem Namen beider“

War die schwedisch-norwegische Union ein Modell für das österreichisch-ungarische dualistische Staatsverhältnis?

(Zusammenfassung)

Während des Bestehens der ehemaligen Österreichisch-Ungarischen Monarchie hat die Frage des Rechtsverhältnisses zwischen Österreich und Ungarn und die Natur der Staatenverbindung die heimischen und österreichischen Staatsrechtstheoretiker bzw. Politiker geteilt. Die Monarchie wurde von der damaligen Rechtswissenschaft und Politik hauptsächlich als eine Realunion charakterisiert, was sogar die Möglichkeit von Parallelen zur schwedisch-

Visszatérve a konzuli képviseltetésre, a magyar fél belátta, hogy önálló külügyi szervezet helyett érdemesebb a cs. és kir. közös szervezetben a magyar befolyást hatékonyabban érvényre juttatni. A magyar delegáltak törekvései elérték azt, hogy a cs. és kir. Konzuli Akadémián kötelezővé vált a magyar nyelv oktatása, aminek az volt a célja Károlyi Árpád és Thallóczy Lajos programjában, hogy végül majd az osztrák jelöltek is magyar nyelven tegyék le a vizsgát magyar államjogból. A magyar vallás és közoktatásügyi miniszterek átirataira tekintve egyébként ez egy sikertörténet. A magyar kormány legforróbb elismeréseit tolmácsolja a cs. és kir. külügy-miniszternek; egy magyar delegált részt vett ezeken a vizsgákon, és nagy meglepetéssel konstataulta a sikeres számadást az államjogi ismeretekről.

Összességében azt gondolom, hogy Svédország–Norvégia példája inkább hivatkozási alap volt, ami azt demonstrálta, hogy egy állam, egy államunió mint „Svédország és Norvégia” képes arra, hogy ilyen néven nemzetközi szerződő fél legyen, illetve a nemzetközi kapcsolatokban megjelenjen. Ezzel együtt is összességében az Ausztria és Magyarország közötti államkapcsolat tartalmát tekintve más fejedelmi unióknak meg nem feleltethető teljesen egyedi jogi konstrukciót jelentett.

SZABÓ, MÁTYÁS

“For Where the Two are not One but Two, the Two cannot be Called by the Same Name, but by the Name of Both”
Was the Swedish-Norwegian Union a Model for the Austro-Hungarian Dualist State Relationship?

(Abstract)

During the existence of the former Austro-Hungarian Monarchy, the question of the legal relationship between Austria and Hungary and the nature of the state union divided the domestic and Austrian constitutional legal theorists and politicians. The Monarchy was for the most characterised by legal scholars and politicians of the time as a real union, which even raised the possi-

bility of parallels with the Swedish-Norwegian Union. This study aims to briefly examine the analogies and differences between the two state unions, and the possible pattern shifts in the regulation of constitutional legal institutions, with a particular focus on the organisation of the common foreign service and the official designation of the state union.

Jegyzetek

- ¹ „A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-4-I-40 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program – a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.
- ² FERDINANDY Gejza: *Magyarország közigazgatása*. Budapest, 1902. Politzer Zsigmond és fia, 803. p.
- ³ GYÖRGY László: Az 1871-es cseh államjogi reformkísérlet és a magyar politika. In BARTHA Eszter – FÓRIS Akos – JUHÁSZ József – MEZEI Bálint – NAGY Éva Katalin – SZUDA Krisztina Eszter (szerk.): *Kelet-európai sorsfordulók. Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére*. Budapest, 2016. L'Harmattan, 115–124. p.
- ⁴ SZABÓ Mátyás: Az 1907. évi osztrák–magyar vám- és kereskedelmi szerződés megújítására irányuló osztrák kormányzati törekvések. In KARLOVITZ Tibor János (szerk.): *Umverteilung von Kulturgütern. 2 Aufsätze in deutscher und 13 in ungarischer Sprache*. Großpetersdorf, 2022. Sozial und Wirtschafts Forschungsgruppe, 29–39. p.
- ⁵ SZABÓ Szilárd: *Bosznia-Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között*. (Doktori értekezés) Miskolc, 2010. Miskolci Egyetem, 179–180. p.
- ⁶ FAYER Gyula (szerk.): *Szilágyi Dezső beszédei. Negyedik kötet*. Budapest, 1913. Athenaeum, 263–299. p.
- ⁷ BUZA László: A magyar trónöröklésben megkívántatók kellek. *Jogtudományi Közlöny*, 1916. 35. sz. 301–303. p.
- ⁸ Az idevonatkozó elméleteket összefoglalja OLECHOWSKI-HRDLICKA, Karin: *Die gemeinsamen Angelegenheiten der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*. Frankfurt am Main, 2001. Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 192–201. p.; PÉTER László: Die Verfassungsentwicklung in Ungarn. In URBANITSCH, Peter – RUMPLER, Helmut: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VII. Verfassung und Parlamentarismus. 1. Teilband. Verfassungsrecht, Verfassungsentwicklung, Zentrale Repräsentationskörperschaften*. Wien, 2000. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 504–517. p.; STOURGH, Geralt: Der Dualismus 1867–1918. Zur staatsrechtlichen und völkerrechtlichen Problematik der Doppelmonarchie. In URBANITSCH, Peter – RUMPLER, Helmut: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VII. Verfassung und Parlamentarismus. 1. Teilband. Verfassungsrecht, Verfassungsentwicklung, Zentrale Repräsentationskörperschaften*. Wien, 2000. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1223–1230. p.; SZABÓ 2010. 39–54. p.; SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. Budapest, 2011. Atlantis, 183–198.
- ⁹ KÉPES György: Svédország és Norvégia uniója, 1814–1905. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 2–3. sz. 47. p.
- ¹⁰ Kelsen, Hans: *Österreichisches Staatsrecht. Ein Grundriss entwicklungsgeschichtlich dargestellt*. Tübingen, 1924. H. Laupp jr. 69–73. p.
- ¹¹ JURASCHEK, Franz: *Personal- und Realunion, Mit einem Anhang. Das rechtliche Verhältniss zwischen Oesterreich und Ungarn*. Berlin, 1878. Carl Hermann's Verlag. 15. p.
- ¹² PÜTTER, Johann Stephan: *Beyträge zum Teutschen Staats- und Fürstenrechte*. Göttingen, 1777. Verlage der Witwe Vandenhöck. 8–21. p.
- ¹³ JURASCHEK 1878.
- ¹⁴ KÉPES 2019. 47. p.
- ¹⁵ CONCHA György: *Politika. I. kötet Alkotmánytan*. Budapest, 1907. Grill Károly Könyvkiadó vállalata, 634. p.
- ¹⁶ WLASSICS Gyula: Az államkapcsolatok új elmélete. *Budapesti Szemle*, 1913. 436–438. sz. 179. p.
- ¹⁷ THALLÓCZY Lajos: A külügyek vezetése Svéd-Norvégországban nálunk. *Budapesti Szemle*, 1898. 260. sz. 165–216. p.
- ¹⁸ SZIJÁRTÓ M. István: Playing Second Fiddle. The Role of Hungary and Norway in the Foreign Policy of the Austro-Hungarian Monarchy and the Swedish-Norwegian Union: A Comparison. *Scandinavian Journal of History*, 1994. No. 2. 143–163. p. DOI: <https://doi.org/10.1080/03468759408579274>.
- ¹⁹ KÉPES 2019. 47–59. p., KÉPES György: Svédország és Norvégia egyesült királyságai (1814–1905). In BEKE-MARTOS Judit (szerk.): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve*. (Jogtörténeti Értekezések 58.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 13–31. p.;
- ²⁰ SZIJÁRTÓ M. 1994. 147. p.
- ²¹ Kép forrása: The Coat of Arms of the Union between Sweden and Norway. Szerző: Ssolbergj. *Wikimedia Commons*.
- ²² 1908. évi XII. törvény a kölcsönös kereskedelmi és forgalmi viszonyoknak az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országokkal való szabályozása tárgyában Budapest 1907. évi október hó 8-án kötött szerződés beczikkelyezéséről.
- ²³ THALLÓCZY 1898. 175–176. p.
- ²⁴ NAGY Ernő: Jogirodalom. *Jogtudományi Közlöny*, 1883. 22. sz. 173. p.
- ²⁵ FAYER 1913. 30–31. p.
- ²⁶ FERDINANDY 1902. 83. p.
- ²⁷ SZABÓ Mátyás: A közös külügyminiszter nem képes felfogni – Magyarország ingerenciája a Duna-hajózás felett. BARNÁ Attila – BATHÓ Gábor – DELI Gergely – PERES Zsuzsanna – PÓKECZ-KOVÁCS Attila (szerk.): *Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére*. Budapest, 2024. Ludovika Kiadó. 665–672. p.
- ²⁸ Promemoria des kgl ungar Ministerpräsidenten Grafen Andrassy, dd Ofen, 10 Juli 1868. AT-OeStA/HHStA PA I 630-I. CDM V.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ Uo.
- ³² THALLÓCZY 1898. 165. p.
- ³³ BALOGH Artúr: A dualizmus fejlődése. *Budapesti Szemle*, 1918. 493–495. sz. 101–102. p.
- ³⁴ Kiss István: *Magyar közigazgatás (Magyar államjog)*. Eger, 1886. Érseki-Lyceumi Könyvnyomda. 537. p.

Bambek Diána*

Jogi struktúrák fejlődése és a külföldi minták helyi adaptációja

Beszámoló A mintakövetés kérdései a magyar jogtörténetben című konferenciáról

2024. október 16-án tudományos konferenciát rendezett az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport és az NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Jogtörténeti Tanszéke. A konferencia középpontjában a jogi struktúrák fejlődése és a külföldi jogi minták helyi adaptációja állt. Az esemény megnyitója során Beliznai Kinga habilitált egyetemi docens, tanszékvezető (ELTE) és Bathó Gábor adjunktus (NKE) köszöntötte a résztvevőket. A konferencián tizenegy előadó osztotta meg kutatásai eredményeit, amelyek rávilágítottak arra, hogy a hazai jogtörténetben mely esetekben került sor külföldi minta átvételére, milyen körülmények igazolták annak szükségességét, és milyen feltételek mellett tekinthetjük egy-egy jogintézmény fejlődését szerves folyamatnak.

Beliznai Kinga *Külföldi minták a bírói felelősség 19. századi szabályozásában* című előadásában a bírói felelősség intézményének, annak európai szabályozásának komplex szegleteibe vezette a hallgatókat. Annak tükrében, hogy egy jogállamban minden hatalom, így a bírói hatalom gyakorlásával is együtt jár az azért való felelősség, bemutatta a hazai szabályozás tekintetében az 1871. évi VIII. törvénycikk főbb rendelkezéseit, így a bírói felelősséget, beleértve a vagyoni, bünvádi és fegyelmi kategóriákat. Nemzetközi szinten az 1867-es osztrák *Staatsgrundgesetz* közép-európai rendszerekre gyakorolt jelentős hatását emelte ki a bírói és közigazgatási hatalom világos elválasztásával, a bírósági hivatalnokok függetlenségének biztosításával és a fegyelmi eljárások mérlegelési lehetőségeinek megteremtésével. Részletezte továbbá, hogy a német jogfejlődés, különösen Bajorország és Poroszország esetében, szigorú felelősségi szabályokat alkalmazott a bírák kötelezettségzegeivel szemben, amelyek kisebb vétségek esetén figyelmeztetéstől, súlyosabb esetekben pénzbüntetéstől, hivatalvesztéstől egészen nyugdíj megvonásáig terjedtek. A francia jog már 1810-ben sza-

bályozta a bírók fegyelmi felelősségét, a szankciók végrehajtása pedig az igazságügy-miniszter jóváhagyásához volt kötve. Kiemelte, hogy a horvát-szlavón jogrendszer az osztrák mintát követte, erősítve a bírói függetlenséget, a fegyelmi büntetéseket pedig jogorvoslat nélkül határozta meg. Az előadás hangsúlyozta, hogy bár a szabályozás országonként eltért, közös célként megjelent a bírói méltóság védelme, a közbizalom erősítése és a kötelezettségzegek szigorú szankcionálása.¹

Ezt követően Rigó Balázs (ELTE) vette át a szót, aki az *Alaptörvény* fogalmának, elnevezésének vizsgálatával indította *Gondolatok a jogi recepció mögötti történelem-szemléletről – avagy mit üzen, ha más ország történelmét átvesszük?* című előadását. Megemlítette, hogy az alkotmánnyal szemben az alaptörvény szó alkalmazására több ország, így Norvégia, Németország és Oroszország jogi rendszerei szolgáltak mintául. Különösen izgalmas volt azon fejtegetése, amelyben a szabadság és a történelem közötti kapcsolatra helyezve a hangsúlyt, a szabadságot „felismert szükségszerűségként” definiálta, utalva arra, hogy a történelem determinisztikus felfogása a cselekvési szabadságot is behatárolja. Összehasonlította a tételes jogász és a jogtörténész nézőpontját, majd azt a következtetést vonta le, hogy míg az előbbi elsősorban a jelen és a jövő normatív iránymutatásaira koncentrál, addig az utóbbi a múlt mélyebb összefüggéseit, a jogszabályok mögött húzódó társadalmi, gazdasági és személyes érdekeket is figyelembe veszi. Előadása során felvillantotta annak gondolatát, hogy vajon létezhet-e valódi európai jogegyesítés, és hogy az alulról jövő recepció hatékonyabb lehet-e, mint a felülről érkező kodifikációs törekvések. A záró részben Reinhart Koselleck történész gondolatait idézve, azzal egyetértésben nyomatékosította, hogy a jogi recepció nem csupán egy másik ország jogi szabályainak formális átvételét jelenti, hanem annak történelmi tapasztalatainak és kulturális kontextusának részleges integrálását is.²

A konferencia harmadik előadója, Megyeri-Pálffy Zoltán (ELTE) a hallgatóságot az igazságügyi építészet rejtelmeibe avatta be, hiszen *Minták a jogalkalmazás tereiben a dualizmus korszakában* című előadásában részletesen bemutatta miként szolgálták ezek a terek a hatalom és tekintély megjelenítését, hogyan igazodtak az eljárásjogi elvekhez mint a nyilvánosság, szóbeliség és közvetlenség. Az előadás során kiderült, hogy az építészeti ismeretek és szakirodalom jelentős része német nyelvtérületekről érkezett, és ezek váltak alapvető referencianyagokká. A 19. század második felében a magyar építészeti oktatás átalakult, miközben a magyar építészek gyakran külföldön, főként Münchenben, Berlinben vagy Bécsben fejezték be tanulmányaikat. Kiemelt figyelmet kapott Wágner Gyula, Theophil Hansen építész tanítványa munkássága, aki a neoreneszánsz stílust alkalmazva olyan impozáns építészeti elemeket – mint a tömegalakítás, homlokzatok kialakítása, kupolás megoldások és reprezentatív tárgyalótermek – használt a magyar törvényszéki és büntetés-végrehajtási épületek, mint például a szegedi Csillagbörtön vagy a kolozsvári Igazságügyi Palota tervezésénél.³

* Bambek Diána, joghallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

A délelőtti negyedik előadója, Heil Kristóf Mihály (ELTE) vezette végig a hallgatóságot a 19. századi magyar jogi és politikai reformok további fejlődésén, elemmezve a korszak nemzetközi hatásai által kialakult új, nyugati irányú gondolkodást *Új/nyugati irány az 1830-as években a reformtervezetek korának derekán* című előadásában. A témát a 19. század eleji klasszikus liberalizmus korát összekötő bizottsági munkálatok, operátumok történetének ismertetésével kezdte. Ez kulcsfontosságú volt a magyar jogfejlődés és modernizáció szempontjából, mivel számos törvénytervezet és megyei észrevétel született, amelyek az ország társadalmi és politikai szerkezetét próbálták átalakítani. Kitért a köznemesség politikai forrásaira is, amelyek magukban foglalták más vármegyék politikai életének tanulmányozását, az országos ügyekhez való viszonyítást, valamint a nemesi kapcsolati hálók szerepét. A nemzetközi kapcsolatok és események háttére különösen nagy hatással volt a reformok irányára, amelyek az erőszakmentes változtatás iránti igény és a népszuverenitás elvének hangsúlyozásában nyilvánultak meg. A francia és lengyel forradalmak, az angol alkotmányos fejlődés, valamint az 1830-as belga forradalom demokratikus monarchiák felé tett lépései mind inspirálták a magyar reformtörekvéseket.⁴

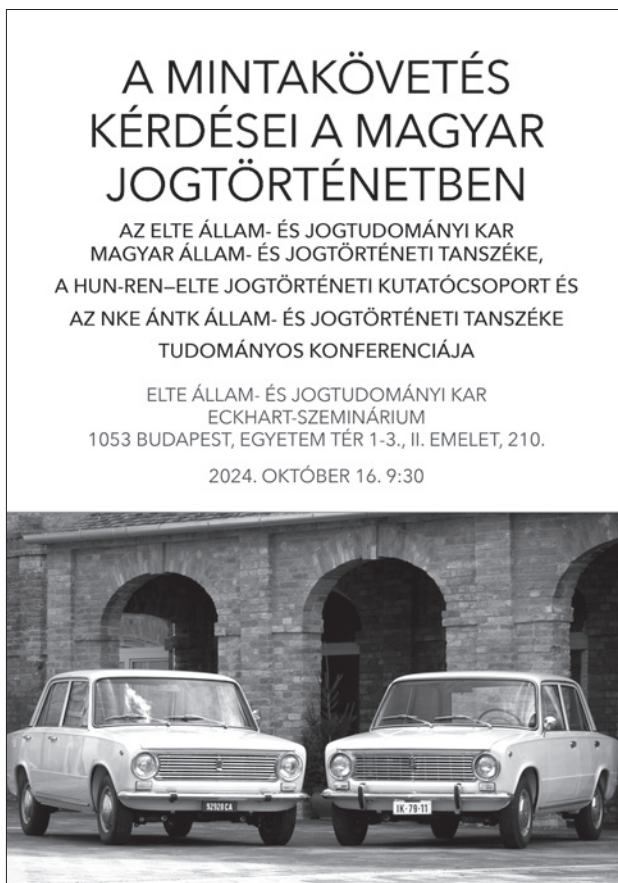
Képesy Imre (ELTE) *A jogegységesítés egyes kérdései a két világháború közötti Csehszlovákiában* című előadásának bevezetőjéből a résztvevők megtudhatták, hogy az ún. első Csehszlovák Köztársaságban a jogrendszer egységesítésére irányuló törekvések kiemelt szerepe mellett milyen akadályokkal találta szemben magát a jogalkotás és a jogalkalmazás. Az előadó rávilágított arra, hogy 1918 előtt a mai Csehország, Szlovákia és Kárpátalja területén különböző jogrendszerek érvényesültek. A cseh és morva területeken az osztrák jog, Szlovákiában és Kárpátalján a magyar jog dominált, emellett az első világháborút követően a Csehszlovákiához csatolt hultschini területen a német jogszabályok voltak érvényben. Miután a csehszlovák állam megalapítását deklaráló törvény az érvényben lévő jogrend recepciójáról rendelkezett, ez rövid távon egyfajta „jogi trializmushoz”, míg az 1920 és 1938 közötti periódust illetően ún. „jogi dualizmushoz” vezetett. 1919-től külön minisztériumot állítottak fel a jogegységesítési folyamat elősegítésére, de a teljes „unifikációt” a tárgyalat

periódusban sosem sikerült megvalósítani – annak ellenére sem, hogy tíz év leforgása alatt több mint ezer új törvényt fogadott el a prágai törvényhozás. Az érdemi megoldást az egységes törvénykönyvek elfogadása jelentette volna, a kodifikációs törekvések azonban nem jártak sikerrel. Ezen ambíciók nemcsak a jogi normák összehangolását célozták, hanem az egységes csehszlovák identitás megteremtését is szolgálták, ami a társadalmi kohézió egyik alapfeltétele volt a fiatal köztársaságban.⁵

A rövid szünetet követően Képes György (ELTE) tartott magával ragadó előadást Marcus Lutter szerint Németország egyik leg-sikeresebb jogi „export-cikkéről”, a korlátolt felelősségű társaságról *Német, osztrák, netán portugál minta? A kft. megjelenése a magyar jogtörténetben* címmel. Az igény a kft. társasági forma megalkotására azért merült fel, mert olyan vállalati struktúrára volt szükség, amely ötvözi a részvénytársaságok korlátolt felelősségét a kisebb vállalkozások számára elérhetőbb formával. Míg az angolok az 1862-es *Companies Act* révén igyekez-

tek a részvénytársaságot széles körben elérhetővé tenni, addig Németországban az 1892-es *GmbH*-törvény révén olyan részvénytársasági modellt hoztak létre, amely gyorsan népszerűvé vált, mivel lehetővé tette a tagok számára, hogy vagyonuk kockáztatása nélkül vállalkozzanak. A kft. átvételének ötlete Magyarországon a 20. század elején merült fel, amelynek kapcsán Neumann Ármin és Csemegei Károly a német modellt tartották példaeértékűnek. A háborús és politikai akadályok ellenére a társaságot az 1930-as évek elejére törvényesítették. Az előadás remekül illusztrálta, hogy a kft. bevezetése Magyarországon nem csupán német átvétel volt, hanem a magyar jogi és gazdasági környezethez igazított sajátos megközelítés, amely megalapozta a modern társasági jog fejlődését és a vállalkozások sokszínűbb működését.⁶

Folytatásként Liktör Zoltán (PPKE) *Távollétünk idején igazgassák és kormányozzák jól, ahogy illik – párhuzamok a spanyol és az osztrák Habsburgok kormányzatában a 16. században* című előadásában a Habsburg-ház két ágáról beszélt, amelyeket szoros dinasztikus és politikai kapcsolatok fűzték össze. Hasonlóságként említette, hogy mindkét Habsburg-ág kormányzati rendszere tanácsokra épült. A spanyol Habsburgoknál területi tanácsok, például a Kasztíliai és Indiák Tanácsa irányították a régiókat, míg

az Államtanács a külügyeket és a védelmet koordinálta. Az osztrák Habsburgoknál a központi szerveket, úgymint az Udvari és Haditanács, kiegészítették a magyar, cseh és osztrák tartományok területi tanácsai. A tanácsok kulcsszerepet játszottak a kormányzásban, javaslatokat tettek az uralkodónak, aki döntött azok elfogadásáról. Tagjaik arisztokraták, egyházi személyek és jogi szakemberek voltak, biztosítva a különböző érdekek érvényesülését. A Habsburgok házassági politikája a hatalom megőrzését és kiterjesztését szolgálta, stabilizálva dinasztikus helyzetüket. A Habsburgok öröksége a politikai együttműködés és a kulturális kölcsönhatások terén ma is érezhető Közép-Európában, és a 16. századi kormányzás mintái a modern politikai rendszerek számára is tanulságosak.⁷

A következő előadó Nagy Péter (KRE) volt, aki *Az 1894. évi magyar házassági törvény és az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai* című előadásában a pontos fogalomhasználatra való felhívást követően arról beszélt, hogyan egységesítette és helyezte új alapokra a magyarországi házassági jogot az 1894-es törvény, valamint, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően a régió országainak átrajzolódott határai között a magyar házassági jog miként hatott ezen területekre. Szemléletes képet adott arról, hogy a felbomlást megelőzően a széttagolt szabályozás felekezeti alapú volt, amely házassági célú migrációt eredményezett, főként a Monarchián belül. Nagy mérföldkő volt az új törvény, hisz felszámolta a felekezeti házassági bíráskodás rendszerét, bevezette a kötelező polgári házasságot, és a házasságok feletti bíráskodást a polgári bíróságok feladatává tette, szemben az *Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv* katolikus egyházi alapú megközelítésével. A Monarchia felbomlása után a magyar házassági jog érvényesülése eltérő kihívásokat hozott az utódállamokban. Csehszlovákiában részben megmaradt, Lengyelországban és Romániában azonban az etnikai és vallási különbségek nehezítették az egységesítést. Burgenlandban az 1894-es törvény még 44 évig hatályban maradt, míg Jugoszláviában a vallási alapú bíráskodás tovább érvényesült. A szovjet érában egységesített házassági jogot vezettek be a régióban, bár a magyar törvény hosszú ideig modellként szolgált, kiemelve kodifikációs és erkölcsi alapú megoldásait.⁸

Ezt követően Szabó Mátyás (NKE) a „mert ahol a kettő nem egy, hanem kettő, ott a kettőt együtt sem lehet egy néven, hanem csak mind a kettőnek a nevére nevezni” – mintául szolgált-e a svéd–norvég unió az osztrák–magyar dualista államkapcsolatban? című előadásával keltette fel a hallgatóság figyelmét. Érdekes párhuzamos képletként villantotta fel, hogy vajon a svéd–norvég államjogi berendezkedés milyen tanulságokat nyújthatott az Osztrák–Magyar Monarchia működéséhez. A Svéd–Norvég Unió jogi struktúrája és a közös intézmények, mint a közös külügyminisztérium és kereskedelmi szerződések kezelése, hasonló problémákat vetettek fel, mint az Osztrák–Magyar Monarchiában kialakult közös minisztériumok működése. A két unió esetében mindkét állam megőrizte függetlenségét, de a közös ügyek kezelése jogi és politikai feszültségeket eredményezett. Különösen éles konfliktus alakult ki a Svéd–Norvég Unióban, amikor Norvégia

megtagadta a külügyi szolgálat finanszírozását. Ez a helyzet közjogi reformot tett szükségessé, amely párhuzamba állítható az Osztrák–Magyar Monarchia alkotmányos válásával. A „fejedelmi unió” jogi analógiái, különösen a közös intézmények és minisztériumok kialakításában, az Osztrák–Magyar Monarchia politikai és jogi problémáit is tükrözik, ahol a közös ügyek kezelése során a jogi feszültségek és a két állam függetlensége közötti egyensúlyt kellett biztosítani.⁹

A következő előadó Peres Zsuzsanna (NKE) volt, aki a *Külföldi jogintézmények a magyar joggyakorlatban (?)* című előadásával szólította meg a hallgatóságot. Az előadás a cím engedélyezte terjedeleminél szigorúbban vonta meg határait: főként a vagyongazdasági intézményekre helyezett hangsúlyt, ami által felmerültek az arisztokrácia és a köznemesség közötti vagyonkezelési stratégiák különbségei. Az arisztokrácia számára a hatalmas adományos vagyon megőrzése és öröklésének biztosítása kiemelt kérdés volt. Erre a célra külföldi minták alapján vezették be a hitbizomány intézményét, amely lehetővé tette, hogy az adományos vagyont királyi engedéllyel alapítványi formában lekössék, így mentesítve azt a fő- és jószágvesztés alól. Ez a jogintézmény az arisztokrácia számára hosszú távú stabilitást biztosított. A köznemesség viszont az ősiség elve miatt más problémákkal szembesült. A birtokok folyamatos osztódása – különösen nagycsaládos környezetben – a vagyon jelentős aprózódásához vezetett. Ez nemcsak gazdasági, hanem politikai hátrányt is jelentett, mivel a köznemesség befolyása gyengült. A házassági vagyon jog területén is jelentős különbségek mutatkoztak. Míg a köznemesség körében a *Hármaskönyv* által rögzített szabályok érvényesültek, addig az arisztokrácia inkább az európai jogi normákhoz igazodott. Például az arisztokrácia körében a hozomány (*dos*) számított a házassági vagyon jog alapjának, míg a köznemesség számára az ősiségen alapuló leánynegyed volt meghatározó. A hitbér, amely a nők számára a házasság megszűnéskor biztosított vagyoni juttatásként szolgált, szintén fontos jogintézmény volt, bár alkalmazása eltért az arisztokrácia és a köznemesség között.¹⁰

A nap utolsó felszólalójaként Bathó Gábor (NKE) *A miniszternek nincs kegyelem – a kormánytagok felelősség alóli mentesülése és ennek modelljei* című előadásában a miniszterek felelősségre vonásának és a kegyelmi jog alkalmazásának történeti és összehasonlító jogi modelljeit vizsgálta. Az előadás kiindulópontja az volt, hogy a miniszterek – mint a végrehajtó hatalom felelős képviselői – speciális elbírálás alá esnek, ami szorosan összefügg a hatalommegosztás elvével. Az 1848. évi törvények korlátozták a királyi kegyelmezési jogot a miniszterek esetében, célul tűzve a politikai felelősség biztosítását. A miniszterek felelősségre vonásának mechanizmusa a parlamenti többség által kezdeményezett vád alá helyezés volt, amely a változó államhatalmi berendezkedés és az alkotmányvédelmi bizottság létrehozásával új kihívások elé állította a rendszert. Az 1875. évi XV. törvénycikk a miniszterekkel azonos felelősségi eljárást írt elő az Állami Számvevőszék elnökére, míg az első világháborút követően a kormányzó kegyelmi joga e tisztségek esetében

korlátozott maradt, hogy megakadályozza a politikai felelősség kijátszását, és erősítse a hatalommegosztást. Kiemelte a miniszteri felelősségre vonás politikai jellegeből fakadó jogorvoslati hiányokat, a jogegyenlőség sérelmét és az ellenjegyzés dilemmáit, miközben nemzetközi példák, például az angol parlament 1701-es szabályozása, a politikai felelősség érvényesítésének különböző megközelítéseire világított rá.¹¹

*

Jegyzetek

- ¹ A témához az előadótól I. BELIZNAI Kinga: „*Mily esetekben tartozik a bíró felelősséggel?*” (Jogtörténeti Értekezések 63.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó; BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A bírói függetlenség intézményes garanciái*. Budapest, 2023. Kúria; BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Guarantees of Judicial Independence*. Budapest, 2024. Pátria Nyomda.
- ² Az előadótól az összehasonlító jogtörténet oktatásának és kutatásának módszertanához I. RIGÓ Balázs: E pluribus unum? Recenzió Földi András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet* című tankönyvről. *Jogelméleti Szemle*, 2013. 4. sz. 7. p.; RIGÓ Balázs: Jogtörténetírás kronologikus módon és dogmatika nélkül? – A pozitivistá jogtörténetírás pozitívuma. *Jogelméleti Szemle*, 2021. 1. sz. 179–183. p. DOI: <https://doi.org/10.59558/jesz.2021.1.179>; RIGÓ Balázs: Alkotmánytörténet a historizmuson túlmutató perspektívában. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 2013. 50. sz. 209–212. p.
- ³ Az előadó szerkesztésében I. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Ábrázolt és épített jog*. (Jogtörténeti Értekezések 53.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás*. (Jogtörténeti Értekezések 66.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó 106. p.; I. továbbá a szűkebb témához MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A bécsi neoreneszánsz Debrecenben. Wágner Gyula igazságügyi palotái. *Régiókutatás Szemle*, 2017. 1. sz. 37–52. p. DOI: <https://doi.org/10.30716/RSZ/2017/1/15>; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: “Following a Model” as an Element of the Hungarian Legal Culture with Special Regard to Gyula Wágner’s Judicial Architecture. In GEPHART, Werner – LEKO, Jure (eds.): *Law and the Arts. Elective Affinities and Relationships of Tension*. Frankfurt am Main, 2017. Vittorio Klostermann Verlag, 363–392. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Wágner Gyula törvényszéki fogházai. In GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 205–210. p.
- ⁴ Az előadótól I. HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok: Adalékok az operátumok történetéhez*. (Jogtörténeti Értekezések 62.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó; HEIL Kristóf Mihály: Országos és vármegyei büntetőjogi rendszeres bizottsági munkálatok (1791–1832). *Jogi Tanulmányok*, 2021. 22. sz. 286–297. p.
- ⁵ Az előadótól I. KÉPESSY Imre: A „jogi dualizmus” az első Csehszlovák Köztársaság időszakában (1918–1938). In BARNÁ Attila – BATHÓ Gábor – DELI Gergely – PERES Zsuzsanna – PÓKECZ KOVÁCS Attila (szerk.): *Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére*. Budapest, 2024. Ludovika Egyetemi

A színes és rendkívül gazdag tartalmú tudományos rendezvény ismét rámutatott arra, hogy egy adott korszak jogéletéről sokkal árnyaltabb képet alkothatunk, ha hasonló közös eszmecserékre kerül sor. A konferencia egyrészt sikeresen összehangolta a különböző korszakok és területek kutatási eredményeit, másrészt a történeti perspektíva segítségével feltárta a jog fejlődésének globális és helyi dimenzióit. Az előadások hangsúlyozták, hogy a külföldi jogi minták átvétele soha nem volt egyszerűen mechanikus, vagy teljesen egyértelmű. Az adaptáció folyamán az egyes jogrendszerek sajátosságai jelentős módosításokat eredményeztek, amelyekből új, egyedi megoldások születtek.

- Kiadó, 353–360 p.; KÉPESSY Imre: Csehszlovákia vagy Cseh-Szlovákia? A föderalizáció esélyei a nemzetállamiság árnyékában. In BEKE-MARTOS Judit (szerk.): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve*. (Jogtörténeti Értekezések 58.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 83–111. p.
- ⁶ Az előadótól I. KÉPES György: Az első magyar törvénytervezet a korlátozott felelősségű társaságról. *Jogtörténeti Szemle*, 2022. 3. sz. 26–37. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2022-3p26>; KÉPES György: Részvénytársaságok az 1950-es években. In BARNÁ Attila – BATHÓ Gábor – DELI Gergely – PERES Zsuzsanna – PÓKECZ KOVÁCS Attila (szerk.): *Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére*. Budapest, 2024. Ludovika Egyetemi Kiadó, 343–351. p.
- ⁷ Az előadótól I. LIKTOR Zoltán: „Spanyol az Isten”. Egy Spanyolországhoz erősen kötődő dinasztia a Magyar Királyság élén a XVI–XVII. században: a Habsburg-ház. *Jogtörténeti Szemle*, 2020. 1. sz. 43–50. p.; LIKTOR Zoltán: Rex et Regnum: Király és királyság, hasonlóságok és különbségek I. Károly kasztíliai (1516–1556) és I. Ferdinánd magyarországi (1526–1564) uralma között a közjog tükrében. *Jogelméleti Szemle*, 2021. 3. sz. 34–49. p.
- ⁸ Az előadótól I. NAGY Péter: A magyar házassági törvény az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban. *Jogelméleti Szemle*, 2024. 2. sz. 48–69. p. DOI: <https://doi.org/10.59558/jesz.2024.2.48>; NAGY Péter: Az osztrák és a magyar házassági jog összeütközése és a magyar Igazságügyminisztérium az 1910-es években. In BARNÁ Attila – BATHÓ Gábor – DELI Gergely – PERES Zsuzsanna – PÓKECZ KOVÁCS Attila (szerk.): *Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére*. Budapest, 2024. Ludovika Egyetemi Kiadó, 503–510. p.
- ⁹ Az előadótól I. SZABÓ Mátyás: A külügyi szolgálat szervezésének kihívásai az Osztrák–Magyar Monarchiában (1895–1918). *Pro Publico Bono. Magyar Közigazgatás*, 2022. 3. sz. 42–61. p. DOI: <https://doi.org/10.32575/ppb.2022.3.4>.
- ¹⁰ Az előadótól I. PERES Zsuzsanna: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*. Pécs, 2014. Publikon Kiadó; PERES Zsuzsanna: Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint XVIII–XIX. századi Magyarországon. *Jura*, 2002. 2. sz. 77–86. p.
- ¹¹ Az előadótól I. BATHÓ Gábor: Adalékok a tárca nélküli miniszteri pozícióhoz az I. világháborúban és az azt követő időszakra. *Kommunikáció Média Gazdaság*, 2023. 1. sz. 88–92. p.; BATHÓ Gábor: A mintakövetés kérdései a magyar kormányserkezetben 1848 és 1944 között. *Jogtörténeti Szemle*, 2020. 3–4. sz. 67–75. p.; BATHÓ Gábor: A mentelmi jog története a kezdetektől. *Annales: Universitas Budapestiensis de Metropolitana*, 2011. 3. sz. 35–66. p.

Bagossyné Körtvélyesi Mária*

Visszatekintés egy 10 éves alkotófolyamatra

A Debreceni Törvényszék jogszolgáltatás-történetet bemutató könyvsorozata

Nincs pálya, amelyben a jól végzett kötelesség felett érzett megnyugvás oly felemelő hatást gyakorolna, mint a bírói pálya.” Igyártó Sándor, a Debreceni Királyi Törvényszék egykori elnöke patetikusként tűnő, de a bírói hivatás, az igazságszolgáltatás lényegét megragadó gondolata akár összegzése is lehetne annak az immár egy évtizedre visszanyúló kutatómunkának, amelynek maradandó eredményéről, egy – eddig – hét kötetet számláló sorozatáról olvashat rövid visszatekintést az olvasó.

Bevezetésként engedtessek meg nekem mint gyakorló bírónak, hogy büszkélkedjek a Debreceni Törvényszéken dolgozó kollégák mindig újító ötleteivel, hiszen mindezek

hozzájárultak ennek a könyvsorozatnak a megjelenéséhez is. A Berettyóújfalui Járásbíróságon már 2009-ben történeti kiállítás nyílt, a Debreceni Törvényszéken pedig 2013 márciusában szervezett történeti kutatások céljából bíróságtörténeti munkacsoportot alakult bírósági dolgozók, helytörténész kutató és a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár munkatársaival. A műhelymunka hatalmas és máig tartó segítséget kapott, amikor a Debreceni Törvényszék együttműködési megállapodást írt alá a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karával, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárával.

A kutatásaink első mérföldköve 2014. szeptember 17-e volt, amikor a törvényszék a Debreceni Járásbírósággal karöltve kiállítást és konferenciát rendezett, visszaemlékezve az 1944-es, jelentős, bírósági épületeket is megsemmisítő súlyos légítámadásra. A kiállításra számos tárgyat kölcsönöztünk múzeumoktól, a honvédségtől, a levéltártól. Bemutatásra kerültek a lebombázott igazságügyi paloták makettjei, egykori épületedíszítő elemek, amelyek jelenleg is a Debreceni Járásbíróság állandó bíróságtörténeti kiállításának részét képezik.

Az Országos Bírósági Hivatal 2014-ben indította útjára a bírósági történelem feltárását támogató pályázatát, és ennek, az utóbb Ráth György bíróról elnevezett pályázatnak a segítségével tervezte megjelentetni a törvényszék a konferencián elhangzott előadásokat egy tanulmánykötet formájában.

Ekkor kezdődött az a máig tartó kutatási folyamat, amely eredményei bemutatásához évről évre – és ezért

* Bagossyné Körtvélyesi Mária, tanácselnök, Debreceni Törvényszék

A 2014-ben megrendezett bíróságtörténeti kiállítás részlete¹

A jogszolgáltatás története... a Debreceni Törvényszék könyvsorozata 2014–2024

Jogszolgáltatás Debrecenben – 2015

A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban – 2017

A jogszolgáltatás története Hajdúböszörményben – 2018

A jogszolgáltatás története Hajdúszoboszlón – 2019

A jogszolgáltatás története Püspökladányban – 2021

A jogszolgáltatás története Debrecenben II. – 2022

Elfeledett bíróságok Hajdú-Bihar vármegyében – 2024

A Debreceni Törvényszék 2014-től megjelent bíróságtörténeti kötetei

köszönet az Országos Bírósági Hivatalnak – biztos anyagi háttérrel jelentett sikeres kérelmeink révén a Ráth György Bírósági Történelem és Hagyományápolás Pályázat.²

Adódik a kérdés, hogy miért fontos az igazságszolgáltatás, a bíraskodás történetének feltárása. Az elmúlt évtized, de napjaink is számtalan kihívás elé állítják a bíróságot. Az ítélezés változatlan feladata mellett átalakuló szervezet, változó jogszabályok, elektronikus ügyintézés és mindezekben eligazodni próbáló jogkereső közönség veszi körül a bírói munkát. Megingathatatlan azonban a bírói függetlenség és pártatlanság, amelyek hivatásunkra oly felelősséget rónak, hogy ahhoz szilárd alap történeti múltunk. Ezért kutatjuk az igazságszolgáltatás fejlődését, társadalmi beágyazottságát, a bíraskodás szervezettörténetét, épületeit, helyi specialitásait, kiemelkedő és mindennapi elhivatott képviselőit. Hivatásunk történetének ismerete, tanulságai, szakmai eredményei beépülhetnek bírói identitásunkba, felhasználhatjuk az ítélezés során, vagy szervezeti, igazgatási feladataink megoldásához.

Ezen gondolatok mentén alakult ki a rendezőelv, hogy valamennyi megjelent kötet tartalmaz helytörténeti alapvetést, a bíraskodás történetének áttekintését a 20. század közepéig, a helyi ítélezési fórumok bemutatását, érdeklődésre számot tartó jogeseteket és archontológiát. Köszönet állandó szerzőinknek, Balogh Juditnak, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar habilitált egyetemi docensének, Szendiné Orvos Erzsébetnek, a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára igazgatójának, Kovács Ilonának, a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára főlevéltárosának, és Megyeri-Pálffi Zoltánnak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék adjunktusának, a kötetek szerkesztő-

jének, akik az egyes kötetekben további szerzőkkel kiegészülve évről évre nekigyürkőztek, és olyan maradandót alkottak, amely már most bíróságtörténeti jelentőségű.

Az első kötet – *Jogszolgáltatás Debrecenben* címmel³ – bemutatására 2015. október 14-én került sor. Ekkor indult az a szintén 10 évre visszatekintő együttműködés Beliznai Kingával, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék tanszékvezető habilitált egyetemi docensével, amelynek keretében minden könyvünket érdekesítő előadás keretében mutatta be, és támogatásával, szakértelmével, értékeléseivel fejlesztette munkánkat.⁴

A debreceni jogszolgáltatás történetét bemutató kiadványban hét tanulmány kapott helyet. A történeti alapokat jelentő, 1361-ben és 1405-ben kiadott törvénykezési szabadságot biztosító kiváltságlevelektől indulva áttekintést olvashatunk a debreceni törvényszék 1690 és 1760 közötti jegyzőkönyveit, a „fekete könyveket” felhasználva a peres eljárás folyamatáról, az ítéletek végrehajtásáról,⁵ majd a modern bíraskodás és fórumai kialakulását követhetjük nyomon a 19. század igazságügyi reformjain keresztül.⁶ Érdekesítő a középkori debreceni törvénykezési helyszínek, pl. a szégyenfa, a négyágú vesztőhely bemutatása.⁷ Nagy ívű tanulmány foglalkozik a debreceni igazságügyi építkezésekkel, részletes képet alkotva az egykori Debreceni Törvényszék és a Debreceni Járásbíróság épületeiről,⁸ megelőlegezve annak a bombatámadásnak a bemutatását, mely mindezeket elpusztította.⁹

A kötet sikerén felbuzdulva született meg a döntés: a kutatómunkát folytatni kell, és kiterjeszteni a törvényszék illetékességi területén található bíróságok történetének bemutatására. Említést érdemel, hogy az évek során az egyes helyszíneken megtartott konferenciák, könyv-

bemutatók igen nagy érdeklődést vonzottak nem csupán az igazságszolgáltatásban dolgozók, hanem az érdeklődő helyi polgárok, középiskolások részéről is, hozzájárulva ezzel a bírósági szervezet széles körű megismeréséhez.

A munka 2017. évben a berettyóújfalui jogszolgáltatás történetének bemutatásával folytatódott.¹⁰ A kiadványban külön tanulmány foglalkozott a város múltjának áttekintésével,¹¹ majd – több tanulmányon keresztül – a Bihar vármegyei törvényszékek, későbbi bíróságok ítélezéstörténetével.¹² Megismerhettük a Berettyóújfalui Királyi Járásbíróság felállításának körülményeit,¹³ a bíróságnak helyet adó, eredetileg kocsmái épület átalakításának folyamatát.¹⁴ Kiemelkedő jelentőségű, hogy rendelkezésre állt Dr. Barcsay László (1897–1979) bíró összegyűjtött iratanyaga és visszaemlékezései, amelyek révén feltárultak az 1930-as évek járásbíróságának mindennapjai, majd a második világháború okozta pusztítás.¹⁵ Külön tanulmány dolgozta fel kalandos életútját, hiszen az egykor járásbíró-sági elnökből az 50-es években, állását elvesztve, napszámos lett.¹⁶ Értékes kutatás a bíróság személyi adataira,¹⁷ de a könnyedebb témák iránt érdeklődők is szórakozhattak a bihari irodalomból vett „jogi eseteken”.¹⁸

2018-ban a hajdúböszörményi igazságszolgáltatás történeti kutatásai következtek.¹⁹ A hajdúváros történetének, településszerkezetének leírása²⁰ után különleges fejezet következett, a böszörményi jogi népszokások bemutatása a legénypárbajok tükrében.²¹ A kötet megemlékezett Nagy Sándor bíróság- és ítélezéstörténeti munkásságáról, bemutatva a hajdúkerületi törvényszék 18–19. századi büntetőbíráskodását.²² Itt is helyet kapott a járásbíróság megszervezésének és elhelyezésének története,²³ valamint élettörténetekkel is tarkított részletes adattár bírákról és tisztviselőkről.²⁴ Különleges fejezete a könyvnek az 1956-os forradalom utáni kádári megtorlások hajdúböszörményi történetéről szóló tanulmány.²⁵ Ennek a kötetnek egyedülálló tartalma az a 18. század végén Hajdúböszörményben készült zsványnyelvi lista, amely 78 kifejezést tartalmaz a korabeli tolvajéletben használatos szavakból, így megtudhatjuk, hogy a pálinka valójában a topánka, és aki részegeskedik az topánkaskodik.²⁶

2019-ben Hajdúszoboszló jogszolgáltatásának történetéről jelent meg kiadványunk.²⁷ Az eddigiekhez hasonlóan településtörténettel indul a kötet, amely felvázolja a hajdúk letelepítését és a gyógyforrások felfedezését.²⁸ A 18. századi hajdúszoboszlói boszorkányperek, Ördögös Anna és társai tetteinek bemutatása külön fejezetet kapott.²⁹ Olvasható tanulmány a Hajdúszoboszlói Királyi Járásbíróság szervezés- és ítélezéstörténetéről,³⁰ a „Sárgaház” bíráinak és tisztviselőinek életéről és adattáráról,³¹ valamint a járásbíró egykori épületéről is.³²

A 2020-ban kitört világvágy ellenére a kutatómunka folytatódott, és az ebben a vérszerhes időszakban is kiírásra került Ráth György pályázat segítségével sikerült 2021-ben a püspökladányi jogszolgáltatás történetét bemutató kiadványt is megjelentetni.³³ A kötetben olvashatók szemelvények Püspökladány történetéből, a Ladány név eredetéről, Karacs Ferenc térképészítő és rézmetsző mesterről.³⁴ Megismerkedhetünk a 18–19. századi helyi

betyárhistóriákkal, a hírhedt Ágota-csárdával, tanulmányozhatjuk Rózsa Sándor személyleírását, Zöld Márton és Palatinszky István rögtönítelő bíróság által meghozott ítéletét.³⁵ Külön-külön fejezetet kapott a püspökladányi császári és királyi szolgabírói hivatal neoabszolutizmus időszakában végzett jogszolgáltató tevékenysége³⁶ és a Püspökladányi Királyi Járásbíróság megszervezésének és elhelyezésének története.³⁷ A korlátozottan rendelkezésre álló források ellenére sikerült felkutatni itt is a bíróság bíráinak és tisztviselőinek névsorát, néhány életrajz bemutatásával színesítve.³⁸

Ezzel a törvényszék teljesítette azt a célt, hogy valamennyi, az illetékességi területéhez tartozó járásbíróság története bemutatásra került, így felmerült a gondolat, hogy a szétkapkodott, szinte már teljesen elfogyott első kötetet egészítsük ki az évek során felgyűlt kutatási tapasztalatokkal, és Debrecen jogszolgáltatás-története kapjon egy második kötetet. 2022. november 18-án már az elkészült mű került a hallgatóság kezébe.³⁹

A második kötetben igen részletes tanulmány foglalkozik várostörténeti kitekintéssel a debreceni igazságügyi paloták, a debreceni királyi tábla és királyi törvényszéki palota telektörténetével.⁴⁰ Különleges fejezet a debreceni bíráskodás polgári kori történetének két intézményét, a Debreceni Királyi Vegyes Bíróságot és a Fiataikorúak Bíróságát bemutató írás.⁴¹ Érdekes megközelítés a sajtó tükrében vizsgálni a Debreceni Törvényszék történeti épületeit, a debreceni igazságügyi építkezéseket.⁴² Levéltári kutatások alapján olvashatunk törvényszéki legendákat a debreceni hóhérről, az utolsó debreceni betyárról, a csökmői arzén per tárgyalásáról, Ady Endre második debreceni párbjáról, de az első bubifrizurás női ügyvédjelöltre, Dr. Ungár Margitról is.⁴³ Hiánypótló a Debreceni Királyi Törvényszék bíráinak, tisztviselőinek adattára és a bírói életrajzok feldolgozása.⁴⁴

Terveink szerint 2023-ban a Debreceni Törvényszék illetékességi területén egykor fennállt, de időközben megszüntetett bíróságok bemutatására készültünk. A szerzők megkezdték a munkát, de valamennyiünket megrendített Dr. Kovács Ilona súlyos betegsége, majd elvesztése. Az első munkacsoport üléstől részt vett a történeti kutatásban, hatalmas kitartással, fáradhatatlanul gyűjtötte össze újságcikkekből, adatbázisokból a törvényszék és a járásbíróságok bíráinak, tisztviselőinek névsorát. Emlékét örökre megőrizve döntöttünk a kutatás folytatásáról, és 2024-ben megjelent az *Elfeledett bíróságok Hajdú-Bihar Vármegyében* című hetedik kötet, amelyet Dr. Kovács Ilona főlevéltáros asszony emlékének ajánlottunk.⁴⁵

A kötetet Bihar és Hajdú Vármegye járásainak, valamint a Debreceni és a Nagyvárad Királyi Törvényszékek és az alájuk tartozó járásbíróságok területi és illetőségi beosztásának részletes bemutatása nyitja.⁴⁶ Ezt követi a Debreceni Törvényszék illetékességi területén a modern bírósági szervezet történeti változásainak áttekintése.⁴⁷ Egy tanulmány az „elfeledett bíróságok”: Hajdúhadház, Hajdúnánás, Derecske és Polgár érdekes pereiből mutat be válogatást.⁴⁸ Külön fejezet dolgozza fel ezeknek a megszüntetett bíróságoknak egykor helyet adó, ma már feledésbe merült, vagy le is bontott épületeinek történe-

tét.⁴⁹ A fellelhető dokumentumokra támaszkodva került összeállításra a Derecskei, Hajdúnánási és Hajdúhadházi Királyi Járásbíróságok személyi állományának adattára, kiegészülve néhány életrajz részletes bemutatásával.⁵⁰

*

A hét kötet megjelenésével a Debreceni Törvényszék páratlan eredményt mutathat fel. Nemcsak a jelenkor, de utódaink számára is rendkívül értékes kutatási anyag gyűlt össze, úgy az egyes települések jogszolgáltatás-történetéről, mint az igazságszolgáltatásnak a társadalom

történetében betöltött szerepéről. A hét, gazdagon illusztrált, impozáns könyv hiánypótló kiadvány. Történelmi és helytörténeti áttekintés, szervezet- és épület-történeti ismertetés, jogi népszokások, érdekes jogesetek, biográfia, archontológia is helyet kap a művekben. Úgy véljük, nemcsak a jogtörténeti szakma, hanem az érdeklődő közönség is találhat bennük hasznos olvasmányt. Eddigi eredményeink a kutatómunka továbbvitelére sarkalltak bennünket, és könyvsorozatunkat a Debreceni Törvényszék és járásbíróságai 1945 utáni történetének bemutatásával folytatjuk. Bízunk benne, hogy rövidesen egy újabb értékes kötet megjelenésről adhatunk számot.

Jegyzetek

- ¹ Kép forrása: A kiállítás képekben. Debrecen, 2014. szeptember 17. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Jogszolgáltatás Debrecenben*. Debrecen, 2015. Debreceni Törvényszék, 78. p.; Batta Gergő felvétele.
- ² A bíróságtörténeti pályázatról I. A program által támogatott nyertes pályázatok. *Magyarország Bíróságai*. Országos Bírósági Hivatal. <https://birosag.hu/birosagokrol/tudomanyos-elet/birosagtortenet/rath-gyorgy-palyazat/program-altal-tamogatott-nyertes-palyazatok>.
- ³ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Jogszolgáltatás Debrecenben*. Debrecen, 2015. Debreceni Törvényszék.
- ⁴ VÖ. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *Jogszolgáltatás Debrecenben. Jogtörténeti Szemle*, 2015. 2. sz. 52–54. p.
- ⁵ SZENDINÉ ORVOS Erzsébet: *Jogszolgáltatás Debrecenben a koraujkorban*. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Jogszolgáltatás Debrecenben*. Debrecen, 2015. Debreceni Törvényszék, 9–17. p.
- ⁶ BALOGH Judit: A modern bíráskodás kialakulása és fórumai Debrecenben. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Jogszolgáltatás Debrecenben*. Debrecen, 2015. Debreceni Törvényszék, 19–26. p.
- ⁷ PAPP József: Törvénykezési helyszínek Debrecenben a 20. századig. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Jogszolgáltatás Debrecenben*. Debrecen, 2015. Debreceni Törvényszék, 29–40. p.
- ⁸ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Igazságügyi építkezések Debrecenben. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Jogszolgáltatás Debrecenben*. Debrecen, 2015. Debreceni Törvényszék, 43–60. p.
- ⁹ KOVÁCS Ilona: Igazságszolgáltatás bombatűzben. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Jogszolgáltatás Debrecenben*. Debrecen, 2015. Debreceni Törvényszék, 63–72. p.
- ¹⁰ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék.
- ¹¹ TÖRÖK Péter: Nova villától a Faluvárosig. Berettyóújfalú múltjának vázlatos áttekintése a középkortól 1944-ig. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 33–42. p.
- ¹² PAPP László: Bihar vármegyei törvényszékek a 17. századtól 1871-ig. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 15–20. p.; CSARKÓ Imre: Szemelvények a jogszolgáltatás történetéből 1871-ig Bihar vármegyében. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 23–30. p.
- ¹³ BALOGH Judit: Mozaikok a Berettyóújfalui Királyi Járásbíróság történetéből (1872–1949). In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 45–54. p.
- ¹⁴ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A Berettyóújfalui Járásbíróság épületének története. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 57–66. p.
- ¹⁵ KOVÁCS Ilona: A Berettyóújfalui Járásbíróság kálváriája a második világháború idején. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 69–76. p.
- ¹⁶ BAGOSSYÉ KÖRTVÉLYESI Mária: Királyi járásbírósági elnökből nap-számos – Dr. Barcsay László életrajza. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 79–90. p.
- ¹⁷ SÁNDOR Mária: Személyi adattár. A Berettyóújfalui Királyi Járásbíróság dolgozói 1872 és 1944 között. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 105–114. p.
- ¹⁸ SZEMÁNNÉ VERES Gabriella: „Jogi esetek” a bihari irodalomban. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 93–102. p.
- ¹⁹ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúböszörményben*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék.
- ²⁰ HUSVÉTH András: Hajdúböszörmény rövid története. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúböszörményben*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 15–30. p.
- ²¹ SZEKERES Gyula: Böszörményi jogi népelet, jogi népszokások „a böszörményi legénypárbajok tükrében”. Avagy a becsület védelme az „egyszerű” nép és az „úri” osztály körében. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúböszörményben*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 33–44. p.
- ²² BALOGH Judit: A hajdúkerületi törvényszék büntetőbíráskodása a 18–19. században. Nagy Sándor bíróság- és ítélkezéstörténeti munkássága. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúböszörményben*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 47–56. p.
- ²³ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A Hajdúböszörményi Járásbíróság megszervezésének és elhelyezésének története. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúböszörményben*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 59–76. p.
- ²⁴ KOVÁCS Ilona: A Hajdúböszörményi Járásbíróság bírái és tisztviselői 1872 és 1950 között. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúböszörményben*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 79–96. p.
- ²⁵ VARJASI Imre: Adatok az 1956-os forradalom utáni kádári megtorlások hajdúböszörményi történetéhez. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúböszörményben*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 99–110. p.
- ²⁶ VARJASI Imre: „Zsivány Nyelv – Zsivány Szók” Jogtörténeti-nyelvtörténeti emlékek a Hajdúságban. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúböszörményben*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 112–115. p.
- ²⁷ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúszoboszlón*. Debrecen, 2019. Debreceni Törvényszék.
- ²⁸ NAGY István: Sorsfordulók Hajdúszoboszló történetében. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúszoboszlón*. Debrecen, 2019. Debreceni Törvényszék, 15–34. p.

- ²⁹ SZENDINÉ ORVOS Erzsébet: Boszorkányperek Hajdúszoboszlón a 18. században. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúszoboszlón*. Debrecen, 2019. Debreceni Törvényszék, 37–52. p.
- ³⁰ BALOGH Judit: Fejezetek a Hajdúszoboszlói Királyi Járásbíróság szervezés- és ítélkezéstörténetéből. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúszoboszlón*. Debrecen, 2019. Debreceni Törvényszék, 55–68. p.
- ³¹ KOVÁCS Ilona: A Hajdúszoboszlói Járásbíróság bírái és tisztviselői 1872 és 1950 között. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúszoboszlón*. Debrecen, 2019. Debreceni Törvényszék, 71–94. p.
- ³² MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A Hajdúszoboszlói Királyi Járásbíróság elhelyezése. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Hajdúszoboszlón*. Debrecen, 2019. Debreceni Törvényszék, 97–112. p.
- ³³ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Püspökladányban*. Debrecen, 2021. Debreceni Törvényszék.
- ³⁴ GYÖRFI Lajos: A történelem sodrában. Szemelvények Püspökladány történetéből. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Püspökladányban*. Debrecen, 2021. Debreceni Törvényszék, 13–28. p.
- ³⁵ SZENDINÉ ORVOS Erzsébet: Betyárhistóriák Püspökladány határában. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Püspökladányban*. Debrecen, 2021. Debreceni Törvényszék, 31–46. p.
- ³⁶ BALOGH Judit: A püspökladányi császári és királyi szolgabírói hivatal jogszolgáltató tevékenysége a neoabszolutizmus időszakában. Az első lépések az állami bíraskodás felé. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Püspökladányban*. Debrecen, 2021. Debreceni Törvényszék, 49–64. p.
- ³⁷ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A Püspökladányi Királyi Járásbíróság megszervezésének és elhelyezésének története. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Püspökladányban*. Debrecen, 2021. Debreceni Törvényszék, 67–86. p.
- ³⁸ KOVÁCS Ilona: A Püspökladányi Járásbíróság bírái és tisztviselői 1872 és 1950 között. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Püspökladányban*. Debrecen, 2021. Debreceni Törvényszék, 89–108. p.
- ³⁹ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Debrecenben II*. Debrecen, 2022. Debreceni Törvényszék.
- ⁴⁰ PAPP József: A debreceni igazságügyi paloták telektörténete. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Debrecenben II*. Debrecen, 2022. Debreceni Törvényszék, 11–24. p.
- ⁴¹ BALOGH Judit: Két fejezet a debreceni bíraskodás polgári kori történetéből. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Debrecenben II*. Debrecen, 2022. Debreceni Törvényszék, 27–42. p.
- ⁴² MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A Debreceni Törvényszék történeti épületei. Igazságügyi építkezések Debrecenben a sajtó tükrében. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Debrecenben II*. Debrecen, 2022. Debreceni Törvényszék, 45–62. p.
- ⁴³ SZENDINÉ ORVOS Erzsébet: Törvényszéki legendák. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Debrecenben II*. Debrecen, 2022. Debreceni Törvényszék, 65–86. p.
- ⁴⁴ KOVÁCS Ilona: A Debreceni Királyi Törvényszék bírái és tisztviselői 1872 és 1945 között. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Debrecenben II*. Debrecen, 2022. Debreceni Törvényszék, 89–128. p.
- ⁴⁵ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Elfeledett bíróságok Hajdú-Bihar vármegyében*. Debrecen, 2024. Debreceni Törvényszék.
- ⁴⁶ SZIKLA Gergő: Járások és járásbíróságok Bihar és Hajdú vármegyékben (1850–) 1872–1950. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Elfeledett bíróságok Hajdú-Bihar vármegyében*. Debrecen, 2024. Debreceni Törvényszék, 13–28. p.
- ⁴⁷ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A modern bírósági szervezet történeti változásai a Debreceni Törvényszék illetékességi területén. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Elfeledett bíróságok Hajdú-Bihar vármegyében*. Debrecen, 2024. Debreceni Törvényszék, 31–44. p.
- ⁴⁸ SZENDINÉ ORVOS Erzsébet: Válogatás az „elfeledett bíróságok” érdekes pereiből. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Elfeledett bíróságok Hajdú-Bihar vármegyében*. Debrecen, 2024. Debreceni Törvényszék, 47–70. p.
- ⁴⁹ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Elfeledett bírósági épületek a Debreceni Törvényszék illetékességi területén. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Elfeledett bíróságok Hajdú-Bihar vármegyében*. Debrecen, 2024. Debreceni Törvényszék, 73–88. p.
- ⁵⁰ BALOGH Judit: Adalékok az „elfeledett királyi járásbíróságok” (Devecske, Hajdúnánás, Hajdúhadház) személyi állományához. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Elfeledett bíróságok Hajdú-Bihar vármegyében*. Debrecen, 2024. Debreceni Törvényszék, 91–112. p.

2024-ben jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában az „...aki bátor és odaadó hazafi volt”. Emlékkötet Irinyi József (1822–1859) tiszteletére című kötet, amelyet Szentgáli-Tóth Boldizsár és Schweitzer Gábor szerkesztett. A kötet a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetében 2022. május 19-én, Irinyi József születésének bicentenáriuma alkalmából megrendezett emlékkonferencián elhangzott előadások írásos, tanulmányra átdolgozott változatait tartalmazza. A kötetet Stipta István lektorálta. Irinyi József a reformkor egyik fontos, bár sajnos méltatlanul háttérbe szorult alakja. Ez az emlékkötet azonban méltó tisztelgés munkássága előtt.

A kötet módszertani és tematikai sokszínűsége, eklektikussága és alapossága által az olvasó betekintést nyerhet Irinyi életrajzán kívül a korabeli Magyarország politikai és szellemi életébe, megismerheti Irinyi munkásságát, valamint a reformkorban és az 1848-as forradalomban betöltött szerepét és nézeteit.

A kötet nagy merituma, hogy különféle tudományterülettel foglalkozó neves szerzők tanulmányait gyűjti egybe, ezáltal az olvasó árnyaltabb képet kap Irinyi József munkásságának különböző aspektusairól.

Az előszóban a szerkesztők megjegyzik, hogy az utókor inkább Irinyi József vegyész bátyja, János nevét őrizte meg, ezért is érezték úgy, hogy méltó emléket kell állítaniuk az öcsének.

A kötetben összesen hét különböző tanulmány szerepel, amelyek elsősorban Irinyi ifjúkori világutazói, újságírói, műfordítói és politikai munkásságát mutatják be.

Az első, Gángó Gábor által írt tanulmány (*Kodifikáció, helyhatóságok és központosítás Szemere Bertalan és Irinyi József útleírásaiban*) Irinyi önkormányzatisághoz fűződő viszonyával foglalkozik. A tanulmány nemcsak Szemere Bertalan és Irinyi József útleírásait és személyes élményeit mutatja be, hanem ezenfelül részletesen beszámol a két politikus államirányítással kapcsolatos nézeteiről és elképzeléseiről, amelyet utazásuk során vitattak meg egymással.¹

Csernus-Lukács Szilveszter és Nagy Noémi tanulmánya (*„én a’ Karpáthoktól az adriai tengerig a’ magyarokon kívül más nemzetiséget nem ismerek” Irinyi József nemzetkonceptiója és nemzetiségpolitikai nézetei*) Irinyi nemzetiségpolitikai nézeteit járja körül.²

Lehotay Veronika munkája (*A vallásügy szabályozásának kérdése Irinyi József munkásságában*) a reformer vallásügyi tevékenységét vizsgálja fel. Elemzi Irinyi véleményét az állam és az egyház viszonyáról és a vallásszabadság kérdéséről az 1850-es években, valamint az akkori liberális eszméket és azok hatásait a valláspolitikai vitákra.³

Liptai Kristóf Tamás*

Új kötet Irinyi József életéről és munkásságáról

Schweitzer Gábor – Szentgáli-Tóth Boldizsár (szerk.): „...aki bátor és odaadó hazafi volt”. Emlékkötet Irinyi József (1822–1859) tiszteletére. Budapest, 2024. Akadémiai Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont – Falk Foundation, 124 p.

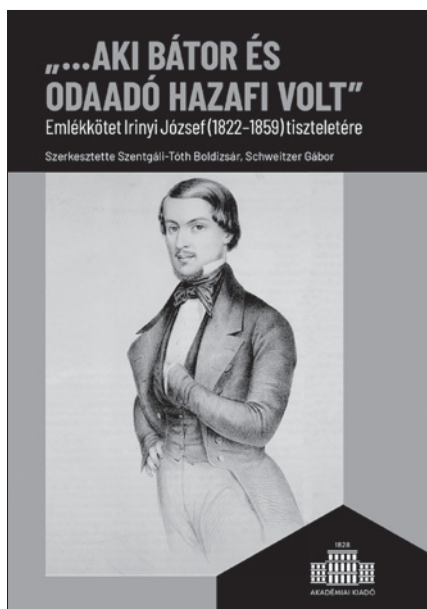
ISBN 978 963 664 069 9

Online megjelenés:

Schweitzer Gábor – Szentgáli-Tóth Boldizsár (szerk.): „...aki bátor és odaadó hazafi volt”. Emlékkötet Irinyi József (1822–1859) tiszteletére. Budapest, 2024. Akadémiai Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont – Falk Foundation, 124 p.

ISBN 978 963 664 070 5

DOI: <https://doi.org/10.1556/9789636640705>

Az Irinyi Józsefnek emléket állító könyv borítója

Szentgáli-Tóth Boldizsár tanulmánya (*Egy nagy hatású regény első magyar fordítója – Irinyi József és a Tamás Bátya Kunyhója*) című fejezet Irinyi József műfordítói tevékenységét emeli ki. Ő volt az első magyar fordítója Harriet Beecher Stowe *Tamás bátya kunyhója* című regényének. A szerző bemutatja, Irinyi miért tartotta fontosnak a rabszolgaelenes regény magyarra ültetését közvetlenül a reformkort és a szabadságharc leverését követően, és milyen visszhangot keltett a regény a magyar közönség sorai között.⁴

Gosztonyi Gergely elemzésében (*„Kétszer kettő négy”, avagy Irinyi József találkozása a cenzúrával és a sajtószabadsággal*) a cenzúra és a sajtószabadság viszonyáról olvashatunk. A szerző bemutatja a cenzúra működését, és azt, hogy milyen nehézségekkel járt a reformkorban az újságírói tevékenység a véleménynyilvánítás korlátozása miatt, továbbá elemzi Irinyi sajtószabadságért folytatott harcát is.⁶

Schweitzer Gábor tanulmányából (*„...az országgyűlés legjobb hőmérője az alkotmányos életnek” – Irinyi József nézetei az országgyűlés rendezéséről*) megismerhetjük a reformkori országgyűlést és alkotmányos életét. A címből is következtetni lehet arra, hogy Irinyi szerint az országgyűlés az alkotmányos élet legfontosabb értékmérője: a parlament a nemzeti akarat kifejezésének első számú intéz-

* Liptai Kristóf Tamás, PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

ménye. A tanulmány bemutatja Irinyinek a reformkori parlament működésének hatékonyabbá tételére vonatkozó javaslatait és elképzeléseit.⁷

Végül Nagy Péter munkájából (*A kortársak Irinyi Józseféről*) pedig azt tudhatjuk meg, miként vélekedtek a kortársak Irinyi Józseféről. A szerző először bemutatja az emlékiratok, korabeli cikkek, megjegyzések alapján, hogyan lett Irinyiből újságíró. Ezt követően foglalkozik a forradalom és szabadságharcban játszott szerepét és Bach-korszakbeli tevékenységét megítélő naplóbejegyzésekkel, memoárokkal, végül pedig a halálhírért és fogadtatásáért elemzi. A tanulmány célja, hogy feltárja és összegyűjtse a kortársak személyes visszaemlékezéseit Irinyiről: megismerhetjük Irinyi személyiségét, politikai szerepvállalását és vitáit.⁸

A tanulmányok egyfelől a már ismert tények és események áttekintésén túl számos új kutatási eredményeket is hoznak. Az emlékkötet remek forrásul szolgálhat a későbbiekben a korszak kutatói, de a történelem iránt érdeklődő szélesebb közönség számára is.

Maga a kötet címe is különösen beszédes: „...aki bátor és odaadó hazafi volt”. A mű rávilágít Irinyi politikai szerepvállalására és küzdelmére a nemzeti szellem és gondolkodás felvirágoztatása érdekében, végül a szellemi örökségére, amelyet hagyatékként hagyott ránk. További érdeme a kötetnek, hogy Irinyi alakját nem idealizálja és nem misztifikálja, a szerzők

A Tamás bátya kunyhója és szerzője a *Hölgyfutárban* 1853-ban⁵

végig tárgyilagosan, a tényekre és forrásokra alapozva mutatják be Irinyi tetteit és gondolatait.

A kötet szerkezete logikus és tagolt, amely a szerzők munkája mellett a szerkesztők különös gondosságának köszönhető. A tanulmányok logikus sorrendben követik egymást, kezdve Irinyi nyugati utazásaival. A különböző tanulmányok terjedelme alapvetően azonos, bár néhány írás a többihez képest hosszabb, ez azonban nem töri meg a struktúrát és az arányokat.

A kötet kifejezetten gazdagon illusztrált az útinaplókból, egykorú cikkekből és Irinyi különböző beszédeinek leírataiból, publikációiból származó idézetekkel. Ez segít megeleveníteni az olvasó előtt a korabeli pezsgő szellemi életet, ugyanakkor meg kell említeni, hogy néhány esetben egy-egy hosszabb hivatkozás megtörte a gondolatmenetet, de ez nem vesz el a kötet fent részletezett érdemeiből.

Összegzőképpen megállapítható, hogy a bemutatott emlékkötet jelentős megemlékezés Irinyi József életéről és munkásságáról, valamint fontos adalékokkal szolgál a korszakban uralkodó politikai és szellemi változásokról. A különböző szerzők tanulmányaiban visszatükröződik az Irinyi iránt érzett tisztelet, de nem befolyásolja a kritikai szemléletet. A mű méltó emléket állít a reformkor egyik kevésbé ismert hazafia előtt, akinek szellemi munkássága a kor és a magyar történelem fontos fejezete.

Jegyzetek

- GÁNGÓ Gábor: Kodifikáció, helyhatóságok és központosítás Szemere Bertalan és Irinyi József útleírásaiban. In SCHWEITZER Gábor – SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár (szerk.): „...aki bátor és odaadó hazafi volt”. Emlékkötet Irinyi József (1822–1859) tiszteletére. Budapest, 2024. Akadémiai Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont – Falk Foundation, 5–18. p.
- CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter – NAGY Noémi: „én a’ Karpáthoktól az adriai tengerig a’ magyaron kívül más nemzetiséget nem ismerlek”. Irinyi József nemzetképzése és nemzetiségpolitikai nézetei In SCHWEITZER Gábor – SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár (szerk.): „...aki bátor és odaadó hazafi volt”. Emlékkötet Irinyi József (1822–1859) tiszteletére. Budapest, 2024. Akadémiai Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont – Falk Foundation, 19–33. p.
- LEHOTAY Veronika: A vallásügy szabályozásának kérdése Irinyi József munkásságában. In SCHWEITZER Gábor – SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár (szerk.): „...aki bátor és odaadó hazafi volt”. Emlékkötet Irinyi József (1822–1859) tiszteletére. Budapest, 2024. Akadémiai Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont – Falk Foundation, 34–43. p.
- SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár: Egy nagy hatású regény első magyar fordítója – Irinyi József és a Tamás Bátya Kunyhója. In SCHWEITZER Gábor – SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár (szerk.): „...aki bátor és oda-

adó hazafi volt”. Emlékkötet Irinyi József (1822–1859) tiszteletére. Budapest, 2024. Akadémiai Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont – Falk Foundation, 44–53. p.

- Kép forrása: Beecher-Stowe... *Hölgyfutár*, 1853. (április 30.) 82. sz. 340. p., Arcanum Újságok.
- GOSZTONYI Gergely: „Kétszer kettő négy”, avagy Irinyi József találkozása a cenzúrával és a sajtószabadsággal. In SCHWEITZER Gábor – SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár (szerk.): „...aki bátor és odaadó hazafi volt”. Emlékkötet Irinyi József (1822–1859) tiszteletére. Budapest, 2024. Akadémiai Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont – Falk Foundation, 54–62. p.
- SCHWEITZER Gábor: „...az országgyűlés legjobb hémérője az alkotmányos életnek” – Irinyi József nézetei az országgyűlés rendezéséről. In SCHWEITZER Gábor – SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár (szerk.): „...aki bátor és odaadó hazafi volt”. Emlékkötet Irinyi József (1822–1859) tiszteletére. Budapest, 2024. Akadémiai Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont – Falk Foundation, 62–71. p.
- NAGY Péter: A kortársak Irinyi Józseféről. In SCHWEITZER Gábor – SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár (szerk.): „...aki bátor és odaadó hazafi volt”. Emlékkötet Irinyi József (1822–1859) tiszteletére. Budapest, 2024. Akadémiai Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont – Falk Foundation, 72–81. p.

1875 első hónapjaiban az ország több városában ünnepélyes gyűlésekre került sor: megalakultak az ügyvédi kamarák. Az eseménysor háttérében az 1874. évi XXXIV. törvénycikk állt, amely elsőként szabályozta a modern magyar ügyvédi rendtartást.¹

Az újonnan létrejövő ügyvédi kamarák sorában a Pécsi Ügyvédi Kamara is megtartotta a maga alakuló közgyűlését 1875. február 6-án, amely napnak pontosan a 150. évfordulóján a ma is működő szerv ünnepélyes megemlékező ülést tartott. Ezen az eseményem jelen sorok írójának volt szerencséje bemutatni Korsósné Delacasse Krisztina *Mozaikok a Pécsi Ügyvédi Kamara 150 éves történetéből* című kötetét.²

A szerző, a Pécsi Tudományegyetem kiváló jogtörténész, akinek kutatási profiljában a család, családság,³ a csődjog⁴ és a jogi kultúrtörténet⁵ mellett talán a legnagyobb hangsúlyt az ügyvédség története élvezi. Ezt doktori disszertációján túl számos publikációja is mutatja, s ez a munkásság minőségi garanciát jelent ennek a könyvnek a tartalmára nézve is.⁶

A „mozaikok” szóval a dél-magyarországi város, Pécs sajátos hangulatát is felidéző cím jelzi, hogy számos információval gazdagítja az olvasót a kötet. Már maga a tartalomjegyzék is erről árulkodik: több évszázados história bontakozik ki az olvasó előtt, hiszen a szerző az általános történeti előzményektől a Pécsi Ügyvédi Kamara különböző történeti mozzanatainak bemutatásával egészen napjainkig eljut. E történeti ívet szinte nyomatékosítja a tartalomjegyzéket záró tárgyfotó, amely az 1875-ben alapított kamara szárazbélyegzőjét s látványos lenyomatát ábrázolja.

A következő oldalpáron a Pécsi Ügyvédi Kamara elnöke, Leposa Marianna köszönti az olvasót, hangot adva annak, hogy a kamarai elnökség tagjai – akiket a tisztviselőkkel együtt a következő oldalon látható csoportképről is megismerhetünk – azon dolgoznak, hogy hűek maradjanak az ügyvédi hivatás alapvető értékeihez, s ezeket az utódoknak is megőrizték és továbbadják. A köszöntő után veszi kezdetét a szerző, Korsósné Delacasse Krisztina által felgöngyölített kamarai történet.

Az első nagy fejezet – *Az ügyvédség szerveződésének kezdetei Magyarországon és a kamarák létrejötte* címmel – az előzményeket tárja fel a 15. századtól kezdve, de természetesen a fókusz a 19. századi eseményekre esik. Így nem véletlen, hogy a 150 évvel ezelőtti megalakulás egyik dokumentális és egyúttal tárgyi bizonyítéka – az 1875. évi

Megyeri-Pálffi Zoltán*

Emlékek a 150 éves Pécsi Ügyvédi Kamara életéből

Korsósné Delacasse Krisztina: *Mozaikok a Pécsi Ügyvédi Kamara 150 éves történetéből*. Pécs, 2025. Pécsi Ügyvédi Kamara, 192 p. ISBN: 978 615 02 2618 7

viaszpecsét lenyomata – nemcsak a borítón, hanem itt is feltűnik.

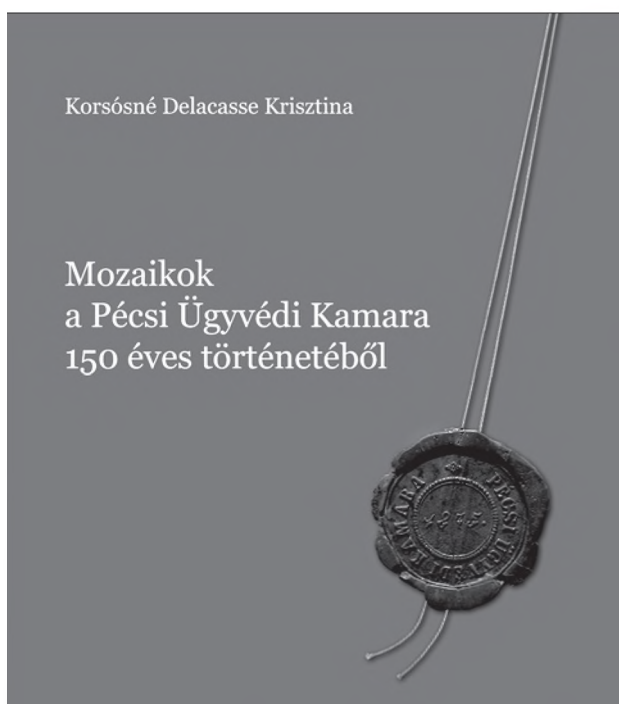
Ezt követően képet kaphatunk a közvetlen előzmény, a Pécsi Ügyvédegylet megalakulásáról, dokumentumairól és a hozzá kapcsolódó személyekről. Ekképp szó esik

Reök Lajosról, akinek kezdeményezéséből jött létre a Pécsi Ügyvédegylet 1872 nyarán. A szervezet ekkor a pécsi Nemzeti Casino Király utcai helyiségeit használta üléseinek megtartására, de ez csak rövid ideig tartott, hiszen 1875-ben – a kamara létrejötte okán – feloszlatták az egyletet.

Az 1874. évi XXXIV. törvénycikk, illetve az 1874. decemberi igazságügy-miniszteri rendelkezések nyomán kialakuló kamarai szervek pécsi tagjának, a Pécsi Ügyvédi Kamarának a létrejöttét és első éveit tárja fel a következő fejezet. A megalakulás folyamatát számos – a kötetben is helyet kapott – dokumentum teszi láthatóvá, amelyek alapján a szerző

részletesen bemutatja, hogy mit jelentett, mivel járt a kezdetkor a kamarai taggá válás.

A *Pécsi Ügyvédi Kamara székhelye, helyiségei és berendezése* című fejezet arra mutat rá, hogy nemcsak a tagság, a személyi állomány jelentette a kamarai működés háttérét, hanem a dologi feltételeket is kellett ehhez biztosítani. E fejezet tehát a kamarai – bérelt – helyiségeket veszi számba, de a fellelt iratanyag alapján a kamara berendezését és felszerelési tárgyait is be tudta mutatni a

* Megyeri-Pálffi Zoltán PhD, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0003-1366-6963

sz. sz.	Név	Funkció	Év
1.	József János	Elnök	87
2.	János János	Tag	88
3.	János János	Tag	89
4.	János János	Tag	90
5.	János János	Tag	91
6.	János János	Tag	92
7.	János János	Tag	93
8.	János János	Tag	94
9.	János János	Tag	95
10.	János János	Tag	96
11.	János János	Tag	97
12.	János János	Tag	98
13.	János János	Tag	99
14.	János János	Tag	00
15.	János János	Tag	01
16.	János János	Tag	02
17.	János János	Tag	03
18.	János János	Tag	04
19.	János János	Tag	05
20.	János János	Tag	06
21.	János János	Tag	07
22.	János János	Tag	08
23.	János János	Tag	09
24.	János János	Tag	10
25.	János János	Tag	11
26.	János János	Tag	12
27.	János János	Tag	13
28.	János János	Tag	14
29.	János János	Tag	15
30.	János János	Tag	16
31.	János János	Tag	17
32.	János János	Tag	18
33.	János János	Tag	19
34.	János János	Tag	20
35.	János János	Tag	21
36.	János János	Tag	22
37.	János János	Tag	23
38.	János János	Tag	24
39.	János János	Tag	25
40.	János János	Tag	26
41.	János János	Tag	27
42.	János János	Tag	28
43.	János János	Tag	29
44.	János János	Tag	30
45.	János János	Tag	31
46.	János János	Tag	32
47.	János János	Tag	33
48.	János János	Tag	34
49.	János János	Tag	35
50.	János János	Tag	36
51.	János János	Tag	37
52.	János János	Tag	38
53.	János János	Tag	39
54.	János János	Tag	40
55.	János János	Tag	41
56.	János János	Tag	42
57.	János János	Tag	43
58.	János János	Tag	44
59.	János János	Tag	45
60.	János János	Tag	46
61.	János János	Tag	47
62.	János János	Tag	48
63.	János János	Tag	49
64.	János János	Tag	50
65.	János János	Tag	51
66.	János János	Tag	52
67.	János János	Tag	53
68.	János János	Tag	54
69.	János János	Tag	55
70.	János János	Tag	56
71.	János János	Tag	57
72.	János János	Tag	58
73.	János János	Tag	59
74.	János János	Tag	60
75.	János János	Tag	61
76.	János János	Tag	62
77.	János János	Tag	63
78.	János János	Tag	64
79.	János János	Tag	65
80.	János János	Tag	66
81.	János János	Tag	67
82.	János János	Tag	68
83.	János János	Tag	69
84.	János János	Tag	70
85.	János János	Tag	71
86.	János János	Tag	72
87.	János János	Tag	73
88.	János János	Tag	74
89.	János János	Tag	75
90.	János János	Tag	76
91.	János János	Tag	77
92.	János János	Tag	78
93.	János János	Tag	79
94.	János János	Tag	80
95.	János János	Tag	81
96.	János János	Tag	82
97.	János János	Tag	83
98.	János János	Tag	84
99.	János János	Tag	85
100.	János János	Tag	86

44

A Pécsi Ügyvédi Kamara székhelye, helyiségei és berendezése

Személyes: az 1875. évi kamarai leltár részlete (MNL, BML IX. 702. b) 379/1875. és kamarai leltár, valamint tupper (fest.) [JPM ÜGYVÖ gész. 52/76. (Műtárgyfotók: Füzsi István-JPM fotográfus)]
Lent: Korabeli másológép. [PÜK, Marsalló Péter felvétele]

Az autográf gép egy, a 19. század második felében feltalált korabeli sokszorosítási technikához kapcsolódott, amellyel írást vagy rajtot lehetett sokszorosítani. Az 1800-as évek végén két ilyen nagy jelentőségű találmányt jegyeztek be, az egyik a magyar származású Gestetner Dávid kereso-
tolán alapuló technológia volt, amely végző soron a stencilgép elődjének tekinthető. A kereso-
tol helyén egy apró fogakkal ellátott kerék volt
található, amely fogcsikát írás közben a papírt
kilyukasztották, így egy egyszerű „nyomóformát”
létrehozva. Ezt a papírt eleinte egy falidába
helyezték, egy szöveten keresztül megfestkezve
a perforált részekben keresztülhatolt a festék, így
a formára egy tiszta ívet helyezve, enyhe nyomás
hatására megkapták a perforált ível azonos
nyomatot. Később Gestetner továbbfejlesztette a
technikát és szabadalmaztatta eszközt (Gestetner
Automatic Cyclostyle Mimeo-graph), amelyben két
dob és festődob dörzshengerek helyezkedtek el,
már sokkal jobb festéket eredményezve. Ekkor nagyon
hasznosított működési elvét tekintve Amerikában
Thomas Alva Edison szerkezete, amely valóban
az „Autographic” nevet viselte. Hazánkban az
igazságügyben az ún. hektográfiai eljárás volt
a leggyakoribb, amelynek során a speciális
összetételű tintával írt sokszorosítandó iratot
gömszára vagy enyvezett lemezre simítva, majd
hengereivel nyerték a nyomófelületet, azután arra
üres papírlapokat helyezve készülték a másolatok.
Noha akár 100–150 nyomatot is elő tudtak így
állítani óránként, azok minősége, elvaszósága
gyakran rossz volt és a szemét károsította, ezért
miniszteri körrendelet tiltotta, hogy a bíróságokkal
és igazságügyi hatóságokkal való érintkezésben
hektográfiai előállított iratokat használjanak.¹⁰

45

szerző. Ez utóbbiak között olyan is megismerhető, mint az autográf gép, amely egy korabeli sokszorosítási eszköz volt.

Az irodai eszközök értelemszerűen a mindennapi működést szolgálták, amelynek háttérben a kamarai ügyrend, az adminisztráció állt. E kérdéseket járja körbe a következő fejezet, izelítőt adva a korabeli levelezésből, az ügyvédi könyvvezetésből, az ügyforgalmat is láttatva.

Beszédes a következő fejezet címe – *A Pécsi Ügyvédi Kamara létszámának és kerületének alakulása* –, amelyből kiderül, hogy a Pécsi Ügyvédi Kamara tagsága változó mértékben, de folyamatosan nőtt az évtizedek alatt. A létszámváltozás mögött sokszor a történelmi események is felfedezhetők: „A kamarához tartozó ügyvédek létszáma azonban szoros kapcsolatban állt a kamara kerületének módosulásaival, illetve a két világháború közötti időszakban a korlátozó törvények hatálybalépésével, a *numerus clausus* majd a *numerus nullus* behozatalával is” – világít rá a szerző, majd részletezi a kerület területi változásait.

Egy korabeli szavazóurnáról készült felvétel nyitja a követő fejezet érdemi részét, amely a Pécsi Ügyvédi Kamara elnökeit mutatja be. A szerző alapos kutatómunkával állította össze az 1875 és 2005 közötti tizenkét elnök életrajzát, akik többségét portré segítségével is megismerheti az olvasó.

Az ügyvédi kamarai tagság körében vitathatatlan, hogy kiemelt szerepet élveztek a kamarai elnökök, akiknek kalandos élete már rávilágított arra, hogy a történelem ke-
reke nyomott hagyott a mindenkori ügyvédi működésen. A szerző jól érzékelve ezt, külön fejezetet szentelt a histo-
rikus változások hatásának, annak, hogy a pécsi ügyvéd-
ség hogyan élte meg a történelem viharait. Az olvasó elé
táruznak az első világháború helyi eseményei, következ-

ményei, amelyek között Pécsen különösen meghatározó „élmény” volt a szerb megszállás időszaka. De az „ösziró-
zsás” forradalom és a Népköztársaság utáni Tanácsköztar-
saság viszonyairól is szó esik e fejezetben csakúgy, mint
a második világháború előzményét jelentő jogkorlátozó
törvények ügyvédségre gyakorolt hatásairól. Döbbenetes
az a névsor, amelyben a nevek melletti bejegyzések arról
árulkodnak, hogy ki halt meg, kit hurcoltak el a világhá-
ború során.

A megpróbáltatások az 1940-es évek második felében is folytatódtak, az igazolási eljárások „sajátosságait” tárja
elő a szerző. Különösen értékes Balassa Pálnak a kö-
tetben is bemutatott önéletrajza, amely a korszak körül-
ményeire érzékelten világít rá. Majd a következő alfe-
jezetekből kibomlik a szocialista ügyvédség létrejöttének
története és egy egyéni ügyvédi sors, amelyre az 1956-os
események is fontos hatással voltak.

A következő fejezet – *Az évfordulókról való megemlé-
kezés a Pécsi Ügyvédi Kamaránál* – is a szerv történetével
foglalkozik, de a saját, belső szemszögéből tekintve rá. E
részben azt veszi sorra a szerző, hogy a kamara miként
ápolta saját történetét, miként emlékezett meg időről időre
létrejöttéről, 1900-tól egészen 1995-ig.

Már a követő eddigi fejezetei is jól ábrázolták azt, hogy
az ügyvédség mennyire meghatározója a társadalmi élet-
nek, de az utolsó nagy fejezet kifejezetten ennek állít tab-
lót: azt mutatja be, hogy a társadalmat is foglalkoztató
eseményekhez, az abban meghatározó személyekhez való
viszonyulás miként jelent meg a pécsi ügyvédség életé-
ben. Képet kapunk e részben Deák Ferenc és Erzsébet
királyné halálához kapcsolódó helyi megemlékezésekről,
láthatjuk Ferenc József pécsi látogatását, s azt, miként ün-
nepelték a jeles évfordulókat, vagy épp a millenniumot,

A PÉCSI ÜGYVÉDI KAMARA ELNÖKEI

elnökség évköre	név
1875–1877	Radenich János
1878–1904	Erreth János
1905–1911	Visy László
1911–1912	Csigó János
1912–1929	Szuly János
1929–1933	Nemes Vilmos
1934–1944	Piacsek Zoltán
1945–1947	Balassa Miklós, Szuly Jenő ⁶⁰
1948–1951	Kertész Endre
1951–1955	Gárdos István
1955–1983	Kertész Ferenc
1983–2005	Mosdósi László
2006–	Leposa Marianna

Szemköt: korabeli kamarai szavazóurna. [FÜK, Marsalló Péter felvétele]

59

de azt is, hogyan mozdult meg az ügyvédi kamara a helyi Kossuth-szobor felállítása érdekében.

„Bízom benne – zárja az *Epilógus*ban a kötetét a szerző –, hogy az általam feltárt mozaikdarabok nem csupán önmagukban lehetnek tetszetősek, hanem azokat egymás mellé illesztve az olvasóban is kirajzolódik egy nagyobb – ha nem is maradéktalanul teljes – kép a Pécsi Ügyvédi Kamara történetéről.” A szerzői bizakodás nem alap-

talán, hiszen a *Mozaikok a Pécsi Ügyvédi Kamara 150 éves történetéből* című munka – köszönhetően a szerző alapos, levéltári és irattári forrásokon alapuló kutatásának – olyan elemeket mutat be az elmúlt másfél évszázadból, amelyek a magyarországi ügyvédi hivatásrend és Pécs történetét is gazdagítják, így az ez iránt érdeklődők számára információkban gazdag olvasmányként szolgál.

Jegyzetek

1874. évi XXXIV. törvénycikk az ügyvédi rendtartás tárgyában.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *Mozaikok a Pécsi Ügyvédi Kamara 150 éves történetéből*. Pécs, 2025. Pécsi Ügyvédi Kamara.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *A család, családrágás értelmezése a hétköznapiakban és a jogban*. In BARCSI Tamás – DIÓSI Szabolcs – MÉSZÁROS Gábor – MONORI Gábor (szerk.): *Globális igazságosság, emberi jogok, jogász etika. Szabó Gábor-émlékkötet*. Pécs, 2023. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 285–295. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *A fizetésektelenség körüli családrágás és a család bukás*. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2023. ORAC Kiadó Kft. 213–219. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *„Csalfa átmétások által többeket megkárosított”. A stellionatus a 18–19. századi magyar jogban*. (Jogtörténeti Értekezések 59.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó.
- KORSÓSNÉ DELACASSE, Krisztina: *Die Anfänge des ungarischen Konkursrechts*. In BÉLI, Gábor – DUCHONOVÁ, Diana – FUNDARKOVÁ, Anna – KAJTÁR, István – PERES, Zsuzsanna (szerk.): *Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History*. Pécs–Bratislava, 2011. PTE Állam- és Jogtudományi Kar–Slovak Academy of Sciences, Institute of History, 67–75. p.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *A család allegóriái a jogi kultúrtörténetben*. In BÁNÁTI Diána – SZPISÁK-GULYÁS Nikolett (szerk.): *XVI.*

- Pro Scientia Aranyérmesek Konferenciája PSAK 2022. Tanulmánykötet*. 2022. Szeged, 2022. október 13–15. Pécs, 2023. Pro Scientia Aranyérmesek Társasága, 113–120. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *Kajtár István és a pécsi jogi kultúrtörténeti műhely*. In NAGY Janka Teodóra – BÉLI Gábor (szerk.): *A jog kulturális holdudvara. A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusai*. (Jogtörténeti Értekezések 56.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 237–243. p.
- KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *Az 1918–1919-es események megítélése a Pécsi Ügyvédi Kamara szemüvegén keresztül*. In NIKLAI Patrícia Dominika – JEDLOVSKY-HAJDÚ Angéla (szerk.): *XVII. PSAK 2024. Pro Scientia Aranyérmesek Konferenciája Tanulmánykötet*. Pécs–Budapest, 2025. Pro Scientia Aranyérmesek Társasága, 67–73. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *Baranya szerb megszállásának első éve a Pécsi Ügyvédi Kamara iratainak tükrében*. In BARNA Attila – BATHÓ Gábor – DELI Gergely – PERES Zsuzsanna – PÓKECZ KOVÁCS Attila (szerk.): *Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére*. Budapest, 2024. Ludovika Egyetemi Kiadó, 439–446. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *Ügyvédség*. In JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2022. HVG-ORAC–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, <https://ijoten.hu/uploads/ugyvedseg.pdf>; KORSÓSNÉ DELACASSE, Krisztina: *Rechtsanwältin*

in der Rechtsgeschichte: Vorstellungen und Darstellungen im 19. Jahrhundert in Ungarn. In HERGER, Cs. Eszter – STEPPAN, Markus – HOCMAN, Borut, (szerk.): *Festschrift Gernot Kocher zum 80. Geburtstag. Für den Interpreten der Bildsprache*. Graz, 2022. Leykam, 13–27. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: „Hogy karunk érdekeinek emelésére az egyesek nemes szándéka és tetteje egyesüljön”. A budapesti ügyvédség testületé szerveződése a 19. században. *Diké. A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Folyóirata*, 2020. 1. sz. 111–126. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/DIKE.2020.04.01.08>; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Az ügyvé-

di rendtartások megszületéséről. In Kis Norbert – PERES Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára. Studia sollemnia scientiarum politico-cameralium*. Budapest, 2017. Dialóg Campus Kiadó–Nordex Kft., 257–266. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon*. Budapest–Pécs, 2012. Dialóg Campus Kiadó; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *Az ügyvédi autonómiák létrejötte és működésük megkezdése Magyarországon a polgári korszakban*. (Doktori értekezés) Pécs, 2009. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola.

• **2025. február 3–5. között** a krakkói Jagiellonian University adott otthont a Visegrádi Alap támogatásával megvalósuló *Continuity and Discontinuity of Legal Systems after WWII in Czechoslovakia, Hungary and Poland: The Difficult Heritage (1944/1945–1989)* című nemzetközi kutatási projekt zárókonferenciájának. A konzorciumi kutatás a közép-kelet-európai jogrendszerek szovjetizálásának vizsgálatára irányult, jog-összehasonlító módszertannal elemezve a szocialista jogalkotás jellemzőit az alkotmányjogtól a polgári jogon át a büntetőjogig. A projektben öt egyetem vett részt: a Jagiellonian University és a University of Białystok (Lengyelország), a University of Trnava (Szlovákia), a University of West Bohemia (Csehország) és a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke (Magyarország). A konferencia helyszíne a Jagiellonian University egyik legrégibb épülete, a 14. századi Collegium Maius volt. A megnyitón február 3-án Maciej Mikula professzor (Jagiellonian University), a projekt egyik vezetője tartotta a nyitóbeszédet, hangsúlyozva a komparatív jogtörténeti kutatások jelentőségét. Az első szekció (*Law and Socialist State*) a szocialista alkotmányjog kérdéseit járta körül. Piotr Fiedorczyk professzor (University of Białystok) előadásában a szocialista jogalkotás sajátosságait ismertette, különös tekintettel a rendeleti jogalkotásra és a marxista ideológia legitimációs szerepére. Ezt követően előadást tartott Varga Norbert (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) *The Fundamental Rights of Citizens in Hungarian Socialist Constitutional Law*, Katarzyna Krzysztofek-Strzała (Jagiellonian University) *Selected Fundamental Rights in Polish Constitution of 1952* címmel. A *Law and Justice Part I* szekcióban előadást tartott Vilém Knoll és Marián Byszowiec *“Socialist Legality” and Interference in the Independence of the Judiciary in the 1950s*, Varga Benedek (PhD-hallgató, SZTE ÁJTK) *The Codification of Socialist Criminal Law with Special Regard to Economic Crimes* címmel. A *Law and Justice Part II* szekcióban előadást tartott Tomáš Gábriš és Peter Vyšný (University of Trnava) *Judicial and Extra-Judicial Dispute Resolution in the Popular-Democratic Czechoslovakia: Transformations of Civil and Criminal Procedural Law 1948–1960*, Jakob Maziarz (Jagiellonian University) *System of Legal Protection Authorities in the People Republic of Poland* címmel. A második napon a szocialista tervgazdaság és jog kapcsolata került középpontba. Peter Dostalík (Palacký University/University of West Bohemia) a részvénytársaságok szabályozását elemezte a kommunista Csehszlovákiában, Legeza Dénes (Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala) pedig a szerzői jog szovjetizálását mutatta be. Előadást tartott Pétervári Máté (adjunktus, SZTE ÁJTK) *The Influence of Socialist Rearrangement on the Hungarian Insolvency Law* címmel, továbbá Marek Strzała (Jagiellonian University) a mezőgazdasági kollektivizálás jogi háttere témában. A délutáni családi jogi panel Homoki-Nagy Mária (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) előadásával kezdődött (*Marriage and Divor-*

ce in Hungary after 1945), majd Miriam Laclavíková és Ingrid Lanczová (University of Trnava) a szocialista családjog kodifikációját elemezték, Denisa Kotroušová (University of West Bohemia) a cseh öröklési jog és családjog összefüggéseit tárta fel, míg Paweł Kaźmierski (Jagiellonian University / University of Jena) a lengyel házassági jog egyes kérdéseit mutatta be az 1944–1950 közötti időszakból. A záróesemény egy hallgatói workshop volt, amelyet a Jagiellonian University és a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke közösen szervezett, folytatva a két évente megrendezett hagyományt. A workshopot Kádár Bíborka (SZTE, III. évf.) nyitotta előadásával Deák Ferenc utolsó országgyűlési beszédéről, amely az állam és egyház szétválasztásának kérdéseit érintette. Stanisław Małeckí a skolasztikus filozófia hatását vizsgálta a lengyel jogászai gondolkodásban, Piotr Dryja pedig a világ első kartális alkotmányának kérdését elemezte. Urszula Kraska a jobbágyfelszabadítás 1848 utáni megvalósulását mutatta be az örökös tartományokban. A büntetőjogi szekcióban Horváth Rebeka (SZTE, III. évf.) az emberölés és a halált okozó testi sértés elhatárolását vizsgálta levéltári eseteken keresztül, míg Karolina Ziajka a társtetteség és bűnrészesség fogalmi különbségeit elemezte középkori jogforrások alapján.

• **2025. február 5-én** *Európai minták a magyar jogtörténetben* címmel rendezett konferenciát a HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Eckhart szemináriumi termében. Karácsony András DSc megnyitóját követően megtartotta a bevezető előadását *Szuverenitásproblema és a magyar politikai-jogi gondolkodás a reformkortól az első világháború végéig* címmel. A konferencián előadást tartott Mezey Barna DSc (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) *Kodifikációs tapasztalatok. Európai tudományos és jogalkotási modellek, magyar döntések*, Heil Kristóf Mihály (tanársegéd, ELTE ÁJK) *Törvénytervezetekkel az önállóságért. Az operátumok szerepe a polgári átalakulás előkészítésében*, Képesy Imre (adjunktus, ELTE ÁJK) *Tradíció és modernizáció, függetlenség és recepció keresztútján: az Országbírói Ertekezlet öröksége*, Megyeri-Pálffy Zoltán (adjunktus, ELTE ÁJK) *A magyarországi jogalkalmazás szervezeti és építészeti sajátosságai*, Beke-Martos Judit (tudományos munkatárs, Ruhr-Universität Bochum) *Amerikai*

* Hírszerkesztő: Kovács-Szépölglyi Enikő

és nyugat-európai tanulságok a 19–20. századi magyar jogfejlődés szuverenitásának vonatkozásában címmel.

- **2025. február 6-án** került sor Szabó Mátyás (egyetemi tanársegéd, NKE ÁNTK) doktori értekezésének nyilvános védésére a Nemzeti Közszerológiai Egyetemen. Az értekezés címe: *A cs. és kir. Külügyminisztérium szervezésének és működésének közjogi keretei, különös tekintettel a Duna-hajózás európai igazgatási kísérletére*. A jelölt témavezetője Horváth Attila (alkotmánybíró, egyetemi tanár, NKE ÁNTK) volt, opponensek: Antal Tamás (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) és Képes György (habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK) voltak. A bírálóbizottság az eljárás végén egyhangúlag tette meg javaslatát a doktori fokozat odaítélésére, summa cum laude minősítéssel.
- **2025. február 6-án** tartotta ünnepi ülését a Pécsi Ügyvédi Kamara, amelyen napra pontosan a 150. születésnapját ünnepelhette, hiszen 1875. február 6-án tartották a megalakuló gyűlését a szervezetnek. Az eseményt Leposa Marianna kamarai elnök nyitotta meg, majd Sulyok Tamás köztársasági elnök mondott ünnepi beszédet. A jeles évforduló alkalmat adott a Pécsi Ügyvédi Kamarának arra, hogy másfél évszázados múltjáról megemlékezzen. A gazdag kamarai történetet Korsós né Delacasse Krisztina (egyetemi docens, PTE ÁJK) monográfiában dolgozta fel *Mozaikek a Pécsi Ügyvédi Kamara 150 éves történetéből*

címmel, amely kötetet – mint annak lektora, szerkesztője – Megyeri-Pálffy Zoltán (adjunktus, ELTE ÁJK) mutatta be.

- **2025. február 7-én** került sor Rácz Balázs Viktor *Az Erdélyi Fejedelemség zálogjoga* című disszertációjának nyilvános vitájára az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Kari Tanácstermében. A bírálóbizottság elnöke Fazekas István DSc (egyetemi tanár, ELTE BTK), a disszertáció opponensei Mihalik Béla (adjunktus, ELTE BTK) és Homoki-Nagy Mária (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) voltak. A bírálóbizottság titkári feladatait Virovecz Nándor (adjunktus, ELTE BTK) látta el. A bizottság további tagjai Völgyesi Levente (habilitált egyetemi docens, PPKE JÁK), Bogdándi Zsolt (tudományos kutató, Jakó Zsigmond Kutatóintézet igazgatója) és Varga Szabolcs (tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet) voltak. A jelölt témavezetője Oborni Teréz CSc (habilitált egyetemi docens, ELTE BTK) volt. A bírálóbizottság az eljárás végén egyhangúlag tette meg javaslatát a doktori fokozat odaítélésére, summa cum laude minősítéssel.
- **2025. február 11-én** került sor a *Tabuk a szocializmusban* című konferenciára a Márai Sándor Kulturális Központ Dísztermében. Az eseményt A Kommunizmus Bünei Alapítvány, a Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete és a Konrad Adenauer Stiftung közösen szervezte. A rendezvényt köszöntötte Mari Albertné Vecsernyés Aranka (a Kommunizmus Bünei Alapítvány kuratóriumának elnöke), Michael Winzer (a Konrad Adenauer Stiftung magyarországi irodavezetője) és Rétvári Bence (a Belügyminisztérium parlamenti államtitkára). A program során előadást tartott Ötvös István (tanszékvezető egyetemi docens, PPKE BTK) *Tabuk Kádár János életéből*, Kovács Örs (kutatótanár, NKE Nemeskürty István Tanárképző Kar; MCC; Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium) *Mindszenty és a Katolikus Egyház*, Takaró Mihály (irodalomtörténész) az *Irodalmi tabuk a szocializmusban*, valamint Tóth Gábor (néprajzkutató, Jakob Bleyer Helytörténeti Gyűjtemény) *Tények és legendák Budapest ostromáról. A kitöréstől a Felszabadulási emlékműig*. Szerencsés Károly (történész, NKE Nemeskürty István Tanárképző Kar) *A magyar–szlovák lakosságcsere* címmel.
- **2025. február 12-én** az Országgházban tartották *A magyar országgyűlések szolgálatában* című könyv bemutatóját. Az eseményen Juhász Zoltán, az Országgyűlési Múzeum főosztályvezetője köszöntötte a vendégeket, majd Horváth Attila (alkotmánybíró, egyetemi tanár, NKE ÁNTK) és Mezey Barna DSc (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) méltatta a kötetet. A könyvbemutatót Pelyach István, az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság könyvprogramjának koordinátora zárta.

- **2025. február 15-én** a Debreceni Ügyvédi Kamara 150 éves évfordulója alkalmából Debrecenben, a Régi Városháza Simonffy termében tudományos emlékülésen emlékezett másfél évszázados múltjára. Az emlékülés előadója volt Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK), aki az első ügyvédi rendtartás jelentőségéről és jogfejlődésre gyakorolt hatásáról beszélt.
- **2025. február 20-án** a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán nyilvános vitában sikeresen védte meg *Veszélyeztetett gyermekek a dualizmus kori Magyarországon. Az állami gyermekvédelem jogi szabályozásának története a 19–20. század fordulóján* címmel benyújtott doktori értekezését Kovács-Szépvölgyi Enikő. A jelölt témavezetője Mezey Barna DSc (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK). A bírálóbizottság elnöke Lévy Miklós Sándor (egyetemi tanár, SZE DF ÁJK), tagjai Beliznai Kinga (habil. egyetemi docens, tanszékvezető, ELTE ÁJK), Balogh Judit (habil. egyetemi docens, DE ÁJK) és Kelemen Roland (egyetemi docens, tanszékvezető, SZE DF ÁJK) voltak. A titkári feladatokat Képesy Imre (adjunktus, ELTE ÁJK) látta el. A disszertáció hivatalos bírálói Nagy Janka Teodóra (egyetemi tanár, PTE ÁJK) és Rigó Balázs (adjunktus, ELTE ÁJK) voltak. A bírálóbizottság az eljárás végén egyhangúlag tette meg javaslatát a doktori fokozat odaítélésére, *summa cum laude* minősítéssel.
- **2025. február 21-én** a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán működő Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos ülést tartott, amelyen előadást tartott Bilal Tunç (Ağrı İbrahim Çeçen University, Türkiye), Niklai Patrícia Dominika (adjunktus, PTE ÁJK) és Surányi Dávid (PhD hallgató, PTE ÁJK). A tanácskozáson részt vett Herger Cs. Eszter (intézetvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK) szervezőként és Falus Orsolya (habil., címzetes egyetemi tanár, PTE ÁJK) társszervezőként.
- **2025. március 10-én** került megrendezésre a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara által szervezett könyvbemutató. A rendezvényt Lukács Eszter, nemzetközi és stratégiai kapcsolatokért felelős elnökhelyettes, valamint Smuk Péter, a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar dékánja nyitotta meg. A rendezvény során Mezey Barna DSc (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) mutatta be a Pókecz Kovács Attila (egyetemi tanár, NKE ÁNTK), Deli Gergely (egyetemi tanár, SZE DF ÁJK; rektor NKE), Peres Zsuzsanna (egyetemi docens, NKE ÁNTK), Bathó Gábor (adjunktus, NKE ÁNTK), Barna Attila (egyetemi docens, tanszékvezető, SZE DF ÁJK) szerkesztésében megjelent *Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére* című kötetet, amelyben 76 tanulmánnyal köszöntötték hazai és külföldi szerzők, jogtörténész és tételes jogász kollégák Horváth Attila professzort 65. születésnapja alkalmából. Ezt követően Rigó Balázs (adjunktus, ELTE ÁJK) méltatta Képesy Imre (adjunktus, ELTE ÁJK) *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége* című művét. Kukorelli István (professor emeritus, SZE DF ÁJK) és Szoboszlai-Kiss Katalin (habil. egyetemi docens, SZE DF ÁJK) szerkesztésében megjelent *Aki a tízparancsolata szerint élt – Bibó István emlékezete* című kötetet Smuk Péter mutatta be.
- **2025. március 14-én** Kossuth és Széchenyi Szövetsége címmel alkotmánytörténeti konferenciát rendezett 2025. március 14-én a Károli Gáspár Református Egyetem. A konferencia ünnepélyes megnyitóját Trócsányi László (egyetemi tanár, rektor, KRE; a Magyar Jogász Egylet elnöke) tartotta. A konferencia résztvevőit üdvözölte Domokos Andrea is (egyetemi tanár, dékánhelyettes, KRE ÁJK). A rendezvény célja Kossuth Lajos és Széchenyi István munkásságának és örökségének mélyebb feltárása volt. Hermann Róbert DSc (egyetemi tanár, KRE BTK) Széchenyi István szerepét és személyes részvételét vizsgálta az 1848-as forradalomban, Mezey Barna DSc (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) a két politikus eszmei konfliktusai, különösen a „Kelet Népe” vita kapcsán osztotta meg gondolatait. Stipta István DSc (professor emeritus, KRE ÁJK) Kossuth Lajos önkormányzati reformelképzeléseit mutatta be, Hamza Gábor DSc (az MTA rendes tagja; professor emeritus, ELTE ÁJK) az Akadémia megalapításának 200. évfordulójához kapcsolódóan a tudományos örökséget érintette. A konferencia során Simon János (egyetemi tanár, KJE) Kossuth Lajos gondolatainak mai aktualitásáról tartott előadást, Horváth Attila (alkotmánybíró; egyetemi tanár, NKE ÁNTK) Széchenyi alkotmányossági elképzeléseit ismertette a résztvevőkkel. Cservák Csaba (egyetemi docens, KRE ÁJK) arról beszélt, hogy bár Kossuth és Széchenyi eltérő eszközökkel dolgoztak, ugyanazt a célt tartották szem előtt: Magyarország felemelkedését. Nagy Péter (adjunktus, KRE ÁJK) a reformkori Erdély közéleti vitáit mutatta be az *Erdélyi Híradó* cikkei, valamint Dósa Elek és Wesselényi Miklós levelezése alapján.
- **2025. március 21-én** nagy sikerrel védte meg *A német(-oszlák) jog befolyásának vizsgálata a XVI–II. századi magyar büntetőjogban két paradigmátikus hatás tükrében* című doktori értekezését Biczó András (tanársegéd, DE ÁJK), doktori témavezetője Balogh Judit (habil. egyetemi docens, DE ÁJK) volt. A bírálóbizottság elnöke Madai Sándor (egyetemi tanár, DE ÁJK) voltak, opponensek Béli Gábor CSc (ny. habil. egyetemi docens, PTE ÁJK; PTE BTK) és Balogh Elemér (egyetemi tanár, SZTE ÁJK) voltak. A titkári feladatokat Újvári Emese (habil. adjunktus, DE ÁJK) látta el, a bírálóbizottság további tagjai Mezey Barna DSc (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK), Korsósné Delacasse Krisztina (habil. egyetemi docens, PTE ÁJK) és Peres Zsuzsanna (egyetemi docens, NKE ÁNTK) voltak. A bírálói-

zottság egyhangúlag javasolta, hogy a doktori tanács a jelöltnek a PhD fokozatot *summa cum laude* minősítéssel ítélje oda.

- **2025. február 21-én** 100%-os eredménnyel tartotta meg habilitációs előadását a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán Jusztinger János, a Pécsi Tudományegyetem ÁJK Római Jogi Tanszékének vezetője.
- **2025. március 18-án** került sor Herger Cs. Eszter (intézetvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK) és Eva Schumann *Transznacionális nemzetiszocializmus. Jog- és ideológiaátadás, különös tekintettel a „III. Birodalom” és Magyarország kapcsolatára* című könyvének bemutatására. Az esemény moderátora Korsós-né Delacasse Krisztina (habil. egyetemi docens, PTE ÁJK) volt. A beszélgetés résztvevői Halász Iván (egyetemi tanár, NKE ÁNTK), Herger Cs. Eszter, Lehotay Veronika (egyetemi docens, ME ÁJK), Niklai Patrícia Dominika (adjunktus, PTE ÁJK), Schweitzer Gábor (egyetemi tanár, NKE ÁNTK) és Vitári Zsolt (habil. egyetemi docens, PTE BTK) voltak.
- **2025. március 20-án** került megrendezésre az *Accusatio and Inquisitio. The Role of the Judge in Legal Procedures* című workshop a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának szervezésében. Az eseményen számos elismert szakértő vett részt előadóként, köztük Peter Oestman professzor, a Münsteri Egyetem neves jogtörténésze és eljárásjogi szakértője. Előadást tartott Szabó Béla (egyetemi tanár, DE ÁJK) *Gelehrtes und gelehrtes Recht im Prozessrecht des Eigen-Landrechts der Siebenbürger Sachsen*, Varga Norbert (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) *The supervision and practise of cartels in the interwar period in Hungary*, Nagy Péter (adjunktus, KRE ÁJK) *Peter Bod's book on Calvinist marriage law in Transylvania – with special regard to the judicial decision making*, Balássy Ádám (adjunktus, KRE ÁJK) *Executive orders and their Supervision. A U.S.-Hungarian comparative insight*, valamint Pókecz Kovács Attila (egyetemi tanár, NKE ÁNTK) *A decemviri stilitibus iudicandis és a szabadságpercek a római jogban* címmel.
- **2025. március 28-án** rendezte meg konferenciáját a Magyar Jogtörténész Egyesület *Ezt kutatjuk mi* címmel az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetemen. Heil Kristóf Mihály az Egyesület elnöke megnyitóját követően az első, Mezey Barna DSc (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) által elnökölt szekcióban előadást tartott László Balázs (ügyész, Kaposvári Járási Ügyészség; óraadó PTE ÁJK) *Német vendégek és kiváltságselevelek II. András, Biczó András (tanársegéd, DE ÁJK) Az Opus Criminale megalkotása és tárgyalása az 1728–29. évi rendi országgyűlésen*, Deák Ádám (SZTE) *V. Ferdinánd vagy I. Ferdinánd? A király címzése körüli viták az 1832–36. évi országgyűlésen*, Damó-Csorba Áron (PhD hallga-

tó, Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem) *Magyar részvénytársaságok (1840–1861)*, Kovács-Szépvölgyi Enikő (tanársegéd, SZE DF ÁJK) *Az 1878. évi V. tc. örökérvényű rendelkezései és a fiatalok büntetőjoga* címmel. A második szekciót Balogh Judit (habil. egyetemi docens, DE ÁJK) vezette, előadást tartott Pap Péter (tanársegéd, BME GTK) *Az elrendelő, valamint a foganatosító bíróságok szerepe és kapcsolata a bírósági végrehajtókkal a polgári korban*, Niklai Patrícia Dominika (adjunktus, PTE ÁJK) *Az ifjúság világnézetének nevelésének jogi keretei a Horthy-korszakban*, Sallai Balázs (PhD hallgató, DE ÁJK) *A két világháború közti magyar közigazgatás-racionalizálás európai kontextusban*, Frey Dóra (tudományos munkatárs, Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem) *A bukovinai székelyek letelepítése Tolna vármegyében. Jogi háttér és közigazgatási gyakorlat*, Horváth Fábán (mb. oktató, PPKE JÁK) *A nemzeti bizottságok közhatalmi tevékenysége és működésének jogi háttere a kezdetektől 1949-ig* címmel. A Rigó Balázs (adjunktus, ELTE ÁJK) által elnökölt harmadik szekcióban előadást tartott Karácsony Dávid (tanársegéd, SZE DF ÁJK) *Myopia – A rövidlátás római jogi vonatkozásai*, Giovannini Máté (tudományos segédmunkatárs, KRE ÁJK) *Officia amicitiae. A mandatum és a negotiorum gestio a római társadalmi struktúra kontextusában*, Beke-Martos Judit (tudományos munkatárs, Ruhr-Universität Bochum) *A Konföderációs Cikkelyek hiányosságai*, Kovács Benke Zsolt (PhD hallgató, ME ÁJK) *Törésvonalak és folytonosság: szemelvények a romániai munkajog szabályozásának történetéből*, Nagy Gellért (PhD hallgató, ME ÁJK) *Alapjogvédelem az „alkotmányosság nélküli alkotmányok korában: szólásszabadság Romániában a szovjet típusú diktatúra éveiben”* címmel.

- **2025. március 24–26. között** a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának szervezésében került megrendezésre a 37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia (OTDK). Az Egyetemes és Összehasonlító Jogtörténeti Tagozatban zsűriként Pókecz-Kovács Attila (egyetemi tanár NKE ÁNTK; KRE ÁJK), Komáromi László (egyetemi docens, PPKE JÁK) és Koncz Ibolya Katalin (egyetemi docens, ME ÁJK) bírálták a pályamunkákat. A tagozatban Rózsa Csongor Ernő (PTE ÁJK) *Az angol-szász király – Hatalmi berendezkedés és hatalomgyakorlás a kora középkori Angliában* (konzulense: Herger Cs. Eszter egyetemi tanár, PTE ÁJK), Horváth Eszter Kata (ELTE ÁJK) *Nők az angol trónon – A XVI. századi királynők és a trónöröklés jogcímei* (konzulense: Rigó Balázs adjunktus, ELTE ÁJK), Papp Boglárka (ME ÁJK) *A jobbágyság helyzete a 19. századi cári Oroszországban* (konzulense: Petrasovszky Anna egyetemi docens, ME ÁJK), Szabó Erzsébet Zsófia (RO EMTE KVK) *A nyáradszeredai királyi járásbíróság jogtörténete a II. bécsi döntésig* (konzulense: Fegyveresi Zsolt adjunktus, RO EMTE KVK), Tóth Tamás (PTE ÁJK) *Az osztrák ügyvédség modernizációja – magyar párhuzammal* (konzulense: Korsós-né Delacasse Krisztina

egyetemi docens, PTE ÁJK) Soós Erik (SZTE ÁJTK) *Kartell Odüsszeia. Adalékok a Standard Oil amerikai egyesült államokbeli és magyarországi történetéhez* (konzulense: Varga Norbert egyetemi tanár, SZTE ÁJTK), Imre Dániel (KRE ÁJK) *A tévedés (error) szabályozása a pandektarendszerben* (konzulensei: Jakab Éva egyetemi tanár, KRE ÁJK; Schlachta Boglárka Lilla tanársegéd, KRE ÁJK), Nagy Ferenc (SZTE ÁJTK) *Az exorcizmus az egyetemes kánonjogtörténetben, hatályos jogi reflexiókkal* (konzulensei: Tamási Anna Éva adjunktus SZTE ÁJTK; Balogh Elemér egyetemi tanár, SZTE ÁJTK), Schepp Zorka Anna (PTE ÁJK) *A katolikus gyermekotthonok jogállása Nyugat-Németországban* (konzulense: Niklai Patrícia Dominika adjunktus, PTE ÁJK) címmel mutatta be kutatásának eredményét. A tagozatban helyezést érték el: Rózsa Csongor Ernő (I. hely), Horváth Eszter Kata (II. hely), Soós Erik (III. hely), Tóth Tamás (különdíj) és Imre Dániel (különdíj). A Magyar Állam- és Jogtörténet I. Tagozatban a zsűri elnöke Szabó István (egyetemi tanár, PPKE JÁK), tagjai Szabó Béla (egyetemi tanár, DE ÁJK) és Pálvölgyi Balázs (egyetemi docens, SZE DFK) voltak. Kutatási eredményeit prezentálta Szóga Zsigmond (ELTE ÁJK) *Bűnözőből áldozat, avagy a prostituáltak megítélésének változása a dualizmus kori jogalkotás tükrében* (konzulense: Képesy Imre adjunktus, ELTE ÁJK), Horváth Rebeka *A halált okozó súlyos testi sértés és a szándékos emberölés elhatárolása a Szegedi Királyi Ítéltábla gyakorlatában (1891–1900)* (konzulensei: Varga Norbert egyetemi tanár, SZTE ÁJTK; Balogh Elemér egyetemi tanár, SZTE ÁJTK), Forgó Zsanett (SZTE ÁJTK) *Az özvegyi jog korlátozása és megszüntetése a Kaloicsai Királyi Törvényszék joggyakorlatában az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslatot megelőző időszakban (1915–1929)* (konzulense: Pétervári Máté adjunktus, SZTE ÁJK), Varga Benedek (SZTE ÁJTK) *A hitelsértésről szóló 1932. IX. tc. dogmatikai elemzése a Budapesti Királyi Ítéltábla illetékességi körébe tartozó törvényszékek gyakorlatában (1932–1935)* (konzulensei: Varga Norbert egyetemi tanár, SZTE ÁJTK; Homoki-Nagy Mária egyetemi tanár, SZTE ÁJTK), Kallauz Boróka Petra (KRE ÁJK) *A közjegyzők fegyelmi felelőssége, jogesetek a Budapesti (Királyi) Törvényszék gyakorlatából (1936–1950)* (konzulense: Schlachta Boglárka Lilla tanársegéd, KRE ÁJK), Andor Sára Ágnes, Andor Júlia Anna (ELTE ÁJK) *A bírósági határozatok normatív kötőereje régen és most. A döntvényjogtól a korlátozott precedensrendszerig* (konzulens: Beliznai Kinga egyetemi docens, ELTE ÁJK), Brandt Bianka Mónika (PTE ÁJK) *Romák negatív diszkriminációja a 20. század első felében: rendeleti háttér és*

történeti összefüggések (konzulense Herger Cs. Eszter egyetemi tanár, PTE ÁJK), Luxl Sára (SZE DFK) *Szakértői bizonyítás az 1956-os megtorlási perekben Sziklai Sándor halálának ügyében készült szakvélemények tükrében* (konzulense: Kovács Gábor egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) címmel. A tagozatban helyezést ért el: Forgó Zsanett (I. hely), Varga Benedek (II. hely), Andor Sára Ágnes, Andor Júlia Anna (III. hely), és Szóga Zsigmond (különdíj).

A Magyar Állam- és Jogtörténet II. Tagozatban a zsűri elnöke Herger Cs. Eszter (egyetemi tanár, PTE ÁJK), tagjai Peres Zsuzsanna (egyetemi docens, NKE ÁNTK) és Nagy Péter (adjunktus, KRE ÁJK) voltak. Kutatása eredményét prezentálta Molnár Dániel (DE ÁJK) *A megújuló Habsburg Monarchia alkotmányjogi alapköve? A Pragmatica Sanctio alkotmánytörténeti jelentősége új megközelítésben* (konzulensei: Balogh Judit egyetemi docens, DE ÁJK; Sallai Balázs doktórandsz, DE ÁJK), Czifra Botond (ELTE ÁJK) *Hitelezővédelem a Codex Cambio-Mercantilisen* (konzulensei: Képes György egyetemi docens, ELTE ÁJK; Heil Kristóf Mihály tanársegéd, ELTE ÁJK), Horváth András (ELTE ÁJK) *Állam az államban: Horvát-Szlavónország alkotmányos helyzete a reformkortól az első világháborúig* (konzulense: Képesy Imre adjunktus, ELTE ÁJK), Herold Virág (SZE DFK) *Konfliktus és kompromisszum: Deák Ferenc és Lustkandl vitájának politikai és jogi dimenziói* (konzulense: Nagy Szabolcs egyetemi adjunktus, SZE DFK), Kádár Bíborka (SZTE ÁJK) *Deák Ferenc politikai végrendelete, különös tekintettel az állam és egyház viszonyának szabályozására* (konzulense: Varga Norbert egyetemi tanár, SZTE ÁJTK), Vigh Eszter Éva (SZE DFK) *A nemesi cím jogos használatának nyomában - Nemességigazolások különös tekintettel a XVIII. századi eljárásokra* (konzulense: Pálvölgyi Balázs egyetemi docens, SZE DF ÁJK), Szabó Dávid (PTE ÁJK) *A magyarországi anyakönyvezés jogtörténeti fejlődése* (konzulense: Korsós Delacasse Krisztina egyetemi docens, PTE ÁJK), Csepreghy Mátás (SZTE ÁJTK) *„A tanácsrendszerből az önkormányzatiságba...”*. A Végrehajtó Bizottság átalakulása Polgármesteri Hivatallá egy vidéki kisváros példáján keresztül (konzulense: Antal Tamás egyetemi tanár, SZTE ÁJTK), Detre Csongor István (PPKE JÁK) *Történeti alkotmányunk vívmányainak hordozói a XXI. századi magyar alkotmányos rendszerben* (konzulense: Kurunczi Gábor egyetemi docens, PPKE JÁK) címmel. A tagozatban helyezést ért el: Czifra Botond (I. hely), Vigh Eszter Éva (II. hely), Csepreghy Mátás (III. hely), és Detre Csongor István (különdíj).

A MAGYAR JOGÁSZ EGYLET

A Magyar Jogász Egylet (MJE/Egylet) a jogászok nagy múltú, 1879-ben alapított, napjainkban is rendkívül aktív szakmai közössége. Az MJE jelenleg több mint 4000 taggal, országos lefedettségű, fővárosi és vármegyei szervezeteket egyesítő hálózattal működik. Célja a jogászság általános társadalmi érdekeinek érvényre juttatása, a magyar jogélet fejlesztése, a jogtudomány művelése.

Az MJE küldetésének tekinti a magyar jogász hivatásrendek összefogását, történeti örökségük ápolását, az önszerveződés által létrehozott és követett értékek fenntartását, a hagyományok tiszteltét, a felhalmozott tudáskincs megőrzését és bővítését a jelen és a jövő társadalmá számára.

Az Egylet elsődleges feladata a jogász hivatásrendek közötti együttműködés elősegítése, *képzések szervezése*, modernizáció kérdéseinek vizsgálata és támogatása, *fórum biztosítása* a szakmai eszmecserék folytatására, amellyel új szakmai és tudományos közösségek épülnek ki.

Az MJE kiemelten fontos feladatának tekinti továbbá a magyar jogásztársadalom leendő, fiatal tagjaival való kapcsolatot teremtést, illetve annak lehetővé tételét, hogy a joghallgatók már az egyetemi évek alatt bekapcsolódhassanak az Egylet tevékenységébe.

A határon túli magyar jogászszervezetekkel való kapcsolat evidencia, célunk, hogy a Vajdasági Magyar Jogász Egylettel és a SAPIENTIA

EMTE Jogtudományi Intézettel a közös szakmai munkát tovább építsük, ezzel is összetartva a magyar jogászságot határon innen és határon túl.

Az Egylet keretei között végzett tudományos kutatómunka szintén kiemelten fontos, amelynek eredményeit saját kiadványainkban – pl. *Jogászegyleti Értekezések* – tesszük közzé és elérhetővé a jogásztársadalom intézményeinek és tagjainak egyaránt.

Az egyleti kiadványok közül a legjelentősebb a *Magyar Jog*, az Egylet nagy hagyományokra visszatekintő havonta megjelenő folyóirata. A *Magyar Jog* tudományos igényvel kívánja az MJE teljes tagságát, így a jogi hivatásrendek mindegyikét elérni.

Ma az Egylet, a Magyar és a Budapesti Ügyvédi Kamara után a harmadik legnagyobb (és fontos, hogy) ingyenes, vagy bizonyos, de csak kevés esetben (pl. Jogászgyűlés, Vándorgyűlés, vagy rendszeres előadásvállalás) is csak önköltséges akkreditált képzési hely.

Megújult honlapunkon (www.jogaszegylet.hu) az Egylet működését érdemes figyelemmel kísérni, ugyanis rendszeresen frissülő, naprakész információkat teszünk közzé a hazai és külföldi jogélet legfontosabb híreiről, eseményeiről. A látogatók szakmai programokról, továbbképzésekről, pályázati lehetőségekről értesülhetnek, valamint a magyar jogásztársadalom kiemelkedő tagjaival készített interjúkat, stúdióbeszéléseket tekinthetnek meg, podcast műsorokat hallgathatnak meg.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mailen a jogtortenetiszemle@gmail.com címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, valamint tüntessék fel ORCID-azonosítójukat annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy-egy 1000–1500 karakter terjedelmű magyar, német és angol nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A szövegben kérjük a kiskötőjelek (például büntetés-végrehajtás), a nagyköötőjelek (például 1990–2020, 24–29. p., Osztrák–Magyar Monarchia, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.) és a gondolatjel – mondaton belüli közbeékelés esetén – megkülönböztetését.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
 - o Szerző(k) (kiskapitális), cím (kurzíválva), alcím (ha van, kurzíválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James: *Az új-guineai shelmiked-muk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002. Gondolat, 340. p.
 - o Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző (kiskapitális), cím, a folyóirat címe (kurzíválva), kiadási év, hánnyadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
 - o Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője (kiskapitális), a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzíválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998. Blanko, 56–99. p.
 - o A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998. 98. p.
 - o Amennyiben a hivatkozott mű rendelkezik DOI-azonosítóval, kérjük annak feltüntetését is! Például OLECHOWSKI, Thomas: Die Diskussion um die Kompetenzverteilung bei der Entstehung des Bundes-Verfassungsgesetzes. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs (BRGÖ)*, 2021. 2. sz. 271–283. p. DOI: <https://doi.org/10.1553/BRGOE2021-2s271>.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a Szerzőhöz visszajuttatjuk.

Köszönettel:

a Szerkesztőbizottság

MUSTERFOLGE UND SOUVERÄNITÄT/MODEL FOLLOWING AND SOVEREIGNTY

KARÁCSONY, András – MEZEY, Barna – Variationen der Souveränität. Abschluss eines Ausschreibungsprojekts/Variations on Sovereignty. Closing a Tender Project	1
BATHÓ, Gábor – Keine Begnadigung für den Minister. Immunität der Mitglieder der Regierung und ihrer Modelle von der gesetzlichen Haftung/The Minister has no Pardon. Immunity from Legal Liability of Members of the Government and its Models	4
BEKE-MARTOS, Judit – Amerikanische und westeuropäische Lehren für die Souveränität der ungarischen Rechtsentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert/American and Western European Lessons for the Sovereignty of Hungarian Legal Development in the 19th–20th Centuries	12
HELL, Kristóf Mihály – Die Rolle der ständigen Ausschüsse zu Beginn der Modernisierung des ungarischen Rechts/The Role of Standing Committees at the Beginning of the Modernization of Hungarian Law	20
KARÁCSONY, András – Das Souveränitätsproblem und das ungarische politisch-rechtliche Denken von der Reformzeit bis zum Ende des Ersten Weltkriegs/The Sovereignty Problem and Hungarian Political-Legal Thought from the Reform Era to the End of the First World War	28
KÉPES, György – „Deutschlands wichtigster und erfolgreichster Rechtsexport“. Die Gesellschaft mit beschränkter Haftung/“Germany’s Most Important and Successful Legal Export”. The Limited Liability Company	39
KÉPESSY, Imre – Am Scheideweg zwischen nationaler Tradition und Modernisierung. Das Erbe der Judex-Curial-Konferenz/At the Crossroads of National Tradition and Modernisation. The Legacy of the Judex-Curial Conference	48
KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI, Enikő – Muster und nationale Besonderheiten in den ungarischen Rechtsvorschriften über gefährdete Kinder aus der Zeit des Dualismus/Models and National Specificities in the Hungarian Legislation on Children at Risk during the Dualism Period	57
LIKTOR, Zoltán Attila – Parallelen in der Herrschaft der „spanischen“ und „österreichischen“ Habsburger im 16. Jahrhundert/Parallels in the Governance of the “Spanish” and “Austrian” Habsburgs in the 16th Century	65
MEGYERI-PÁLFFI, Zoltán – Die organisatorischen und architektonischen Merkmale der ungarischen Rechtsanwendung in der Zeit des Dualismus/The Organizational and Architectural Characteristics of the Application of Law in Hungary in the Era of Dualism	73
MEZEY, Barna – Zur Geschichte der Kodifizierungsmodelle/On the History of Codification Models	80
SZABÓ, Mátyás – „Denn wo die beiden nicht eins, sondern zwei sind, können die beiden nicht mit demselben Namen genannt werden, sondern mit dem Namen beider“. War die schwedisch-norwegische Union ein Modell für das österreichisch- ungarische dualistische Staatsverhältnis?/“For Where the Two are not One but Two, the Two cannot be Called by the Same Name, but by the Name of Both”. Was the Swedish-Norwegian Union a Model for the Austro-Hungarian Dualist State Relationship?	90
RUNDSCHAU/REVIEW	
BAMBEK, Diána – Die Entwicklung der Rechtsstrukturen und die lokale Anpassung ausländischer Modelle. Bericht über die Konferenz „Fragen der Mustererkennung in der Geschichte des ungarischen Rechts“/Evolution of Legal Structures and Local Adaptation of Foreign Models. Report on the Conference on “Issues of Model Recognition in the History of Hungarian Law”	96
BAGÓSSYNE KÖRTVÉLYESI, Mária – Ein Rückblick auf einen 10-jährigen kreativen Prozess. Die Buchreihe des Gerichtshofs von Debrecen über die Geschichte der Justiz/A Look Back at a 10-year Creative Process. The Debrecen Regional Court’s Book Series on the History of Justice ..	100
ÜBER BÜCHER/ABOUT BOOKS	
Neuer Band über das Leben und Werk von József Irinyi/New Book on the Life and Work of József Irinyi – LIPTAI, Kristóf Tamás.	105
Erinnerungen an die 150 Jahre alte Anwaltskammer von Pécs/Memories of the 150 Years Old Pécs Bar Association – MEGYERI-PÁLFFI, Zoltán	107
NACHRICHTEN/NEWS	
RICHTLINIEN FÜR AUTOR(INN)EN/AUTHORS’ GUIDELINES	

Auf der Titelseite/On the cover page:

Beitrag von György Zala und Albert Schickedanz für den Wettbewerb von 1891 für die „Statue des Unabhängigkeitskrieges“ zum Gedenken an die Jahre 1848–1849/Entry by György Zala and Albert Schickedanz for the 1891 competition for the “Statue of the War of Independence” commemorating the 1848–1849. KOVÁCS, Dénes: A szabadságharc szobra. *Vasárnapi Ujság*, 1891. 11. sz. 165. p., Arcanum Zeitungen/Newspapers.

Die Veröffentlichung dieser Ausgabe wurde von der Nationalen Medien- und Kommunikationsbehörde (NMHH) unterstützt.
The publication of this issue was supported by the National Media and Infocommunications Authority (NMHH).

Unterstützer/Contributors
Ungarische Juristenvereinigung/Hungarian Lawyers Association (MJE) – www.jogaszegylet.hu

Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság

Jog
történeti szemle

Internationales Redaktionskollegium/International editorial board:

Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Internationalen Redaktionskollegiums),

Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jena), Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium/Editorial board:

Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Redaktion/Editing:

Chefredakteur/Chief Editor: Dr. Mezey, Barna
Redakteur/Editor: Dr. Megyeri-Pálffy, Zoltán

Nachrichtenredakteurin/News Editor: Dr. Kovács-Szépvölgyi, Enikő
Anschrift der Redaktion/Editorial address: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3, II. Stock, ZI/Room 211, Tel./Fax: + 36 1 411 6518

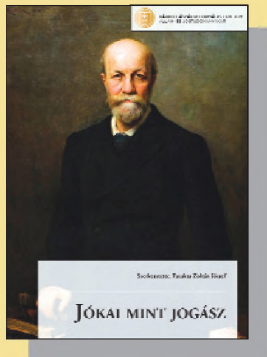
jogtortenetiszemle@gmail.com

ISSN 0237–7284

Herausgeber/Publisher: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Debrecen/Department of Legal History of University Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität/ELTE Department of the History of Hungarian State and Law, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche/Institute of Legal History and Theory Károli Gáspár University of the Reformed Church, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc/Department of Legal History of University Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Rechtsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste/Department of Constitutional and Legal History of Ludovika University of Public Service, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität/Department of Legal History of Pázmány Péter Catholic University, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs/Department of Legal History of University Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität/Department of Legal History of University Győr, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged/Department of Legal History of University Szeged

Verlag/Publishing works: Gondolat Kiadó

JÓKAI MINT JOGÁSZ Fazakas Zoltán József (szerk.)

A kötet különleges utazásra hívja magával az olvasót, amely Jókai Mór születésének kettőszázadik évfordulóján a nagy magyar írófejedelem ismert és kevésbé ismert arcainak bemutatására vállalkozik. Jókai Mór ugyanis nemcsak író, hanem országgyűlési képviselő, illetve a mai fogalmaink szerinti okleveles és szakvizsgázott jogász is volt. E napjainkban kevésbé ismert, vagy éppen elfeledett tény műveit új – jogi – megvilágításba helyezheti. Jókai Mór munkásságát ugyanis országgyűlési képviselőként és íróként jogász képzettsége mindvégig élő forrásként táplálta: politikai és művészi munkásságát élő és alakító elemekként szövik át a magyar jogtörténet kincsei, törvényhozási öröksége, észrevétlenül tanítva, feltárva évezredes jogfejlődésünk intézményeit. E források összegyűjtését tartalmazza a kötet, jogi, jogtörténeti és irodalmi útra hívogatva az olvasót, amely során az útítárs maga Jókai Mór, akinek segítségével a regénybeli történeteket a kötet tanulmányaival jogi szempontból is értelmezhetjük, egyes ma hatályos jogintézményeink alapjait is megismerhetjük.

Mindezeknek megfelelően a kötet a magyar alkotmányos identitás és értékválasztás egyes alaptételeit, a büntetőjog egyes intézményeit, a magánjog egyes területeit tárja fel, láttatva az egyes jogintézmények állandó változása mellett azok tartalmi, emberi magatartásokban gyökerező állandóit is tanulmányokkal, Jókai Mór képviselőházi és regénybeli gondolatainak együttesével ösztönözve az olvasót a nagy mesemondóval való együtt gondolkodásra, a jogtörténetben és szépirodalomban elmerülő szellemi utazásra.

ISBN 978 615 6637 44 4 Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2024. 341 p.

„MILY ESETEKBE TARTOZIK A BÍRÓ FELELŐSSÉGGEL?” Beliznai Kinga

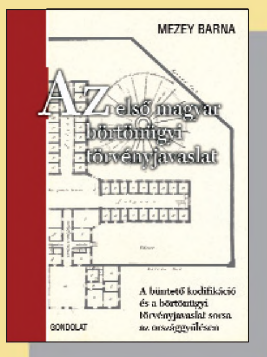
A kötet célja a bírói felelősség intézményének komplex bemutatása az 1871-től 1954-ig tartó időszak jogszabályainak és bírói gyakorlatának tükrében. Elsősorban a fegyelmi felelősség kérdéskörét járja körül a szerző, többek között arra keresve a választ, hogy a fegyelmi vétség fogalma, a fegyelmi büntetések köre, a fegyelmi bíróság összetétele és megalakításának módja, a fegyelmi eljárás megindítása és menete mennyiben hasonlított, és mennyiben tért el az 1871., az 1936. és az 1954. évi törvényekben.

Emellett részletesen foglalkozik a mű a bíróságok feletti felügyeleti jog gyakorlásával és az ebből következő felelősség szabályozásával, amely 1871 és 1954 között nem sokat változott, ellentétben a bünvádi (büntető) és a vagyoni (kártérítési) felelősséggel. A tételes szabályozás mellett nagy hangsúly esett a jogszabályi változásokat kísérő szűkebb és tágabb szakmai körök észrevételeinek és felvetéseinek összegzésére. Mivel a bírói felelősségre vonatkozó rendelkezéseket már 1871 után kiterjesztették többek között az ügyészekre, a bírósági végrehajtókra és a választottbírákra, érthető, hogy a bírói kar tagjain kívül ezzel kapcsolatos folyamatosan véleményt formáltak a rokon szakmák képviselői is, így például a közjegyzők és az ügyvédek, hiszen a későbbiekben kidolgozásra kerültek a közjegyzők, illetve az ügyvédek felelősségét rendező jogszabályok is.

Az 1945 utáni szabályozás – bár az 1936. évi III. törvénycikk még 1954-ig hatályban maradt – élesen különbözött a korábbi rendelkezésektől. Ennek oka természetesen a megváltozott politikai és társadalmi viszonyokban és ezeknek a bírósági szervezet kialakítására és a bírósági személyzet összetételére gyakorolt hatásában keresendő. Ami nem változott, az az, hogy a jogalkotó – a korábbihoz képest tágabb hatáskörrel – továbbra is az igazságügy-minisztert ruházta fel a bíróságok feletti felügyeleti jog gyakorlásával.

Jogtörténeti Értekezések 63. ISBN 978 963 556 569 6 Gondolat Kiadó, Budapest, 2024. 268 p.

AZ ELSŐ MAGYAR BÖRTÖNÜGYI TÖRVÉNYJAVASLAT A BÜNTETŐ KODIFIKÁCIÓ ÉS A BÖRTÖNÜGYI TÖRVÉNYJAVASLAT SORSA AZ ORSZÁGGYÜLÉSEN Mezey Barna

1843-ban a magyar büntető kodifikáció már több mint százszázadon múltra tekintett vissza. Az 1712. évi törvénykönyvi tervezettől hosszú út vezetett az 1843. évi javaslatokig. Ez az évszázad lehetőséget kínált a magyar jogászságnak arra, hogy felkészüljön az érdemi polémiákra, és elsajátítsa a kodifikációs munka alapvető fogásait. Az 1841–1843. évi büntető kodifikációs munkálatok eredményeképpen a diéta elé került egy minden ízében korszerű, a legmodernebb európai és amerikai megoldásokat hasznosító, a legfrissebb gyakorlati tapasztalatokat ötvöző törvénycsomag, amely három plánumból fogott össze: a büntető törvénykönyvről, a büntetőeljárásról és a börtönügyről szóló előterjesztéseket. Az előző országgyűlésből kiküldött országos választmány által előkészített büntető törvénykönyvi javaslatok dolga már-már alkuközelbe jutott a két tábla tárgyalásain. A börtönügyi javaslat csupán királyi resolúcióra várt, amikor megfeneklettek a tárgyalások, és végül a korszak Európájának egyik leghaladóbb kódextervezete törvényi forma nélkül maradt.

A rendi tömlőcöt éveken át a büntetőreformok szimbólumává avató liberális politikai áramlat a sikertelen országgyűlési vitát követően elveszítette ugyan érdeklődését a börtönrendszer kialakítása, a büntetészisztéma megújítása iránt, de feledhetetlen emléket hagyott az utókorra. Az 1843. évi büntetőjogi és börtönügyi javaslatok szakaszai ugyanis komplex módon fogták egybe az ellenzék politikai követeléseit, a büntetőszakmai igényeket és a szabadságvesztés reformjára vonatkozó elképzeléseket. Bennük a reformkori szabadelvű követelések nagy része megjelent, még ha áttételesen, még ha szakpolitikai köntösben is, egyfajta foglaltat lett a kor eszméinek. A könyv a börtönügyi törvényjavaslatot kimunkáló előkészítő munkálatoktól a királyi elhatározásig tartó utat térképezi fel; a választmányi, a kerületi ülésbeli, az alsó- és felsőtáblai polémiákat ismertetve veti össze a javaslatot a korabeli európai fejleményekkel.

Jogtörténeti Értekezések 64. ISBN 978 963 556 570 2, Gondolat Kiadó, Budapest, 2024. 198 p.

A Magyar Tudományos Akadémia, majd a Magyar Kutatási Hálózat keretében működött ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport kutatásainak folytatóiként az ELTE ÁJK Jogtörténeti Kutatások együttműködő kutatói – akik a kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságát vizsgálják – 2025-ben is folyamatosan megújuló tartalommal várják a jogtörténeti kutatások legújabb eredményei iránt érdeklődőket honlapjukon.

mtajogtortenet.elte.hu

